

ISSN 0350-5774

UDK
UDC 949.712(05)

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 55
LETO 2001

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik)
Borut Batagelj
dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Igor Grdina
dr. Žarko Lazarevič
dr. Božo Repe
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Peter Štih (glavni in odgovorni urednik)
dr. Peter Vodopivec

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 2. 2002

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina), Tanja Žigon (nemščina), Amalija Mergole (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si; <http://www.ff.uni-lj.si/zgcasopis/>

Letna naročnina: **za leto/letnik 2001:** za nečlane in ustanove 7200 SIT, za društvene člane 5200 SIT, za društvene člane-upokojence 3900 SIT, za društvene člane-študente 2600 SIT.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **2000 SIT** (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 € oziroma ekvivalent v nacionalni valuti.
Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, april 2002

Naklada: 1900 izvodov

KAZALO – CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Janez C v i r n, 80 letnica akademika Vasilija Melika 5–7
Eighty Years of Academician Vasilij Melik
- Jurij P e r o v š e k: Govor predsednika ZZDS ob 80. letnici akad. V. Melika 7–8
Address of the *Slovene Federation of Historic Societies* President
on the Occasion of Academician Vasilij Melik's Eightieth Birthday
- Nataša S t e r g a r, Bibliografija Vasilija Melika 1981–2002 8–18
Vasilij Melik's Bibliography 1981–2002

RAZPRAVE – STUDIES

- Stanislav J u ž n i č, Kostel med poskusi naselitve Uskokov sredi 16. stol. 19–54
Kostel during Settlement Attempts of the Uskoki in the Middle
of the 16th Century
- Andrej S u š j a n, Sir William P e t t y (1623–1687) in baron Janez Vajkard Valvasor
(1641–1693): primerjalni oris 55–66
Sir William Petty (1623–1687) and Baron Janez Vajkard Valvasor (1641–1693): Comparative Outline
- Tanja Ž i g o n, Laibacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo
(1804–1810 in 1814–1818) 67–91
The *Laibacher Wochenblatt* – Ljubljana Weekly for Benefit and Amusement
(1804–1810 and 1814–1818)
- Milica Kacin W o h i n z, Knezoškof Frančišek Borgia Sedej in primorski Slovenci
po prvi svetovni vojni 93–107
Prince Bishop Frančišek Borgia Sedej and Slovenes from the Littoral Part of Slovenia after WWI

ZAPISI – NOTES

- Danijela T r š k a n, Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Veliki Britaniji 109–121
Syllabuses for Secondary School History in Great Britain
- Danijela T r š k a n, Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Franciji 121–132
Syllabuses for Secondary School History in France

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Barbara Š t e j, Znanstveni posvet “Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem”, Ljubljana, 11.–12- april 2001 133–135
Conference “Sixty Years from the Beginning of WWII in Slovenia”, Ljubljana, April 11–12, 2001

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- L u d w i g S t e i n d o r f f: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo :
začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike
und karolingischer Epoche = Anfänge der slowenischen Ethnogenese. 137–139
- J a n e z C v i r n , A n d r e j S t u d e n: “Ko vihar dirjajo hlaponi”. K socialni in kulturni
zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana : Slovenske železnice ; Železniški muzej,
2001. 70 strani. (Zbirka Tiri in čas ; 12). 139–141
- M i r o s l a v S t i p l o v š e k: Iz zgodovine Celja 1918-1941. Celje : Muzej novejšje zgodovine,
2001. 368 strani. (Odsevi preteklosti ; 3) 141–145

OBVESTILA – INFORMATION

- Navodilo avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 146

IZVLEČKI – ABSTRACTS

- Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 1 (122) ..... I–II
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 1 (122)

JUBILEJI

Akademik dr. Vasilij Melik – osemdesetletnik

Človeku, ki prof. Vasilija Melika srečuje vsaj nekajkrat na teden ter se z njim ob kavici pogovarja o zgodovini in literaturi, a tudi povsem vsakdanjih, trivialnih stvareh, se zdi skoraj neverjetno, da se mu je na hrbet naložilo že osemdeset križev. Le kako, saj se naš ugledni profesor sploh ni spremenil. Ne po izgledu in še manj po značaju. Še vedno je isti: zvedav in razposajen, poln zgodb in svežih idej, vesel življenja in dobrodušen. Človek z veliko začetnico. Mož ogromnega znanja in modrosti, ki nas je kolege kar nekako razvadil, da se za nasvete in informacije najprej obračamo nanj in šele potem listamo po debelih priročnikih.

Prof. Melik se je rodil 17. januarja 1921 v družini znanega slovenskega geografa, univerzitetnega profesorja in akademika dr. Antona Melika. Po končani klasični gimnaziji v Ljubljani (1939), ki mu je prinesla izjemno splošno izobrazbo, je na Filozofski fakulteti študiral zgodovino in geografijo ter primerjalno književnost (študij je dokončal leta 1943, sredi vojne vihre, ki tudi njemu ni prizanesla, saj je bil med drugim

deležen italijanske internacije v Gonarsu in prisilnega dela v Postojni), po vojni pa so ga zavoljo znanja jezikov pritegnili k tiskovni agenciji TANJUG, kjer je delal v najtežjih mesecih obstoja ljubljanske podružnice omenjene agencije. Od tam je prešel k ljubljanskemu Mestnemu arhivu in Slovanski knjižnici, kjer je v dvojni funkciji – kot pomočnik arhivarja in bibliotekar – v letih 1945–47 pomagal postavljati na noge obe za Ljubljano še danes izjemno pomembni ustanovi. Ob delu v arhivu in knjižnici se je že od samega začetka usmeril v načrtno znanstveno-raziskovalno delo, njegovi prvi kvalitetni rezultati pa so ga že leta 1947 pripeljali na Filozofsko fakulteto. Tako je bil v letih 1947–1952 zaposlen kot asistent na Filozofski fakulteti, hkrati pa je na tedaj ustanovljeni Višji pedagoški šoli predaval slovensko zgodovino. V letih 1952–1959 je na Ekonomski fakulteti predaval gospodarsko zgodovino, ko pa so leta 1959 omenjeni predmet ukinili, se je vrnil na Filozofsko fakulteto, kjer je kot predavatelj ostal vse do svoje upokojitve leta 1991 (in še dlje).

Po zagovoru doktorske disertacije o Volitvah na Slovenskem (1959) je bil leta 1960 izvoljen za docenta, leta 1969 za izrednega profesorja in leta 1974 za rednega profesorja. Na fakulteti je predaval predvsem zgodovino jugoslovanskih narodov in slovensko zgodovino od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne, od leta 1982 pa tudi Uvod v študij zgodovine in od leta 1986 še kulturno zgodovino za slaviste. Vmes je bil v letih 1972–74 prodekan, prav v času silovitih pritiskov v zvezi z reorganizacijo fakultete pa je dva mandata (1974–77) opravljal tudi nehvaležno funkcijo dekana Filozofske fakultete. Nedvomno je prav prof. Melik s svojo spretno politiko in ob popolni enotnosti zaposlenih največ prispeval, da ni uspel načrt "tozdiranja" fakultete.

Prof. Melik si je pridobil izjemne zasluge za razvoj slovenske zgodovinske znanosti že s svojim dolgoletnim pedagoškim delom, za kar so mu ob upokojitvi (1991) upravičeno podelili naziv zaslužnega profesorja. Zaradi nadvse korektnega odnosa do študentov, svoje odprtosti za nove ideje, pa nesebične pripravljenosti pomagati vsem, ki jih (je) zanima(la) (slovenska) zgodovina, se je marsikateri študent zgodovine kasneje odločil za načrtnejše znanstveno-raziskovalno delo.

Še pomembnejše pa je gotovo Melikovo raziskovalno delo. Njegova strokovna bibliografija je več kot impozantna, saj obsega skoraj 500 enot iz različnih zgodovinskih področij in obdobj. Njegovo raziskovalno delo ni zajemalo zgolj slovenske zgodovine iz obdobja, ki ga je na Oddelku za zgodovino tudi predaval. V posameznih razpravah in diskusijskih prispevkih je prof. Melik nadvse inovativno posegel tako v problematiko srednjeveške zgodovine (omenim naj zlasti njegovo razpravo *Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov*, v kateri je ob kritični analizi virov zavrnil neupravičeno mnenje starejše historiografije o resničnosti omenjene bitke, ter razpravo *Mesto (civitas) na Slovenskem*, v kateri je ob ugotovljenem menjavanju nazivov forum in civitas za mnoge zgodnje meščanske naselbine na Slovenskem ugotovil, da je vzrok za to iskati v razlikah med stališči mestnih gospodov in gledanjih samih meščanov), kot tudi v obdobje reformacije in protireformacije ter v čas prve jugoslovanske države. (Z več demografskimi in upravnimi študijami je segel tudi v čas po drugi svetovni vojni).

Težišče Melikovega raziskovalnega dela pa je vseeno bila (in je še) slovenska zgodovina dolgega 19. stoletja, zlasti čas od obnove ustavnega življenja (1861) do razpada dvojne monarhije, torej čas, ko smo – po njegovem mnenju – “Slovenci najbolj napredovali, ko smo premostili ves kulturni zaostanek, ki nas je težil od srednjega veka naprej, ko smo postali pravi, drugim enakovreden narod, ko smo doživeli največji vzpon v vsej naši zgodovini.” Ob množici daljših in krajših razprav, v katerih je na novo in izvorno zarisal temeljne probleme slovenskega narodnopolitičnega razvoja v 19. stoletju (v tem oziru je zlasti pomemben njegov delež pri reviziji slovenske zgodovine druge polovice 19. stoletja, torej za čas, ki ga je v svoji kulturnopolitični in slovstveni zgodovini zajel Ivan Prijatelj), je že leta 1966 (skupaj s pokojnim prof. dr. Ferdinom Gestrinom) izdal sintetično Slovensko zgodovino od konca 18. stoletja do leta 1918, ki je (s spremembami, objavljenimi v Zgodovini Slovencev Cankarjeve založbe iz leta 1979) še vedno temeljno delo za to obdobje. Še pomembnejša je leto poprej (1965) izdana Melikova monografija (v bistvu predelana doktorska disertacija) *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, v kateri je ob natančni analizi staroavstrijskega volilnega sistema in volitev na Slovenskem podrobno predstavil tudi vse glavne probleme, s katerimi se je morala soočiti slovenska politika v obravnavanem obdobju. Da je Melikova knjiga še danes “eno temeljnih del za zgodovino Slovencev v ustavni dobi habsburške monarhije, ki jo potrebuje vsak, kdor se želi seznaniti s slovensko zgodovino tega časa” (B. Grafenauer), dokazuje tudi njen nemški prevod, ki je izšel leta 1997 pod naslovom *Wahlen im alten Österreich pri založbi Böhlau na Dunaju*. V samo jedro slovenske politične zgodovine druge polovice 19. in začetka 20. stoletja posegajo tudi njegovi komentarji in obširne spremne besede k ponatisu spominov nekaterih pomembnih slovenskih politikov (Vošnjaka, Hribarja, Šukljeta in Ravniharja) ter množica daljših in krajših razprav v domačih in tujih revijah ter zbornikih, izbor katerih naj bi v kratkem izšel tudi v samostojni knjigi. Ob temah iz politične zgodovine, s katerimi je posegal tudi v širši srednjeevropski in jugoslovanski prostor, pa se je raziskovalno ukvarjal tudi z gospodarsko, demografsko in upravno zgodovino, zgodovino vsakdanjega življenja in meščanstva, pa s kulturno in socialno zgodovino Slovencev. Pri tem zgodovine oz. zgodovinskih tem nikoli ni delil na velike in male, problematiko, ki jo je obdeloval, pa je vedno znal podati na strnjen, jasen način.

Od konca šestdesetih let je prof. Melik sodeloval v številnih pomembnih mednarodnih projektih in se redno udeleževal odmevnih domačih in tujih znanstvenih srečanj, na katerih se je kot strokovnjak za zgodovino 19. stoletja (zlasti zgodovino volilnih sistemov in parlamentarizma) uveljavil tudi v evropskih okvirih. Skokovit porast njegove bibliografije in vsebinsko inovativni prispevki zadnjih desetih let pa kažejo, kako resnične so njegove besede, ki jih je izrekel ob svoji sedemdesetletnici: “Za nekatere znanosti govorijo, da je uspehe mogoče doseči le v mladih letih. Ne vem. Za zgodovino to gotovo ne velja. Zgodovinarju se z leti nabira znanje, bogati pogled na čas, s katerim se ukvarja, in primerjava z drugimi narodi in ozemlji, raste mu sinteza.”

Izjemne zasluge za razvoj slovenske zgodovinske znanosti pa si je Melik pridobil tudi zaradi svojega dolgoletnega urejanja Zgodovinskega časopisa. Kot glavni in odgovorni urednik osrednjega glasila slovenskih zgodovinarjev v letih 1973–2000 je uredil kar 21 letnikov (91 zvezkov) Zgodovinskega časopisa ter 21 knjig, ki so izšle v Zbirki zgodovinskega časopisa. Po zaslugi široke in odprte uredniške politike, ki

pri nekaterih kolegih ni naletela zgolj na odobravanje, se je v slovenskem zgodovinopisju uveljavila cela vrsta zgodovinarjev srednje in mlajše generacije, ki so s svežimi pristopi in obravnavo prezrtih tem pomembno prispevali k razvoju in širini slovenskega zgodovinopisja.

Zaradi obsežnega in nadvse raznovrstnega znanstvenega opusa je leta 1991 avstrijska raziskovalna skupnost prof. Meliku podelila prestižno Gindelyjevo nagrado, leto kasneje pa je dobil še avstrijski častni križec za znanost in umetnost. Nekoliko kasneje (1993) je postal izredni in leta 1997 še redni član SAZU. Ob osemdesetletnici (2001) ga je Zveza zgodovinskih društev Slovenije (in več lokalnih zgodovinskih društev) upravičeno imenovala za svojega častnega člana, na začetku leta 2002 pa ga je predsednik republike odlikoval tudi s srebrnim častnim znakom republike Slovenije. S tem je tudi na formalni ravni dobil vsaj nekaj tistega priznanja, ki s(m)o mu ga kolegi že zdavnaj dodelili.

Spoštovani profesor! Dragi Vasja! Iskrene čestitke ob visokem jubileju in še na mnoga leta.

Janez Cvirn

**Govor predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije doc. dr. Jurija Perovška
na svečanosti ob 80. letnici akademika prof. dr. Vasilija Melika 9. januarja 2001
na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani**

Spoštovani slavljenec gospod akademik prof. dr. Vasilij Melik!

V posebno čast mi je, da Vas lahko v imenu naše vsedrjavne stanovske organizacije – Zveze zgodovinskih društev Slovenije – ob svečani proslavi Vašega življenjskega jubileja pozdravim kot enega od utemeljiteljev sodobnega slovenskega zgodovinopisja. Vesel sem, da Vas lahko pozdravim med zbranimi kolegi in prijatelji vseh generacij, med njimi tudi tistih, ki ste jim bili v resnici priljubljeni profesor in mnogim – tudi danes – pretanjeni ocenjevalec in mentor pri oblikovanju magistrskih in doktorskih del.

O življenjski poti ter pedagoškem, znanstvenem in drugem javnem družbenem delu akademika prof. dr. Vasilija Melika, je danes že bila izrečena posebna beseda. Zato se ne bi ustavil pri njej. Poudaril pa bi, da med slovenskimi zgodovinarji prof. Melik ne izstopa le kot univerzitetni učitelj, akademik in avtor že omenjenih prelomnih zgodovinopisnih del in sistematičnih raziskovalnih obravnav, kot nosilec visokih in uglednih družbenih in strokovnih dolžnosti ter domačih in tujih nagrad in priznanj, pač pa tudi kot eden prvih predsednikov Zveze zgodovinskih društev Slovenije, to je nove vseslovenske zgodovinarske organizacije, v katero se je leta 1980 preoblikovalo tedanje Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Zvezo je vodil v letih 1982–1985, v času, ko se je slovenska javnost že upirala zloveščim jugoslovanskim unitarističnim pritiskom na duhovnem področju in področju družboslovnega študija. Tako je Zveza zgodovinskih društev Slovenije poleg svoje redne strokovne in organizacijske dejavnosti, na svojem 22. zborovanju leta 1984 v Brežicah in Krškem, v posebni resoluciji odločno zavrnila prizadevanja po oblikovanju skupnih programskih jeder za zgodovino v okviru načrtovanih sprememb v tedanjem jugoslovanskem izobraževalnem sistemu. Zavzela se je za samosvoje, po slovenskem kriteriju uravnano oblikovanje učnih načrtov za zgodovino v Sloveniji. Obenem je poudarila še nujno po reformi takratnega usmerjenega izobraževanja in ponovila že večkrat utemeljevano stališče, da mora imeti zgodovina osrednje mesto med predmeti družboslovnega izobraževanja.

Poleg vodenja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, ji je prof. Melik vtisnil trajen pečat kot glavni in odgovorni urednik njenega osrednjega glasila – Zgodovinskega časopisa. Urejal ga je od leta 1973 do leta 2000. S tem je urednik Zgodovinskega časopisa z najdaljšo uredniško dobo. V tem času je izšlo 27 letnikov Zgodovinskega časopisa z 91 zvezki in 35 številkami ponatisov Zgodovinskega časopisa. Ustanovljena je bila tudi knjižna zbirka Zgodovinskega časopisa, v kateri je izšlo 21 knjig. To, brez posebnega pojasnila govori o monumentalnem uredniškem delu prof. Melika kot tudi njegovih najožjih sodelavcev. Ob tem pa moramo poudariti še eno, za razvoj slovenskega zgodovinopisja izjemno pomembno kvaliteto uredniškega dela prof. Melika. V času, ko je urejal Zgodovinski časopis, so se njegove strani odprle mlajšim zgodovinarjem in novim zgodovinopisnim pogledom, ki so se s tem lahko uveljavili v slovenskem in širšem zgodovinopisnem prostoru.

Spoštovani prof. Melik!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije Vam iz vsega srca čestita za Vaš jubilej. Ob čestitkah in vseh lepih željah pa Vam izreka še svoje posebno priznanje. Zveza zgodovinskih društev Slovenije Vas je v skladu s svojimi statutarnimi pooblastili 13. decembra 2000 imenovala za svojega častnega člana. S tem Vam izreka priznanje in zahvalo za Vaše predano pedagoško, uspešno mentorsko in vrhunsko znanstveno delo, za vodenje Zveze zgodovinskih društev Slovenije in še posebej za dolgoletno urejanje Zgodovinskega časopisa.

Spoštovani in dragi prof. Melik, dovolite, da Vam izročim listino o imenovanju za častnega člana Zveze zgodovinskih društev Slovenije!

Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika v letih 1981–2001

Pričujoča bibliografija skuša zajeti delo prof. dr. Vasilija Melika za obdobje 1981 – 2001. Urejena je kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu, s tem da so na konec uvrščene spremne besede, intervjuji in knjižne ocene.

Bibliografije profesorja Vasilija Melika so objavljene v publikaciji Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 157–158; druga knjiga za leta 1956–1966, Ljubljana 1969, str. 54–55; tretja knjiga za leta 1966–1976, Ljubljana 1979, str. 36–37; četrta knjiga za obdobje 1977–1986, Ljubljana 1995, str. 50–52; peta knjiga 1986–1995, Ljubljana 1996, str. 2251–2253, v Zgodovinskem časopisu 34, 1980, str. 398–402 in v Melikovem zborniku, Ljubljana 2001, str. 33–59.

1981

Dr. Tone Zorn. – Arhivi 4, 1981, str. 201.

Dr. Tone Zorn (1934–1981). – Kronika 19, 1981, str. 278–280.

Družba na Slovenskem v predmarčni dobi. – V: Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1981, str. 513–523. (Obdobja ; 2).

Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev. – Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 325–331.

Kmečko vprašanje v evropskem in panonskem prostoru v času 1919–1929. – V: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, 13. Maribor 1981, str. 79–106.

Janko Orožen – devetdesetletnik. – Delo 9.12.1981.

Jože Šorn – šestdesetletnik. – Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 146–148.

Leto 1848 v slovenski zgodovini. – V: Seminar slovenskega jezika, literature in književnosti, 17. Ljubljana 1981, str. 7–27.

Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi. – Kronika 29, 1981, 27–33.

Die Propaganda der Freien Stimmen zu den Wahlen 1907–1930 und zur Kärntner Volksabstimmung. – V: Kärntner Volksabstimmung 1920. Wien 1981, str. 187–207.

Razvoj Filozofske fakultete v Ljubljani. – V: Poročilo o delu Filozofske fakultete v letu 1979/80. Ljubljana 1981, str. 29–33.

Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine. – V: Kranjski zbornik 1980. Kranj 1981, str. 139–143.

Tabori 1868–1871. – V: Taborsko gibanje na Slovenskem. Ljutomer 1981, str. 11–25.

Volitve v Ljubljani 1848–1918. – Kronika 29, 1981, str. 115–124.

Zgodovina za sedmi razred. – Ljubljana 1981. 150 str. (Skupaj s F. Gestrin).

Poročilo glavnega urednika. – Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 199.

Intervju: Taborsko gibanje na Slovenskem. Ob razstavi v Ljutomeru. (Zapisala Darinka Kladnik). – Dnevnik 5.6.1981.

Ocena: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev : Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1970–1980. 650 + 793 strani. – Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 377–378.

1982

Celje in leto 1848. – Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 213–217.

Josip Vošnjak in njegovi spomini. – V: Josip Vošnjak, Spomini. Ljubljana 1982, str. 641–677. (Izbral in uredil).

Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju. – V: Levstikov zbornik. Ljubljana 1982, str. 27–38, 187–188.

Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih. – V: Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1982, str. 471–478. (Obdobja ; 3).

Ribnica in deželnozborske volitve. – Kronika 30, 1982, str. 109–117.

Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 22, 1982, str. 19–24.

Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol. – Ljubljana 1982, 72 str. (Skupaj z M. Kos, F. Gestrin).

Obvestila o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije. – Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 382. (Skupaj z M. Rebolj).

Ocena: Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ljubljana : Slovenska matica, 1981, 403 strani. – Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 259–260.

Ocena: Prijatelj zbornik, uredil Štefan Barbarič, Ljubljana : Slovenska matica, 1975. 268 strani. – Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 171–173.

Ocena: Zarubežnye Slavjane i Rossija : Dokumenty arhiva M.F. Raevskogo. Moskva : Nauka, 1974. 576 strani. – Zgodovinski časopis 36, 1982, str. 168–171.

1983

Bleiweisova vloga v slovenski politiki. – V: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7, 1983, str. 15–24.

Dr. Josip Vošnjak. – V: Mohorjev koledar 1984. Celje 1983, str. 97–99.

Dr. Jože Šorn. – Zgodovinski časopis 37, 1983, str. 339–340.

Janko Pleterski šestdesetletnik. – Delo 1.2.1983.

Problemi slovenske družbe 1897–1914. – V: Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1983, str. 359–368. (Obdobja ; 4, 2).

Razmere v predmarčni dobi na Slovenskem = Die Verhältnisse im Vormärz in Slowenien. – V: Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 14. Graz 1983, str. 101–132. (Skupaj s P. Vodopivec).

Zgodovina za 7. razred. – Ljubljana 1983, 151 str. (Skupaj s F. Gestrin).

Zgodovinska čitanka za 7. razred osnovnih šol. – Ljubljana 1983, 118 str. (Skupaj s F. Gestrin).

Zgodovinska tradicija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. – V: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 19. Ljubljana 1983, str. 211–222.

Izbral in uredil. Urednikova opomba. – Ivan Hribar, Moji spomini, 1. – Ljubljana 1983, 641 str.

Ocena: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848–1867). III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauebstein. Band 2. 15. März 1853–9. Oktober 1853. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1979. LXXXIV + 405 str. – Zgodovinski časopis 37, 1983, str. 349–351.

Ocena: Koroški Slovenci in volitve : dr. Dušan Nečak, Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni. – Borec 35, 1983, str. 591–594.

1984

- Boji za narodno svobodo po dunajskem kongresu. – V: *Zgodovina*, 2. Ljubljana 1984, str. 86–87.
- Ilirske province in prvi srbski upor : pomen ilirskih provinc. – V: *Zgodovina*, 2. Ljubljana 1984, str. 78–79.
- Ivan Hribar in njegovi Spomini. – V: Ivan Hribar, *Moji spomini*, 2. Ljubljana 1984, str. 619–661.
- Jožef II. in Slovenci. – V: Hans Magenschab, *Jožef II., revolucionar po božji milosti*. Maribor 1984, str. 385–413.
- Južnoslovanski narodi v drugi polovici 19. stoletja. – V: *Zgodovina*, 2. Ljubljana 1984, str. 186–187.
- Nekatere strani razvoja Ljubljane 1848–1941. – V: *Zgodovina Ljubljane*. Ljubljana 1984, str. 201–211.
- Uveljavljanje splošne volilne pravice. – V: *Zgodovina*, 2. Ljubljana 1984, str. 166–167.
- Začetki narodnih gibanj v srednji Evropi. Slovenci. – V: *Zgodovina*, 2. Ljubljana 1984, str. 26–27.
- Zgodovina za 7. razred*. – Ljubljana 1984, 151 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Znanost in arhivi : ob 30 letnici Arhivskega društva v Sloveniji. – *Arhivi* 7, 1984, str. 78.
- Diskusija: [O historiografiji]. – *Anthropos* 1984, št. 1–2, str. 30–31.
- Izbral in uredil. – Ivan Hribar, *Moji spomini*, 2. Ljubljana 1984, 677 str.
- Ocena: Jože Pogačnik, Jernej Kopitar. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1977. 224 strani (Znameniti Slovenci); Jože Pogačnik, Bartholomäus Kopitar, *Leben und Werk*. München : Dr. Rudolf Trofenik, 1978. 233 str. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, XV. Band); Kopitarjev Zbornik. *Slavistična revija*, 29. letnik, št. 2, 1981, str. 121–232. – *Zgodovinski časopis* 38, 1984, str. 153–157.
- Ocena: Marjan Drnovšek : Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842–1933. *Zgodovinski arhiv Ljubljana* : Gradivo in razprave 6. Ljubljana 1983. 523 strani. – *Zgodovinski časopis* 38, 1984, str. 151–153.
- Ocena: Sergio Bonazza, Bartholomäus Kopitar, *Italien und der Vatikan*. München : Dr. Rudolf Trofenik, 1980. 369 strani. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen ; 16). – *Zgodovinski časopis* 38, 1984, str. 244–245.

1985

- Ansichten der slowenischen Presse über die Balkanprobleme in den siebziger und achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts. – V: *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich (Wien)* 7, 1985, str. 105–109.
- Ljubljana pred prvo svetovno vojno. – V: *Pozdrav iz Ljubljane*. Ljubljana 1985, str. 24–35.
- Ljubljana v zadnjih dvesto letih. – V: *Junaška Ljubljana*. Ljubljana 1985, str. 9–16.
- Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije. – V: *Skupni kulturni prostor*. Nova Gorica 1985, str. 15–20.
- Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi. – *Zgodovinski časopis* 39, 1985, str. 67–73.
- Podoba tistih, ki so drugačni od večine : po mednarodnem kongresu zgodovinskih znanosti. – *Delo* 14.9.1985.
- Pomen kranjskih zbornikov za slovensko zgodovino. – V: *Kranjski zbornik* 1985. Kranj 1985, str. 7–8.
- Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine. – V: *Kamnik 1229–1979*. Kamnik 1985, str. 52–55.
- Reformacija v procesu uveljavljanja slovenščine v pisani in tiskani besedi. – *Zgodovinski časopis* 39, 1985, str. 291–292.
- Sprache der Kultur in Mittel- und Osteuropa seit dem 18. Jahrhundert. – V: *Rapports du 16e Congrès international des sciences historiques*. Stuttgart 1985, str. 508–510.
16. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti v Stuttgartu 25.8.–1.9.1985. – *Zgodovinski časopis* 39, 1985, str. 399–402.
- Štiristo let Univerze v Gradcu. – *Mohorjev koledar* 1986. Celje 1985, str. 86–91. (Skupaj s P. Simoniti).
- Zgodovinska čitanka* 6. – Ljubljana 1985, 71 str. (Skupaj s F. Gestrin, M. Kos).
- Zgodovina za 7. razred*. – Ljubljana 1985, 152 str. (Skupaj s F. Gestrin).

1986

- Ignacij Voje – šestdesetletnik. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 5–7.
- Ilirske province v slovenski zgodovini. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 423–429.
- Mesto reformacije v slovenski zgodovini. – V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1986, str. 16–19. (Obdobja ; 6).
- Nemci in volitve v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 323–326.
- XVIII. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Celje 30.6.–4.7.1986. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 339.
- Pomen društev v slovenski zgodovini. – V: Varstvo arhivskega gradiva društev. Ljubljana 1986, str. 1–6.
- Program Zedinjene Slovenije. – Delo 8.2.1986.
- Slovinci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu. – Časopis za zgodovino in narodopisje 57 (22), 1986, str. 197–204.
- Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1918. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 269–282.
- Slovenski tisk o balkanskih problemih 70-ih in 80-ih let 19. stoletja. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 451–454.
- Vaclav Žáček. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 493–494.
- Zgodovina 7. – Ljubljana 1986, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1986, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1986, 71 str. (Skupaj z M. Kos, F. Gestrin).
- Zgodovinski oris delovanja Slovanske knjižnice : 1945–1947. – V: Štirideset let Slovanske knjižnice. Ljubljana 1986, str. 19–22.
- Poročilo uredništva Zgodovinskega časopisa. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 501.
- Ocena: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 3. 11. Oktober 1853–19. Dezember 1854. Bearbeitet von Waltraud Heindl. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1984. LI + 499 strani. – V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorf. Band 2. 1. Mai 1861–2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1981. XLVIII + 536 strani. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 204–206.
- Ocena: 35 godina Istorijskog instituta 1948–1983. Pripremila za štampu Anica Lolić. Beograd : Istorijski institut, 1984. 289 strani. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 356–357.
- Ocena: Theodor Graff und Stefan Karner, Leykam, 400 Jahre Druck und Papier, Zwei steirische Unternehmen in ihrer historischen Entwicklung. Graz : Leykam Verlag, 1985. 367 strani. – Zgodovinski časopis 40, 1986, str. 522–526.

1987

- A. A. Auersperg in slovenski narod. – Zgodovinski časopis 41, 1987, str. 285–295.
- Ambrož, Mihael. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 56.
- Andrejka, Rudolf. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 78.
- Auersperg, Anton Aleksander. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 130–131.
- Avstro-Ogrska. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 152–153.
- Avstroslavizem. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 153.
- Bachov absolutizem. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 167.
- Bleiweis, Janez. – Enciklopedija Slovenije, 1. Ljubljana 1987, str. 286.
- Die slowenische Intelligenz und die österreichischen Hochschulen 1848–1918. – V: Wegenetz europäischen Geistes 2. Wien 1987, str. 134–154. (Skupaj s P. Vodopivec).
- Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije. – V: Slovenski koledar 1988. Ljubljana 1987, str. 28–32.

- Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi. – V: Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana 1987, str. 37–46. (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 3)
- Program Zedinjene Slovenije. – V: Prešernov koledar 1988. Ljubljana 1987, str. 46–53.
- Les Provinces Illyriennes dans l'histoire Slovène. – V: Les relations entre la France et les pays Yougoslaves du dixhuitième au vingtième siècle. Ljubljana 1987, str. 26–30.
- Slovinci pred prvo svetovno vojno. – V: Pozdravi iz slovenskih krajev. Ljubljana 1987, str. 6–25.
- Slovinci skozi čas. – V: Na pragu tretjega tisočletja. Celje 1987, str. 8–28.
- V slovo Franu Zwitteru velikemu Slovencu. – Vestnik 17, 1987/88, št. 1, str. 264–268.
- Zgodovina 7. – Ljubljana 1987, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1987, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinopisje na Slovenskem danes. – Zgodovinski časopis 41, 1987, str. 151–152.
- Ocena: Momčilo Zečevič, Na zgodovinski prelomnici. Maribor : Obzorja, 1986, 281 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; VI). – Zgodovinski časopis 41, 1987, str. 374–375.

1988

- Češko-slovenski odnosi. Politični odnosi. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 116–117.
- Čurkina, Iskra Vasiljevna. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 166.
- Decembrska ustava. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 182.
- Deželna avtonomija. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 249.
- Deželni zbor. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 252–254. (Skupaj s S. Vilfan).
- Dežman, Dragotin. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 255. (Skupaj z J. Kastelic).
- Die Deutschen und die Wahlen im jugoslawischen Slowenien zwischen den beiden Weltkriegen. – V: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941. Wien 1988, str. 248–254.
- Dravska banovina. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 327.
- Državni zbor. – Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 391–392.
- Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja. – V: Missiev simpozij v Rimu. Celje 1988, str. 84–94. (Simpoziji v Rimu ; 5).
- Leto 1918 v slovenski zgodovini. – Zgodovinski časopis 42, 1988, str. 525–532.
- Leto 1918 v slovenski zgodovini. – Dnevnik 9.10.1988.
- Ob razstavi "Imeli so dve domovini". – V: Imeli so Dve domovini. Ljubljana 1988, str. 7–10.
- Pojasnilo k odprtemu pismu. – Zgodovinski časopis 42, 1988, str. 124.
- Prof. Ferdo Hauptmann (1919–1987). – Zgodovinski časopis 42, 1988, str. 580–581.
- Slovinci v drugi polovici 19. stoletja. – Večer 15.10.1988.
- Šolstvo in pedagogika na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v zgodovinopisju. – V: Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 21, 1988, str. 11–16.
- Zgodovina 7. – Ljubljana 1988, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1988, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1988, 67 str. (Skupaj s F. Gestrin, M. Kos).
- Zgodovinski razvoj oblikovanja slovenskega naroda. – V: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24. Ljubljana 1988, str. 191–195.
- Zur Entwicklung der slowenischen Nation. – V: Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Wien, München 1988, str. 134–143. (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 14).
- Poročilo uredništva Zgodovinskega časopisa. – Zgodovinski časopis 42, 1988, str. 587.
- Spremna beseda. – V: Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907, str. 83. (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 5).
- Zbral in uredil. Urednikova opomba. – Fran Šuklje, Iz mojih spominov, 1. Ljubljana 1988, str. 310.
- Ocena: Ljubinka Trgovčević, Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920. Beograd : Narodna knjiga, Srpska književna zadruga, 1986. 360 strani. – Zgodovinski časopis 42, 1988, str. 142–145.

1989

- Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju. – V: Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. Ljubljana 1989, str. 55–60.
- Februarski patent. – Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 92.
- Filozofska fakulteta. – Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 114–115.
- Fischer, Jasna. – Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 117.
- France Ostanek. – Zgodovinski časopis 43, 1989, str. 450.
- Frankfurtske volitve. – Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana 1989, str. 154.
- From Treats of Truncation to continuous reforms : Seven Decades of the Slovene University. – V: Slovenija 3, 1989, št. 2, str. 37–39.
- Janko Orožen. – Zgodovinski časopis 43, 1989, str. 610.
- Jožef II. in Slovenci. – V: Mohorjev koledar 1990. Celje 1989, str. 107.
- Ljubljanska univerza in njeni predhodniki. – V: Zbornik ljubljanske univerze. Ljubljana 1989, str. 7–17.
- Marjan Britovšek-petinšestdesetletnik. – Zgodovinski časopis 43, 1989, str. 120–121.
- Od pretenj po krnitvi do primeža nenehnih reform. – Delo 19.4.1989.
- Predhodniki in začetki ljubljanske Filozofske fakultete. – V: Zbornik Filozofske fakultete 1919–1918. Ljubljana 1989, str. 9–25.
- Slovenci – narod. – Dnevnik 7.1.1989.
- Slovenci v letu 1789. – V: Slovenci v letu 1789. Ljubljana 1989, str. 13–23.
- Zgodovina v Domu in svetu. – V: Dom in svet 2, 1989, str. 35–41.
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1989, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1989, 67 str. (Skupaj s F. Gestrin, M. Kos).
- Razprava o nastanku države (HS). – Glasnik Slovenske matice 13, 1989, št. 1, str. 44–45.
- Intervju: Kako je zgodovina učiteljica. O tem kdo nas ni osvobodil, kateri sistem nas ni pripeljal v krizo, kaj je uničilo šolo ipd. (Zapisala Janez Stergar in Štefan Kališnik). – Naši razgledi 10.2.1989.

1990

- Ana Benedetič – šestdesetletnica. – Zgodovinski časopis 44, 1990, str. 637–638.
- Francoska revolucija v slovenskih sodbah 19. stoletja. – Zgodovinski časopis 44, 1990, str. 405–412.
- Hohenwartov klub. – Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990, str. 40.
- Hribar, Ivan. – Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990, str. 52.
- Hrvatsko-slovenski odnosi. Od 19. st. do 1918. – Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990, str. 68–69.
- Jugoslovanski kongres. – Enciklopedija Slovenije, 4. Ljubljana 1990, str. 343.
- Lingua e cultura slovena. – V: Veneto e Slovenia due culture per l'Europa. Vicenza 1990, str. 55–62.
- Oblike slovenske politike v 19. stoletju. – V: Seminar slovenskega jezika in kulture, 26. Ljubljana 1990, str. 269–274.
- Odnosi med Slovenci in Hrvati v Avstro-Ogrski : iz novega zvezka Enciklopedije Slovenije. – Delo 13.12.1990.
- Slovenci pred prvo svetovno vojno. – V: Pozdravi iz slovenskih krajev. Dežela in ljudje na starih razglednicah. Ljubljana 1990, str. 6–25.
- Slovenci v drugi polovici 19. stoletja. – Pouk zgodovine 1990, str. 29–33.
- Zgodovina 7. – Ljubljana 1990, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1990, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Anton Žnideršič. – V: Anton Žnideršič, Spomini in zapiski. Ljubljana 1990, str. 3.
- Poročilo uredništva Zgodovinskega časopisa. – Zgodovinski časopis 44, 1990, str. 617–618.
- Spremna beseda. – V: Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana 1990, str. 491–502. (Izbral in uredil).

1991

- Jeglič in slovenska politika do leta 1918. – V: Jegličev simpozij v Rimu. Celje 1991, str. 281–287. (Simpoziji v Rimu ; 8).
- Kersnik, Janko. – Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 56.
- Konfinacija. – Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 244.
- Konskripcija. – Enciklopedija Slovenije, 5. Ljubljana 1991, str. 250.
- Ludvik Čarni – šestdesetletnik. – Zgodovinski časopis 45, 1991, str. 653–654.
- Miklošičev čas. – V: Miklošičev zbornik. Maribor 1991, str. 45–54.
- Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah. – V: 130 let visokega šolstva v Mariboru. Maribor ; Celje 1991, str. 37–43.
- Politik Valentin Zarnik. – V: Kopitarjevi študijski dnevi. Ljubljana 1991, str. 25–31.
- Slovenija 1900–1945 in problem manjšin = Slovenia tra il 1900–1945 e il problema delle minoranze. – V: Le minoranze nella Mitteleuropa. Gorizia 1991, str. 299–303.
- Slovenci v času Marije Terezije. – V: Victor L. Tapié, Marija Terezija od baroka do razsvetljenstva. Maribor 1991, str. 363–377.
- Slowenische Reisebeschreibungen über die Balkanländer gegen Ende des 19. Jahrhunderts. – V: Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau- und dem Balkanraum seit dem Wiener Kongress. Graz 1991, str. 211–217. (Zur Kunde Südosteuropas ; 2,17).
- Zgodovina 7. – Ljubljana 1991, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinar Milko Kos. – V: Mohorjev koledar 1992. Celje 1991, str. 129–130.
- Zgodovinar o sebi in o svojem delu. – Zgodovinski časopis 45, 1991, str. 14–16.
- Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1991, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1991, 72 str. (Skupaj z M. Kos, F. Gestrin).
- Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1991, 67 str. (Skupaj s F. Gestrin, M. Kos).
- Ocena: "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück." Frauen an der Universität Wien (ab 1897). Herausgegeben von Waltraud Heindl und Marina Tichy. Wien: Universitätsverlag, 1990. 261 strani. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien ; 5. Band). – Zgodovinski časopis 45, 1991, str. 507–508.
- Ocena: Les nationalités de l'Autriche-Hongrie et la paix de 1918–1919. Actes du colloque franco-autrichien des 1er et 2 décembre 1988 à Paris réunis et présentés par G. Castellan. Paris: Institut Autrichien avec le concours de l'Université de Paris III, 1990. 128. – Zgodovinski časopis 45, 1991, str. 509–510.

1992

- Levstik, Fran. – Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 16.
- Ljubljana (zgodovina 1809–1941; širjenje mestnega teritorija in prebivalstvo). – Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 226–229, 232–234.
- Majar, Matija. – Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 366–367.
- Mal, Josip. – Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 381.
- Mariborski program. – Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 411.
- Mednarodni simpozij o Matiji Majerju–Ziljskem. – Zgodovinski časopis 46, 1992, str. 547.
- Mesto na Slovenskem v prvi tretjini 19. stoletja = Die Stadt auf slowenischem Boden im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts. – Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 21. Eisenstadt 1992, str. 128–148.
- Nemci in Slovenci (1815–1941). – Zgodovinski časopis 46, 1992, str. 171–174.
- Ob reprintu Zgodovine slovenskega naroda. – V: Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1992, str. VII–XXII.
- Odnos jezuitov ob ponovni naselitvi. – V: Jezuiti na Slovenskem. Ljubljana 1992, str. 285–290. (Redovništvo na Slovenskem ; 3)
- Pomen Kreka za slovensko zgodovino. – V: Krekov simpozij v Rimu. Celje 1992, str. 285–290. (Simpoziji v Rimu ; 9).
- Slovenija v dvajsetih letih. – V: La Mitteleuropa negli anni venti. Gorizia 1992, str. 165–169.
- 150 let Bleiweisovih Novic. – V: Mohorjev koledar 1993. Celje 1992, str. 64–66.

- Zgodovina 7. – Ljubljana 1992, 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
 Zgodovinska čitanka 7. – Ljubljana 1992, 122 str. (Skupaj s F. Gestrin).
 Zgodovinska čitanka 6. – Ljubljana 1992, 72 str. (Skupaj z M. Kos, F. Gestrin).

1993

- Katoličani zgodovinarji. – V: Cerkev, kultura in politika 1890–1941. Ljubljana 1993, str. 245–253.
 Kulturna orientacija slovenskega meščanstva okoli leta 1910 = Die kulturelle Orientierung des slowenischen Bürgertums um 1910. – V: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, 23. Maribor 1993, str. 117–130.
 Narodna skupščina. – Enciklopedija Slovenije, 7. Ljubljana 1993, str. 305–306.
 Nemška zveza. – Enciklopedija Slovenije, 7. Ljubljana 1993, str. 358.
 Nemško-slovenski odnosi. – Enciklopedija Slovenije, 7. Ljubljana 1993, str. 364–366.
 Politične razmere na Štajerskem v času Napotnika. – V: Napotnikov simpozij v Rimu. Celje 1993, str. 20–29. (Simpoziji v Rimu ; 10).
 26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28.–30. septembra 1992 z občnim zborom Zveze zgodovinskih društev Slovenije. – Zgodovinski časopis 47, 1993, str. 581–585. (Skupaj z D. Mihelič, M. Žvanut).
 The Representation of Germanics, Italians and Slovenes in Ljubljana, Trieste, Maribor and other neighbouring towns from 1848 until the Second World War. – V: Governments, ethnic groups and political representation. Aldershot ; Dartmouth ; New York 1993, str. 12–165. (Comparative studies on governments non-dominant ethnic groups in Europe 1850–1940 ; 4).
 Slovenija 1918–1991. Razgovor Miloša Mikelna z dr. Bogom Grafenauerjem, dr. Vasilijem Melikom in dr. Jankom Pleterskim. – V: Prešernov koledar 1994. Ljubljana 1993, str. 35–53.
 Ocena: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Band 3. 5. November 1861–6. Mai 1862. Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Band 5. 3. November 1862–30. April 1863. Band 6. 4. Mai 1863. – Zgodovinski časopis 47, 1993, str. 160–163.

1994

- Jugoslavija-zgodovinska zmota ali nuja? – Časopis za zgodovino in narodopisje 65 (30), 1994, str. 51–54.
 Narodna društva. – V: Dokumenti slovenstva. Ljubljana 1994, str. 197–200.
 Novoilirstvo. – Enciklopedija Slovenije, 8. Ljubljana 1994, str. 32.
 Oktobrska diploma. – Enciklopedija Slovenije, 8. Ljubljana 1994, str. 116.
 Panslavizem. – Enciklopedija Slovenije, 8. Ljubljana 1994, str. 233–234.
 Politične razmere na Slovenskem v Wolfovem času do leta 1848. – V: Wolfov simpozij v Rimu. Celje 1994, str. 13–18. (Simpozij v Rimu ; 11).
 Program Zedinjene Slovenije. – V: Dokumenti Slovenstva. Ljubljana 1994, str. 193–196.
 Slovenci v habsburški monarhiji. – Zgodovina v šoli 3, 1994, št. 2, str. 93–95.
 Širjenje političnih pravic. – V: Dokumenti slovenstva. Ljubljana 1994, str. 201–204.
 Temelji slovenske univerze. – V: Dokumenti slovenstva. Ljubljana 1994, str. 249–253.
 Zgodovina 7. – Ljubljana 1994, str. 155 str. (Skupaj s F. Gestrin).
 Zgodovinsko delo Dragotina Lončarja. – V: Glasnik Slovenske matice 18, 1994, str. 55–60.
 Železnice in Slovenci. – V: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 30. Ljubljana 1994, str. 243–248.
 Diskusija: (O Dunaju in Slovencih). – V: Dunaj in Slovenci. Ljubljana 1994, str. 21, 45.
 Ocena: Hannes Stekl-Marija Wakounig, Windisch-Graetz. Wien-Köln-Weimar : Böhlau Verlag, 1992. 384 strani. – Zgodovinski časopis 48, 1994, št. 2, str. 276–277.

1995

Anton Alexander Graf Auersperg und die Slowenen. – V: Anastasius Grün und die politische Dichtung Österreichs in der Zeit des Vormärz. München 1995, str. 93–108.

Der Einfluss der Reformation auf den Prozess der sozialen Affirmation der slowenischen Sprache. – V: Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. München 1995, str. 186–190.

Die nationalen Programme des Matija Majar-Ziljski. – V: Matija Majar-Ziljski. Celovec ; Ljubljana ; Dunaj 1995, str. 93–106.

Die politischen Parteien im Reichsrat und der Austroslavismus. – V: Der Avstroslavismus. Wien 1995, str. 205–208.

Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen. – V: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhundert. Wien 1995, str. 77–80. (Zentraleuropa-Studien ; Bd. 1).

Gledanje Slovencev na druge narode habsburške monarhije = Das Bild der Slowenen von den anderen Völkern der Habsburger Monarchie. – V: Sosed v ogledalu soseda : od 1848 do danes. Ljubljana 1995, str. 23–30.

Ob stotem zvezku Zgodovinskega časopisa. – Zgodovinski časopis 49, 1995, str. 339–340.

Peter Ribnikar – sedemdesetletnik. – Zgodovinski časopis 49, 1995, str. 639–640.

Podgornik, Franc. – Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana 1995, str. 10–11.

Politična stranka (od 1848 do 1918). – Enciklopedija Slovenija, 9. Ljubljana 1995, str. 82–83.

Pravaši. – Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana 1995, str. 222.

Predmarčna doba. – Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana 1995, str. 265–266.

Slovenski državnopravni programi 1848–1918. – Slovenci in država. Ljubljana 1995, str. 67–72.

Središča, provinca, meščani. – To in ono o meščanstvu v provinci. Celje 1995, str. 5–9.

Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman. – V: Kroparski zbornik : ob 100-letnici Plamena. Kropa ; Radovljica 1995, str. 159–167.

Izbral in uredil. Urednikova opomba. – Fran Šuklje, Iz mojih spominov, 2. Ljubljana 1995, 289 str.

Spremna beseda: V: Iskra Vasilevna Čurkina, Rusko-slovenski kulturni stiki : od konca 18. stoletja do leta 1914. Ljubljana 1995, str. 285–286.

Uvodne besede: V: Darko Friš, Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev : 1871–1924. Celovec ; Ljubljana ; Dunaj 1995, str. 13.

Ocena: Bogumil Vošnjak, Dnevnik iz prve svetovne vojne (za objavo pripravil Vladimir Kološa). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1994. 316 strani. – Zgodovinski časopis 49, 1995, str. 323–324.

Ocena: Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918. Ljubljana : Slovenska matica, 1992. 295 + XXXVIII strani; Feliks J. Bister, "Majestät, es ist zu spät...". Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat 1918. Wien : Böhlau, 1995. 393 strani. – Zgodovinski časopis 49, 1995, str. 497–498.

1996

Čas med obema vojnama. – V: Borkov zbornik. Maribor 1996, str. 326–332.

Naši zgodovinski listi in zgodovinopisje (nekaj misli). – V: Razvoj turizma v Sloveniji. Ljubljana 1996, str. 24–31.

Josip Mal in zgodovina 19. stoletja. – V: Malov zbornik. Ljubljana 1996, str. 11–16.

K problematiki centralnih naselij na Slovenskem pred sto leti. – V: Kriza socialnih idej : Britovškov zbornik. Ljubljana 1996, str. 79–82.

Kozlerjevi v slovenski zgodovini = Die Familie Kozler in der slowenischen Geschichte. – V: Peter Kozler in prvi zemljevid slovenskega ozemlja. Kočevje 1996, str. 9–12.

Slovenci in avstrijska država 1848–1918. – V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 523–528.

Trst in dunajski parlament 1861–1882. – Zgodovinski časopis 50, 1996, str. 557–560.

Sergij Vilfan (1919–1996). – V: Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti 47, 1996, str. 99–100.

Sergij Vilfan : Trst 5.4.1919 – Ljubljana 16.3.1996. – Zgodovinski časopis 50, 1996, str. 297–299.

1997

Einspielerjevo mesto v slovenski zgodovini. – V: Einspielerjev simpozij v Rimu. Celje 1997, str. 59–66. (Simpoziji v Rimu ; 14).

Öffentliche Gedenktage bei den Slowenen von 1848 bis 1991 : der Zeitraum 1918–1941. – V: Der Kampf um das Gedächtnis Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa. Wien ; Köln ; Weimar 1997, str. 304–319.

Politična slika Ravniharjevega časa. – V: Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. Ljubljana 1997, str. 10–17. (Historia ; 2).

Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941). – V: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Ljubljana 1997, str. 41–52.

Ptujski državni in deželni poslanci. – V: Mestni statut 1376. Ptuj 1997, str. 105–110. (Gradivo in razprave ; 1).

Slogaštvo. – Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 148.

Slovanski kongres. – Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 155.

Slovenci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti. – Zgodovinski časopis 51, 1997, str. 17–20.

Slovenska matica. – Enciklopedija Slovenije, 11. Ljubljana 1997, str. 415–416.

Univerza in znanost. – V: Slovenska trideseta leta. Ljubljana 1997, str. 174–180.

Wahlen im alten Österreich. – Wien 1997, 493 str.

Spremnno besedilo. – V: Ignacij Orožen, Celska kronika. Celje 1997, 12 str.

1998

Hren v slovenskem zgodovinoisju. – V: Hrenov simpozij v Rimu. Celje 1998, str. 375–381. (Simpoziji v Rimu ; 15).

Ideja Zedinjene Slovenije. – V: Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti. Ljubljana 1998, str. 15–20.

Olga Janša-Zorn – ob jubileju. – Zgodovinski časopis 52, 1998, str. 281–282.

Politične razmere v Avstriji pred sto leti. – Časopis za zgodovino in narodopisje 69 (34), str. 33–40.

Politično življenje v Ljubljani. – V: Od Maribora do Trsta. Maribor 1998, str. 43–50.

Pustite Slovence naj živijo po slovensko. – Glas 17.4.1998.

Slovenci v italijanskem in nemškem primežu. – Glas 17.4.1998.

Slovenija 1848–1998 : “Vsaki naj v svoji deželi doma živi, kakor mu je drago in ljubo.” – Razgledi 29.4.1998.

Slovenske dežele v Avstro-Ogrski. – V: Dajnkov zbornik. Maribor 1998, str. 27–34. (Zora ; 3).

Slovenski narod. – Enciklopedija Slovenije, 12. Ljubljana 1998, str. 48.

Staroslovenci. – Enciklopedija Slovenije, 12. Ljubljana 1998, str. 288–289.

Začetki ženske volilne pravice. – V: Čarnijev zbornik. Ljubljana 1998, str. 253–255.

Intervju: Maturant na klasični gimnaziji v Ljubljani leta 1939. (Pogovarjala se je Mateja Ribarič). – V: Od mature do mature : zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50–1994/95. Ljubljana 1998, str. 183–186. (Razstavni katalog ; 62).

1999

Deželni poslanci kmečke kurije na Gorenjskem 1861–1895. – V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 387–392.

Feliks J. Bister – šestdesetletnik. – Zgodovinski časopis 53, 1999, str. 252–254.

Istrski deželni zbor. – V: Acta Histriae 7, 1999, str. 633–638.

Volitve 1848 in slovenski poslanci v državnem zboru. – V: Pomlad narodov/Völkerfrühling. Klagenfurt/Celovec 1999, str. 233–239.

Zgodovina Univerze v Ljubljani = The History of the University of Ljubljana. – V: Iz arhivov o ljubljanski Univerzi. Ljubljana 1999, str. 3–11.

Nekdanji volilni sistemi na Slovenskem. – Časopis za zgodovino in narodopisje 70 (35), 1999, št. 1–2, str. 121–126.

- Obdobje 1918–1941. – V: Zastave vihrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes. Ljubljana 1999, str. 58–103.
- Preteklost ljubljanske klasične gimnazije. – V: Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana. Ljubljana 1999, str. 13–21.
- Prof. dr. Ferdo Gestrin : (8.10.1916–9.4.1999). – Zgodovinski časopis 53, 1999, str. 5–7.
- Sloenci v državnem zboru 1848–1918. – V: Vilfanov zbornik. Ljubljana 1999, str. 539–543.
- Slovenski poslanci na Dunaju in v Beogradu. – V: Mikužev zbornik. Ljubljana 1999, str. 17–20. (Historia ; 4)
- Svec in Toman v avstrijskem parlamentu. – Arhivi 22, 1999, št. 1–2, str. 35–38.
- Šestdeseta leta v Murkovi kroniki. – V: Murkov zbornik. Maribor 1999, str. 22–25. (Zora ; 9).
- Šuklje, Fran. – Enciklopedija Slovenije, 13. Ljubljana 1999, str. 164
- Taaffejev režim. – Enciklopedija Slovenije, 13. Ljubljana 1999, str. 174.
- Turk, Ernest. – Enciklopedija Slovenije, 13. Ljubljana 1999, str. 407.
- Spremna beseda. – V: Rustja Peter, Med Trstom in Dunajem : Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873–1897). Trst 1999, str. 13–15.

2000

- Der Blick der Slowenen in die Welt 1843–1848. – V: Der Prager Slavenkongress 1848. Wien ; Köln 2000, str. 123–125.
- Feliks J. Bister – šestdesetletnik. – Koroški vestnik 33, 2000, str. 77–82.
- Habsburška monarhija na prelomu stoletja. – V: Josip Ipavec in njegov čas. Ljubljana 2000, str. 17–22.
- Pomen zgodnjerednjenveških etnogenez za nastanek moderne slovenske nacionalne identitete. – V: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo : začetki slovenske etnogeneze. Ljubljana 2000, str. 15–26.
- Poslanci kmečke kurije na Goriškem. – Prispevki za novejšo zgodovino 40, 2000, str. 63–67.
- Razmišljanja o slovenski politiki 1848–1918. – V: Vita artis perennis : ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca. Ljubljana 2000, str. 509–514.
- Uradovalna slovenščina. – V: Slovenski slavistični kongres 1999 ; Celje. Slovensko jezikoslovje danes in jutri. Ljubljana 2000, str. 253–255.
- Virilisti. – Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana 2000, str. 262.
- Volitve. – Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana 2000, str. 351–354.
- Vošnjak, Josip. – Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana 2000, str. 362.
- Zusammensetzung und Wahlrecht des cisleithanischen Landtage. – V: Verfassung und parlamentarismus. Wien 2000, str. 1311–1352. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918 ; Bd. VII).

2001

- Fran Šuklje in njegov pogled na svet. – Tretji dan 30, 2001, št. 6/7, str. 72–75.
- Mejniki XIX. stoletja. – V: Slovenska kronika XIX. stoletja. Ljubljana 2001, str. 13–16.
- Zgodovinski časopis. – Enciklopedija Slovenija, 15. Ljubljana 2001, str. 172.

Nataša Stergar

RAZPRAVE – STUDIES

Stanislav Južnič

Kostel med poskusi naselitve uskokov sredi 16. stoletja

1. UVOD

V ZČ 53 (1999), str. 295–323 smo opisali razvoj gospostva Kostel do najstarejšega ohranjenega urbarja iz leta 1494. V tem prispevku nadaljujemo začetno temo.

Za 16. stoletje so bili značilni veliki etnični in tudi politični premiki, ki so prinesli v Kostel uskoške priimke in pogoste turške napade z nemirnim življenjem ob slabo branjeni meji. Ohranjena sta dva kostelska urbarja iz 16. stoletja ter številni viri o turškem ropanju, gibanju prebivalstva in o protestantih v Kostelu.

2. URBAR GOSPOSTVA KOSTEL IZ PRVE POLOVICE 16. STOLETJA¹

Starejši izmed obeh ohranjenih kostelskih urbarjev iz 16. stoletja sestavlja naslovnica in 16 neoštevilčenih strani širine 10 cm in višine 25 cm. Na naslovnici beremo: “Urbar Zur Costel Gerraut Graffen=wardt an der Kullp (Z)wang² Langemantl.” Pozneje je bilo dopisano še “original Urbar sine” (dato “no. 2 1603” s sodobno pisavo. Naknadna datacija z letom 1603 je napačna, saj pisava urbarja izvira iz prve polovice 16. stoletja.³ Tudi v Repertoriumu Vicedomskega urada Arhiva Slovenije na str. 491 in 494 je bila za ta urbar najprej

¹ ARS, Vic. šk. 75, lit.C, I, fasc.43. Ema Umek, Reformirani urbarji deželno knežjih gospostev na Kranjskem, ZČ, 36 (1982) str. 315 in 317 je opisala kostelski urbar za leto 1520. Dokumenta ni na citiranem mestu: “ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/2”. Kostelski urbar za leto 1494 se nahaja na istem mestu pod XVI/4, urbar za leto 1570 pod XVI/3, popis graščinskih dokumentov iz leta 1570 pa pod XVI brez številke. Dokument s citirano številko XVI/2 manjka v zbirki, saj so urbarju iz leta 1570 pomotoma pripisali št. 4 (Terpin, 6. 9. 1995). Leta 1494 (Umek, n.d. 1982 pomotoma leto 1520) so v Kostelu plačevali pravico sv. Mihaela 29. septembra v denarju. Enako je bilo v Ložu leta 1531, medtem ko so nekatere župe gospostva Kamnik dajale leta 1571 odojka v naravi. Leta 1494 (Umek, n.d., pomotoma 1520) so bili kostelski podložniki dolžni dvakrat letno voziti in sekati les po naročilu oskrbnika. Dolžni so bili tudi gnojiti njive, žeti žito, ga omlatiti in prepeljati v kaščo ter voziti vino. Živinske tlake z oranjem ni bilo, prav tako ne pletja in tretja lanu kot leta 1570 in leta 1603. Zato pa tedaj podložnikom ni bilo treba delati v gozdu in voziti vino. Domnevamo, da je priseljevanje uskokov med letoma 1520–1570 vplivalo na strukturo in delovne navade Kostelcev. Spremenile so se verjetno tudi podnebne razmere in ni bilo več toliko lesa, ki so ga leta 1520 verjetno izvažali v Benečijo. Glede tovorjenja vina pa verjetno tudi leta 1494 niso tovorili kostelskega vina, temveč primorsko proti Ljubljani. Ne vemo, kakšen je bil obseg gnojenja njiv, ki so ga morali podložniki opravljati leta 1494. Gotovo koristnost gnojenja ni bila tako jasna, kot v 19. stoletju pod vplivom Bleiweisovih Novic. Živino so pasli na prostem. Le pozimi se je utegnulo nabrati kaj gnoja v hlevu, ki so ga bili podložniki dolžni odpeljati na graščinske njive.

² “Zwang” v pomenu “prenos na” (Edward Skender, pismo 15.2.2000).

³ Drago Trpin, ARS, pismo 21. 1. 1994. Precejšnje število urbarjev deželno knežjih posesti je ohranjeno za leta okoli 1495, 1522 in 1573 (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 204). Mednje lahko uvrstimo tudi tri ohranjene kostelske urbarje.

napisano "Kostler Urbarial de anno 1550". Pozneje je bila letnica prečrtana in vpisana 1553. Končno so tudi to letnico prečrtali in vpisali letnico 1603. Urbar se je najprej posebej vodil pod 5. točko snopiča I 43, pozneje pa pod 1. točko. Različne letnice so vpisovale različne roke. Verjetno je prva vpisana letnica najbližja resničnemu letu nastanka urbarja.

Druga dva ohranjena urbarja gospostva Kostel (1494, 1570) opisujeta tudi splošne določbe glede tlake, desetine, mitnine, dajatev za vinotoč itd. Še posebej obravnavata nove hube, leta 1570 tudi mline. Urbar, napačno datiran "1603", vsebuje le dajatve po hubah z vsoto na vsaki drugi strani. Na zadnji strani so zapisane še "gozdne pravice" Luke iz Podsten, Simona iz Banje Loke in drugih mlinarjev. Zadnjo stran urbarja zaključuje slabo razpoznaven pečat brez podpisa.

Starost urbarja

Pri natančnejši določitvi starosti urbarja smo upoštevali naslednje ugotovitve:

1) Pisava urbarja je bližja pisavi urbarja iz leta 1494, kot pisavi urbarja iz leta 1570

2) V glavi urbarja je zapisan Langenmantl. Langenmantli se prvič omenjajo kot zastavni imetniki Kostela leta 1538. Prejšnji zastavni imetnik grof Juraj Zrinjski ter Gašpar in Krištof Tadjolovič se omenjajo še leta 1528. Verjeten nastanek urbarja je med letoma 1528–1538, ko so Langenmantli prevzeli gospostvo Kostel od prejšnjih zakupnikov.

3) Primerjava vasi, priimkov in dajatev podložnikov kaže, da je urbar po vsebini bližji urbarju iz leta 1494, kot urbarju iz leta 1570.

Urbar je nastal pred velikimi spremembami prebivalstva Kostela v prvi polovici 16. stoletja. Verjetno je bil napisan pred praznjenjem kostelskih hub konec dvajsetih let. Urbar je nastal tudi pred organiziranim doseljevanjem uskokov v te kraje, ki se je začelo 23. 6. 1531, vendar ne tedaj ne pozneje leta 1538 in 1539 ni bilo uspešno zaradi Langenmantlovega nasprotovanja.

Spremembe prebivalstva v Kostelu med letoma 1528–1538 naj bi se zrcalile v razlikah med urbarjema iz leta 1494 in 1570. Urbar, napačno datiran z letom 1603, je nastal pred tem obdobjem ali vsaj med njim, saj je po vsebini bližji urbarju iz leta 1494. Domnevamo, da je nastal v prvi polovici 16. stoletja.

Priimki podložnikov v urbarju iz prve polovice 16. stoletja

Urbar iz prve polovice 16. stoletja ne vsebuje pustot, ki naj bi v Kostelu prevladovala po Kacijanarjevem poročilu iz let 1528 in 1531. Med 102 družinami so le petindvajsetim zapisali priimke, drugih 6 pa ni mogoče z gotovostjo opredeliti.

Manj kot četrtino določljivih priimkov lahko pripišemo priseljencem z juga. Gre za 6 družin: Draginič (Banja Loka), Blaž Hrvat (Krobat, Brsnik), Kolmanič (2 družini v Kužlju) in Krismonič (Banja Loka in Vas).

6 različnih priimkov skupno 14 oseb je bilo zapisanih tudi v urbarju iz leta 1494. Te družine so nekaj generacij preživele v istih ali vsaj sosednjih vaseh, kjer so priimki iz leta 1494 ostali nespremenjeni tudi v prvi polovici 16. stoletja, morda z izjemo Fabjanov.

Priimke smo razvrstili v tabelo. Prva številka je število različnih priimkov, v oklepaju za njo pa je število zapisanih oseb oziroma družin:

	1491 in prva polovica 16. stoletja	ni 1494, je v prvi polovici 16. stoletja	ni 1494 in 1570, je v prvi polovici 16. stoletja in 1681 ⁴	ni v prvi polovici 16. stoletja, je 1494 in 1570	ni v prvi polovici 16. stoletja in 1570, je 1494 in 1681
število:	6(14)	4(5)	4(6)	2	2
negotovih:	2(5)	1(1)			

Tabelirani priimki so popisani tako, da puščice nakazujejo selitev oseb v sosednje vasi:⁵
1494 in prva polovica 16. stoletja:

Fabjan (Rajšole 1494) → Suhor, Laze (v prvi polovici 16. stoletja) → Podstene (1570)

Hodnik (Drežnik 1494) → Drežnik dvakrat v prvi polovici 16. stoletja

Piškur (Ajbelj, Hrib, Nova sela, Vas, Vrh-Padovo) 1494 → Banja Loka, Hrib, Nova sela, Potok, Vas, Vrh(2) v prvi polovici 16. stoletja → Vas (2) 1570

Ribič=Visher (Stelnik 1494) → Stelnik v prvi polovici 16. stoletja → Stelnik 1570 → trg Kostel 1681

Žnidar (Ajbelj 1494) → Ajbelj v prvi polovici 16. stoletja → ni 1570

Šuštar (Ajbelj 1494) → Drežnik v prvi polovici 16. stoletja → ni 1570 → trg Kostel 1681

Simon(ič) (Kaptol, Kuželj, Petrina in Zapuže 1494) → Ajbelj in Kaptol v prvi polovici 16. stoletja → Puc in Petrina 1570

Štefan(čič) (Vas 1494) → Ajbelj, Jesenov Vrt, Nova sela v prvi polovici 16. stoletja.

Prva polovica 16. stoletja in leta 1570, ni leta 1494:

Delač (Vrh-Delač, prva polovica 16. stoletja) → Dren-Delač 1570

Klapše=Klemše (Ajbelj dvakrat v prvi polovici 16. stoletja)

Li(e)nhart (Nova sela) → Podstene, Srednji Potok 1570

Ožanič (Suhor) → Srobotnik 1570

Črnkovič (Zapuže) → Suhor, Vas dvakrat 1570

Prva polovica 16. stoletja in leta 1681, ni leta 1494 in 1570:

Briški=Brigar (Banja Loka, Briga in Nova sela v prvi polovici 16. stoletja) → Ajbelj, Briga in drugod 1681

Grbac=Grybez (Petrina, prva polovica 16. stoletja) → Krkovo-Grbac, trg Kostel 1681

Krismon(ič) (Banja Loka, prva polovica 16. stoletja) → Tišempolj, trg Kostel 1681

Ofak (Brsnik, prva polovica 16. stoletja) → Jakšiči, Slavski Laz trikrat, Vas 1681

1494 in 1570, ni v prvi polovici 16. stoletja:

Jakšič (Jakšiči 1494) → Jakšiči 1570

Kajfež (Kuželič 1494) → Brsnik 1570

⁴ Inventarium uber weillandt dess Wollgebornen Herrn Herrn Franz Adam Langenmantl, 1681 (ARS, Zap. inv., Lit. L, fasc. XXIX, št. 27/1).

⁵ Daljših časovnih presledkov v zapisih priimkov ni zaslediti. Tako nimamo priimkov, ki bi bili zapisani le leta 1494 in po letu 1702 ali v prvi polovici 16. stoletja in po letu 1702. Takšni primeri bi zadevali družine, ki bi se vrstile v Kostel po odsotnosti, ki je trajala poldrugo stoletje ali celo več.

1494 in 1681, ni v prvi polovici 16. stoletja in 1570
 Lisac (Nova sela 1494) → Fara, Štajer 1681
 Panjan (Rewtter, dvakrat 1494) → Nova sela, Slavski Laz 1681

V urbarju iz prve polovice 16. stoletja je označenih tudi več poklicev podložnikov, ki so morda bili enakih njihovim priimkom:

Weber = tkalec v Banji Loki in na Vrhu,
 Tischlar = mizar v Ajblju,
 Schuester = čevljar v Drežniku (1494 v bližnjem Ajblju),
 Schneider = krojač v Ajblju, kjer sta dva s tem priimkom živelata leta 1494,
 Visther = ribič v Stelniku, enako kot leta 1494 in 1570,
 Pad(er) Zimerman = zdravnik ali tesar, zapisan za popisom podložnikov iz vasi Stelnik.

V urbarjih za leto 1494 in 1570 je bilo zapisano manj poklicev. Prvega kovača v Kostelu navaja šele "izboljšava" urbarja z dne 27. 8. 1616.⁶ V nobenem izmed urbarjev pa ne najdemo podatkov o imenih županov v Kostelu, kot jih imamo npr. za začetek 18. stoletja.⁷

Kostelske dajatve leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja:⁸

denar	torvorjenje	prašiči	jagnjeta	proso	jajca	kokoši	seno	predivo
oba urbarja	oba	oba	oba	oba	oba	ni 1494	oba	ni 1494

Za razliko od leta 1494 so v prvi polovici 16. stoletja podložniki dajali po tovor vina, le redki tudi seno.⁹ V prvi polovici 16. stoletja je imelo več podložnikov posebne dajatve za njive, vrtove, gmajne in travnike. Podložnik v Matvozu je imel tedaj posebno dajatev za vinotoč v znesku 30 ss.

Med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja je denarna desetina padla od 6441 na 5447 ss, torej za 18%. Denarna desetina večine hub v Kužlju je narasla od 47 ss na 67 ss, v Vasi od 59 ss na 79 ss itd. Domnevamo, da večjih sprememb v vrednosti denarja med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja ni bilo.¹⁰ Zato pa so v prvi polovici 16. stoletja morali oddajati za polovico več prašičev in jagnjeti kot leta 1494. Največja obremenitev je bila še vedno dajatev v prosu z okoli 250 škafi. Skupna vrednost dajatev, preračunana v kilograme srebra, je bila leta 1494, v prvi polovici 16. stoletja in leta 1570 približno enaka: 10,1, 10,7 in 10,6 kg. Nekoliko višja je bila 8. 3.1758:¹¹ 90 kostelskih hub in 3 poljanske so dajale skupno 920 fl 83 kr

⁶ SLA-H, Karton 93, Heft 18, str. 5.

⁷ Urbar iz leta 1498 vsebuje veliko podatkov o županih urada Kočevska reka (Urbar Register des amts Riegkh vnd Sichelberg (zadnji dve besedi zapisani z drugačno pisavo!) gehorund, so von ro.ko.mt.reformieren vnd raten beritten vnd verschriben worden ist, anno etc.collationiert LXXXXVIII, ARS, Komisija za fevdne zadeve, šk.23).

⁸ V prvi polovici 16. stoletja je zapisovalec uporabljal rimske številke za 1 (i), 5 (V), 10 (X), 50 (B; L) in 100 (€) (pri Petrini, Rajšolah in Stelniku). Rimske številke so bile uporabljene tako kot leta 1494, leta 1570 pa so uporabljali že arabske številke. V prvi polovici 16. stoletja so uporabljali denarne enote = ss (soldi) in lb = libernik = 120 ss. Kot mere so bilki uporabljeni: kl = khaufmass = škaf prosa, furt = tovor za vino in samo v vasi Stelnik stukl = kosov rib.

⁹ "Hew und weinfurt" ali "Hew fueeder", npr. v vasi Auf dem Perig, današnji Vrh.

¹⁰ Kos, n.d., 1991.

¹¹ ARS, Vic. šk.150, RDA, št. 8, Kostel.

denarnih dajatev gospostvu Kostel: kontribucija, davek in desetina. Skupna vrednost dajatev je bila 11,6 kg srebra. Razlike med dajatvami med letoma 1494–1570 so nižje od 3% in jih lahko pripišemo napaki pri določitvi cen posameznih izdelkov, ki jo cenimo na 5%:

dajatev v prvi polovici 16. stoletja	količina	g srebra po enoti	skupaj g srebra
denarna desetina	5447		
najem njiv, vrtov, gmajn, travnikov	505		
dajatve od 19 mlinov	303		
dajatev na vinotoč (Matvoz)	30		
SKUPAJ denarne dajatve	6288	0,309	1943
prašičev	94,25	15,5	1461
jagnjeti	94,25	15,5	1461
proso v škafih po 60,56 l	247	0,36 g/liter	5385
jajc	641	0,03	19,2
kokoši	10	3,4	64,6
predivo v povesmih po 26 g	69	4,4 g srebra za 1 kg prediva	7,9
tovorjenje vina(po dan tlake)	95	0,86 g/dan	71
vozov sena	26	8	208
kosov rib (v vasi Stelnik)	100	0,35	35
SKUPAJ			10655,0

Vasi v urbarju iz prve polovice 16. stoletja

Med popisom vasi v urbarjih iz leta 1494 in iz prve polovice 16. stoletja je nekaj razlik:

Na območju vasi Geraut (Rovte, Laze) iz prve polovice 16. stoletja in iz leta 1570 sta bili leta 1494 popisani vasi Lasse in Anabkostherin (današnji Kuželič). Grivac in Rake se prvič omenjata 1570, Rački Potok pa v začetku 18. stoletja.

Območje današnjih vasi Padovo, Poden, Vrh, Oskrt, Gotenc, Dren, Colnarji in Delač je bilo v prvi polovici 16. stoletja združeno v vas Auf dem Perig z 12,25 hubami. Leta 1494 so bile vasi Dren, Colnarji in Dren združene v Dren z dvema hubama, leta 1570 pa s tremi hubami. Na eni izmed njih je bil že v prvi polovici 16. stoletja naseljen podložnik Delač, leta 1570 pa tudi Colnar. Celotno območje je bilo tako v prvi polovici 16. stoletja enotna vas, leta 1494 in 1570 pa se je že delilo na dve vasi: Dren in Vrh. Pri opisu tega območja sta si urbarja iz leta 1494 in 1570 enaka in se razlikujeta od urbarja iz prve polovice 16. stoletja.

Urbarji za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570 so si enaki v tem, da ne popisujejo vasi vzdolž Kolpe vzhodno od Vasi z izjemo Sapnika in Brsnika. Tako pred letom 1681 niso imenoma popisali vasi: Fara, Slavski Laz, Maveric in Žaga. Ob zadnjih treh vaseh so bili mlini, bržkone nekateri od nelociranih, ki jih najdemo v urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570.

Primerjava vasi in priimkov v kostelskih urbarjih za leto 1494 in za prvo polovico 16. stoletja

Vrstni red popisovanja vasi leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja je podoben. Leta 1494 so nekatere, predvsem višje ležeče vasi oziroma hube popisane na koncu kot nove hube oziroma krčevine. Vasi Rajšole, Matvoz in Zapuže so bile v prvi polovici 16. stoletja zapisane pred Ajbljem, Suhorjem in Podstenami, leta 1494 pa za njimi.

Hube znotraj posameznih vasi so bile leta 1494 in v prvi polovici 16. stoletja zapisovane

v podobnem vrstnem redu. Vendar je manj kot 15% podložnikov, katerih priimki so enaki v prvi polovici 16. stoletja in leta 1494 v isti vasi in torej tudi na isti hubi. Zanje je večinoma enak tudi vrstni red zapisa hube znotraj vasi. Vseeno ne moremo biti povsem prepričani, da so se zapisovalci držali določenega vrstnega reda tudi znotraj posamezne vasi.

Nekaj najpomembnejših kostelskih priimkov iz leta 1494, med njimi predvsem Kajfeže, Marinče, Jakšiče, Panjane in Lisce, ne najdemo v prvi polovici 16. stoletja v Kostelu. Panjani in Lisci se, za razliko od ostalih naštetih, niso vrnili niti leta 1570, temveč šele pozneje. Domnevamo, da so se te družine začasno, za generacijo ali dve, izselile iz Kostela zaradi turške nevarnosti.

Opazimo naslednje nepretrgane zveze v poselitvi kostelskih vasi (v oklepaju je vrstna številka hube po popisu v urbarju):

vas	leto 1494	prva polovica 16. stoletja
KUŽELJ	Ambrož, Thun iz Kolmasa(4) Lucas, Jerne Siysa (2)	Ambrož, Jene Kuzmanič (2) Thoma, Juri Saytz (5), mlin
PETRINA	Simon	Simon (3)
VAS	Peter Sthrmol od Marco Piskur(8)	Michael Piskur (8)
POTOK	Paul Vorgis od Linhart Piskur	Jakob Piskur
HRIB	Peter Ostina od Piskur	Paul Piskur
TIŠENPOLJ	Lucas od Marije	Lucas Zimmermann
VRH (Krkovo)	Capf Kork (3)	Michael Kerck (1)
(Padovo)	Peter pri Martinu Piskur	Michel, Martin Piskur
DREN (Colnar)	Liebert pri Martin Mautui	Martin Mauter
	Janez Dlaftzushumis	Martin Delač
NOVA SELA	Caspar Wregar	Cusper Wekir
BANJA LOKA	Thomas Mashuzk od Wreg Piskur (1)	Martin Piskhar (1)
DREŽNIK	Jurc (1)	Jerse (1)
	Marko od Peter Hodnik (2, cela)	Peter in Hodnik (2, po 1/4)
MATVOZ	Stephan od Marina (1)	Stephan (1)
AJBELJ	A. Feudt pri J. Schneider (3), Mathe pri E. Sneider (7)	Jacob Serinder (4)
STELNIK (Ribiči)	Junesl pri Mahezstl Veschi (1)	Martin Vischar (1)

Število hub po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570

V prvi polovici 16. stoletja je imelo gospostvo Kostel 83,25 hub. Dva podložnika sta imela dvojni hubi, 68 enojne, 3 tričetrtinske, 13 polovične in 10 četrtinske. 6 popisanih oseb je bilo kajzarjev in mlinarjev brez deleža hube.

Število hub v prvi polovici 16. stoletja je bilo za 10% večje od leta 1494, za skoraj 30% pa večje leta 1570 (64,5). Razlike potrjujejo domnevo da je ta urbar nastal pred množičnim izseljevanjem Kostelcev proti severu pred turško nevarnostjo.

Leta 1570 je bila polovica kostelskih hub naseljena s po dvema ali več družinami, ki so si bile praviloma v sorodu. Vendar je bilo 90% hub še nerazdeljenih in so v urbarju nanje vpisali po dva ali več podložnikov. V naslednjih 200 letih, do uvedbe hišnih števil po patentu 10. 3. 1770,¹² so se kostelske hube razdelile povprečno na petine. Torej so se povprečno delile po enkrat na 3 generacije.

¹² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1970, str. 37.

Leta 1494 je bilo polovičnih pa tudi vseh hub v Kostelu nekaj več kot leta 1570. Vendar sta manj kot 20% hub zasedali po dve družini, pa tudi pri teh je pisar ob gospodarju navadno navedel le očeta, prejšnjega hišnega gospodarja. Takšnih zapisov očetovstva je nekaj tudi v urbarju iz prve polovice 16. stoletja, prav nikjer pa ne bivata dve različni družini na isti hubi. Tri polovične hube iz leta 1494 so se še razdelile na četrtine do prve polovice 16. stoletja. Tri prej cele hube pa so se razdelile neenakomerno, na 3/4 in 1/4. Poleg 8 novih hub iz leta 1494 so do prve polovice 16. stoletja izkrčili še 7 novih, med njimi nobene ob Kolpi.

Tako ugotavljamo, da se je od leta 1494 do prve polovice 16. stoletja stopnjevala delitev hub v Kostelu. Povečalo se je število hub in skupno število naseljenih družin. Med prvo polovico 16. stoletja in letom 1570 pa se delitev ni stopnjevala, saj leta 1570 ne zasledimo več četrtinskih in tričetrtinskih hub. Manj je tudi polovičnih hub in vseh hub skupaj.

Graščak je po izselitvi Kostelcev pred turško nevarnostjo v obdobju med obema urbarjema iz prve polovice 16. stoletja in letom 1570 ponovno razdelil zemljo v Kostelu. Ob tej ponovni delitvi sredi 16. stoletja je Kostel dobil 64 celih hub in pol hube v vasi Serowatnikh, današnjem Srobotniku. Okoli 20 hub iz obdobja pred razselitvijo kraja je ostalo nenaseljenih, vendar v urbarju iz leta 1570 niso bile zapisane kot pustote. Pet ponovno določenih in združenih kostelskih hub z novimi naseljenci se je do leta 1570 že razpolovilo. Na slabi polovici hub je živelo po več družin, kot je bilo med uskoki navada že v njihovi prejšnji domovini.

Število hub v posameznih kostelskih vaseh po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570 ter po likvidacijskem izvleku iz leta 1681¹³

1494 dolžniki)	Prva polovica 16. stoletja	1570	1681 (samo
Costel das Darf 5	Das Dorff Khostell 5	Erstliche Kusel 5,5	Khussel 6
Lasse+Anabkostherin 1	Im Gereutt 2	Geraytt+Khuselitsch 1,5	Gereutt 1 1
	Am Rackh 1?	Ragkh 1	Rakhe 0,5
		Griuat 1	Grivetz 1
Am Furt 2	Am Furt 4 (sic !)	Am Furt 2	Fuertt 2
Vassy 8	Im Dorff 8	Am Darf 8	Dorff 8,5
Am Pach 1	Im Pach 1	0	Bess dem Pach 1
			Stettl 1
Under der Alben 1	Undter der Alben 1	Undter der Alben 1	Undter der Alben 1
Am Perg 1	Am Püchell 1	0	An Hrib 1
			Bess der Pharr 3
			Slauitsch Lass 4,5
			Padoua 1
			Lipovz in Sello 1
Natesen Polye 1	Am Tessenpühh 1	Tischenpuchl 1	Tischenbiechl 1
Nawerche + Am Pergk +	Auff Dem Perig	Am Berg	Kherkhouschin +
Am Perg + Nawerchy		+	+ Jellena Draga +
+			
Am Dreen		Drenng	Zollner+Drön+
			Dellaz 9,5
9	11,25	5+0,5+3=8,5	
Am Slapp 1	Sappnickh 2	Sapnickh 1	Shapnickh 1
Brusnegk 1 N	Bresnyckh 2	Wrusnickh 1	
Na Sihewsth 5	New Seschues 4,5	Nouassell 4	Nova sella 4
Vwagna Locka 8	Wein Lack 13,5	Weinalackh 8	Weina Locka 8,5
Na Bregi 1 N	Bryga 1	Wrig 1	Wrige 1

¹³ Oznaka "N" zadeva nove hube po urbarju iz leta 1494.

Putz 1N	Am Putz 1	Putz 1	
Nadresnick 1 N	Bresnyckh 1,5	Dreschnykh 1	Dresnyckh 2
Nasonabart 1 N	Am Escherpuchll 1,5	Eschen Püchl 2	Essenpuchel 1
Auff der Albenn 1N?	Am (V)Kackh 1	Kaptarg 0,5	Khaptol 2,5
Wumolle 1 + Vinl 1N	Vmoll 2	Vimoll 1	Vimbl 1
		Jasterbersskhu 0,5	Jestebarsskha 0,5
Rewsthollock 2	Rawsthell 2	Reitschlach 2	Reischella 2
Am Mathfoschu 1	Mattuos 1	Mattuas 1	Matuoss 1
Zu Sapocsthach 1	Saposh 1,5	Sapuoss 1	Sapulsch 1
Zu der Alben 4	Auff dem aylblen 8,5	Albel 4	Albel 4
Suchor 2	Süchor 3	Süchar 3	Suchar 5
Umde Der Stainwant 1	Under der Stainwadt 0,75	Stainereundt 1,5	Stanabandt 1
Ostelneck 2	Osslenitz 1+?	Ossilnikh 1	Stressnigkh 2
/	/	Serowatnikh 0,5	/

Med večjimi vasi se je med letom 1494 in prvo polovico 16. stoletja posebno povečalo število hub na Vrhu, v Banji Loki in predvsem v Ajblju, kjer se je celo podvojilo s 4 na 8,5.

Primerjava med kostelskimi urbarji in likvidacijskim izvlečkom

	1494	prva polovica 16. stoletja	1570	1681 (samo dolžniki)
vseh zapisov	86	102	82	138
vseh hub:	74	83,25	64,5	79,25
mlinarjev brez navedbe hube:	2	6(1 kajža)	13(2 vrta)	28
podložnikov z 1/10 hube:				1
četrtno hube:	0	10		9
tretjino hube:				6
4/10 hube:				2
polovico hube:	20	13	10	37
6/10 hube:				1
3/4 hube:		3		
celo hubo:	64	68	58	55
poldrugo hubo:			1(Podstene)	
dvojno hubo:		2		
podložniških družin: samostojnih	72	102	44	
po 2 na zapis	15	0	35	
po 3 na zapis	1(Nawerchi)	0	1	
po 4 na zapis	0	0	1	
skupaj podložniških družin:	101	102	109 (brez mlinov)	
MLINI: število vseh	14		14	
mlinarjev z 2 mlini	1		3	
skupnost 2 mlinarjev	1		2	
štev. vseh mlinarjev	14		15 (1 mlinar in kmet)	
dajatve v ss	129(štirje nedoločeni)		488	
povprečni davek(ss)	13		35	
najnižja obdavčitev(ss)	7		12	
najvišja obdavčitev(ss)	22		50	
mlinov na potokih	5	1+?	13	
mlinov na Kolpi	4		1	
mlinov nedoločene lokacije	5	1	0	
vseh popisanih oseb:	103	102	122	

Mlini in mlinarji po urbarjih za leto 1494, za prvo polovico 16. stoletja in za leto 1570

Leta 1494 (za popisom vasi Stelnik), v prvi polovici 16. stoletja (v popisih nekaterih vasi in pod naslovom "Waldrecht") in leta 1570 (na posebni strani) so bili naštetih mlini, večinoma brez navedbe lokacije. Gotovo so nekateri nelocirani mlini mleli na današnjih krajih v Slavskem Lazu, Maverču in Žagi.

V prvi polovici 16. stoletja so v urbarju naštetih 19 mlinov. Po priimkih in domačih vaseh sodeč so več mlinov v Kostelu upravljali Kočevarji, ki smo jih popisali v naslednji tabeli:

ime in priimek	vas	kje je imel mlin	dajatve za mlin
Peter Hans (tudi vrt)			2·24 <i>ss</i>
Paul Watz	Stalzern (Štalcarji)	na potoku	12 <i>ss</i>
Peter Zimmerman	Morobitz (Borovec)	na potoku	24 <i>ss</i>
Lucas Ver(derber)	Stainwand (Podstene)	/	/
Simon	Wein Lockh(Banja Loka)	/	/
Janss Cristen Stefanni Sun			
	Tiuffenpach(Tifenpach)	/	/
"Die Ledell"	/	/	/

Zadnji štiri mlini iz tabele so bili naštetih brez navedbe kraja pod zavajajočim naslovom "Waldrecht" (gozdno pravo) na zadnji strani urbarja.¹⁴ Njihove verjetno lokacije so pri Slavskem Lazu ter nižje ob Kolpi.

V prvi polovici 16. stoletja so popisali pet mlinov na potokih, ostale pa niso locirali. Domnevamo, da so mlini popisani v vaseh Kuželj in Petrina mleli ob Kolpi.

Zmogljivost kostelskih mlinov je naraščala, tako da so bili leta 1494 obdavčeni povprečno s 13 *ss*, v prvi polovici 16. stoletja s 16 *ss*, leta 1570 pa že s 35 *ss*. Del razlike je prinesla tudi inflacija. 13 *ss* je bilo leta 1494 vredno okoli 4 g srebra, leta 1578 pa skoraj 50% manj.¹⁵ Vsekakor so bili mlinarji vsaj dvakrat manj obdavčeni od gostilničarjev, ki so v uradu (Kočevska) Reka leta 1498 plačevali po 30 *ss*, to je 10 g srebra letnega davka, približno enako pa tudi v Kostelu leta 1570.

V prvi polovici 16. stoletja se omenjajo mlini v Lazah, Matvozu, Suhorju in Podstenah (2), ki jih v drugih kostelskih urbarjih ni. Kontinuiteto opazimo pri mlinu v Vasi, kjer je Petra nasledil Marko, ki se omenja tako leta 1494, kot v prvi polovici 16. stoletja. Podobno je z Lucasom, sinom Fabjana iz Rajšol, kjer je bil mlin po letu 1570 opuščen. Mlinarji in ribiči Vistherji so bili v Stelniku zapisani v vseh treh urbarjih med letoma 1494–1570. Mlinar Grbac je najprej mlel na Kolpi pri Petrini v prvi polovici 16. stoletja, med letoma 1570–1681 pa je prevzel mlin(e) pod slapom Nežica, ki se še danes imenuje "Grbac". Kraj je spadal k vasi Krkovo, ki se je med letoma 1570–1681 ločila od vasi „Am Berg“.

V prvi polovici 16. stoletja še ni bilo mlinov na potokih v vaseh: Grivac, Lipovac, Potok, Lukesci, Poljanc, Jastrabersko¹⁶ in Ajbelj.

¹⁴ Gozdno pravo je bilo Kočevarjem zagotovljeno z ukazom grofa Fridericha Ortenburga v Waldordnung leta 1407.

¹⁵ Kos, n.d., 1991, str. 167.

¹⁶ Danes domači nazivi za Dolenji, Srednji in Gorenji Potok.

3. TURŠKI VPADI

Prvič so prišli „Turki“ na slovensko etnično ozemlje že 9. 10. 1408 in septembra 1411. Leta 1459 je postala Srbija pašaluk. Leta 1463 so Turki pokončali bosansko državo. Odtlej je Turke ločil od slovenskih dežel le še ozek pas slabotnega in neenotnega hrvaškega ozemlja, ki ni bilo resna ovira za roparje na hitrih konjih.¹⁷

Turški vpadi v Kostel so se začeli leta 1469 in končali leta 1585. Pogostejši napadi so sledili šele po hrvaškem porazu pri Krbavskem polju (Udbini) 9. 9. 1493, ko so roparji prihajali v naše kraje tudi po dvakrat na leto. Večji napadi na Kostel so se vrstili v letih: 1469, 1476, 1479, 1480, 1491, 1493, 1516, 13. 4. 1522, 16. 9. 1526, 12. . in 8. 7. 1528,¹⁸ 1534, ob veliki noči 16. 4. 1536, 1539, konec septembra 1540, 1545, 24. 3. 1546,¹⁹ 1558, 29. 1. 1559, 1560 (opustošijo vso okolico), 8. 5. 1561,²⁰ 1564, 1576, 1577, 1578 (zažgejo trg pod gradom Kostel), 24. 10. 1584²¹ in 9. 8. 1585.²² Zadnji večji „turški“ napad na Gorski kotar je bil 22. julija 1768, ko so oropali Sušico in Ravno Goro, pri čemer se je nekaj domačinov rešilo z begom na kranjsko stran.²³

Šele v 16. stoletju so začeli Turki napadati čez Poljane in kostelski prehod pri Petrini, ki se je prvotno imenovala „Am furtt“.²⁴ To ime je danes ohranilo le za naselje Brod na hrvaški strani Kolpe. „Turški“ napadi so bili predvsem ropanje obmejnih oboroženih skupin, ki niso bile turškega porekla in se jih je prijelo ime martoloz.²⁵

Vrsta več kot stoletje trajajočih turških napadov se začne ob binško leta 1469, ko je Weih-beg s 10000 vojakov iz Bosne vdrl skozi Hrvaško v Metliko. Tam je vojsko razdelil na tri dele. Prvi del je prodiral proti Vinici ob Kolpi. Drugi je prodiral proti Novemu mestu po deželni cesti. Tretji del se je odpravil proti Kočevju in Ljubljani in je prvič oplenil Kostel in Kočevsko. Za njimi je ostalo strašno opustošenje v Slovenski Marki. Kranjci so zbrali 20000 vojakov za obrambo. Ob Kolpi so Turki pobili še 1000 ujetnikov, saj z njimi niso mogli prebresti narasle reke. Med ujetniki je bilo 500 mladih fantov in majhna Magdalena, ki so jo pozneje podarili Sultanu oblečeno v bela oblačila.

¹⁷ Gunther E. Rothenberh, Die Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881, Wien, München 1970, prevod po ameriškem originalu.

¹⁸ Vasko Simoniti, Turki so v deželi že, Celje, 1990, str. 119, 121, 125, 139, 152 in 155.

¹⁹ Napadalcı so noč od 24. na 25. 3. prebili ob brodu na Kolpi na kostelski strani, kjer so se konjeniki združili s pešci. V poročilu stanov z dne 25. 2. 1546 beremo: „...Das nachtleger nachtn spat am Furt bei Kostel geschlagen, dasselbst si vngefarlich dass fuesfolkh erraicht, dass Inen den Raub wierdt helfen fueren vnd treibn.“ (ARS, Stan. I, fasc. 125; Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku, ZČ, 9 (1955) str. 36; Simoniti, n.d., 1990, str. 154).

²⁰ 1800 Turkov je prešlo Kolpo in napadlo Kostel (Dimitz, n.d., 1875, II, str.191; Skubic n.d., str.515).

²¹ Poročilo stanov z dne 31. 10. 1584 opisuje plenitev okolice Kostela: „... vber jezigen vor wenigen Tagen fürgeliffnen hochschedlichen vnd gefarlichen einfall des Erz vnd Erbfeindts des Türkhn auch in di Landt bei Khostl, Pelän vnd Gotschee durch hilff vnd beistand Gottes beschehne glückliche Obsig vnd vberwindung betreffend.“ (ARS, Stan. I, fasc. 125). Valvasor (n.d., 1689, XI, str. 217) je napad napačno postavil v naslednje leto (Jug, n.d., 1955, str. 56).

²² Manjša turška četa je prišla pred Kostel in odpeljala nekaj ljudi (Valvasor, n.d., XI, str. 217; Jug, n.d., 1955, str. 56).

²³ Anton Burić, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj. Goranska prezimena kroz povijest, Rijeka 1979, str. 15–17; Cankar, n.d., str. 4 in 13. Turški napad na Kostel brez omembe gradu februarja 1530 navaja le Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str.2. Po Simonitiju (n.d., 1990, str.155) je bil zadnji vpad Turkov na Kranjsko januarja 1559, ko so 29. 1. temeljito oplenili tudi okolico Kostela. V naslednji četrtini stoletja so v Kostel vpadale manj številne obmejne roparske čete.

²⁴ Brod, po kostelskem urbarju iz leta 1494.

²⁵ Naziv izvira iz grške besede armatlos v pomenu oborožen človek, čuvaj, policist (Ignacij Voje, Nemirni Balkan, Ljubljana, 1994, str. 193).

Leta 1471 so Turki kar trikrat prodrli na Kranjsko. Prvič je spomladi Izak paša s 15000 možmi vdrl na Kočevsko preko Vinice in uplenil 20000 ujetnikov v treh mesecih. Nato je 1000 roparjev ponovno odpeljalo 20000 ujetnikov s Kranjske. Uspeh maloštevilnih napadalcev je bil posledica slabe obrambe. Tretjič je napadel Izak paša s 15000 vojniki na Vinico. Od Kočevja se je obrnil proti Rašici in oropal vse ob poti do Ljubljane. Nato je moštvo razdelil na tri krdele, ki so oropala deželo, požgala 40 cerkva, 5 trgov in 200 vasi ter odpeljalo 5000 ujetnikov.

Na predvečer praznika sv. Margarete leta 1476 je 4500 Turkov ropalo in plenilo med Cerknico in Postojno. Nato so šli čez Ljubljano in Kočevje nazaj v Bosno. Isto leto so se ponovno vrnili. Dvakrat so napadli tudi leta 1477.²⁶

Med letoma 1471–1483 so Turki prihajali v večjih enotah tudi po večkrat na leto. Na slovenskem etničnem ozemlju so se zadrževali po več tednov ali mesecev. V Kostelu so bili vsaj še leta 1476, ko so se tod vračali v Bosno, in leta 1479, ko so čez Kostel prodrli na Kranjsko.²⁷

Na dan sv. Mihaela leta 1491 so se Turki preko Metlike napotili proti Gorenjski. Ker niso mogli čez naraslo Savo, so se ropajoč obrnili na Čušperk, Turjak, Krško, Žužemberk, Ribnico in Kočevje. Ponovno so uničili mesto Kočevje, predvsem pa Škrilj, Zgornjo in Spodnjo Muho vas (Turkovo Drago). Opozorila pred napadom ni bilo, saj kresovi na Spahi, Zgornjem Škrilju in Hornpergu niso zagoreli, čeprav naj bi kresove čuvale po 2–3 osebe. Tudi sli, podložniki iz kočevarske vasi Graslinden, niso prinesli sporočil o napadu. Bržkone so se Hrvati izognili obveščanju Kranjcev, da bi jim Turki prizanesli. S Habsburžani so bili v sporu, tako da je že marca 1478 cesar preko deželnih stanov naročil dobavo smodnika, da se bodo obranili napada Frankopanske vojske. Ivan (Janez) Frankopan je napadel na Kočevsko, Ribnico in Notranjsko leta 1480. V tem letu so končno le organizirali deželno obrambo na Kranjskem.²⁸

Grad Kostel pri turškem napadu leta 1491 sicer ni bil zaseden, so pa s toliko večjim besom uničili okoliške hiše, tako da so na kole nabite otroške glave zaznamovale smer turškega pohoda. Ljudje so se skrili na „Jottloch“ na Zgornjem Škrilju. V spodnji Muhi Vasi so vaščani posekali in pokopali dva Turka, zato se vas odtlej imenuje tudi Turkova Draga.²⁹

Pustošenje iz leta 1491 ni dokumentirano v tri leta poznejšem kostelskem urbarju, niti ne v 7 let poznejšem urbarju (Kočevske) Reke. V gospodstvu Kostel ni bilo pustote, ki bi jih pričakovali po takšnem pokolu.

Sledilo je premirje v osemdesetih letih. Turki so napadli Kostel bržkone še leta 1493 in leta 1516.

Pod Sulejmanom II se je začela nova doba turških napadov, usmerjenih predvsem na Dolenjsko, Belo krajino, Kočevsko in Kras. Napadi konjenikov ob Savi navzgor in iz smeri Bele krajine so prenehali. „Turki“ so se najpogosteje pretihotapili skozi kostelske in poljanske gozdove proti Krasu. Turške obmejne čete „martolozov“ so se pogosto zadrževali kar v obmejnih gozdovih ali celo na kranjski strani Kolpe.

S spremenjenim načinom vojskovanja se je gotovo močno spremenila tudi etnična struktura napadalcev. Ti so bili vedno manj Turki oziroma muslimani. Napadalci so bili ljudje različnega porekla, ki jim je ustrezalo brezskrbno življenje ob slabo varovani kranjski meji.

Po plenjenju na cvetno nedeljo 13. 4. 1522 in 16. 9. 1526 pred bitko pri Mohaču so

²⁶ Valvasor, n.d., IV, str. 369; Wolsegger, n.d., 1923, str. 32, 34, in 35; Steska, n.d., 1896, str. 183–184.

²⁷ Butina, n.d., 1994, str. 13.

²⁸ Wolsegger, n.d., 1923, str. 36; Steska, n.d., 1896, str. 183.

²⁹ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2.

Turki ponovno napadli Kostel, "odpeljali mnogo ljudi ter naredili veliko škodo".³⁰ Oktobra 1527 je odposlanec cesarskega dvora Franc Sigmund pl. Thurn poslal navodila utrjenim postojankam ob turški meji, tudi Kostelu, katerega zastavni imetnik je bil tisti čas Zrinski.³¹ Leta 1528 so deželni stanovni izdali poročilo o pobiranju tedenskega vinarja (pfeniga) na graščinah Kostel, Kočevje, Ribnica, Ortnek in Lož za leta 1527–1528.³² 8. 7. 1528 je okoli 5000 Turkov pri Kostelu vdrlo na Kranjsko.

Po poročilih Kacijanarja in kranjskih deželnih stanov je konec dvajsetih letih prišlo do množičnega izseljevanja iz Kostela, sosednje Poljane pa naj bi se povsem izpraznile.³³ Poročilo je bilo gotovo pretirano, da bi se pridobila večja pomoč dvora in dovolilo naseljevanje uskokov. Gospodstvo Kostel namreč ni imelo nikoli več kot 100 hub. Domnevamo, da so se mnogi Kostelci vrnili še pred pisanjem urbarja leta 1570, čeravno turška nevarnost še ni minila.

Kljub možnemu pretiravanju so kraji ob Kolpi gotovo preživeli hude čase. Tudi utrdbi v Poljanah in Kostelu sta bili tako poškodovani, da jih upravitelja nista mogla popraviti brez vladarjeve pomoči. Zakupniki kostelskega gospodstva so bili v tej dobi baroni Langenmantli.

Velik del Kostelcev (in Kočevarjev) se je razselil po širšem slovenskem etničnem ozemlju, še posebno po Dolenjskem. Od tod pogosti priimki Kostevec, Kostevc, Kastelic, Kastelec ter nemško Kostler. To so potomci nekdanjih prebivalcev Kostela.

Leta 1528 so Turki kar štirikrat ropali po Kranjskem, še posebno okoli Kočevja. V drugem napadu 8. 7. 1528 je 6000 „turških“ roparjev prešlo Kolpo pri Kostelu ob vrnitvi iz smeri Pivke in Postojne. Nekaj sto napadalcev se je skrilo. Nato so polovili domačine, ki so se, nič hudega sluteč, medtem vrnili iz skrivališč.³⁴

Čez Kostel, Kočevje, Ribnico in Turjak so se „Turki“ napotili proti Ljubljani. Tudi to pot je opozorilo prišlo prepozno, učinkovitejši pa je bil poziv za pomoč sosednjih dežel. Združeni so 5. 10. 1528 po dveh urah boja premagali Turke.

Nikolaj Jurišič je 27. 8. 1529 pisal, da Turki (martoloz) vsak dan pridrvijo v četah 50 ali 60 konjenikov in požigajo po obmejnem hrvaškem ali kranjskem ozemlju.³⁵ Februarja 1530 so Turki ponovno opustošili Kostel, Vinico in Kočevje, od koder so se napotili proti vzhodu. Nad 3000 ljudi po Kranjskem je bilo zasluženo, 2000 pa pobito.³⁶

³⁰ Simoniti, n.d., 1990, str. 121.

³¹ ARS, Stan. I, fasc. 207, str. 300; Smole, n.d., 1982, str. 235.

³² ARS, Stan. I, fasc. 207, str. 349.

³³ Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Ljubljana, 1996, str.165; Simoniti, n.d., 1991, str.89; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I. zvezek, Ljubljana 1970, str. 92; Josip Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, Ljubljana, 1924, str.21; J. Herm.Bidermann, Zur Geschichte der Uskokten in Krain, Archiv für Heimatkunde II. Laibach 1884, str. 183 in 186; Peter Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, MMK III (1890) str.183.

³⁴ Mlinarič, n.d., 1995, str. 328. Po Podlogarju (Žiga Višnjegorski, prvi avstrijski poslanec na turškem dvoru l. 1528, LSM 1887 in n.d., 1921, str. 131) naj bi napadlo 400 konjenikov in 400 pešcev.

³⁵ Žagar, n.d., str. 61–62.

³⁶ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2.

4. POSKUSI NASELJEVANJA USKOKOV V KOSTEL³⁷

Uskoki so bili pravoslavni Srbi iz Bosne in katoliški Hrvati iz Dalmacije, Slavonije in Hercegovine. Bežali so pred Turki na severozahod v upanju na bolj varno življenje. Staroselci so jih imenovali vlahe, Čiče, morlake, uskoke ali pribege. S seboj so pripeljali družine in živino.

Vojaške oblasti so podpirale naselitev uskokov, saj so si obetale cenene bojavnike. Graščaki in podložniki so se naselitvi upirali, saj uskoki niso plačevali davkov in so s svojimi nomadskimi navadami, pogosto tudi z nasiljem, vznemirjali svoje poljedeljske sosede. Nasprotja so podpirale tudi turške oblasti, ki so si želele z vabiti bojovite uskoke nazaj za svojo mejo. Leta 1536 so bili vlahi v Smederevskem sandžaku, približno istočasno pa tudi v Zvorniškem sandžaku in drugod, podvrženi haraču in tako izenačeni z "rajo". Po zasedbi Budima leta 1529 in drugih turških osvojitvah niso več živeli ob meji. Vlahi živino-rejci so se zato v organizirano izseljevali na Hrvaško in Kranjsko, pogosto po predhodnem dogovoru s tamkajšnjimi oblastmi. Pod novo oblastjo so si obetali vojaško službo in privilegije, kot so jim nekdanj pripadali pod Turki.³⁸

Naselitev uskokov v Kostel v začetku tridesetih let 16. stoletja

Kristjani so se na begu pred Turki gotovo naseljevali na Kranjsko že zgodaj v 16. stoletju ali še prej, ne da bi bili njihovi premiki zapisani v uradnih virih habsburške monarhije. Najstarejša v virih izpričana naselitev uskokov iz Bosne v Kranjsko je potekala leta 1526 na območju gospostva Žumberk,³⁹ ki ga je cesar tega leta podaril pl. Kobasiću iz okolice Bihaca. Septembra 1530 se je veliko pravoslavnih uskokov iz zadrug, ki so se pred tem zadrževale v Srbu, Uncu in Glamoču, napotilo proti Kranjski pod vodstvom Vladislava

³⁷ 1469 prvi turški napad na Kostel.

1522, 1528 400 turških konjenikov in 400 pešcev napade Kostelce.

1530–23. 6. 1531 Kostelci se selijo v varnejše dele Kranjske.

1530–1580 kostelski grad utrdijo z obzidjem (Smole, n.d., 1982, str. 11). 1531–32 priselitev uskokov iz dalmatinske Cetinske krajine, tudi v Poljane in Osilnico. Priseljeno je bilo: 1000 ljudi, 700 vojakov in 15000 glav živine. Po kostelskemu in poljanskemu poveljniku Sigmundu naj bi bilo mogoče naseliti 2000 ljudi v Kostel (Peter Rebrovič 7. 6. 1531; Kacijanar 23. 6. 1531; Deželni stanovi 17. 7. 1531; Žagar, n.d., str. 67).

1538 priselitev iz Srba in Obrovca, graščak nasprotuje naselitvi.

Avgust 1539 priselitev uskokov iz Cetinske krajine.

1574 Kostelci Kholesi in Kossler v Kočevskem urbarju (Wolsegger, n.d., str. 37), sorodni priimki v belokranjskih urbarjih.

April ali maj 1578 Turki zažgejo trg Kostel.

21. 7. 1578 Kostelski delavci-graditelji Karlovca bežijo (domov) v Kostel (Vasko Simoniti, Prispevki k poznavanju turških vpadov. I del: v letih od 1570 do 1575, ZČ 31 (1977) str. 498)

1577 (3), 1582, 1584, 1585 (2), 1591 Turki napadajo Kostel.

1590 v Dolnje Moravice se odseli 5 družin. (Marinč, Pelegrinič, Šneperger, Prajdič, Ferderber).

1593 migracije po bitki pri Sisku.

September 1597 po padcu trdnjave Slatina se 1700 mož s 4000 glavami živine naseli v Marindol in Bojance (Valvasor, n.d; Mal, n.d., str. 62).

1598 po turški osvojitvi Cernika se 500 uskoških družin odseli na severozahod (Mal, n.d., str. 63).

16. stoletje odselitev nekaj Kostelcev na Mehovsko gospostvo pod Gorjanci.

³⁸ Branislav Džurdžev, v: Zgodovina narodov Jugoslavije, Ljubljana, 1959, str. 85.

³⁹ ARS, Vic. lit. U, šk. 282, fasc. I/143, II-9.

Stipkovića, sina vojvode iz Glamoča. Med preseljevanjem so pri Bihaću razbili Turke, ki so zvedeli za njihov namen in so jim skušali med 9. 9. in 14. 9. 1530 preprečiti preselitev čez mejo. S pomočjo poveljnika in meščanov iz Bihaća, ki je bil tedaj pod krščansko upravo, so se obrnili na poveljnika Vojne krajine Ivana Kacijanarja in ga prosili, da jim omogoči naseelitev. Hrvati so to skupino uskokov, ki je nastopala zelo oblastno in nasilno, imenovali „Raščane“.

Zaradi nasprotovanja jasterbarskih kastelanov so morali ti uskoki še tri leta živeti nomadsko življenje na ozemlju med Žumberkom, Črnomljem, Poljanami, Kostelom, Ložom in Krasom. Čeprav so jim ponujali Kostel, so zahtevali Žumberk, kamor so jih Kobasići naselili šele leta 1534. Imeli so 200 lahkih konjenikov in 300 pešcev. Leta 1540 so žumberški uskoki dobili svojo kapetanijo, velikega kapetana in obmejno milico.⁴⁰

24. 3. 1531 so kranjski, štajerski in koroški deželni stanovi na zboru v Spodnjem Dravogradu določili 10000 dukatov za obrambo turške meje s pešci in konjeniki.⁴¹ Ivan Kacijanar⁴² je dne 23. 6. 1531 nadvojvodi Ferdinandu poročal o nad tisoč uskokih, ki so pred Turki pribežali na kranjsko mejo iz Cetinske krajine. Med njimi je bilo najmanj 700 za orožje sposobnih mož z ženami in otroci, s sabo pa so imeli 15.000 glav živine.⁴³ 17. 6. 1531 so kranjski stanovi predlagali naseelitev uskokov v Gerovo, Osilnico in Poljane. Po mnenju kostelskega in poljanskega poveljnika Sigmunda naj bi ob zgornji Kolpi našli prostora za 2000 prišlekov.⁴⁴

Kacijanar je predlagal cesarju naj uskoke naseli tudi na svojem ozemlju okoli Kostela. Dovolil naj jim nositi orožje. Poveljnika naj postavi v grad Kostel, kar bo omogočilo boljšo obrambo pred Turki.

Junija leta 1531 so kranjski stanovi in za njimi še nadvojvoda, poznejši cesar Ferdinand I., sprejeli Kacijanarjev predlog z dne 23. 6. 1531 o naseelitvi uskokov v Kostel, Poljane, Osilnico ter bržkone tudi v Bojance. Naseelitev teh 1000 uskokov iz Cetinske krajine je bila končana leta 1534.⁴⁵

Naseelitev uskokov ob turški meji sta podpirala Ivan Kobasić, ki je umrl v prvi tretjini leta 1531, in ban Karlović, ki je umrl v zadnji tretjini istega leta 1531. Med nenehnimi vojnama Sulejmana II.,⁴⁶ ki je med koncem septembra in sredo oktobra leta 1529 oblegal tudi Dunaj, ni nihče poskrbel za dokončno naseelitev uskokov. Ti so tavalili ob meji v največjem uboštvu. Zato so ropali, kmetje pa so se branili in so jih napadli aprila 1533 pri Metliki ter v Žumberku, morda povezani s Kobasićevo vdovo. Uskoki so klicali na pomoč rojake iz Pivke in Krasa.

Poleti 1533 so bile razmere že zelo napete, saj so bili uskoki le formalno v vojaški službi in niso dobivali plače. Po drugi strani so na obljubljeni službo vendarle računali in so zato odklanjali poljsko delo, ki bi jih enačilo s podložniki. Graščaki jim zemlje tako ali tako niso radi dajali, saj so bili šest let prosti dajatev, kar bi se lahko tudi podaljšalo v graščakovo škodo.⁴⁷

⁴⁰ Kacijanarjeva korespondenca v ARS; Štrumbl, n.d., str. 44–45; Bidermann, n.d., 1882, str. 130 in 1884, str. 176; Gruden, n.d., str. 590; Filipović, n.d., str. 157.

⁴¹ Žagar, n.d., str. 66.

⁴² Kranjski deželni glavar 1530–1537, ki ga je v noči od 30. 10 na 31. 10. 1538 ubil grof Nikolaj Zrinjski. Za njim je postal glavar Nikolaj Kacijanar (Dimitz, n.d., 1875, II, 163; Podlogar, n.d., 1921, 103).

⁴³ Bidermann, n.d., str. 183.

⁴⁴ Žagar, n.d., str. 67.

⁴⁵ Filipović, 1970, str. 157.

⁴⁶ 1494–1566, sultan od 1520.

⁴⁷ Mal, n.d., str. 21–25.

Uskoke so naselili predvsem v Žumberku.⁴⁸ Po predlogu kranjskih stanov so: „uskokom odkazali zemljišča z oprostitvijo davka, obresti in služnosti kot svobodnikom. Plačajo naj le desetino od živine, kolikor jim bo mogoče in kolikor se je ne bodo branili“.⁴⁹ Po Ferdinandovem ukazu so bili uskoki od leta 1526 oproščeni celo plačevanja mitnine, kar jim je omogočalo tihotapstvo.⁵⁰

Uskoški glavarji v času naseljevanja v Kostel

Prvi glavar in stotnik kostelskih in poljanskih uskokov je bil Nikolaj pl. Thurn.⁵¹ Leta 1536 je bil Viljem Schnitzenbaumer imenovan za četrtnega glavarja v krajih Kostel, Poljane, Ribnica, Lož in Ortnek.⁵² Nikolaja Ravbarja so postavili za uskoškega glavarja in kraljevega kastelana⁵³ na kostelskem gradu, ki ga je imela njegova družina pred tem v zakupu med letoma 1493–1503. Leta 1540 je Ferdinand nastavljal Bartolomeja pl. Ravbarja za prvega kapetana uskokov. Leta 1543 je bil na njegovo mesto imenovan Hanns Wernegh (Werneckh, Wernekh), baron von Sonnegh.⁵⁴ Med letoma 1546–1557 je bil uskoški kapetan (general) v Žumberku Ivan (Hans) Lenković, nato uskoški vojvoda Danilo Vuković (1584–1588), grof Peter Erdödy (1584–1597), grof Petar Zrinjski (1647–1659) in Juraj Frankopan (1659–1661).⁵⁵ V šestdesetih letih je postal uskoški stotnik Gašpar Rab.⁵⁶ Leta 1599 je bil poveljnik vojske v hrvaški krajini Juraj (Hanns) Lenković.

Kranjski vicedom je bil med letoma 1561–1574 Jurij Höfer, med letoma 1581–1591 pa Nikolaj Bonomo. Deželni glavar je bil leta 1561 Jakob pl. Lamberg.⁵⁷ Kranjski deželni upravitelj je bil leta 1548 mož z enakim imenom: Jakob Lamberger.

Naseljevanje uskokov v Kostel konec tridesetih let 16. stoletja

Zakupnik gospostva Kostel Adam Langenmantl je imel pomembno vlogo pri etnogenezi Kostelcev. Poznal je probleme, ki bodo nastali, če bo prepustil kraj večji uskoški naselitvi. Zato je leta 1538 nasprotoval naselitvi okoli 1000 uskokov iz okolice Srba in Obrovca⁵⁸ in avgusta 1539 iz Cetinske krajine v Kostel. Naselitev je zapovedal nadvojvoda, poznejši cesar Ferdinand I., marca leta 1539 pa še deželni zbor kranjskih stanov. Langenmantl je

⁴⁸ Mal, n.d., str. 29.

⁴⁹ Žagar, n.d., str. 101; Makarovič, n.d., 1985, str. 15.

⁵⁰ Bidermann, n.d., 1882, str. 194; Žagar, n.d., str. 101; Rothenberg, n.d., str. 36. Po drugih virih (Štrumbl, n.d., str. 45) so uskoke šele leta 1543 osvobodili plačevanja carine in mitnine, kar jim je omogočilo trgovanje.

⁵¹ Po ukazu kralja Ferdinanda 24. 4. 1532 (Marija Makarovič, Predgrad in Predgrajci, Narodopisna podoba belokranjske vasi, Ljubljana 1985, str. 15; Simonič, n.d., 1939, str. 85; Simoniti, n.d., 1990, str. 140).

⁵² ViertelHauptman, glej Skubic, n.d., str. 513.

⁵³ Podlogar, n.d., 1921, str. 103 in Žagar, n.d., str. 67. Bidermann (n.d., 1882, str. 141 in 185) je navedel ime Barthlmä Raunach namesto Raubar.

⁵⁴ Hauptman, n.d.; Rothenberg (n.d., 1970, str. 35) je zapisal ime Bartholomäus von Rauber; Bidermann, n.d., 1892, str. 141, 148 in 204.

⁵⁵ Bidermann, n.d., 1882, str. 147; Štrumbl, n.d., str. 45.

⁵⁶ Bidermann, n.d., 1882, str. 152.

⁵⁷ Jože Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403–1595, Ljubljana, 1982, str. 192 in 214.

⁵⁸ Del Like, pozneje poseljen predvsem s Srbi.

izsilil preselitev uskokov na Gorjance in v Belo krajino, saj so tudi sami uskoki menili, da v Kostelu in Osilnici ne bodo imeli dovolj paše za živino.⁵⁹

Po drugih virih so že jeseni 1538 (in ne leto pozneje) uskoke⁶⁰ iz doline Cetine najprej začasno naselili okoli Metlike, Mehova in Kostela. Tam so težko živeli. Zato se je več nezadovoljnih družin vrnilo v Turčijo. Ostali so se, po 11 letih potovanj, naselili v Mehovu, Marindolu in v Bojancih. 180 uskoških zadrug, ki so dotlej tavale po Beli krajini in po gozdovih med Postojno in Ložem, so naselili v Žumberk. Tamkajšnje kmete staroselce so preselili na gospostvo Mehovo, ki ga je komisija kranjskih plemičev odkupila od Pihlerjev.⁶¹ Nekateri uskoki, priseljeni leta 1530, so se medtem pomešali s tistimi iz Cetinske krajine ter so se naselili v Vinici, Semiču, Kočevskem, Marindolu, Bojancih, Kostelu, Mehovem, Metliki in Črnomlju.⁶²

Leta 1545 so naselili Srbe v Vinico in Marindol. Kapetan Ivan Lenković je leta 1549 naselil uskoke v Marindol. 1. 3. 1551 so pod Lenkovičem v Senju popisali uskoke z 12 harambašami. Podoben popis so opravili tudi leta 1564. Od kostelskih priimkov tu najdemo predvsem Jurkoviče. Jurjeviči so se v Bojance naselili iz Ponikev,⁶³ od tod pa nekaj generacij pozneje v Kostel.

Gmotne razmere pri uskokih

24. 4. 1532 je Ferdinand I. v Regensburgu izdal ukaz deželnemu oskrbniku Andreju pl. Lambergu, kranjskemu vicedomu Wolfgangu pl. Lambergu in svetnikoma Sigismundu Wihselbergerju in Jakobu pl. Raunachu glede naselitve in ravnanja s priseljenimi bosanskimi prebegi, imenovanimi uskoki, ob njihovi naselitvi v Poljanah, Kostelu, Metliki in na Krasu. Poleg cesarja so ukaz podpisali še Wraslavitzh in K. Pranndt.

Deželni glavar Ivan Kacijanar naj bi uskoke poselil po Notranji Avstriji na Krasu, v Poljanah in v Kostelu, kjer je plodna zemlja sedaj nenaseljena. Zemljo jim bodo razdelili in predpisali tako, da jim 6 let ne bo treba plačevati desetine. Za 6 let jih bo Kacijanar naselil v tamkajšnjih ubožnih hišah brez dajatev. Uskoški vojaki se naj na cesarske pozive odzivajo na konjih ali peš. Za službo konjenikov bodo vsako četrletje dobivali po dva ali poltretji renski goldinar službenega denarja. Na Krasu bo glavar Jacob pl. Raunach, v Poljanah, Kostelu in Metliki pa Nikolaj pl. Thurn, ki si bosta prizadevala za koristi uskokov. Uskokom bo treba postaviti tudi lastnega vojvodo s plačo 25 renskih goldinarjev na leto. Naseljenci bodo lahko potovali le z dovoljenjem svojih voditeljev, da ne bi prihajalo do ropanja in pritožb podložnikov.⁶⁴

⁵⁹ Bidermann, n.d., 1882, str. 188–190; Simonič, n.d., 1939, str. 85.

⁶⁰ Domnevno Srbe, torej pravoslavne.

⁶¹ Štrumbl, n.d., str. 45.

⁶² Filipović, n.d., str. 157. Po Marku Terseglavu, Srbsko-hrvaške ljudske pesmi na Slovenskem (Uskoška pesemska dediščina v prepletu in v soodvisnosti s slovensko ljudsko kulturo Bele krajine. Tradicija-transformacija-inovacija, Doktorska disertacija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Ljubljana 1993, str. 9) naj bi se 500 teh uskokov naselilo na Slavonsko goro, leta 1541 pa v okolico Ogulina.

⁶³ Filipović, n.d., str. 158, 163 in 168.

⁶⁴ MHK, 1851, str. 28–29; Biderman, n.d., 1882, str. 131; Jože Rus, Jedro kočevskega vprašanja, Kočevski zbornik, razprave o Kočevski in njenih ljudeh, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 137. Po drugih virih naj bi vojvode kostelskih, poljanskih in kraških uskokov prejeli po 22 forintov letno, konjeniki po 4 do 5 renskih goldinarjev na četrletje, pešci pa po dva do dva in pol renskega goldinarja z dodatki med pohodi (Mal, n.d., 1924, str. 21–22; Makarovič, 1985, str. 15).

Po drugih virih naj bi vojvode kostelskih, poljanskih in kraških uskokov prejeli po 22 forintov letno, konjeniki naj bi prejeli po 4 do 5 renskih goldinarjev na četrtletje, pešci pa po dva do dva in pol renskega goldinarja z dodatki med pohodi.⁶⁵

Še boljši pogoji so bili obljubljeni uskokom v Žumberku. Po dokumentu iz leta 1535 so žumberški uskoki dobili pravico voliti svoje vojvode, praporščake in desetnike. Zemljo so dobili v last za 20 let, nato pa naj bi sprejeli podložniške obveznosti. Zato so se morali obvezati, da bodo na lastne stroške sodelovali v vojnah. Po dokumentu iz leta 1538 naj bi vojvode, ki so vodili po 200 uskoških vojakov, prejeli letno do 50 forintov.⁶⁶ Ostareli uskoki so dobivali tudi pokojnine od 30 fl (voditelji in vojvode) do 15 fl. Šest oseb je 10. 4. 1606 prejelo skupaj 140 fl pokojnine, bržkone v Žumberku.⁶⁷

Migracije uskokov od štiridesetih 16. stoletja let dalje

Baroni Langenmantli so nasprotovali naseljevanju uskokov in so gotovo ovirali že naseljene družine. „Kostelski“ uskoki so se zato tudi odseljevali drugam, o čemer imamo podatek za leto 1590.⁶⁸

Cesar in zemljiški gospodje niso povsem držali obljub danih ob naselitvi uskokov. Nomadski živinorejci uskoki niso bili vajeni kmečkega načina življenja. Ker v Kostelu niso imeli dovolj paše za svoje črede, so se večinoma odselili v Belo krajino, Žumberk in na Hrvaško. Povsod so bili v sporih s sosednjimi kmeti, predvsem zaradi drugačnega načina življenja, ki se je pogosto izrodilo v nasilje in rop.

Od leta 1540 dalje so avstrijske oblasti uvedle popis novih priseljencev s priimki. Leta 1546 je general Lenković naselil 40 uskoških družin v Žumberk, nekaj tavajočih uskokov iz okolice Črnomlja pa na Kočevsko. Na Lenkovičevih posestih, predvsem v Beli krajini, je živelo okrog 800 za orožje sposobnih moških z družinami, večinoma v zadrugah s po več brati v isti hiši.⁶⁹

Južno-Slovansko prebivalstvo v martoloških četah se je po letu 1570 zadrževalo v Kostelu tudi po več mesecev, skrivajoč se pred oblastmi. Pri tem si je ustvarjalo skrivne postojanke, ki so preraščala v stalna zaklonišča in bivališča ter so se končno integrirali v staroselsko skupnost.⁷⁰

V 16. stoletju so Turki tretjino prebivalcev Moravic poklali, tretjino odpeljali, ostali pa so pobegnili na Kranjsko.⁷¹ Leta 1582 in 1583 se je veliko beguncev s področja Bosiljeva preselilo v Belo krajino in Poljansko dolino, domnevno tudi v Kostel. Leta 1583 je bil dograjen Karlovac, oblasti pa so začele strožje kontrolirati selitve martolozov in družin priseljenih vojaških uslužbencev. Avstrijski poveljniki so dobili navodila naj ne podpirajo več srbskih selitev iz Like in iz notranjosti turške države.⁷²

Po padcu trdnjave Slatine septembra 1597 je na Kranjsko prišlo 1700 uskokov z ženami in otroci. Naselili so jih v Marindolu in Bojancih ter na sosednjih hrvaških posestih v

⁶⁵ Mal, n.d., 1924, str. 21–22; Makarovič, n.d., 1985, str. 15.

⁶⁶ Štrumbl, n.d., str. 45.

⁶⁷ ARS, Vic. Lit. U, šk. 282, fasc.I/143, II-6, no. 24.

⁶⁸ Simonič, n.d., 1939, str. 83.

⁶⁹ Terseglav, n.d., str. 9 in 206.

⁷⁰ Terseglav, n.d., str. 210.

⁷¹ Josip Brajdič, Povjesne sličice, v zborniku urednika Viktorja Jurkovića: Brod Moravice, Osnovna škola Brod Moravice, 1969, str. 36.

⁷² Terseglav, n.d., str. 10.

Gomirju in Vrbovskem. Po osvojitvi Cernika je prišlo do konca leta 1597 še 500 uskoških družin na Kranjsko.⁷³

Konec 15. stoletja je modruški okraj opustel zaradi "Turkov", ki so tod prodirali na Kranjsko. Zato je poveljnik hrvaške vojske v Krajini obrstar Juraj Lenković leta 1599 odšel v Turčijo, od tam pripeljal vlahe in jih naselil v dolino reke Dobre, predvsem v Vrbovsko, Gomirje in Moravice. V istem času je naselil 500 vlahov na Ličko polje, ki je pripadalo knezu Juraju Zrinjskem.⁷⁴

Uskoki Marinichi

Zaradi neugodnih razmer v Kostelu, so se uskoki odseljevali nižje po Kolpi. Tako se je 5 kostelskih družin leta 1590 preselilo na drugo stran Kolpe, na posest kneza Juraja Zrinjskega v Gornjih in Dolnjih Moravicah. Knez Juraj Zrinjski je v Ozlju takole ugodil prošnji petih priseljenih kostelskih družin:⁷⁵

„... Daiemo na znanje vsim, kim ie dostoino, da doidosse pred naz Ivan Marinich⁷⁶ od Kosztela z tovarustvom po imenu Mato Pellegrinich,⁷⁷ Jure Žnepergar,⁷⁸ Ambros Praidich, Jure Ferderbar,⁷⁹ prosechi od nas, da bismo dopustili naszelitise na jmanu nassem u Moraviczah, gornih i dolnich, sto pod Brod slisy, z tem putem, da bismo ih nebantuvali visse one zlusbe, koia isla preia y perua vrmena od onih zemalj, a da ote oni graditi sze y onde ztati y ondy dopeliati liudi, ki sze nasele...“

Ivan Marinich je bil vodja novih naseljencev, ki so obljubili, da bodo knezu Zrinjskemu letno dajali po 6 liber v denarju, ter desetino od ovac, kokoši in drugih živali. Opravljali naj bi tudi druge dolžnosti kot podložniki na gospostvu Brod. Če bi med vojno koga ujeli ali oropali so to morali prijaviti gospostvu. To je plen lahko odkupilo ali pa jim ga je prepustilo.⁸⁰

Palegriničev in Prajdičev pozneje, od leta 1702 dalje, ni bilo več v Kostelu.⁸¹ Prajdiči so se obdržali v okolici Brod Moravic.

Kostelski podložniki so se tako odselili na drugo stran Kolpe, da bi tam opravljali podobno delo kot prej v Kostelu. S seboj so gotovo imeli tudi svoje družine in živali. Njihov novi gospodar knez Zrinjski si je obetal, da bodo za seboj pripeljali še druge naseljence iz Kostela. Priimki nekaterih doseljencev (Šneperger, Ferderber) sicer dajejo prej slutiti kočevarsko kot uskoško poreklo, čeprav nekateri zgodovinarji trdijo nasprotno.⁸²

Etnične spremembe v Kostelu so bile posledica priselitve večinoma katoliških uskokov v prvi polovici tridesetih let 16. stoletja. Istočasno so med letoma 1532–1538 uskoki naselili tudi Senj, katerega prvotno prebivalstvo je pobegnilo iz strahu pred Turki, ki so plenili Srb in druge okoliške kraje.⁸³

⁷³ Valvasor, n.d.; Filipović, n.d., str. 158.

⁷⁴ Hirc, n.d., str. 14.

⁷⁵ Mal, n.d., 1924, str. 56; Burić, n.d., 1979, str. 26 in 163; Radoslav Lopašič, *Oko Kupe i Korane*, dopunio Emilij Laszowski, 1894, str. 385; Žagar, n.d., str. 66–68; Simonič, n.d., 1939, str. 83 in 87.

⁷⁶ Domnevno z Vrha (Am Berg) ali iz Jelenove drage.

⁷⁷ Domnevno iz Sapnika.

⁷⁸ Šneberger, iz Rebrji pod kostelskim gradom.

⁷⁹ Morda mlinarji ob Kolpi.

⁸⁰ Arhiv Hrvatske v Zagrebu, Arhiv Gospoštije Brod 1; Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923, str. 30; Jurković, n.d., str. 16.

⁸¹ Liber baptizato „RVM, Inceptus a me, Joanne Jacobo Retl ab anno dni 1687, existente Cesareo in Costel“, s podatki o krstih med letoma 1702–1719.

⁸² Mal, n.d., 1924, str. 56; Simonič, n.d., 1939, str. 83.

⁸³ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 67.

Od leta 1552 so morali iz Ribnice, Kočevja, Poljan in Kostela v primeru potrebe dati skupno 300 strelcev za obrambo trdnjave Senj.⁸⁴ 10. 10. 1596 je Ferdinand v Gradcu izdal ukaz, po katerem so morali Kočevjarji (z njimi bržkone tudi Kostelci) in Ribničani dati senjskemu glavarju Georgu Paradeiserju po 80 oseb za 14 dni dolgo službo leta 1597, 1600 in 1602. Podložniki iz Loža so morali v Senj dovažati les.⁸⁵

Odhajanje domačih vojakov je gotovo oslabilo obrambo samega Kostela. V Senju je v naslednjih desetletjih nastala svojevrstna etnična skupina velike bojne moči. Po Avstrijsko-beneški vojni so s sporazumom v Parizu, potrjenim v Madridu leta 1617, sklenili uničiti del uskoškega ladjevja, uskoke pa izgnati iz Senja. Uskoki so odhajali v Istro, Italijo, Žumberk, okolico Otočca, beneško Dalmacijo ter celo na Sicilijo in v Neapelj.⁸⁶ Nekaj se jih je vrnilo oziroma ponovno naselilo v Kostel. Kmalu po letu 1617 se v Kostelu prvič omenjajo Krkoviči in Južniči.

Pomembni senjski uskoki so bili Marin(i)či, ki so bili pozneje naseljeni tako po dalmatinskih otokih kot v Gorskem kotarju in po kostelskih hribih, kjer so iz priimka izgubili vmesni „i“. „Des Marin Sun“ je bil zapisan že v kostelskem urbarju za leto 1494.⁸⁷

21. 1. 1613 je 12 uskokov v Senju podpisalo zadolžnico v hrvaškem jeziku za letno plačo 40 renskih (forintov) po pogodbi s primorskim komisarjem, kranjskim vitezom Danielom pl. Gallensteinom.⁸⁸ Zadolžnica je omenjala uskoško kontrolo trgovanja skozi Riko (Reko) iz smeri Broda, za katero so bili bržkone zadolženi. Večina uskokov ni znala pisati in so pod dokument narisali pet krogov „pritisnuvsí chi imasmo peccatte obiccaine“. Poleg vojvode Mihule (Mihe) Hreglanovi(c)ha se je znal podpisati le še Juan Marinistus (Marinich). Drugih pet uskokov ni z nobenim znakom podpisalo dokumenta.⁸⁹

26. 8. 1642 je bil Ivan Marinch še vedno v Senju kot „conciter“. Kranjskim stanovom je v hrvaščini poročal o pregledu poročila uradnika „porkulaba“ Tomice Hogličuza o prihodu turškega paše v „bagniju Luku“ (Banjo Luko) skupaj s tremi begi in tremi kadijami. Od tod so bili namenjeni v Bihać, kjer bodo gradili hiše. Hogličuz je poročal, da je paša poslal vohune („poslance“) zbirati novice na primernih virih („na Maijdan“). Drugega zaenkrat ni vedel povedati.

Saban Popravaz, šubaša od Korenice, je pregledal vzroke nastalega stanja in poročal, da je beg iz Bosanske krajine poslal svojega sina Muhamata bosanskemu paši naproti v Bihać, ko je slišal za приход paše. Vso krajino naj bi očistil od nasilnikov „Zulumchiarov“. Poleg Hogličuza je zaslišanjem prisostvoval tudi vicekapetan Otočca v Liki Petar Gracanin.⁹⁰

Po 37 letih cesarske službe je Ivan Marintsch napredoval v stražmojstra hrvaške garde. 7. 12. 1649 je pisal (kranjskemu) deželnemu glavarju Hansu (Ivanu) Albrechtu baronu Herbersteinu v nemščini o svoji dolgoletni službi in dveh ranah, ki jih je dobil v boju proti Turkom. Na osnovi svojih zaslug je prosil naj ga na njegovem položaju stražmojstra zamenja svak Milaschin Radoinvitsch.

15. 12. 1649 je podobno prošnjo poslal še baronu Andreju Auerspergu, Georgu Cenkovichu in Vidu Khislu, generalu hrvaške in obmorske krajine ter baronu Gottfriedu Stadlu. Omenil je tudi svojo (letno) rento 5000 talerjev.⁹¹

⁸⁴ Skubic n.d., str. 514; Wolsegger, n.d., 1890, str.178; Dimitz, n.d., 1875, str. 187.

⁸⁵ ARS, Stan. I, fasc.293 b, šk. 465, str.1643, 1645 in dalje.

⁸⁶ Štiš , Simoniti, n.d., 1996, str. 226.

⁸⁷ Urbar, n.d., 1494, str. 8.

⁸⁸ Sin Janeza Adama s Senčurske gore. V tem času graščak v Luknji, ki jo je nasledil od sorodnika Franca Galla pl. Gallensteina, sina Krištofa in Helene, rojene pl. Wildenstein (Smole, n.d., 1982, str. 273). Franc Gall pl. Gallenstein je bil od leta 1579 v dolgotrajnem sodnem sporu z Langenmantli.

⁸⁹ ARS, Stanovi I, šk. 465, fasc. 293c, str. 1–2.

⁹⁰ ARS, Stanovi I, šk. 494, fasc. 299a, str. 471–472.

⁹¹ ARS, Stanovi I, šk. 508, fasc. 302, str. 803–812.

Ivan Marintsch, podložnik gospostva Kostel, je bil v letih 1618, 1619, 1622 in 1623 popisan v skupinah kostelskih tihotapcev, upornikov in pobiralcev hubnega goldinarja.⁹²

Poleg vojvode Ivana je bil v Senju tudi njegov domnevni sorodnik Martin Marintsch. 1. 1. 1627 je v Senju posodil Juraju in Niclaju Marinitschu po 24 fl mesečne plače za naslednje 3 mesece do zadnjega marca v skupnem znesku 72 fl. Zadolžnica je bila pisana v nemščini.⁹³

10. 10. 1646 so z mitnice sv. Vida nad Reko poročali, da so 1. 4. 1645 pripeljal za 396 zlatih fl živeža za vojake pri mitnici: Thoma Marintscha, Simona Perescha in Michaela Vesselina.⁹⁴

Kostelci Kherkhovitschi

Andrej Kherkhovitsch je 8. 9. 1605 prosil mesto (Senj) za prenos robe v vrednosti 728 gld 26 kr 1 den brez plačila mitnine. General hrvaško-primorske krajine in cesarske mitnice je 19. 4. 1606 v Senju izdal dovoljenje, da lahko Kherkhovitsch čez kostelsko mitnico za potrebe senjskih vojakov prenese 475 sv. Vidskih (reških) starov pšenice ob plačilu 7 liber posebne trikratne (mitnine) v Senju.⁹⁵

19. 9. 1607 je komendant Metlike vitez Jakob Primorz ukazal zaračunati Andreju Kherkhovitschu 530 fl davka za njegovo tovorjenje.⁹⁶

Kherkhovitsch je bil kostelski tovarnik, verjetno vodja skupine, ki je oskrbovala senjsko utrdbo z živežem iz Dolenjske. Je najstarejši med tremi Kherkhovitschi, ki jih omenjajo dokumenti kranjskih deželnih stanov in je bil verjetno naseljen v vasi Krkovo. Obtožbe proti njegovima domnevnima sinovoma Petru in Stefanu ter drugim Kostelcem leta 1622 kažejo, da so kostelski tovarniki pogosto kršili omejitve habsburških mitnic.

Uskoki Jusina in Jusinich

Ohranile so se posamezne družinske legende, npr. o naselitvi treh bratov uskokov s priimkom Južnič⁹⁷ v 16. stoletju. Možna korena priimka Južnič sta tako "jug" kot "južina". Ni dokazov, da bi prišli iz Rak kot Rački ali morda iz Thurna pri Brestanici, ki je bil v času njihove naselitve v lasti Langenmantlov.⁹⁸ 10. 1. 1617 se v dopisu Deželnih stanov iz Ljubljane Adam Južina navaja kot dolgoletni vojak, ki se mu dovoljuje 4 solde dodatka za vino.⁹⁹ Ni zapisan kraj njegovega rojstva.

Leta 1601 je bil Jurij Južina podložnik gospostva Metlika.¹⁰⁰ 7. 8. 1633 se v Senju v dopisu kranjskim deželnim stanovom mož z enakim imenom navaja z 8 fl davka za živež pri

⁹² ARS, Stanovi I, fascikli 294a, 294b in 295. Čeprav popis v Arhivu Slovenije pripisuje tudi dopise iz Senja Ivanu Mariniču iz Kostela, gre vendarle za različni osebi. Stražmojster hrvaške garde ni mogel obenem biti podložnik.

⁹³ ARS, Stanovi I, šk. 481, fasc. 295b, str. 2429–2432.

⁹⁴ ARS, Stanovi I, šk. 501, fasc. 300a, str. 1841–1844.

⁹⁵ ARS, Stanovi I, šk. 456, fasc. 292e, str. 485.

⁹⁶ ARS, Stanovi I, šk. 456, fasc. 292e, str. 2692–2693.

⁹⁷ Po domače Južnič.

⁹⁸ Thurn pod Brestanico so Langenmantli leta 1570 podedovali od pl. Gradenevogov, s katerimi so bili v svaštvo (pisno poročilo Irene Fürst, kustosinje muzeja v Brestanici, 16. 10. 1992).

⁹⁹ ARS, Stan. I, šk. 468, fasc. 294, str. 757–758.

¹⁰⁰ Kos, n.d., 1991, str. 403.

skladiščniku v Karlovcu.¹⁰¹ Poleg njega so našli še čez sto drugih oseb z različnih gospodstev, večinoma s priimki, ki se končujejo na -itsch. Nekateri med njimi so bili vojvode, oskrbniki, župani in drugo. Navaja se tudi prostor v Senjski utrdbi, ki naj bi ga zasedali med obrambo. Vendar med ostalimi zapisanimi priimki ni takšnih, ki so postali pozneje domači v Kostelu.¹⁰²

Jurij Južina se omenja tudi deset let pozneje leta 1643 v dopisih Deželnih stanov za Kranjsko.¹⁰³

15. 6. 1680 se v dopisu iz Ljubljane navaja Južina brez imena. Bil je vojak oziroma oficir z mesečno plačo 2 fl oziroma več kot 1 gld.¹⁰⁴ Plačeval je tudi davke za prenos vina skozi Gradec. V zvezi z njimi je bil omenjen Franz I pl. Reissing, dvorni sodnik. 29. 6. 1680 se v dopisu iz Ljubljane ponovno navaja Južina brez imena.¹⁰⁵

Prvi znani Jusnichi v Kostelu je bil Ivan, popisani med tihotapci 13. 10. 1622.¹⁰⁶ Leta 1681 se Jusnichi omenjajo kot dolžniki pri Fari, kjer se je po njih imenovala tudi ena od treh hub. Okoli leta 1700 se Jusnichi omenjajo pri Fari, v Ajblju, Maverču in pri Krkovih.

Selitve uskokov v 17. stoletju

Kostelski uskoki so se zaradi slabih razmer občasno preseljevali na hrvaško stran Kolpe in sicer posamič ali v skupinah. Tako so na obeh bregovih Kolpe nastali v glavnem enaki priimki. Ob rubežu nad knezom Stjepanom Frankopanom 25. 4. 1557 je bilo v Ozivnici (sic!), Brodu in Podstenah na Hrvaškem skupno le 16,5 hub. Luka Grgurič je živel kot berač na gmajni. Hud turški pritisk kaže tudi prošnja za pomoč napisana v hrvaški glagolici, ki jo je grof Miclaus (Nikolaj) pl. Frankopan poslal kranjskemu vicedomu leta 1544.¹⁰⁷

Leta 1589 je nadvojvoda Karel zahteval, da s stolpi zavarujejo prehod čez Kolpo pri Poljanah in pri Kostelu, kot so to storili pri Vinici in Prelesju. Vendar so se stanovi izgovarjali, da tega ne zmorejo.¹⁰⁸

Leta 1600 so v Moravicah zidali kulo (stolp). Pri delu so pomagali tudi Kostelci in drugi Kranjci. Kranjec Martin Blažević je pričal leta 1657, da je delal na kuli dva dni.¹⁰⁹

Leta 1622 je vlah Juraj Vinović ubil kmeta Ambroža Štajdoharja. Zato ga je sodilo regimentno sodišče v Karlovcu.¹¹⁰ Spor so gotovo povzročila tudi etnična nasprotja.

Leta 1622 so se na posest Zrinjskih naselili: Ivan Klobučar, Petar Šporčić, Matija Pram, Andija Štajdohar, Jakob Pram in Juraj Šneberger.¹¹¹

Leta 1650 je Petar Zrinjski oprostil konjske tlake podložnike s priimki: Abramovič, Moll, Krulac, Falež, Crnkovič in Mavrovič. Zato pa so podložniki morali plačevati letno po 8 dukatov.

¹⁰¹ ARS, Stan. I, šk. 485, fasc. 297a, str. 29.

¹⁰² ARS, Stan. I, šk. 485, fasc. 297a, str. 27–35.

¹⁰³ ARS, Stan. I, šk. 486, fasc. 297a, str. 1519, 1521–1522 in 2117.

¹⁰⁴ ARS, Stan. I, šk. 536, fasc. 308a, str. 798 in 799.

¹⁰⁵ ARS, Stan. I, šk. 536, fasc. 308a, str. 922. Skliceval se je na dokument z dne 27. 5. 1680 (n.d., str. 621) in na omenjeni dokument z dne 15. 6. 1680 (n.d., str. 622). Pod dokumentom je bil podpisan Englbert Schwab baron Leicht(enberg), ki ga je sprejel 2. 7. 1680 (n.d., str. 921–924).

¹⁰⁶ ARS, Stan. I, šk. 476, fasc. 295, str. 1449.

¹⁰⁷ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, VI/2.

¹⁰⁸ ARS, Stan. I, fasc. 219–222. Jug (n.d., 1955, str. 57) bržkone pomotoma navaja "Prelišje".

¹⁰⁹ Laszovski, n.d., 1923, str. 31; Jurković, n.d., str. 16.

¹¹⁰ Jurković, n.d., str. 16.

¹¹¹ Brajdić, n.d., str. 37.

Leta 1657 je Juraj Szili s komisijo urejeval meje okoli Moravic v Gorskem kotarju. Szili je bil kapetan in uslužbenec Petra Zrinjskega. Meje so mu pokazali najstarejši krajani:¹¹²

ime in priimek	starost v času urejevanja mej	leto rojstva
Jurij Podnar	90	1567
Peter Butina	85	1572
Matija Gojšak	80	1577
Peter Ambrožič	85	1572
Jakob Gorše	90	1567
Lovro Crnkovič	85	1572
Martin Goljak	80	1577
Matija Šneperger	80	1577
Juraj Šneperger	88	1569
Jakob Butina	90	1567
Mihail Šepac	80	1567
Martin Blažević	nad 100 let star	pred letom 1557

Domnevamo, da so k razmejitvi vabili domačine, ki so meje poznali od mladosti, in ne priseljence. Juraj Šneperger je lahko potem isti, ki se je kot 21 let star mož priselil v Moravice leta 1590. Matija Šneperger je bil domnevno njegov mlajši brat, Butine pa so bili naseljenci, ki so jih privabili iz Kostela po letu 1590.

Leta 1660 so med katoliškimi naseljenci Zrinjskih in vlahi naredili 3 nemške milje dolgo mejo od Moravic preko Vrbovskega do Gomirja. Vendar so gomirski vlahi ogrožali celo Delnice konec 17. stoletja.¹¹³

Leta 1662 so bili na posest Zrinjskih naseljeni še kmetje Ivan Klobučar, Matija Pram, Jakob Prammar (Pramlje), Jurij Šnepergar, Peter Šporčič in Andrija Štajduhar.¹¹⁴ Knez Vuk Frankopan leta 1625 in 1635 ter knez Petar Zrinjski leta 1650 in 1653 so svoje podložnike osvobajali raznih dolžnosti, predvsem tlake. S tem so si želeli pridobiti nove naseljence v svoje kraje, ki so jih močno izpraznila turška ropanja.

Premišljena politika naseljevanja se je Zrinjskim kmalu obrestovala. Ob njihovem padcu leta 1671 je gospostvo Brod naseljevalo 600 podložnikov na 100 hubah, ki so plačevali desetino ovac, piščancev in čebel, nekaj pa tudi v denarju, žitu, kokoših in jajcih. Tretjino desetine so dajali župniku v Gornjih Moravicah.¹¹⁵

Migracije iz Kostela v 18. stoletju

Okoli leta 1732 so v Vrbovsko naselili tudi Glade iz Kranjske in Kočevarje Mrzele. Leta 1753 je bil Vuk Jakšič vojaški komandant v Mrkoplju. V letih 1726–1732 so se med gradnjo Karolinske ceste Kranjci Erjavci, Klobučarji in drugi naselili v Ravni Gori.¹¹⁶ Erjavci so se leta 1809 naselili tudi v kostelski vasi Colnarji. Klobučarji pa so bili že dolgo naseljeni v Kostelu in so trgovali s klobuki že v 16. stoletju.

¹¹² Strohal, n.d., str. 88 in 171.

¹¹³ Mirko Valentič, Delnice do 1914. godine, v zborniku Delnice 1481–1981, Delnice 1981, str. 20; Strohal, n.d., str. 88 in 171.

¹¹⁴ Strohal, n.d., str. 79.

¹¹⁵ Jurković, n.d., str. 19.

¹¹⁶ Strohal, n.d., str. 83 in 149.

Število uskokov v Kostelu

Vpliv novega elementa se je ohranil v jeziku, običajih in priimkih. Relativno število novih naseljencev je najlaže oceniti s štetjem avtohtonih priimkov v urbarju iz leta 1494 pred uskoško naselitvijo. Te primerjamo s spremembami med naseljevanjem v urbarju iz prve polovice 16. stoletja in s stanjem po naselitvi v urbarju iz leta 1570, v likvidacijskem izvlečku iz leta 1681 in v krstni knjigi iz let 1702–1719. Drugi popolnejši popisi Kostelcev niso ohranjeni zaradi požara prifarskega župnijskega arhiva leta 1757. Primerjava kaže, da novi etnični element ni presegal polovice avtohtonega prebivalstva. O morebitnih nasprotjih med avtohtonimi poljedelci in doseljenimi živinorejci imamo podatke za sosednje kraje, manj pa za Kostel.

Nemirno 16. stoletje je povzročilo precejšnje etnične spremembe tudi v Kostelu. Zaradi pomanjkanja pisnih in uстных virov o preselitvi je danes težko rekonstruirati naseljevanje posameznih družin v Kostel. Domnevamo, da so se naseljevali iz raznih smeri, posamezni naselitveni valovi pa so doživljali različne usode.

Števila uskoških naseljencev v Kostelu ni mogoče natančno določiti. Pravoslavni verski obredi v Kostelu niso izpričani, torej so bili priseljenci večinoma hrvaški katoliki. O različnih veroizpovedih v Kostelu morda priča priimek Papež. Po urbarju iz leta 1570 ga najdemo v Vasi. V devetnajstem stoletju so Papeži živeli tudi v zaselku Jelovica v Gorenji Žagi, kjer so bili po izročilu oskrbniki (vavpti) kostelskega gradu.

Neslovensko zveneči kostelski priimki na -ič (sprva bržkone -ić) tipa: Jakšič, Marinč, Obranovič, Jurjevič, Ožanič, Majetič, Crnkovič, Južnič in tudi Skender kažejo na uskoško poreklo. O značilnih uskoških navadah pričajo enaka imena vasi in priimkov prebivalcev. Ohranila se je v vasi Kuželj (Kezele, Kusolt), Jakšič in Žaga. Izgubila se je v vaseh Maverč, Gotenc, Delač, Colnarji,¹¹⁷ Petrina, Briga (Briški) in Frissig (Friškova Draga pod Banjo Loko), Piršič (morda Pirče), Padovac (Padovo) in Rački (Rake). Južniči in Štefančiči so lahko živeli pri Fari že pred letom 1681, ko so tam prvič popisani v likvidacijskem izvlečku. Štefančiči so se verjetno priselili iz Hrvaške, saj se Paul Štefančič omenja že leta 1672 v Čabru,¹¹⁸ 9 let pred najstarejšo omembo v kostelski vasi Fara. Tudi končnica „-nčič“ priča o hrvaškem poreklu.

O staroselcih slovenskega ali kočevskega porekla, ki so ostali doma ali pa so se vrnili ko je minila turška nevarnost, pričajo priimki: Rauh (1670 Završje, nato Deluš, Žaga, Delač), Lisac (1608 Lukov Dol), Bauer (Kuželj, 1670 Brod Moravice in Skrad), Bukovec (Bukov Vrh, vas Bukovac na Hrvaški strani, Georg Bukovac v Rogu leta 1744 in 1746), Žagar (Žaga, 1570 Gerovo), Padovac (Padovo), Kajfež, Rački (Rake, Rački Potok, 1694 Skrad), Butina (Jakob leta 1657 v Moravičkih Dragah), Bunderle, Hodnik (višji predeli Kostela, Podrebrca), Golik (Šimatovo 1650), Zidar itd.

Nekateri danes razširjeni kostelski priimki so bili naseljeni pozneje. Tako so se Selani konec preteklega stoletja priselili iz Slivnice. Uskoški priimek Skok se je v Kostelu ustalil po drugi svetovni vojni.

Na uskoke v Kostelu spominjajo poleg priimkov tudi navade, noša in pesmi. Pisatelj Fran Levstik (1831–1887) je leta 1857 zapisal, da so Laščani večkrat slišali Kostelce (bržkone tudi Belokranjce) prepevati srbske pesmi o kraljeviču Marku, ko so tod tovorili blago s svojimi konjički.¹¹⁹ Laščani so te krošnjarje imenovali kar Kostelci, vendar ni verjetno, da bi se v Kostelu še tako pozno ohranile srbske narodne pesmi. Poldrugo stoletje po Levstikovem zapisu podobnih pesmi ni več mogoče izslediti.

¹¹⁷ Tudi v sosednem Gorskem kotarju sta vasi Delač in Colnarji.

¹¹⁸ Burić, n.d.

¹¹⁹ Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža; Reisp, n.d., 1990, str. 14.

5. ZAKUPNIKI DEŽELNOKNEŽJEGA GOSPOSTVA KOSTEL MED LETOMA 1456/7 IN 1620 TER PROTESTANTSKI VPLIVI V KOSTELU

Habsburžani so imeli v Kostelu svoje oskrbnike ali pa so dajali graščino v zastavo svojim posojilodajalcem, ki niso bili vedno iz vrst domačega plemstva.¹²⁰ Zastavni imetniki Kostela so bili:

Hans Blay (1476), Lichtenbergi (1490), Andrej Hohenwarth (1493), Sigmund Jurič (1493), Gašper, Nikolaj in Erazem Ravbar (1493–1497), Mihael Pranberger, 1504–1515 zakupnik gospostva in mitnice v Kostelu, Martin Frankopan (1520), Juraj Zrinjski (1527), Gašper, Krištof in N. Tadjolovič (1528) in baroni Langenmantli (1538–1620). V času Langenmantlov najdemo 19. 12. 1555 tudi podpis Lienharta pl. Attemsa (Atthimis) kot glavarja v Kostelu.¹²¹

Janez Viljem in Karel pl. Langenmantl sta 15. 11. 1620 kupila Kostel od cesarja Ferdinanda II., ki je v tem času prodajal številna gospostva. Kostel je bil v lasti Langenmantlov še leta 1686.

Najzanimivejše zgodbe so povezane z Miho pl. Pranbergerjem, zakupnikom gospostva Kostel in mitnice po 10. 5. 1504. Bil je sin ali nečak ljubljanskega veletrgovca in mestnega sodnika Lenarta ter Schnitzenbaumov zet. Morda je bil v sorodu tudi z Wilhelmom Praunspengerjem, ki je bil okoli leta 1530 župan v Ljubljani, pozneje deželni vicedom in graščak v Mali vasi.¹²²

Mihael pl. Pranberger je v začetku leta 1515 nekaterim Thurnovim podložnikom, ki so hoteli pretihotapiti sedem tovorov soli, zaplenil konje in blago. Thurn je bil tisti čas zakupnik kočevskega gospostva. Thurnov oskrbnik Steržen z gradu Fridrihštajn je zbral pri Osilnici nekaj sto podložnikov,¹²³ udaril na Kostel in pregnal Pranbergerja, ki se je moral umakniti na Hrvaško. Tam mu je Thurn še naprej grozil z nasiljem. Pranberger se je sicer pritožil pri vladi, ta pa ni ukrepala. Baje so se zato tudi Kostelci uprli in pomagali ubiti Thurna in Steržena na Fridrihštajnu, kar je spodbudilo upor po Kranjskem, spodnjem Štajerskem in Koroškem.¹²⁴

Leta 1508 je imel Pranberger oskrbnika, Gregorja Gumplerja, ki je bil bržkone neporočen. Nekega dne je Pranberger izginil. Ljudje so ga vsepovsod brez uspeha iskali po krajih, kjer je pogosto jahal svojega konja. Konja so našli zabodenega v jarku blizu gradu, zato so mislili, da so ga odpeljali roparji. V resnici ga je Gumpler z več pomočniki zaprl v stolp v kostelskem gradu, da bi ga z lakoto spravil ob življenje. Pranbergerja so prisilili k podpisu nepravične zadolžnice. Pobrli so mu tudi vso gotovino, zlatnino, srebrnino ter od prednikov podedovane dragocenosti in drugo premoženje.¹²⁵

Pranberger se je v ječi zaobljubil sv. Ani, priprošnjici za srečno zadnjo uro. Ko so ga nepričakovano rešili iz ječe, je po zaobljubi dal sezidati kapelo sv. Ane v samostanu avguštincev pri prvotni cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Relief z napisom o tem dogodku so

¹²⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II., str.178.

¹²¹ ARS, Vic. šk. 205, fasc. I/102, str. 39, VI, Lit. Militaria.

¹²² Cerkev svetega Jakoba v Ljubljani, Ljubljana, 1985, str. 4; Dimitz, n.d., 1875, II, str. 138; Smole, n.d. 1982, str. 663.

¹²³ Število 400–500, ki ga navajajo Ecker (n.d., 15.7.1892, str.) in Steska (n.d., 1896, str. 11) je bržkone preveliko, saj presega število vseh odraslih mož, ki so tedaj živeli v župi Osilnica.

¹²⁴ Ecker, n.d., 15. 7. 1892, str. 2; Steska, n.d., 1896, str. 211.

¹²⁵ Tako se je glasila Pranbergerjeva tožba pred deželnim sodiščem proti Andreju Harrerju in Gumplerju, kot jo je povzel Valvasor (n.d., XI knjiga, str. 217) po originalnih dokumentih, po njem pa drugi (Podlogar, n.d., 1921 str. 132; Reisp, n.d., 1990, str. 18; Žagar, n.d., str. 47–48). Vendar je Valvasor navedel napačno letnico 1514 in pomešal nekatera dejstva.

jezuitje dali vzdati v zunanji gotiški opornik prezbitarija, ki je danes ohranjen v veži zvonika. Na eni strani je podoba sv. Ane z Marijo in Jezuščkom (sebdritt), na drugi pa napis v gotici. Relief sicer ni posebna umetnina, je pa morda edini kamniti sebdritt v naših krajih.

Kamniti spomenik (sebdritt) je bil bržkone vzdan ob postavitvi nove cerkve sv. Jakoba, ki jo je leta 1513 posvetil škof Krištof Ravbar. Tudi ta letnica je v skladu z nadpisom in v nasprotju z Valvasorjevo navedbo. Pozneje so spomenik ometali z malto in ga ni bilo mogoče brati. Tudi sedaj, ko je izpran, je težko berljiv, saj je nekaj delov okrušenih.

Čaščenje sv. Ane se je širilo na Angleškem od leta 1378, na Danskem od leta 1425, na Nemškem pa konec 15. stoletja. Volilni knez Friderik Modri je po vrnitvi iz svete dežele dal kovati svetinjo z nadpisom „Hilf Sancta Ana“. Od papeža Aleksandra VI. je leta 1494 dosegel breve, da smejo v njegovih deželah praznovati god sv. Ane kot največji praznik. Leta 1500 je izšel v Augsburgu življenjepis sv. Ane okrašen z lesorezi. V tistem času se je čaščenje sv. Ane udomačilo tudi na Kranjskem.¹²⁶

Protestanti v Kostelu

Že kmalu po sredi 16. stoletja je bila reformacija trdno zasidrana med fevdalci na območju ribniškega naddiakonata v: Ribnici, Ortneku, Kočevju, Kostelu in še posebej na Turjaku. Te posesti so imeli v lasti: Auerspergi – Turjaški, Lambergi, Berneški, Galli, Mosconi in drugi. Reformaciji so bili na območju ribniškega naddiakonata naklonjeni tudi številni duhovniki: Lenart Zigelfest in kaplan Silvester Schwei/l/ge(r) v Kočevju, Janez Schneller, pozneje nastavljen v (kočevski) Reki¹²⁷ in Peter Haderle v Črmošnjicah.¹²⁸

Kostelski graščaki pl. Langenmantli so bili v 16. stoletju privrženci luteranstva. Kot zakupniki gospostva so imeli odločilno besedo pri nastavljanju duhovnikov pri Fari v Kostelu do 2. 5. 1678, ko je kompetenčni spor dobil ribniški naddiakon.¹²⁹

Ne vemo ali so protestantski duhovniki v Kostelu učili podložnike brati in pisati po idejah programa Primoža Trubarja (1508–1586) iz leta 1564.¹³⁰ Adam Langenmantl, kostelski graščak od tridesetih let do leta 1763, je bil prijatelj nekdanjega meniha Janeza (Ivana) Weixlerja,¹³¹ ki je bil nastavljen v Kostel vsaj že leta 1560. Ta je na pobudo enega vodilnih kranjskih protestantov, pisarja deželnih stanov Matije Klobnerja leta 1561 začel prevajati postilo reformatorja in pridigarja Johanna Spangenbergova (1484–1550) v slovenski jezik. Leta 1561 se je Weixler tudi oženil. Bajе mu je zaradi družinskega življenja primanjkovalo časa za prevajanje.

Leta 1563 je bil Weixler še v Kostelu. 1. 8. 1563 je prevod končal, vendar ni bil nikoli natisnjen.¹³² Kmalu za tem je Weixler odšel v Metliko h Gregorju Vlahoviču.¹³³ Po

¹²⁶ Viktor Steska, Nekaj kamenitih spomenikov v Ljubljani, MMK (1900) str.136–140.

¹²⁷ Gestrin, n.d., 1982, str. 97 in 98.

¹²⁸ Mlinarič, n.d., 1995, str. 438.

¹²⁹ Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stol.–1747. 1. del: Cerkevne zadeve Lit A-F, Publikacije Arhiva SR Slovenije, Ljubljana, 1985, str. 101; Inventarium und Urbarium, Pfarr Kostel 18. 6. 1768, n.d.

¹³⁰ Žagar, n.d., str. 128.

¹³¹ Cankar, n.d., str. 8.

¹³² Spangenbergova postila v štirih delih je izšla v Magdeburgu med letoma 1542–1544, Trubarjeva leta 1558, Kreljev prevod prvega (zimskega) dela Spangenbergove postile pa leta 1567 (Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana, 1966, str. 92, 312, in 442). Sebastijanu Krelju (1538–1567) je pri prevajanju prvega dela postile pomagal tudi Hrvat iz Vinodola Jurij Jurčič, ki je leta 1578 izdal celoten prevod (SBL, 1925–1932, str. 566). Morda je bil eden Kreljevih pomočnikov tudi Weixler.

¹³³ Vodja luteranskih pastorejv v Beli krajini, umrl 18. 2. 1581.

Vlahovičevemu nasvetu so kranjski stanovi poslali Weixlerja v Krško. Od tam ga je pregnal leskovški župnik Plidor pl. Montagnana, ki je bil novomeški prošt med letoma 1582–1604.¹³⁴

Leta 1567 je Weixler odšel iz Krškega v Novo mesto. Vendar so ga že naslednje leto novomeški meščani napodili skupaj z Vlahovičem.¹³⁵ Weixler je leta 1571 odšel v Selce nad Kozjakom. Leta 1593 se je kot predikant Slovenske Marke zadrževal v okolici Novega mesta.

Po Weixlerjevem odhodu je nadvojvoda Karel 16. 6. 1567 izdal ukaz vicedomu Juriju Höferju naj župnijo Kostel, ki jo upravlja protestant (heretični odpadnik), dohodke pa uživa graščak Andrej Langenmantl, podeli Matiji Hudikovcu.¹³⁶ Naročil je tudi, naj se poskrbi, da Langenmantl ne bo oviral prenosa cerkvenega imetja na novega župnika po popisu in inventarju. Inventar iz tistega časa se ni ohranil. Dopis ni omenjal Weixlerja z imenom. Ne vemo ali je bilo župnišče in z njim središče župnije tisti čas že pri Fari ali pa še v trgu Kostel.

Kljub posegu cesarja, so luterani Langenmantli vplivali tudi na Weixlerjeve naslednike v Kostelu. Tam je bil leta 1598 in 1601 župnik luteran Jernej Faber (Kovač). Predstojniki v Vidmu so ga leta 1601 opisali kot malo vrednega človeka, njegov kaplan pa je bil pobožni katoličan Ivan Spanič „iz Ilirika”.¹³⁷ Faber je baje zelo nerodno živel.¹³⁸ Njegova prošnja iz leta 1598 je vsebovala je tudi poročilo o hrvaških priseljencih – uskokih, ki so se v Kostel naselili leta 1531. Leta 1587 se mu je rodil sin Matija, ki je bil pozneje leta 1610 tudi sam posvečen v duhovnika. Sprva je služboval pri proštu v Novem mestu.¹³⁹

V ribniški diakoniji je bil med letoma 1592–1610 župnik katoličan Kostelec Anton Štefančič, ki je bil posvečen leta 1592.¹⁴⁰ Leta 1598 je bil Martin Marincelj župnik v Mozlju, oskrboval pa je tudi faro Koprivnik po najetem vikarju.¹⁴¹ Leta 1621 je Ivan Jakšič dobil župnijo na Reki, kjer je ostal še leta 1636.¹⁴² Tako Marincel kot Jakšič sta kostelska priimka, v podobnih oblikah zapisana že v urbarju leta 1494.

Ferdinand I. je imel velik vpliv na Kostel v času organiziranega naseljevanja uskokov (1530–1538) in boju proti širjenju reformacije na Kranjskem po letu 1540. Pri obeh prizadevanjih so mu nasprotovali Langenmantli, zakupniki njegove posesti v Kostelu. Adam Langenmantl je po letih 1530–1531 nasprotoval naselitvi uskokov ter dosegel njihovo preselitev nižje ob Kolpi. Langenmantli so bili privrženci reformacije,¹⁴³ saj so imeli protestantske župnike pri Fari še leta 1601. Ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630) je formalno ukazal izgon protestantskih pridigarjev že leta 1590. Med letoma 1600–1603 je svoje delo končala tudi komisija za katoliško restavracijo.¹⁴⁴ V tem času so se Langenmantli odrekli reformaciji, tako da so ostali na Kranjskem.

V Beli krajini je imel protestantizem tudi pečat narodnostne pripadnosti. Podpirali so ga glagoljaši okoli Metlike, Ozlja in Ribnika. Tam je bil doma tudi Gregor Vlahovič, pridigar v

¹³⁴ Mlinarič, n.d., 1995, str. 1104.

¹³⁵ Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 72.

¹³⁶ Smole, n.d., 1985, str. 65; ARS, Vic. fasc. 3, šk. 65, str. 3.

¹³⁷ Torej iz Hrvaške (Koblar, n.d., 1 (1891), str. 40).

¹³⁸ Podlogar, n.d., 1921, str. 132; Reisp, n.d., 1990, str. 20.

¹³⁹ Pokorn, n.d.; Izvestja muzejskega društva II/44.

¹⁴⁰ Videmski ord.zapisnik; Koblar, n.d., 1891, str. 40.

¹⁴¹ Koblar, n.d., 1891, str. 56.

¹⁴² Koblar, n.d., 1 1891, str. 85 in 3 1893, str. 106.

¹⁴³ Žagar, n.d., str. 145.

¹⁴⁴ O T. Hrenu v SBL, str. 345. Vendar luteranskega plemstva niso izgnali pred koncem leta 1608, pod nadvojvodo Ferdinandom II. Ferdinand II. je bil cesar med letoma 1619–1637. Izgon protestantov so izpeljali šele med letoma 1618–1620 (Smole, n.d., 1982).

Metliki. Predikanti v Metliki so sprva sprejemali po 50 gld na leto, pozneje pa po 80 gld od mesta. V posvetnih in cerkvenih zadevah Bele krajine je gospodoval nemški viteški red. Konturji nemškega viteškega reda so bili, podobno kot drugi plemiči, naklonjeni luteranstvu. V Metliki so se sestajali krajiški hrvaški protestanti. Z vednostjo krajiškega poveljnika je bilo v Metliki nekakšno svobodno knjižno tržišče, predvsem za cirilske in glagolske knjige.¹⁴⁵

Žumberški uskoki so že pred letom 1568 pregnali katoliškega župnika iz svoje fare. Od začetka 17. stoletja dalje si je Tomaž Hren (1560–1639) zelo prizadeval za spreobrnitev žumberških uskokov v katoličanstvo. Poskusi so s Hrenovo smrtjo zamrli, čeravno se je več uskoških sinov visoko povzpelo v cerkveni hierarhiji, npr. Peter Dubravič, zagrebški škof med letoma 1618–1628. Uskoki so se čutili bližje fevdalcem kot podložniškemu razredu. Zato so tudi pomagali zatreti kmečki punt leta 1572/73.

6. URBAR GOSPOSTVA KOSTEL IZ LETA 1570¹⁴⁶

Urbarji so ohranjeni za slovensko ozemlje od 13. stoletja dalje. Do 15. stoletja so bili le popis posesti in zemljiške rente. Teh urbarjev za Kostel ne poznamo, saj so v celoti ohranjeni le reformirani urbar nadvojvode Maksimilijana I. iz leta 1494, urbar iz prve polovice 16. stoletja in novoreformirani urbar iz leta 1570. Ni se ohranil kostelski urbar iz leta 1603 ob zadnji veliki obnovi deželnoknežjih posestev pod nadvojvodo Ferdinandom.¹⁴⁷

Urbar je nastal po ustoličenju nadvojvode Karla podobno kot na drugih deželnoknežjih posestih. Nadvojvoda Karel je okoli leta 1566 dal ukaz komisarjem naj objездijo deželnoknežja gospostva in popišejo posest, podložnike, dajatve, druge obveznosti ipd. Sestavili so nov urbar v treh izvodih, ki so jih odposlali zastavnemu imetniku Langenmantlu, nižjeavstrijski dvorni komori v Gradcu in kranjskemu vicedomu. Napisan je bil en izvod več kot v času nadvojvode Maksimiliana I. preden je leta 1508 postal cesar. V tisti dobi so sestavljali deželnoknežje urbarje v dveh izvodih za vicedoma in oskrbnika ali imetnika.¹⁴⁸

Datuma pojezde Kostela ne poznamo. Pojezda sosednjih Poljan je bila opravljena 23. 12. 1573, poltretje leto pred objavo urbarja.¹⁴⁹ Tako so pojezdo v Kostelu lahko opravili okoli leta 1567.

14. 5. 1603 je Kostel dobil nov reformirani urbar. Ferdinand II. ga je potreboval za pripravo prodaje posesti, ki jo je opravil 17 let pozneje.

Po smrti barona Langenmantla so leta 1681 napisali likvidacijski izvleček. Urbar iz leta 1694 je bil narejen ob prodaji Kostela Androcham. Dokument je bil popisan leta 1763, kot izgubljen pa se omenja med kostelskim kmečkim puntom leta 1766/1767.

¹⁴⁵ Dimitz, n.d., 1875, III, str. 150; Mlinarič, n.d., 1982, str. 209.

¹⁴⁶ ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/3. Urbar obsega 77 neoštevilčenih strani A3 formata v trdi, mestoma poškodovani vezavi. Ves urbar je popisal en sam pisar, na koncu 8. 8. 1570 podpisan kot "obgelmelter" Andre Khushaben. Besedilo je bilo nemško, pisano v renesančni gotski kurzivi. Pisec je uporabljal arabske številke. Izjema so dajatve kokošjih jajc, ki so bile večinoma označevane s stilizirano rimsko črko "X", na enem mestu tudi "V" (str. 51). Za število "1" je pisec uporabljal znak "j" (str. 51 in 53) ali kar prazen prostor (str. 28 in 65). Znak "+" (str. 64) je bil uporabljen namesto današnjega "1/2" (Simonič, n.d., 1939, str. 74 ob analizi urbarja urada (Kočevska) Reka za leto 1498, n.d.). Okrajšav je bilo malo: vijuga na koncu besede (-der), vijuga za zadnjo črko besede (-en). Urbar še ni bil objavljen. Uporabila sta ga Umek (n.d., 1982), Žagar (n.d., 1983) in Makarovič (n.d., 1989, str. 12).

¹⁴⁷ Umek, n.d., 1982, str. 311–314. Ohranjen je le prepis dela urbarja v ARS, Dež.glav, Rub.Publ.Polit., šk. 42, nepaginirano.

¹⁴⁸ Umek, n.d., 1982, str. 312 in 313; Kos, n.d., 1991, str. 20 in 87.

¹⁴⁹ Kos, n.d., 1991, str. 88.

Dediči Langenmantlov so imeli zakupniško pravico do deželnoknežje posesti Kostel. Njeni podložniki, zemljišča, živina in dajatve od Kužlja do Podsten so bili popisani na straneh 2–54 urbarja.

Dajatev v jajcih je bila pogosto označena z znakom podobnem črki „C“. Oznaka bi lahko pomenila ducat (12). Verjetneje gre za stiliziran zapis rimske desetice (X). V prid zadnji domnevi so zapisi pri polovičnih hubah, ki obsegajo vedno po 5 in ne morda 6 jajc. Prav tako je bila letna dajatev 10 jajc običajna leta 1494 in se je bržkone ohranila tudi 76 let pozneje, čeravno se je obseg nekaterih drugih dajatev (les za kurjavo in denarne dajatve) medtem spremenil. Na gospodstvu Kostel je bilo treba leta 1570 celo hubo orati 3–6 dni in kositi 3–5 dni. Polovično hubo so orali 2–4 dni in kosili prav tako 2–4 dni. Poleg hube je bila v urbarju uporabljena tudi posestna enota vrt, podobno kot v Kamniku (1570) in Krškem (1571).¹⁵⁰

Na strani 70 je bila definirana vrednost libre, najprej kot 20 ss (soldov), nato kot 13 krajcarjev in 1 črni pfenig.¹⁵¹

Med 64,5 hubami v Kostelu sta bili leta 1570 tudi dve opusteli.¹⁵² Leta 1494 ni bilo nenaseljenih hub. Podobnih pojavov je bilo več v Beli krajini. Glavni povod za opustelost so bili turški vpadi, ki niso le fizično, temveč predvsem psihično izčrpavali prebivalstvo.¹⁵³

Morebiti so pod gospodstvo župnije spadale tri hube pri Fari in bržkone 4 v Slavskem Lazu, ki jih urbarji pred letom 1681 sploh niso omenjali, razen morda med krčevinami leta 1494. Po Langenmantlovem pismu 2. 10. 1577 vemo, da je Slavski Laz obstajal že v 16. stoletju, Anton Štefančič, rojen pri Fari ali v Slavskem Lazu pa je bil posvečen v duhovnika leta 1592.¹⁵⁴ V Poljanah in v Beli krajini je bilo več hub in vasi, ki niso bile podložne domačemu gospodstvu.¹⁵⁵

Na strani 55 je bila popisana polovica hube z vinogradom na steni nad Kolpo. Obdeloval ga je Fabijan Jarey, podložnik iz Podsten, katerega kmetija je bila popisana na 54. strani. Njegova kmetija skupaj z vinogradom ob bregovih Kolpe je tako obsegala poldrugo hubo. Podobno je imel le še Stefan iz Novih sel hubo v Jesenovem Vrtu ter del hube v Novih selih. Podložniki z več kot eno hubo so bili redki tudi na gospodstvu Metlika leta 1593, kjer je bilo sicer tudi nekaj 3/4, 1/3 in 1/4 hub, kot jih v Kostelu leta 1570 ne zasledimo.¹⁵⁶

Na str. 56 so bili popisani Filip, Peter, Fabe in Marko Vishar, ki so imeli celo hubo v Stelniku s 5 orali njiv, 4 orali pašnikov, 6 voli, 2 kravama, 7 telicami ter 10 ovcami in kozami. Za to hubo so plačevali hubno desetino: 1 voz sena z dveh travnikov in 4 mernikov prosa.¹⁵⁷ Fabe Vishar je obdeloval tudi četrtno zeliščnega vrta, za katerega je plačeval po 12 soldov in 4 kokoši na leto.

Peter in Filip sta plačevala od drugih treh (četrtn) zeliščnega vrta po 36 ss. Za župnika sta dajala še 6 mernikov ovsa. Župnik je torej imel konja. Glede na to, da so oves morali dajati podložniki iz Stelnika ob trgu Kostel, je leta 1570 župnik gotovo bival na gradu. Tja

¹⁵⁰ Umek, n.d., 1982, str. 314.

¹⁵¹ Denarič, enako razmerje navaja tudi Kos, n.d., 1991, str. 165–166.

¹⁵² Huba Tomasa Maltza (str. 7) in huba Gregurja Zolnarja (str. 28) s tiste izmed treh hub v vasi Dren, ki je pozneje postala vas Colnarji. Podložniki so bili v urbarju iz prve polovice 16. stoletja vpisani s priimkom Mauter. Sredi 16. stoletja so se verjetno izselili iz Kostela, podobno kot Lisci in Panjani, saj jih ni v urbarju iz leta 1570. Vendar so se pozneje v Kostel zopet vrnili in so tu še danes s priimkom Colnar.

¹⁵³ Kos, n.d., 1991, str. 117.

¹⁵⁴ Koblar, n.d., 1891, str. 40.

¹⁵⁵ Kos, n.d., 1991.

¹⁵⁶ Kos, n.d. 1991, str. 106.

¹⁵⁷ Po 18,48 l, glej Kos n.d., 1991 str. 171.

se je preselil že luteran Janez Weixler med letoma 1560–1563 zaradi turške nevarnosti. Po Weixlerjevem odhodu na Dolenjsko leta 1563, do nastopa luterana Jerneja Fabra leta 1598, je cesar 16. 6. 1567 podelil župnijo Kostel katoliku Matiji Hudikovcu.¹⁵⁸

V vasi Stelnik so tudi pred uskoško naselitvijo kmetovali Visharji. Leta 1494 je bil tu Janez, sin Maltsha (Matije) Visharja. Tu je upravljal s Panjanovim mlinom, tako da je imel 2 hubi. Leta 1570 Visharji niso imeli več mlina. K mlinu tudi ni več spadala posebna huba. Vendar je mlin bržkone upravljal nekdo drug. Že leta 1494 sta imeli obe hubi v Stelniku posebni dajatvi, saj sta edini v Kostelu oddajali po 200 rib na leto. Gotovo tudi priimek podložnikov v Stelniku izvira iz njihovega poklica, saj so bili verjetno tudi neke vrste ribiški čuvaji. Pozneje se je njihov priimek lahko poslovenil v Ribič. Izključno pravico ribolova je imel zastavni imetnik gradu tako za potoke, kot za Kolpo. Ribolov v potokih se v Kostelu leta 1570 ne omenja. Vendar je verjetno graščak dovoljeval ribolov v Kolpi tudi drugim, gotovo za plačilo.¹⁵⁹ Od sodnega spora leta 1731 dalje je imela vsaj delno pravico do ribolova tudi župnija.¹⁶⁰

Ribiči so bili zapisani kot kajzarji leta 1681, ko vas Stelnik ni bila zapisana med dolžniki graščine Kostel. V začetku 18. stoletja so se Ribiči naselili v Podstenah, Banji Loki in predvsem v Zapužah, kjer so bili dolžniki graščine leta 1759. Pozneje so izginili iz Kostela, da bi se v novjšem času zopet naselili na Hribu. Priimek Vishar v tej obliki po letu 1570 ne zasledimo več v Kostelu. Podobno obliko Vučjak najdemo v trgu Kostel, priimek Vičič pa pozneje v Novih selih.

Sočasno gospodarjenje več enakovrednih oseb je bilo v teh prostorih prvič izpričano v treh primerih v urbarju Turjak za leto 1485. Leta 1494 je bilo v Kostelu 14 takšnih primerov, med njimi nobeden s tremi ali več enakovrednimi naseljenci na hubi. Dva podložnika na isti hubi v Vasi sta bila zapisana kot brata,¹⁶¹ na sorodstvo pa kažejo tudi zapisi oblike „Lucas des Fabian Sun” v poznejši vasi Rajšole. Na Vrhju sta bila vpisana dva vlaha. Polovica hub s po dvema vpisanima podložnikoma je bila nova, med njimi so bile 4 označene kot krčevine (Rewtter) brez imena vasi. Med temi krčevinami se lahko skrivajo tudi poznejše vasi Fara (naseljenec Juswsun), Slavski Laz (dva naseljenca Panjana) itd.

Leta 1570 je imelo že 36 od 64 kostelskih hub vpisanih več enakovrednih podložnikov, med njimi dve po tri in zgoraj opisana v Stelniku celo štiri enakovredne podložnike. Podobno je bilo v tem času tudi v gospodstvu Poljane, kjer je imelo po urbarju iz leta 1576 po več gospodarjev 87 od 176 kmetij (49,4%). Vsaj v tretjini teh poljanskih kmetij so na isti gospodarili sorodniki z enakimi priimki. Manj kmetij z več gospodarji je bilo v gospodstvu Metlika: 29,8% leta 1593 in 13,1% leta 1610. Razen pri uskokih v Žumberku ni šlo za združništvo.¹⁶² Določitev o dedovanju kmetije po eni sami osebi je povzročila skupno gospodarjenje. Do 18. stoletja, ko je bilo mogoče kmetije deliti, je večina skupnih gospodarstev razpadla.

Na strani 57 so bile popisane hube, katerih pravica uporabe, vinska desetina in deseti del vseh žit je pobiral graščak. Župniji je pripadala tretjina desetine. Na straneh 58–70 je sledil popis novih hub, tokrat v nasprotni smeri od severa proti jugozahodu, od Drežnika do Srobotnika.

¹⁵⁸ Pokorn, n.d.; ARS, Vic. fasc. 5, šk. 65.

¹⁵⁹ Kos, n.d., 1991, str. 137.

¹⁶⁰ Po Žagarju (n.d., str. 91) naj bi bilo ribištvo v Kostelu do zadnje svetovne vojne v graščinskih rokah, delne pravice pa je imela tudi župnija.

¹⁶¹ Urbar, 1494, n.d., str. 6.

¹⁶² Kos, n.d., 1991, str. 110–111.

Na strani 60 je bil popisana Stefan iz Novih sel in Steyerer, morda iz vasi Štajer. Imela sta eno hubo v Jesenovem vrtu s štirimi orali njiv in prav toliko pašniki. Stefanova živina je bila popisana že pri njegovi hubi v Novih selih, Stayererjeva pa ne.¹⁶³

Zapis o mlinih na Kolpi in na potokih¹⁶⁴

Skupno je bilo leta 1570 v Kostelu 14 mlinov: 4 na Kolpi, 6 na potokih in 4 nelocirana. Sočasni urbar deželno knežjega gospostva Poljane iz leta 1576 je imel vse mline ob potokih locirane, ob Kolpi pa ne. Za razliko od kostelskega, poljanski urbar ni popisal mlinov ob Kolpi ločeno od mlinov ob potokih. Dajatve v Poljanah so bile zapisane v krajcarjih, v enem primeru tudi v kiblah ovsu in kopunih. Dajatve kostelskih mlinarjev so bile zapisane v soldih, v enem primeru tudi v kokoših. V Kostelu in Poljanah ni bilo mlinov, ki bi dajatve poravnali v moki. Čeprav so bila imena nekaterih mlinarjev popisana tudi med podložniki, ni gotovo, da gre za iste osebe. Tako ne vemo, ali so se mlinarji lahko preživljali le s svojim poklicem.

Poljanski urbar ni vseboval tehničnih podrobnosti o mlinih, kostelski pa eno samo. Nekateri poljanski mlini ob potokih niso plačevali dajatev zaradi stalnih vznemirjanj martolozov v poletnih nočeh. Zapisane so bile samo lokacije mlinov brez mlinarjev,¹⁶⁵ saj so bili bržkone opuščeni. Tudi ta podatek priča, da so bili martolozni predvsem obmejni razbojniki.

Po dva mlina so imeli v Kostelu: Bros Stanfel,¹⁶⁶ Lienhardt (oba ob Kolpi) in Jože Gladič na potoku in skupaj z Antonom Lienhartom z dvema vrhnjima kamnoma, nelocirano. Edina dva bližnja mlina na potoku sta danes pri Grbcu, pred 2. svetovno vojno Krkovo št. 5.

Mlini na potokih so bili v: Grivcu, Vasi, Potoku, Jakšičih (2), pri Grbcu (2), pri Žagi (tudi ob Kolpi), v Dolenjem Potoku (Lukesci) in v Ajblju. Ob kostelskih potokih je mlelo 8 do 10 mlinov.

Mlini na Kolpi so bili v: Srobotniku, Kužlju, Petrini, Slavskem Lazu, Brsniku, Mavercu, Gorenji Žagi (Loge), Dolenji Žagi (Lobič Malinca) ter v Žlebih in Grgljih, ki sta občasno spadala pod gospostvo Poljane. Skupaj je na območju Kostela delovalo 6 do 9 mlinov ob Kolpi.

Leta 1494 so mlinarji mleli: pri Petrini ali Pirčah, v Vasi (2 različna mlinarja), Jakšičih (2 mlina istega mlinarja), Tišenpolju (Grbac), Novih selih, Banji Loki, Ajblju, Rajšolah, Zapužah (2 različna mlinarja) in Stelniku (2 mlina istega mlinarja). Skupaj je bilo prav tako 14 mlinov, med njimi en sam zagotovo ob Kolpi v Pirčah ali Petrini. Domnevamo, da leta 1494 mlinarji niso bili naseljeni ob mlinih na Kolpi. Živel so npr. v Banji Loki ali Novih selih. Ob primernem vremenu so se spustili h Kolpi in uporabljali mlin. Morda si niso še znali zgraditi primernih bivališč, ki bi bila varna pred jesenskimi in pomladanskimi poplavami Kolpe.¹⁶⁷ Tako se, z izjemo Sarnika leta 1494 in Brsnika (1494, 1570), v urbarjih pred letom 1681 ne omenja nobena izmed vasic ob Kolpi vzhodno od Vasi (Fara, Slavski Laz, Maverca, obe Žagi, Žlebi, Grglji).

¹⁶³ Od hube sta plačevala po 5 Libd (libernikov=120 ss) in 14 ss (soldov), prašiča z jagnjetom, en prevoz tovara vina težkega cca 150 kg, 4 mernike prosa po 18,48 l (Kos, n.d., 1991 str. 171), 10 jajc in 14 tovorov po 150 kg lesa za kurjavo.

¹⁶⁴ ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/3, str. 71.

¹⁶⁵ Kos, n.d., 1991, str. 285.

¹⁶⁶ Ob Kolpi in ob potoku. Edina možna lokacija je današnja Gorenja Žaga.

¹⁶⁷ Septembra 1552 so poplave odnesle ali potopile vse mline med Vinico in Metliko (Simoniti, n.d., 1991, str. 214), bržkone tudi v Kostelu.

Po Franciscejskem katastru iz leta 1833 so severovzhodno od občinskega središča pri Fari ob Kolpi delovali trije podkolesni zidani mlini z vrhnjimi kamni.¹⁶⁸ Ni omenjeno, da bi imel kateri mlin dva vrhnja kamna.

Desetina

Prebivalstvo je izpolnjevalo svoje obveznosti s plačilom 20 do 30 in celo 34 starov ljubljanske mere¹⁶⁹ ob ugodnih letinah, ko ni bilo prevelikih padavin. Ob slabi letini so dajali le polovico ljubljanskega stara. Od vrtov so dajali različno, med 4 do 6 in 7 starov ovs, 9 kokoši in 9 čehulj prediva.¹⁷⁰ Čebelji panji so bili za 6 let oproščeni vsake davščine.¹⁷¹

Dajatve od točenje vina (v gostilnah)

Kdor je imel skozi celo leto vinotoč, je bil dolžan letno plačati 2 do 3 libre od svojega dobička, v dobrih letih več, ob stiskah pa manj.¹⁷² Kdor je celo leto točil vino, se je moral uradu oddolžiti tudi z darili, in sicer je moral dati vsakemu uradniku po četrtno vina ali 2 ss.

Činž od vrtov

Zaradi oboroženih ljudi in vsakodnevnega vznemirjanja martolozov je bila opuščena polovica grajskih obdelovalnih površin. Tako je tudi ob znižani najemnini 7 do 8 oziroma 10 in 16 krajcarjev primanjkovalo ljudi na gradu in so morali vzdrževati in prehranjevati oborožene najemnike.

Kaščni činž za postavljeno kaščo znotraj trško-grajskega obzidja-tabora¹⁷³

Za pravico uporabe kašče v trgu Kostel so morali podložniki s Kočevskega ali Hrvaškega plačevati letno po 4 mere ovs. Teh kašč je bilo 27 leta 1570, vendar je pogosto prihajalo do sprememb v številu.

Od pravice za domce¹⁷⁴ v trgu Kostel ni nihče plačeval ničesar razen Heronima Urbanitscha po 16 kr in Antona Krischetitscha po 8 kr.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Catastral Schaetzungs, elaborat der Gemeinde Farra, 1833, ARS, fasc. 52. št. 3.

¹⁶⁹ po 30,28 l (Kos, n.d., 1991, str. 172–173).

¹⁷⁰ Harzehling, 280 g (Kos, n.d., 1991, str. 175).

¹⁷¹ Tudi danes imamo v Kostelu dobro letino v sušnih letih. Prve davke na pridelek čebel v Kostelu so zapisali šele v župnijskem urbarju za leto 1768, skoraj 200 let pozneje.

¹⁷² Letna dajatev od vinotoča v Kostelu je bila leta 1570 okoli 10 g srebra. Podoben znesek so plačevali tudi po urbarju urada (Kočevska) Reka leta 1498 (n.d.) ob upoštevanju inflacije, navedene v Kos, n.d. 1991, str. 166–167.

¹⁷³ ARS, Vic. I/48, lit. G XVI/3, str. 73. Boris Golec je 20. 8. 1998 opozoril tudi na podoben sočasen kaščni činž za kašče v mestu Kočevje po urbarju iz leta 1574.

¹⁷⁴ Milko Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega primorja, Ljubljana, 1954 (2.del), str. 259 in 266.

¹⁷⁵ 1 kr = 3 črne denarice, bržkone ne 1 Tl = funtov soldov = 240 soldov = 480 čr.den, kar bi bila gotovo prevelika dajatev za vrt ob gradu.

Mitnica

Mitnica v Kostelu je pripadala graščini. Dobro je poslovala v mirnih časih, ko so zaračunavali po tri do štiri srebrne gld. Pred časom pa so zaračunavali le po en srebrni gld. Prejšnje leto (tj.1569) je mitnica prinesla 47 Tl dohodka.¹⁷⁶

Pridobivanje pepelike iz bukovega lesa

Kostelski podložniki niso imeli nobenih hribov (Albmen) razen posameznih ob kmetijah. Tudi najmanjšo živino so morali imeti v varstvu pri svojih gospodih in knezih, ki so varovali hube. Na Hrvaškem so pod pritiskom nezanesljivih okoliščin zapuščali vedno večja prostranstva. Grof Zrinjski je ugotavljal, da se prebivalstvo na Hrvaškem od leta do leta zmanjšuje.

Pepeliko kot surovino za steklo in porcelan so pridobivali z žganjem bukovega lesa. Takšna oblika gospodarjenja z gozdom je bila omenjena tudi v urbarju urada (Kočevska) Reka za leto 1498¹⁷⁷ in v urbarju gospostva Poljane leta 1576 poleg drugih opravil v gozdu.¹⁷⁸ V Kostelu in na sosednjem Hrvaškem se je v času urbarja iz leta 1570 pridobivanje pepelike opuščalo zaradi turških napadov, ki so povzročali opustelost.

Tlaka

Podložniki s celih hub so bili dolžni celo leto pomagati zemljiškemu gospodu. Morali so opraviti po eno oranje z brananjem spomladi in jeseni. Domnevno naj bi vsakič zorali po en oral. Torej so bili dolžni skupno po dva dni oranja na leto ter še enkrat toliko brananja.

Obvezen je bil tudi en dan košnje na leto. Pokošeno so morali posušiti in pripeljati na grad. Skupaj so imeli s tem okoli dva dni dela, odvisno od razdalje do gradu. En dan v letu so morali tudi ograjevati, bržkone za zaščito njiv pred živino. En dan je bil posvečen pletju oziroma okopavanju. Po en dan je bilo treba žeti ter en dan tretji lan.¹⁷⁹ Skupno so podložniki od cele hube opravljali okoli 10 dni tlake za graščino na leto.

Vprašanja prevoza lesa so bila rešena različno za posamezne hube. Vsaka huba je morala opraviti prevoz v urbarju zapisanega števila tovorov drv. S to ureditvijo je gosposka gotovo pridobila več kot s splošno uredbo o tlaki podložnikov v gozdu iz leta 1494. Podložnikom so med tlako dajali po kos kruha vsak delovni dan. Ob košnji je bila kruhu dodana tolšča.

Pri tovorjenju vina (Weinfart) so podložniki dobivali za prevoz vsakega tovara (SSS) po štiri četrtine vina. Poleg tlake so morali tudi stražiti svoje vrtove pred roparji, bržkone predvsem martolozii.

¹⁷⁶ 1 Slb gld(srebrni goldinar) = 60 kr = 19,4 g srebra po Kosu, n.d., 1991, str. 167. Nevarnost so bili bržkone napadi Martolozov. Zapis denarne enote je nenavaden. Zapisan je letni dobiček mitnice 47 Tl ali okoli 2,5 kg srebra, ne pa količine in vrste tovorov, ki so jih skozi mitnico pretovorili.

¹⁷⁷ N.d., str. 49.

¹⁷⁸ Kos, n.d., 1991, str. 306–307.

¹⁷⁹ Umek, n.d., 1982, str. 317.

Pridobivanje lesa v Kostelu leta 1570

Za lastne potrebe so podložniki brez odškodnine deloma uporabljali gozd Orlik, ki je pripadal gospostvu.¹⁸⁰ Prepovedana jim je bila preprodaja lesa. Podobno je bilo tudi na belokranjskih gospostvih, kjer so med letoma 1576–1616 na gospostvu Poljane izkrčili precej novih površin.¹⁸¹ V Kostelu so krčili predvsem pred letom 1494, saj je bilo v urbarju za leto 1494 kar 9 hub zapisanih kot „Krčevine“. Po letu 1570 so izkrčili predvsem prostore za nove vasi in obdelovalne površine ob Kolpi, verjetno na območju Fare, Slavskega Laza, Maverca in sodobne Žage. Orlik (tudi Orlek) je 800 m visok hrib nad Faro. Gozd na tem območju je pozneje dobil ime po tamkajšnji vasi Stružnica, ki je kot gozdarsko naselje za lovskim gradičem nastala šele v 18. stoletju.¹⁸² Po dogovoru z graščakom so morali kosteljski podložniki pozimi prevažati les s konji iz hrvaških posesti grofa Zrinjskega.¹⁸³

Visoki lov v Kostelu

Leta 1570 na področju gospostva Kostel že več let ni bilo nobene divjačine s kožo uporabno za podložnike. Grof Zrinjski s Hrvaške je v zadnjem tamkajšnjem pogonu dobil jelenjo kožo ter glavo prašiča, katere polovica je pripadla „imetniku gradu Grafenwarth“, torej Langenmantlu. Ježo in streljanje so dopuščali le visokim gospodom. Pomotoma se je dogajalo, da so lovci prišli na hrvaško stran Kolpe v področje grofa Zrinjskega, ki jim je milostno dopuščal napake pri lovu ali ribolovu.

Ribolov v Kostelu leta 1570

Ljudje so zvečine ribarili na deroči hrvaški strani Kolpe. Brzice so bile leta 1570 na hrvaški strani ker so bili na kranjski strani vsi jezovi mlinov, konec 17. stoletja tudi žag.¹⁸⁴ V kosteljskem urbarju iz leta 1570 je bilo izrecno zapisano, da so bile ribe le v Kolpi, čeprav so v gospostvu Poljane leta 1576 omenjene tudi v potokih, ki jih tudi v Kostelu ni malo. Poznali so tri načine ribolova. Na mrežo so smele loviti le osebe z graščine. Podložniki so smeli loviti le s trnki in vršami. Uporaba šila in smodnika ni bila dovoljena.¹⁸⁵

Pozneje v drugi polovici 19. stoletja je bil v Kostelu zelo donosen lov rakov. Nekateri so z njim celo obogateli, npr. poznejši trgovec z vinom Jakob Jakovac iz Lobič Malence (Dolenja Žaga). Proti koncu 19. stoletja je račja kuga pomorila rake.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Umek, n.d., 1982, str. 318.

¹⁸¹ Kos, n.d., 1991, str. 134.

¹⁸² Na dražbi leta 1754 je Michelangelo Zois kupil lovišča visokega lova na Dolenjskem razen na Auerspergovem fidejkomisu (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1970, str. 489–490). Morda je zakupil tudi kosteljska lovišča s Stružnico.

¹⁸³ ARS, Vic. I/48, lit. G XVI/3, str. 75.

¹⁸⁴ Na hrvaško stran so prenesli le del jezua nad današnjo Žago (po pripovedovanju nekdanjega mlinarja Janežiča iz vasi Žlebe v Kostelu, september 1997). Danes so jezovi zvečine porušeni, tako da so brzice tudi ob slovenski obali.

¹⁸⁵ Umek, n.d., 1982, str. 318.

¹⁸⁶ Žagar, n.d., 1983, str. 91.

Kostelsko deželno pravo leta 1570¹⁸⁷

Deželno pravo se je raztezalo od poljanskega deželnega prava na Kolpi v smeri znanih močnih korenin tise, in nato navzgor po Kolpi ob hrvaški meji vse do Srobotnika. Od Srobotnika je šla meja čez veliko steno proti vasi Tiefenbach (Dolnja Briga), ki je že pripadala gospostvu Kočevje. Od tam je potekala naprej do gozda Orlik (Orlekg). Nato je meja padla na sedlo nasproti kostelskim kmetijam. Cel gozd Orlik je pripadal Kostelu po zemljiškem in deželnem pravu. Meja je nadalje potekala po redko naseljenem ozemlju do vasi Skrill (Škrilj) in Fliegendorf (Muha vas), ki sta pripadala gospostvu Kočevje. Od tu se je v smeri korenin tise meja nadaljevala naprej proti poljanskemu deželnemu pravu.

Deželno pravo graščine Kostel je obsegalo ozemlje od korenin tise dve milj daleč do visokih sten Srobotnika in naprej proti Tieffenbachu, Hameraw (Moravi), Skrillu in Fliegendorfu še dve ali tri milje. Znotraj deželno-pravnega reda na Kranjskem je imelo tudi uredbo cesarskega krvavega razsodišča.

Trikrat omenjen toponim „znane močne korenine tise“ je bil omenjen tudi pri obravnavi deželnega prava sosednjega gospostva Poljane leta 1576. Tise so bile severozahodno od Spodnje Bilpe, vendar natančne lege danes ni mogoče določiti.¹⁸⁸

Kostel je imel privilegirano deželsko sodišče s cesarskim krvavim razsodiščem, medtem ko so sosednje Poljane imele vseskozi le nepriviligirano deželsko razsodišče. Lastni krvni sodnik gospostva Metlika je bil odpravljen leta 1374.¹⁸⁹ Gotovo tudi manjši trg Kostel ni vzdrževal lastnega krvavega sodnika. Podrobnosti o delovanju sodišča ne najdemo v kostelskem urbarju iz leta 1570, medtem ko je sosednje poljansko sodišče obravnaval urbar gospostva Poljane 6 let pozneje.

7. DRUGI DOKUMENTI O KOSTELU IZ LETA 1570¹⁹⁰

Leta 1570 so na dvanajstih straneh popisali tudi sedem dokumentov graščine Kostel. Večina se je začejala z naštevanjem posesti in naslovov habsburških cesarjev,¹⁹¹ končevala pa s podpisi cesarja ali njegovih uradnikov.¹⁹² Vsi dokumenti so omenjali zakupnike gospostva Kostel.¹⁹³

V literaturi je bil do sedaj uporabljen le prvi (A) dokument,¹⁹⁴ ki je potrjeval, da je cesar Maksimilian za posojilo 2000 renskih gld oddal Pranbergerju gospostvo Kostel v oskrbo in

¹⁸⁷ ARS, Vic. I/48, lit.G XVI/3, str. 76.

¹⁸⁸ Eiben wurzen (Kos, n.d., 1991, str. 294). Toponim "tisa", povezan s pradavnim izročilom, se danes omenja nad vasjo Krkovo, ki pa gotovo ni ležala ob meji Kostela (po pripovedovanju Mihe Klariča iz vasi Krkovo leta 1996).

¹⁸⁹ Kos, n.d., 1991, str. 97.

¹⁹⁰ Graffenweriher vel Costler Urbarialia. Rubrica Cammerale et Urbariale (ARS, Vic. fasc. I/48, lit. G. XVI/3, šk. 83, 1570).

¹⁹¹ Maksimilian I. 1492–1519 (1(A) in 2(B) dokument); Ferdinand I. 1556–1564 (4, 5 in 6 dokument), nadvojvoda 1521–1556; nadvojvoda Karl II. (štajerski) 1564–1590 (7(G). dokument); nadvojvoda Filip I. 1494–1506 (omenjen v 1(A) dokumentu).

¹⁹² H. Willeiger (1. in 2. dokument); deželni glavar kranjski (7. dokument, v 3. dokumentu podpisan kot Jorg von Georg); Kraljevska komisija v sestavi: Blaž Jolizl (1. in 2. dokument); Simon von Vugerstach (samo 2. dokument) in H. Willeiger (1.in 2. dokument); Kristoph von Khainach (6. dokument).

¹⁹³ Mihael Pranberger omenjen v 1. in 3. dokumentu; Langenmantl omenjen v 5. dokumentu v zvezi s 300 gld, omenjen v 6. dokumentu, v 7. dokumentu naveden kot Adam Langenmantl; Sigmund Lamberger, naveden v 2. dokumentu.

¹⁹⁴ Simonič, n.d., 1939, str. 75.

zakup do odkupa. Prej je posest imel v najemu Gašpar Ravbar od leta 1493 do svoje smrti leta 1497. Leta 1490 je G. Ravbar dobil tudi gospostvo in grad Postojno, leta 1491 pa kočevsko gospostvo. Za njim so zakup Kostela dedovali Janez, Nikolaj in Erazem Ravbar.

Nikolaj Ravbar je bil leta 1478 cesarski kapitan v Trstu. Gašper Ravbar je bil med letoma 1530–1576 posestnik gospostva Kravjek. Erazem Ravbar je bil uskoški glavar leta 1531, ob poskusu naselitve uskokov v Kostel. Po drugih virih je bil tedaj uskoški glavar Nikolaj Thurn. Erazem Ravbar je bil tudi zastavni gospod Planine pri Rakeku leta 1556.¹⁹⁵

Arhiv vicedoma vsebuje prepis dokumentov iz leta 1570 o zakupu posesti Kostel po Mihaelu Pranbergerju in Adamu Langenmantlu ter iz drugih virov neznanem Kristoffu Wericheru. Od tod in iz drugih podatkov je mogoče sestaviti naslednjo preglednico leta 1570 popisanih dokumentov o Kostelu:

Oznaka (in strani) dokumenta	izdal cesar, nadvojvoda	datum	zakupnik ali lastnik	zakupnina	opombe
A (1–3)	Maksimilian I. (cesar 1508–1519)	1504	M.Pranberger	2000 renskih gld	Ravbarju
B (3–4) C (4–6)	Maksimilian I.	1504	Pranberger Pranberger	100 gld	Jorges popis terjatev dolgov, opreme
D (4–7) E (7–9)	Ferdinand I. Ferdinand I. (cesar 1556–1564)	januar 1527	Kristoff Wericher Adam Langenmantl	200 gld 200 gld v dveh obrokih	
F (10–12)	cesar Ferdinand I.	20.3.1563	Adam Langenmantl	300 gld	
G (12)	nadvojvoda Karel II.	april 1563	Adam Langenmantl	150 gld	
„H“ (13)	cesar Maksimilian I.		Michael Pranberger		izstavno pismo zanj

8. SKLEP

Ohranjeni viri iz 16. stoletja so za Kostel razmeroma bogati v primerjavi z drugimi področji poseljenimi s Slovenci. Posebno uporaben je urbar iz leta 1570, saj poleg dajatev vsebuje tudi popis kostelske živine. Ta izjemen vir nam je omogočil vpogled v kostelski vsakdan v dobi turških vojn, kmalu po poskusih organiziranih naselitev uskokov

Za to objavo sem priredili drugi del disertacije branjene leta 1999 pred komisijo v sestavi akad. dr. Vasilij Melik, dr. Janez Cvirn in dr. Vasko Simoniti, ki se jim za njihovo pomoč najlepše zahvaljujem.

¹⁹⁵ Simonič, n.d., 1939, str. 69. Maksimilian I. je vladal kot cesar med letoma 1508–1519. Maksimilian II. je vladal med letoma 1564–1576. Po objavljenih dokumentih je imel Pranberger (Preinperger, Pramperger) kostelsko gospostvo v zakupu vsaj med 10. 5. 1504 in letom 1515. Pranbergerja v Kostelu ni bilo več v tridesetih letih, ko je najemnik gospostva Langenmantl nasprotoval nadaljnjem naseljevanju uskokov v Kostel. Zato gre v dokumentih gotovo za Maksimiliana I. Ferdinand je bil pomemben organizator obrambe pred Turki že dolgo pred svojo izvolitvijo za cesarja leta 1556. Leta 1527 je bil Ferdinand I. izvoljen za hrvaškega kralja in je tako prevzel konkretne obveznosti za obrambo pred Turki (Mlinarič, n.d., 1982, str.189). Leta 1526 je Ferdinand I. od samostanov zahteval izročitev cerkvenih dragocenosti za obrambo pred Turki. 24. 11. 1526 je Ivanu Kobasiću, lastniku gradu Berekovič pri Bihaću, dal grad Žumberk s pripadajočim gospostvom. Tam je Kobasić od konca leta 1530 dalje sprejemal uskoške naseljence, s katerimi je imel pogosto tudi sam težave (Mlinarič, n.d., str. 190). Ferdinand I. in cesar Karl V. (1519–1556) sta leta 1547 sklenila mirirje s Turki (Mlinarič, n.d., str. 184).

9. UPORABLJENE OKRAJŠAVE:

- ARS = Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani.
 Dež. glav. = II. Arhivi vrhovnih organov oblasti za Kranjsko, Deželno glavarstvo.
 Vic. = Arhiv vicedomskega urada za Kranjsko.
 RDA = Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektifikacijski dominikalni akti (Vic. fasc.150, Kostel).
 LSM = Letopis Slovenske matice v Ljubljani.
 MHK = Mitteilungen des historischen Vereins für Krain.
 MMK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Izvestja muzejskega društva, Ljubljana.
 n.d. = navedeno delo, velja tudi za dela citirana v ZČ 53 (1999) str. 295–323.
 SLA-H = Steiermärkischen Landesarchiv Graz, Sachabteilung der Hofkammer.

S u m m a r y

Kostel during the attempted uskok settlements in the middle of 16th century

Stanislav Južnič

By using some archival sources for the first time the article deals with conditions of the Kostel manor between the urbar from the first half of the 16th century up to time of the urbar for the year 1570. The last one is the most useful because it also contained the data about subjects' cattle besides their taxes. The economy and most of all the agricultural production and mills in Kostel were discussed and the changes in time were described.

By the comparison of preserved urbars of the Kostel manor dated in 1494, in the first half of 16th century and in the year 1570 we described economic and ethnic situation before, between and after attempted Uskok settlement. We also discussed the simultaneous Turkish assaults and spread of Protestant faith in Kostel.

We found that assertions about total evacuation of the Kostel manor in late twenties must have been overestimated to rise the Emperor's aid and the possibilities of Uskok settlement. We explained the limited success of settlement by the opposition of lease holder and his subjects, and also by the influence of economic situation in Gorski Kotar of that time.

The Kostel castle was described as important center of the Protestant faith. We noticed, that in the second half of 16th century as much as four different religions were present in the Kostel manor and its neighborhood: the traditional Catholicism, the new Protestant faith of the lease holder and the priest, the Orthodox faith of some Uskok groups and the Moslem faith of bands around the border, that frequently attacked the Kostel manor. Different faiths of 16th century were supplemented by the centuries of political border with Croatia on the south and the linguistic border with German Gottscheers on the north of the Kostel manor.

Andrej Sušjan

Sir William Petty (1623–1687) in baron Janez Vajkard Valvasor (1641–1693): primerjalni oris

William Petty je v zgodovini ekonomske teorije eden glavnih predhodnikov angleške klasične politične ekonomije. V svojih delih je prvi razpravljal o kategorijah kot so naravna in tržna cena, vrednost, renta, mezda, obresti, delitev dela, zanimalo pa ga je tudi, kakšna naj bo v ekonomiji vloga države. Z enakimi temami se je približno sto let kasneje ukvarjal "oče ekonomske teorije" Adam Smith, ki se je v *Bogastvu narodov* (1776) na več mestih izrecno skliceval na Pettyja.¹ Toda Petty še zdaleč ni bil samo ekonomski teoretik. Po osnovni izobrazbi je bil zdravnik, zanimalo ga je veliko stvari, od anatomije in tehnike do statistike, ukvarjal pa se je tudi s kartografijo in tehničnim inovatorstvom.

Pri branju Pettyjeve biografije² in njegovih esejev se nam nehote porodijo določene primerjave z našim Janezom Vajkardom Valvasorjem, ki je bil nekoliko mlajši Pettyjev sodobnik. Primerjave so možne tako na osebnostni ravni kot v pogledu življenja in dela. Nedvomno je, da sta bila oba izredno nemirnega duha, da sta se udejstvovala na številnih področjih in da sta se z veliko entuziazma posvečala svojemu raziskovalnemu in znanstvenemu delu. Oba sta imela zelo razgibano življenje, veliko sta potovala in oba preživela del svojega življenja v vojski. Oba sta se ukvarjala z inovatorstvom. In nenazadnje, oba sta bila člana Kraljevske družbe. Po drugi strani pa je bila v pogledu materialne preskrbljenosti njuna življenjska pot pravzaprav diametralno nasprotna. Medtem ko je Valvasor, ki je mladost preživel v relativnem izobilju, moral proti koncu življenja razprodati tako rekoč vse svoje premoženje, da je poplačal dolgove, je Pettyjeva mladost potekala v revščini in pomanjkanju, nato pa si je s premišljenimi poslovnimi potezami in investicijami pridobil veliko premoženja. Ker je Valvasorjeva biografija pri nas poznana,³ poglejmo najprej nekoliko podrobneje Pettyjevo življenje in delo.

Od ladijskega strežnika do profesorja

V primerjavi z Valvasorjem, ki je izšel iz plemiške rodbine, si je Petty plemiške časti pridobil šele v teku svojega življenja. William Petty se je namreč rodil v družini revnega tkalca v kraju Romsey v Hampshiru (južna Anglija) 26. maja 1623 (zanimiva slučajnost je, da je dan in mesec njegovega rojstva zelo blizu Valvasorjevemu, za slednjega velja, da se je rodil 27. ali 28. maja 1641). V družini je bilo šest otrok, od katerih so trije umrli že v zgodnjem otroštvu, William je bil najstarejši med preživelimi. Bil je izredno bister otrok. Njegova vedoželjnost je daleč presejala skromno količino znanja, ki mu jo je lahko ponudila lokalna šola, po drugi strani pa si je prav tu pridobil osnovno znanje latinščine in grščine, ki mu je prišlo zelo prav pri nadaljnjem šolanju. S štirinajstimi leti je zapustil dom

¹ Gl. Smith, 1976, npr. str. 13, 88.

² Bevan, 1894; Strauss, 1954; Hull, 1964, str. xiii–xxxiii.

³ Reisp 1983, 1997; Rupel, 1969, str. 495–516.

in se zaposlil kot kabinski strežnik na ladji obalne plovbe, ki je plula med južno Anglijo in zahodno francosko obalo. Po desetih mesecih dela si je zlomil nogo in kapitan ladje ga je pustil v Normandiji. S skromnimi prihranki od drobnega trgovanja z bižuterijo, s katerim se je ukvarjal med plovbo, si je uspel plačati zdravljenje, nato pa je (v latinščini) zaprosil za vstop v jezuitski kolegij v Caenu, kjer si je v naslednjih dveh letih pridobil solidno znanje klasičnih jezikov, francoščine, astronomije, aritmetike in geometrije, nedvomno pa si je v tem obdobju izostril tudi smisel za sistematično in analitično razmišljanje. Po vrnitvi v domovino in krajšem bivanju v Londonu (1639–1640) je bil nato približno tri leta v Kraljevski mornarici, kjer se je navdušil za ladje in navigacijo. Ljubiteljstvo do navtike ga je potem spremljalo vse življenje, vplivalo je tudi na njegove izumiteljske poskuse.

Da bi se izognil državljanski vojni, ki je izbruhnila v Angliji v začetku štiridesetih let 17. stoletja, se je Petty leta 1643 odločil za odhod v tujino. Odšel je na Nizozemsko, kjer se je v naslednjih letih posvetil študiju medicine in kemije na univerzah v Utrechtu, Leydnu in Amsterdamu, nekaj časa pa je študiral tudi v Parizu. Zlasti ga je privlačila anatomija. Preživljal se je s priložnostnimi deli in je zato pretežni del svojega triletnega bivanja na kontinentu preživel v pomanjkanju. Čeprav diplome ni dosegel, je to obdobje verjetno odločilno vplivalo na oblikovanje Pettyja kot osebnosti: pridobil si je izvrstno praktično znanje na področju anatomije (v Leydnu je delovala priznana skupina strokovnjakov za anatomijo), hkrati pa je bilo okolje uspešnih in bogatih nizozemskih mest inspiracija za njegova družbena in ekonomska razmišljanja.⁴ V tem času je osebno spoznal tudi mnogo eminentnih ljudi tedanje dobe, največji vpliv nanj je imelo njegovo srečanje in sodelovanje s Thomasom Hobbesom v Parizu.⁵

Leta 1646 se je Petty vrnil v Anglijo, kjer je študij medicine nadaljeval v Oxfordu in ga uspešno zaključil leta 1650. Kmalu zatem je postal profesor anatomije v Oxfordu. Kljub temu, da je bil izvrsten poznavalec anatomije, gre Pettyjev nagel vzpon na profesorsko mesto pripisati predvsem tedanji politični situaciji. Po sedmih letih državljanskih vojn je Anglija leta 1649 postala republika. Nova oblast je večino odkrito rojalistično usmerjenih profesorjev v Oxfordu sklenila zamenjati in Petty, ki je bil zaradi dolgega bivanja v tujini politično razmeroma neobremenjen, se ji je zdel primeren za enega od izpraznjenih položajev. Toda zdi se, da Pettyja akademska kariera ni preveč privlačila. Želel si je novih izzivov in odkritij. Že po približno dveh letih profesorske službe v Oxfordu je leta 1652 sprejel mesto vojaškega zdravnika v vojski Oliverja Cromwella in se z njo odpravil na tedaj pravkar osvojeno uporniško Irsko. Čeprav natančni razlogi za to njegovo radikalno življenjsko odločitev niso povsem jasni, prevladuje mnenje, da ga je motiviralo tedaj pereče vprašanje ponovne ureditve Irske, ki je bila po desetletju krvavih vojn povsem opustošena.⁶ Eden od predpogojev te ureditve je bil v učinkoviti razdelitvi prostranih zapuščenih ozemelj, ki so ostala za pobitimi, pregnanimi ali pobeglimi Irci, za kar je bila potrebna vzpostavitev natančne evidence zemljišč. Leta 1654 je Petty pridobil od Parlamenta pooblastilo, da po lastnih predloženih načrtih izvede popis stanja zaseženih irskih ozemelj. V slabem letu in pol je briljantno organiziral in izpeljal zahtevni projekt meritev, popisa in parcelacije ozemelj, znan pod imenom Down Survey. Delo je bilo zaradi vlažnega in neprijaznega irskega podnebja ter konfiguracije in prostranosti ozemelj zelo težko. Strauss ocenjuje, da je med izpeljavo te naloge Petty pokazal izjemno kombinacijo osebnostnih značilnosti: širokega znanja, organizacijskih sposobnosti in samozavesti.⁷ Projekt je bil zaključen leta 1656. Kasneje je Petty sodeloval tudi v komisiji za razdelitev zemljišč. Zemljo so razdelili vojakom,

⁴ Prim. Strauss, 1954, str. 28.

⁵ Razen s Hobbesom se je seznanil tudi z R. Boyleom in R. Descartesom.

⁶ Prim. Strauss, 1954, str. 54.

ki so sodelovali pri zadušitvi irskega upora in vsem, ki so financirali vojaški pohod in so jim bila v zameno obljubljena posestva, ko bodo irska ozemlja osvojena. Prav pri plačilu tega projekta in razdelitvi ozemelj je Petty s spretno potezo, ko si je od vlade za del denarja, ki mu ga je dolgovala, izposloval možnost nakupa obsežnih zemljišč po znatno nižji ceni, postavil osnovo svojega velikega zemljiškega premoženja na Irskem. S tem sicer legalnim dejanjem pa si je poleg premoženja nakopal tudi veliko težav, saj so mu bili zlasti nekateri višji častniki v vojski nevoščljivi in so ga tudi na sodišču obtoževali zlorabe visokega položaja. Nekateri sodni postopki v zvezi s tem so potekali še v času njegove smrti.

Po obnovitvi monarhije se je Petty posvetil vzdrževanju svojih irskih posesti in teoretičnemu delu.⁸ Bil je ustanovni član leta 1662 ustanovljene Kraljevske družbe, pred katero je večkrat bral svoje prispevke. Zanimala so ga predvsem ekonomska vprašanja, s katerimi se je srečeval pri upravljanju svojih posesti (davki, gibanje cen), pa tudi demografska in narodnogospodarska statistika ter tehnološka zgodovina. Nadaljeval je tudi z izumiteljskimi projekti, s katerimi se je začel ukvarjati že med študijem. Zlasti ga je dolga leta navduševala ideja o izdelavi nepotopljivega čolna, ki pa mu je ni uspelo uresničiti. Umrli je 16. decembra 1687 zaradi gangrene noge, ki je bila posledica hudega protina. Samo dva dni pred Pettyjevo smrtjo je bil na seji Kraljevske družbe Janez Vajkard Valvasor izvoljen za njenega člana.

Začetnik ekonomske teorije in statistike

Pettyjevo teoretično delo v obliki številnih esejev je razmeroma obsežno. Esejev praviloma ni pisal za objavo, ampak, kot pravi T. Hutchison, "za kroženje po koridorjih moči in za pridobitev vpliva in položajev".⁹ Zato je večina njegovih del izšla posthumno.

V prvi polovici šestdesetih let 17. stoletja je nastalo in tudi izšlo eno njegovih najbolj znanih del *A Treatise of Taxes and Contributions* (1662), v katerem je sistematično obdelal problematiko javnih financ. Predvsem se je zavzel za racionalnost in transparentnost državnih izdatkov in za proporcionalno obdavčenje.¹⁰ Pri vprašanju vrednotenja premoženja (za potrebe obdavčevanja) se je Petty v tej razpravi lotil tudi zahtevnih teoretičnih problemov, zlasti koncepta vrednosti, kjer je prvi nakazal t.im. delovno teorijo vrednosti, ki je kasneje pomembno zaznamovala klasično ekonomsko teorijo (D. Ricardo).¹¹ Iz tega obdobja je tudi krajši tekst *Verbum sapienti* (1664, obj. 1691), v katerem je med drugim Petty prvi uporabil koncept obtočne hitrosti denarja. Pravilno je opazil, da bi bila v obtoku potrebna manjša količina denarja, če bi bila njegova obtočna hitrost večja.¹²

⁷ Ibid., str. 65.

⁸ Charles II mu je že leta 1662 za njegove zasluge pri delu na Irskem podelil plemiški naziv.

⁹ Hutchison, 1988, str. 24.

¹⁰ Gl. Petty, 1662, pogl. 2 in 3. V zgodovini ekonomske teorije se Petty običajno razvršča kot liberalni merkantilist. V nasprotju s tedaj še prevladujočo merkantilistično doktrino se je zavzemal za manjšo vlogo države v ekonomiji, ni pa verjel v vsemogočnost trga pri vzpostavljanju polnozaposlitvenega ravnotežja. To dokazuje tudi njegova zahteva, da mora država vsekakor poskrbeti za brezposelne (prim. Petty, 1662, str. 20), česar sto let kasneje pri Smithu, klasičnem liberalnem ekonomistu, ki prisega na "nevidno roko" trga, ni več zaslediti. Prim. Hutchison, 1988, str. 31. Prim. tudi Hull, 1900, str. 11–12 in Hull, 1964, str. lxx–lxx.

¹¹ Petty, 1662, str. 43–44.

¹² Petty govori o "krogih obračanja denarja". Krajši ko so krogi (ker se npr. plače izplačujejo v krajših periodah), manjša je potrebna količina denarja v obtoku (Petty, 1691b, str. 112–113). V tem eseju Petty tudi ocenjuje narodni dohodek (oziroma letne izdatke vseh prebivalcev) Anglije in Walesa ter vrednost angleškega premoženja.

Iz sedemdesetih let izvirata najbolj znani Pettyjevi deli, *Political Anatomy of Ireland* (1672, obj. 1691) in *Political Arithmetick* (1676, obj. 1690). Prvo delo je družbenoekonomski in statistični pregled Irske, katerega namen je bil vplivati na izboljšanje političnih in ekonomskih razmer na Irskem. V drugem delu pa gre v bistvu za primerjalno analizo ekonomske moči Anglije, Francije in Nizozemske, ki izzveni kot slavospev napredku in ekonomskim potencialom Anglije. Pri tem je Petty v baconianskem stilu izhajal predvsem iz empiričnih podatkov. Zato je tudi skoval izraz "politična aritmetika", ki ga je kasneje za svoje politikoekonomske študije pogosto uporabljal in je tudi v širših krogih v njegovem času postal sinonim za empirični oziroma kvantitativni metodološki pristop v ekonomiji.¹³

V osemdesetih letih je Petty nadaljeval z esejmi na temo politične aritmetike, v katerih se je ukvarjal z demografsko statistiko velikih mest, zlasti Londona, Pariza in Dublina (ocene števila prebivalstva in njegovega gibanja, stopnje smrtnosti, analiza vzrokov smrti, itd.).¹⁴ Iz tega obdobja je tudi *Quantulumcunque concerning money* (1682), prvi poskus ocene potrebne količine denarja v obtoku.

Nekatere skupne značilnosti Pettyja in Valvasorja, kot izhajajo iz njihovih biografij in del

Čeprav sta Petty in Valvasor živela v povsem različnih okoljih in se tudi udeleževala na različnih področjih, Petty predvsem kot družbenokritični esejist, Valvasor pa kot klasični politistor, je med njunim življenjem in delom vseeno mogoče potegniti nekatere vzporednice.

Formativna leta, vplivi

Glede izobraževanja je zanimivo, da sta oba obiskovala jezuitsko gimnazijo, o kateri sta tudi kasneje ohranila najboljše mnenje. Tako Strauss poudarja, da je Petty vse življenje občudoval Suareza, mojstra logike, ki je izšel iz jezuitskega reda, pri katerem se je tudi sam navzel miselne discipline.¹⁵ Tudi Valvasor kasneje v Slavi pohvalno omenja jezuite, ki si v svojih kolegijih prizadevajo mladino izpopolniti v sklepalni umetnosti (ali logiki).¹⁶

Valvasor je po končani gimnaziji v slogu aristokratskih sinov odšel na izobraževalno popotovanje v tujino (bil je v Nemčiji, Italiji, severni Afriki, Španiji, Franciji, Holandiji in Švici), ki je s presledki trajalo skoraj štirinajst let (do 1671). Petty finančnih možnosti za kaj takega ni imel, zato si je plemiški Grand Tour organiziral kar sam z odločitvijo za študij na Nizozemskem in v Franciji, med katerim pa je, v okviru možnosti, po teh deželah tudi precej potoval. Tako Valvasorjev dnevnik z njegovih potovanj kot Pettyjevi zapiski iz obdobja bivanja na kontinentu so izgubljeni.¹⁷ Toda iz nekaterih posredno ohranjenih zapisov je možno sklepati, da sta bila oba že v svojem formativnem obdobju izredno pozorna in dobra opazovalca okolja. Seveda pa so bili njuni interesi že tedaj očitno različni. Medtem ko se fragmentarno ohranjena Valvasorjeva mladostna opažanja nanašajo predvsem na naravne in etnografske posebnosti dežel, ki jih je obiskoval,¹⁸ je Pettyjevo zanimanje veljalo družbeno-

¹³ Prim. tudi Schumpeter, 1954, str. 209–212.

¹⁴ Npr. *Another Essay in Political Arithmetick Concerning the Growth of the City of London* (1683), *Observations upon the Dublin Bills of Mortality* (1683), *Two Essays in Political Arithmetick Concerning the People, Housing, Hospitals, &c. of London and Paris* (1687). Vse v Hull, 1964, 2. knjiga.

¹⁵ Strauss, 1954, str. 25.

¹⁶ Valvasor, 1968, str. 77.

¹⁷ Prim. Reisp, 1983, str. 88 in Strauss, 1954, str. 26–27.

¹⁸ Jame v Afriki, Nemčiji in Franciji, mešalec strupov v Tunisu itd. (Reisp, 1983, str. 81–88).

ekonomskim razmeram in institucionalni ureditvi držav.¹⁹ Te vsebine so bile tudi predmet njenih del v zrelih letih.

Valvasor je svoje formativno in izobraževalno obdobje sklenil pri tridesetih letih. Med tem časom je bil dve leti angažiran tudi v bojih zoper Turke, kasneje pa še enkrat v letu 1683. Vojaško udejstvovanje je bilo tudi sicer pomemben sestavni del Valvasorjevega življenja. Dolga leta je bil član deželnega fevdalnega poziva, pridobil pa si je tudi čin stotnika, kar verjetno pomeni, da je imel poleg dobrega vojaškega znanja in izkušenj tudi vodstvene sposobnosti. Tudi Petty, katerega formativna leta se končajo pri sedemindvajsetih z diplomom v Oxfordu, je bil povezan z vojsko, vendar kasneje in ne kot aktivni vojak (bil je zelo kratkoviden), temveč najprej kot vojaški zdravnik, nato pa kot vodja popisa osvojenih irskih ozemelj, ki je bil delno tudi v pristojnosti vojske.

Čeprav sta bila Petty in Valvasor v življenjskih in delovnih odločitvah zelo samostojna človeka, sta v življenju vseeno srečala osebe, ki so na njuno delo imele precejšen vpliv. Za Pettyja je bil to nedvomno Thomas Hobbes (1588–1679), ki je Pettyja v Parizu za nekaj časa celo angažiral kot svojega pomočnika pri študiju anatomije. Hobbesovo temeljno prepričanje je bilo, da mora teorija določati pogoje za mir in materialno blagostanje (*peace and plenty*). To prepričanje se kasneje posredno odraža tudi v Pettyjevih delih, in sicer na eni strani v njegovih zamislih o nalogah države, ki mora zagotavljati predvsem notranjo (pravni red) in zunanjo varnost (obramba) ter skrbeti za določeno raven socialne varnosti, na drugi strani pa v njegovih razmišljanjih o davkih, vrednosti in monetarnih vprašanjih. V Valvasorjevem življenju in delu sta do neke mere primerljivo vlogo odigrala Matevž Merian (1621–1687) in Janez Ludvik Schoenleben (1618–1681). Prvi je neposredno spodbudil Valvasorja, da se je lotil prikaza Kranjske dežele v obliki bakroreznih topografskih slik.²⁰ Pod vplivom Schoenlebna pa je Valvasor svoje delo razširil in zgolj ilustrativno topografijo, s katero se je najprej ukvarjal, pričel dopolnjevati z razlagajočimi besedili in zemljevidi, iz česar se je v končni fazi razvila Slava.²¹

Delo, interesi

Kot že omenjeno, je bil Petty eden od pobudnikov in ustanovnih članov Kraljevske družbe (Royal Society for the Improvement of Natural Knowledge), katere član je na podlagi svoje izvrstne razprave o Cerknškem jezeru leta 1687 postal tudi Valvasor. Program družbe, ki je izhajal iz Baconovih metodoloških idej, je favoriziral empirične raziskave, temelječe na opazovanju, meritvah in eksperimentih, v prvi vrsti na področju narave in tehnologije, zatem tudi družbe. Vsekakor je Valvasorjevo raziskovanje bilo takšno, saj v Slavi večkrat poudarja načelo "lastnega izkustva" oziroma to, da je po Kranjskem "sam prehodil vse hribe in doline, po vsem kar najbolj natanko izpraševal, nato še sam vse pregledal in prerisal".²² Spomnimo se samo njegovih meritev Cerknškega jezera. Tudi Petty je "meril", le da so se njegove meritve nanašale na družbene pojave. Zlasti znane so njegove kvantitativne ocene

---

¹⁹ Strauss (1954) v telegrafskem stilu rekonstruira Pettyjeve zapiske o opažanjih na Nizozemskem: "Veliko ljudi in trgovine. (...) Kot vojaki zaposleni tujci. Kolonije v Indiji. (...) Ladijski transport. Ribišтво. Pravični davki in dobro porabljeni. Nizke obresti. (...) Banke. Strpnost, varčnost, pridnost. (...) Reke, nasipi, mostovi, pristanišča, žerjavi." (str.27).

²⁰ To Valvasor sam priznava v predgovoru k enajsti knjigi Slave (Valvasor, 1968, str. 99).

²¹ Prim. Rupel, 1969, str. 501.

²² Valvasor, 1968, str. 17.

o številu prebivalstva, poklicni strukturi, stanovanjskem fondu, itd. na Irskem.²³ S svojo politično aritmetiko, torej družbeno in ekonomsko statistiko, je Petty duh empirizma prenesel na svoje interesno področje – družbo. Sicer pa je, kot pravi Hutchison, v celoti podpiral izrazito praktično usmerjenost programa družbe.²⁴

Valvasorja in Pettyja je možno primerjati tudi v pogledu samega dela. Pettyjev popis irskih ozemelj The Down Survey je vsebinsko in formalno sicer nekaj povsem drugega kot Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske. Gre za projekt, ki je bil izvršen izključno v upravno-politične namene. Toda če upoštevamo, da se je Petty po zaključku tega popisa v svojih delih vedno znova vračal k Irski (zlasti v Politični anatomiji Irske in v raznih esejih o politični aritmetiki), potem lahko trdimo, da je postala Irska pravzaprav nekakšen “projekt njegovega življenja” oziroma da je imel Petty do Irske (kjer si je pridobil velika posestva, za katera je vzorno skrbel) podoben odnos kot Valvasor do Kranjske. V obeh primerih je šlo za deželo, na katero sta bila avtorja navezana in sta ji želela pomagati. Valvasor se je poslužil tedaj popularne topografije in je skušal z obširnimi geografsko-zgodovinskim, krajepisnim in etnografskim orisom Kranjske predstaviti njene značilnosti in posebnosti tudi tujcem. Petty je z zemljiškim popisom in družbenoekonomskim pregledom Irske postavil izhodišče za učinkovite ukrepe, s katerimi naj bi se izboljšala institucionalna ureditev in materialno stanje Irske. Pri svojih nasvetih se je zgledoval po Nizozemski, ki je imela urejene zemljiške evidence, racionalen in pravičen davčni sistem in nizke obrestne mere, spodbudne za trgovino in podjetništvo.²⁵

Kljub splošnim metodološkim in vsebinskim razlikam velja omeniti, da so nekateri deli Pettyjeve Politične anatomije Irske pisani v zelo podobnem slogu in na enako tematiko kot teksti v Slavi. To velja za šesto poglavje, v katerem Petty pojasnjuje upravni ustroj Irske in ga lahko primerjamo z deveto knjigo Slave o oblasteh in službah na Kranjskem. V prvem delu osmega poglavja Petty popisuje vremenske razmere na Irskem podobno kot Valvasor vreme in podnebje Kranjske dežele v tretji knjigi Slave. Dvanajsto in trinajsto poglavje, ki govorita o veri, prehrani, oblačenju, jeziku in navadah Ircev, pa lahko primerjamo s šesto in sedmo knjigo Slave.

Podobnosti so tudi pri njunem kartografskem delu, torej zemljevidih. Valvasorja poznamo predvsem po znamenitem zemljevidu Kranjske (priloga v drugi knjigi Slave), izdelal pa je tudi zemljevida Koroške in Hrvaške. Petty je na podlagi projekta Down Survey izdelal

²³ Gl. Petty, 1691a, pogl. 1 in 2. Odlično statistično delo je tudi analiza londonskih mrliških knjig *Observations upon the Bills of Mortality* (1676). O avtorstvu tega dela je bilo veliko polemike, kajti ob izidu je bil kot avtor naveden le John Graunt. Danes prevladuje mnenje, da sta delo napisala skupaj Graunt in Petty, le da je slednji prvemu prepustil celotno avtorstvo, da bi mu omogočil izvolitev za člana Kraljevske družbe. Da se je Petty nasploh veliko ukvarjal s prebivalstvom, zlasti z možnostmi njegove rasti, dokazujejo tudi nekateri njegovi nedavno odkriti rokopisi (gl. Aspromourgos, 2000).

²⁴ Hutchison, 1988, str. 28.

²⁵ Gl. Petty, 1690, pogl. 1.

²⁶ Gl. Petty, 1683. Poleg zemljevida Irske (*A General Mapp of Ireland*) so tu še karte štirih irskih provinc (Leinster, Ulster, Connaught in Munster) ter njihovih okrožij. Ker je ta Pettyjeva zbirka zemljevidov izšla brez letnice in kraja izida, jo nekateri datirajo v leto 1685. Tudi zemljevid Irske naj ne bi bil v vseh ohranjenih izvodih (prim. Hull, 1964, str. 651–652). Mikrofilmska kopija, ki sem jo pregledal, je zemljevid Irske vsebovala, v katalogu pa je bilo delo evidentirano pod letnico 1683. V zbirki je glede na oblike črk itd. možno razločiti vsaj dva “sloga”, kar verjetno pomeni, da vseh zemljevidov ni izrisal Petty sam. Down Survey je obsegal dvaindvajset okrožij, za preostali del si je verjetno pomagal z drugimi viri (prim. Strauss, 1954, str. 67–68). Leta 1685 je Petty izdal *A Geographical Description of Ireland*, nekakšen priročni atlas, v katerem so bili v manjšem merilu ponovno natisnjeni zemljevidi štirih provinc in dvaintridesetih okrožij, vendar oblikovno poenoteni ter tehnično dopolnjeni (med drugim je na levem in desnem robu dodan prikaz zemljepisne širine, ki ga v zbirki iz leta 1683 ni). Ni pa v tem atlasu zemljevida Irske, namesto njega je manjši zemljevid celotnega Kraljestva (gl. Petty, 1685).

posamične karte irskih provinc in njihovih okrožij ter zemljevid Irske.²⁶ Likovna oprema Pettyjevih in Valvasorjevih zemljevidov in način prikazovanja sta si zelo podobna (baročno uokvirjeni naslovi, figuralika ob merilu in kompasu, trojambornice na morju, ponazoritev hribovite pokrajine s senčenimi stožci, poudarjen izris obale morja in jezer itd.). Pettyjev zemljevid Irske je zaradi vrisanih meja številnih okrožij v primerjavi z Valvasorjevim zemljevidom Kranjske precej nepregleden. Nekoliko preglednejši in, glede na obseg ozemlja, ki ga prikazujejo, tudi primerljivejši z zemljevidom Kranjske so Pettyjevi zemljevidi provinc, še zlasti v izdaji iz leta 1685, kjer so tehnično izboljšani z označbo krajev s točko in prikazom zemljepisne širine na robu.²⁷ Vse to in povrh še prikaz zemljepisne dolžine pa že ima Valvasorjev zemljevid Kranjske.^{28,29} Vsekakor lahko pritrdimo mnenju, da Valvasorjevo kartografsko delo v ničemer ni zaostajalo za tedanjo evropsko kartografijo.³⁰

Skupno Valvasorju in Pettyju je bilo tudi zanimanje za tehniko. Valvasor, kot je znano, je imel na Bogenšperku dragoceno zbirko matematičnih instrumentov ter drugega zemljemerskega in kartografskega pribora, ki ga je pri svojem delu s pridom uporabljal.³¹ Tudi Petty je bil, kot poroča njegov zgodnji biograf Aubrey, večč dela z zemljemerskimi instrumenti.³² Poleg tega je že od mladih nog gojil zanimanje za različne tehnične spretnosti. Po vrnitvi s kontinenta je celo načrtoval nekakšno pregledno zgodovino raznih poklicev in že samo osnutki tega dela kažejo na Pettyjevo osupljivo obsežno poznavanje tedanjih tehnologij.³³ Strauss celo meni, da je bil Pettyjev študij medicine in anatomije logično nadaljevanje njegovega zanimanja za mehaniko, saj je zagovarjal stališče, da je človeku dovršenost lastnega telesa lahko najboljši, čeprav verjetno nedosegljiv zgled pri konstruiranju različnih uporabnih naprav.³⁴

Z zanimanjem za tehniko je neposredno povezano Valvasorjevo in Pettyjevo ukvarjanje s tehničnim inovatorstvom. Valvasor je izumil nov način ulivanja kovinskih skulptur, ki je temeljil na ustrezni sestavi zlitine in pravilni pripravi kalupa. Poročilo o novem postopku

²⁷ Gl. Petty, 1685, npr. karta province Munster (tudi v Petty, 1683), v kateri je tudi okrožje Kerry, kjer je imel Petty svoja največja posestva.

²⁸ Nenavadno visoka zemljepisna dolžina Kranjske na Valvasorjevi karti je posledica tega, da je izhodišče bilo zahodnejše (verjetno meridian na Kanarskih otokih). Vendar je dolžina vseeno nekoliko prevelika, na kar so ga opozorili tudi iz Kraljevske družbe (prim. Reisp, 1983, str. 177).

²⁹ Za razliko od Valvasorjeve karte Kranjske so pri Pettyju imena rek poredkoma navedena. Obratno je pri jezerih, vsa večja jezera so na Pettyjevih zemljevidih imenovana, medtem ko Valvasor Blejskega in Cerkniškega jezera ni označil z imenom.

³⁰ Reisp, 1989, str. 26.

³¹ Reisp, 1983, str. 106–107.

³² John Aubrey je na podlagi pogovorov, ki jih je imel z njim okoli leta 1680, o Pettyju napisal krajši biografski tekst, v katerem med drugim pravi, da so bili tisti, ki jih je Petty zaposlil za zemljemerska dela na Irskem, preprosti ljudje, nekateri vojaki pehote, ki so z merilno opremo ("škaflo in iglami") hodili naokrog ne vedoč, kaj počno, "medtem ko je Sir William zelo dobro vedel, kako vse to uporabljati" (Aubrey, 1680, str. 4).

³³ Prim. Strauss, 1954, str. 21. Nekateri naslovi iz njegove bibliografije (glej npr. Bevan, 1894, str. 2) kažejo, da se je Petty tudi kasneje ukvarjal z zgodovino tehnoloških postopkov, zlasti na področju proizvodnje tkanin, kar je bilo v družinski tradiciji (*Discourse of making cloth*, 1665).

³⁴ Strauss, 1954, str. 34. Tudi za kasnejši Pettyjev prestop od medicine k ekonomski teoriji lahko rečemo, da sploh ni bil netipičen. V razvoju ekonomske teorije se je pozneje še večkrat pokazalo, da so ravno zdravniki znali razviti občutek za obravnavanje ekonomije kot celovitega organizma, v katerem je potrebna vzajemna povezanost vseh sestavnih delov. V tem smislu je najbolj znan F. Quesnay, zdravnik Ludvika XV, v ekonomski teoriji pa utemeljitelj fiziokratizma in s svojo *Tableau Economique* začetnik makroekonomskega modeliranja. Medicino je študiral tudi John Locke, med drugim avtor nekaterih politično-ekonomskih spisov. Omeniti velja še R. Hilferdinga, institucionalistično usmerjenega ekonomskega teoretika z začetka 20. stoletja, ki je bil po izobrazbi prav tako zdravnik.

ulivanja je bilo objavljeno v glasilu Royal Society Philosophical Transactions leta 1687. Med njegove izumiteljske projekte se uvršča tudi načrt za izgradnjo ljubeljskega predora, ki ga omenja v Slavi, vendar ni ohranjen. Načrt tedaj ni bil realiziran, ker Valvasor, kot sam pravi, ni uspel dobiti koncesije za “večno prevoznino poleg določenega prispevka”, kar pripisuje tudi tedanjim okoliščinam (kuga na Dunaju).³⁵ Njegov postopek ulivanja kovinskih skulptur je bil analiziran tudi kasneje.³⁶

Petty se je vse življenje ukvarjal s projektom nepotopljivega čolna z dvojnimi dnoma (double-bottomed vessel), vendar vsaj eden od izdelanih primerkov, kot poroča Aubrey, ni prestal preskusov.³⁷ Med ostalimi Pettyjevimi izumiteljskimi projekti so naprava za dvojno pisanje (double-writing instrument), ki jo je izdelal med študijem, zamisel za posebno tiskarsko pripravo, ki omogoča sočasno tiskanje več stolpcev, ter načrti za most brez sredinskih podpornikov in sejalec žita.³⁸ Za napravo za dvojno pisanje je leta 1647 pridobil celo patent, toda zanimanja zanj ni bilo nobenega, tako da so njegova pričakovanja o velikem zaslužku hitro splahnela. Razočaranje nad nezanimanjem ljudi za novosti kasneje omenja tudi v Razpravi o davkih v poglavju, kjer govori o monopolih (oziroma patentih).³⁹ Se je pa Petty ne glede na svoje ne preveč uspešne izumiteljske izkušnje odločno zavzemal za to, da se s podeljevanjem monopolnih pravic za določen čas ščitijo interesi inovatorjev.⁴⁰

Iz biografij obeh mož izhaja še ena skupna značilnost – veselje do risanja. Valvasor je bil predvsem mojster risbe in skiciranja gradov, samostanov in zanimivih krajev;⁴¹ na podlagi teh skic so kasneje v njegovi grafični delavnici nastajali bakrorezi. Ukvarjal se je tudi z bolj tehničnimi prikazi, sem sodijo njegov prikaz delovanja Cerknškega jezera, načrt Podpeške jame, načrt rimske Emone in pa seveda zemljevidi. Petty je, kot poroča Aubrey, poleg risanja obvladal tudi slikanje, prav tako pa je bil verjetno dober tudi v tehnični risbi, saj naj bi med bivanjem v Parizu za Hobbessa risal shematske prikaze.⁴²

Valvasor je bil ljubitelj grafične umetnosti in pisane besede, o čemer pričata njegova grafična zbirka in bogata knjižnica. O morebitni Pettyjevi nagnjenosti k umetnosti razen tega, da je občasno risal in slikal ter napisal kakšno pesem,⁴³ ni podatkov. Kot je povedal Aubreyu, je po svojem petindvajsetem letu tudi bral bolj malo,⁴⁴ kar gre verjeti, saj v njegovih teoretičnih spisih skoraj ni zaslediti citiranja ali povzemanja drugih avtorjev. Vsi teksti so torej izvirni, plod njegovih lastnih opažanj in razmišljanj.

Nekatere osebnostne značilnosti

O tem, da sta bila Petty in Valvasor odločna, samozavestna in ambiciozna človeka, ne gre pretirano dvomiti. Brez teh lastnosti se ne bi mogla uveljaviti v tolikšni meri, kot sta se. Kot osebnosti pa sta bila verjetno različna.

³⁵ Valvasor, 1968, str. 23.

³⁶ Paulin, Trbižan (1996).

³⁷ Aubrey, 1680, str. 5. Ni povsem jasno, ali je šlo za enotrupno plovilo z dvojnimi dnoma, ali, kot pravi Hull (1964, str. xxii), za nekakšen katamaran.

³⁸ Prim. Strauss, *ibid.*, str. 30.

³⁹ Petty, 1662, str. 74–75.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Prim. Rupel, 1969, str. 508.

⁴² Aubrey, 1680, str. 4.

⁴³ Strauss, 1954, str. 25, 179.

⁴⁴ Petty je pri tem celo ironično pripomnil, da če bi bral toliko kot nekateri drugi, ne bi toliko vedel, kot ve, niti ne bi prišel do takšnih odkritij in izboljšav (Aubrey, 1680, str. 5).

Valvasorja sta odlikovali predanost delu in temeljitost; za raziskovanje dežele Kranjske mu ni bilo žal ne časa ne denarja. Prav zaradi tega entuziazma je tudi šel preko svojih finančnih zmožnosti. Petty je bil v svojem življenju in delu bolj preračunljiv, veliko se je pravdal za svoje posesti, teoretično delo je podrejal premoženjskim zadevam in svojim ambicijam po vplivnih položajih, ki pa jih ni dosegel.

O Valvasorjevem značaju in odnosu do soljudi ne vemo veliko, razen tega, kar je mogoče sklepati iz njegovih komentarjev v Slavi. Tako velja, da je imel kljub svojemu plemiškemu stanu tudi do preprostih ljudi human in spoštljiv odnos (čeprav je kot fevdalec obsojal kmečke punte) in da je rad moraliziral, hvalil ali grajal, vendar s primernim humorjem.⁴⁵ Petty se je v svojih tekstih zavzemal za revne in brezposelne, katerim naj zaposlitev in s tem preživetje zagotovi država z delom pri gradnji cest, kanalov, pogozdovanjih itd.⁴⁶ Sicer pa velja, da je bil Petty v stikih z ljudmi odrezav, ironičen in precej netakten. Verjetno ravno zaradi svoje arogantnosti nikoli ni dobil visokega položaja v državni službi, za kar si je zelo prizadeval.⁴⁷

V Pettyjevi biografiji najdemo med drugim zanj oznako podjetnik.⁴⁸ Oznaka se nanaša na njegovo uspešno izvedbo obsežnega popisa osvojenih irskih ozemelj, pri katerem je moral nadzirati in koordinirati delo več kot tisoč ljudi, s čimer je dokazal svoje izredne vodstvene in organizacijske sposobnosti. Tudi sicer je Petty nedvomno imel smisel za podjetništvo in poslovanje, od mladih let, ko se je ukvarjal z drobnim prekupčevanjem, do kasnejšega uspešnega upravljanja irskih posesti.

Valvasor je bil prav tako podjetnik (grafična delavnica, založništvo), toda podjetništvo je bilo pri njem izrazito podrejeno znanstvenemu delu.⁴⁹ Pogosto omenjana Valvasorjeva značilnost je tudi širokopoteznost, tako v privatnem življenju (nakupi gradov) kot pri delu.⁵⁰ Kombinacija podjetništva in širokopoteznosti je pogosto usodna in tudi v Valvasorjevem primeru je bilo žal tako. Toda kljub finančnemu polomu in izčrpanosti po izidu Slave je Valvasor verjetno umrl z zadoščenjem, da je uspešno dokončal svoj veliki projekt. Nasprotno pa je Petty v pismih, ki jih je pisal malo pred smrtjo in so ohranjena, izražal dvome o pravilnosti nekaterih svojih življenjskih odločitev, zlasti tiste, da si pridobi posestva na Irskem. Verjetno se je zavedel, da so mu upravljanje teh posestev in neskončni pravdni postopki v zvezi z njimi pobrali ogromno energije, ki bi jo lahko porabil za ustvarjalno delo na področjih, ki so ga veselila.⁵¹

⁴⁵ Reisp, 1983, str. 225.

⁴⁶ Petty, 1662, str. 29. S tem je Petty postal eden prvih ekonomskih teoretikov, ki je zagovarjal javna dela.

⁴⁷ Prim. Aspromourgos, 1988, str. 343–345. Sarkastični humor je Pettyju pomagal tudi iz kakšne kočljive situacije. Aubrey (1680, str. 4) poroča, da je okoli leta 1660 Petty prišel v konflikt z nekim vitezom, ki ga je pozval na dvoboj. Petty je bil zaradi svoje slabovidnosti seveda v podrejenem položaju, imel pa je kot izzivanc priložnost, da izbere prostor in orožje. Njegov očitno karikirani predlog, da bi se pomerila v temni kleti oborožena s tesarskimi sekirami, je izzval vsesplošen smeh, med katerim je bila tudi prvotna zamera kmalu pozabljena.

⁴⁸ Strauss, 1954, str. 62.

⁴⁹ Prim. tudi Rupel, 1969, str. 509.

⁵⁰ Prim. Reisp, 1983, str. 95.

⁵¹ Prim. Strauss, 1954, str. 108.

Literatura

- Aspromourgos, Tony (1988)**, The life of William Petty in relation to his economics: a tercentary interpretation, *History of Political Economy*, 20(3), str. 337–356.
- Aspromourgos, Tony (2000)**, New light on the economics of William Petty (1623–1687): some findings from previously undisclosed manuscripts, *Contributions to Political Economy*, 19, str. 53–70.
- Aubrey, John (ok. 1680)**, A brief life of William Petty, v: Bevan, 1894, str. 3–7.
- Bevan, Wilson Lloyd (1894)**, Sir William Petty: A Study in English Economic Literature, *Publications of the American Economic Association*, 9(4), str. 371–472. Navedbe strani v članku se nanašajo na tekst na spletnem naslovu <http://socserv2.mcmaster.ca/cecon/ugcm/3113/petty/bevan.html>
- Hull, Charles H. (1900)**, Petty's place in the history of economic theory, *Quarterly Journal of Economics*, 14, str. 307. Navedbe strani v članku se nanašajo na tekst na spletnem naslovu <http://socserv.socsci.mcmaster.ca/cecon/ugcm/3113/petty/hull.html>
- Hull, Charles Henry (ur.) (1964)**, *The Economic Writings of Sir William Petty*. 2 knjigi. New York: Augustus M. Kelley. Prva izdaja Cambridge 1899.
- Hutchison, Terence Wilmot (1988)**, *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy, 1662–1776*. Oxford: Basil Blackwell.
- Paulin, Andrej, Trbižan, Milan (1996)**, Zakaj je Valvasor lahko ulival tankostenske kipe iz medi, *Rudarsko-metalurški zbornik*, 43(3–4), str. 261–269.
- Petty, William (1662)**, A Treatise of Taxes and Contributions, v: Hull, 1964, str. 1–97.
- Petty, William (1683)**, *Hiberniae Delineatio* quoad hactenus licuit, Perfectissima. Studio Guilielmi Petty. (Indiana University Libraries, Bloomington, Wing Microfilm Reel 220.)
- Petty, William (1685)**, *A Geographical Description of ye Kingdom of Ireland*. Collected from ye actual Survey made by Sr. William Petty. Engraven and Published for ye Benefit of ye Publique by Fra. Lamb, by Rob. Morden and by Will Berry, London. (Indiana University Libraries, Bloomington, Wing Microfilm Reel 220.)
- Petty, William (1690)**, Political Arithmetick, v: Hull, 1964, str. 232–313.
- Petty, William (1691a)**, Political Anatomy of Ireland, v: Hull, 1964, str. 121–231.
- Petty, William (1691b)**, Verbum Sapienti, v: Hull, 1964, str. 99–120.
- Reisp, Branko (1983)**, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Reisp, Branko (1989)**, Janez Vajkard Valvasor – življenje, delo in pomen, v: Janez Vajkard Valvasor Slovencem in Evropi, katalog razstave, Narodna galerija Ljubljana, 1989, str. 13–78.
- Reisp, Branko (1997)**, Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja, *Zgodovinski časopis*, 51(4), str. 575–577.
- Rupel, Mirko (1969)**, *Valvasorjevo berilo*. Druga, izpopolnjena izdaja, ur. Branko Reisp. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Schumpeter, Joseph (1954)**, *History of Economic Analysis*. London: George Allen & Unwin.
- Smith, Adam (1976)**, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. 2 knjigi. Oxford: Clarendon Press.
- Strauss, E. (1954)**, *Sir William Petty: Portrait of a Genius*. Glencoe Illinois: The Free Press.
- Valvasor, Janez Vajkard (1968)**, *Slava vojvodine Kranjske*. Izbor. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SUMMARY

Sir William Petty (1623-1687) and Baron Janez Vajkard Valvasor (1641-1693): Comparative Outline

Andrej Sušjan

In the history of economic theory, William Petty represents one of the main predecessors of classical political economy. In his works, for instance in *A Treatise of Taxes and Contributions*, *Verbum sapienti*, *Political Arithmetic*, *Political Anatomy of Ireland*, he analyzed socioeconomic characteristics of England, Ireland and the Netherlands; these works represent the first serious attempt at theoretic and empirical economic analysis. Though a little younger, Janez Vajkard Valvasor was Petty's contemporary, and is the author of the extensive topography *Slava Vojvodine Kranjske* (The Glory of the Dutchy of Carniola). In *Slava*, he wrote about geographic and ethnographic curiosities of the 17th century Kranjsko. Even though Petty and Valvasor lived in very different millieus and worked in different fields, it is possible to draw certain parallels in their lives and work.

During their formative years both of them studied at Jesuit colleges, then went abroad. Valvasor's travels, which lasted almost fourteen years, took him through the countries of western and central Europe and north Africa, while Petty decided on the study of anatomy in France and the Netherlands. According to some notes that have been preserved, both turned out to be very acute observers of their surroundings. Petty was mainly interested in socioeconomic and institutional situations on the Continent; Valvasor studied natural and ethnographic characteristics of the countries through which he traveled. Very important for Petty was his meeting with Thomas Hobbes in Paris. Hobbes' basic idea about establishing peace and plenty is indirectly reflected in Petty's later theoretical reflections on state which, on one hand, has to establish defense, social security and the order within, and on sensible tax system, value and monetary questions on the other. A similar role in Valvasor's life had Matevž Merian and Janez Schönleben. Under their influence, Valvasor set to portray the territory of Kranjsko in the form of copper engravings; together with the text that was added later, these engravings represented the basis for *Slava*.

In their work, both Petty and Valvasor followed methodological requirements of the Royal Society program. Petty was one of its founding members, and due to his brilliant treatise on the Cerknica Lake Valvasor became its member in 1687. As is well known, the program of the Royal Society favored empirical research based on observation and measuring, first in nature, then within the society. While Valvasor's findings referred mainly to nature and natural phenomena, Petty estimated and analyzed social and economic processes and institutions (population movements, mortality, national revenues, and the amount of money in circulation).

Despite great differences between Petty's and Valvasor's work – on one hand a detailed register of conquered Irish territories (*Down Survey*) and socioeconomic survey of Ireland (*Political Anatomy of Ireland*), and an extensive geographical, historic, topographic and ethnographic description of Kranjsko on the other – it may be said that Petty's attitude toward Ireland was not unsimilar to Valvasor's attitude toward Kranjsko. In both cases they wrote about the countries each of them was attached to, and which they wanted to help; Valvasor wished to do so by introducing its natural wealth and curiosities to foreigners, and Petty by giving advice on how to improve Ireland's material situations and institutions.

Some parts of Petty's *Political Anatomy of Ireland* have been written in a style very similar to the one in *Slava*, and focus on identical themes. This is especially true of Chapter 6, in which Petty describes the administrative structure of Ireland, and which can be compared to Book 9 of *Slava*; the latter focuses on the Kranjsko authorities and offices. In the first part of Chapter 8 Petty describes weather conditions in Ireland much as Valvasor describes weather and climate in *Slava*'s Book 3. Petty's Chapters 12 and 13, speaking about religion, food and clothing cultures, language and customs of the Irish, can be compared with Valvasor *Slava*'s Books 6 and 7. Valvasor's map of Kranjsko is technically equal to, and similar in form, to Petty's maps of Ireland and Irish provinces, and clearer.

Another thing that Petty and Valvasor had in common was their interest in technical matters, and innovative work. As an inovator, Valvasor was more successful than Petty. He invented a new way of casting metal statues that was based on a suitable composition of the alloy and on proper preparation of the

mold. Another of his innovative projects was the plan for a tunnel in Ljubljana mentioned in *Slava*, which has not been preserved. Throughout his life, Petty worked on the project of an unsinkable double-bottomed vessel, which he never managed to realize. Petty also invented a double-writing instrument for which he even obtained a patent, but there was no interest for it in practice. Among some of the other unrealized Petty's innovations were a special printing device, a bridge without its middle abutments, and a wheat sower.

Both biographies mention a skill for drawing. Valvasor was mainly a master at producing drawings and sketching castles, monasteries and places of interest; it is these drawings that were later used as the basis for copper engravings in his graphic workshop. He also worked on technical drawings, among which are his designs of the workings of the Cerknica Lake, of the Podpeč Cave, of the Roman Emona, and different maps. According to his early biographer Aubrey, Petty was equally skilled at drawing and painting, probably also at technical drawings, for it is said that during his stay in Paris he used to draw schematic drawings.

Taking part in military activities played an important role in Valvasor's life. He had been a member of the provincial noblemen army for many years, and the fact that he attained the rank of captain points to his abilities as a leader. Petty was likewise connected with the army, first as a military physician, and later as head of the census in conquered Irish territories, which also fell within the competence of the army. In this office, Petty exhibited exceptional leadership and organizational abilities.

As far as material riches are concerned, Petty's and Valvasor's lives could not have been more different. Petty grew up in a poor family, but later acquired vast land property in Ireland, which took up much of the time and energy he could have used for scientific work. Valvasor, on the other hand, was a nobleman and was relatively wealthy, but due to the extremely demanding and expansive *Slava* project he went bankrupt at the end of his life. The satisfaction of having completed his life's work, however, was of considerable consolation.

Tanja Žigon

***Laibacher Wochenblatt* – ljubljanski tednik za korist in zabavo¹ (1804–1810 in 1814–1818)**

“Das Laibacher Wochenblatt sollte und könnte den Titel:
,Krainische oder Illyrische Blätter’ führen, weil es seinem
Inhalte und seiner Bestimmung nach von Krainern verfaßt,
und für Krainer berechnet seyn sollte und seyn könnte.”²

Politično dogajanje na širšem območju, kamor je spadalo tudi slovensko ozemlje na prelomu 18. in v začetku 19. stoletja, zaznamujeta dva mejnika. Najprej je to reformno obdobje v znamenju Habsburžanke Marije Terezije (1717–1780), ki mu je z izbruhom francoske revolucije sledil preobrat v evropski zgodovini. “Francija je postala eksperimentalni laboratorij za ideje, ki so bile rojene zato, da spremenijo duhovno podobo človeštva.”³

Zaradi strahu pred idejami francoske revolucije so na Dunaju že leta 1793 ustanovili *Dvorni policijski urad*, ki se je leta 1801 združil s cenzurnimi uradi in postal *Dvorni urad za policijo in cenzuro*. Vse do leta 1810 je bila glavna skrb urada namenjena tiskarski obrti ne pa tudi posameznim izdajateljem in avtorjem. Če *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* še ni trčil ob večje cenzurne zaplete, je to čakalo že njegovega naslednika *Illyrisches Blatt* (1819–1849).⁴ *Dvorni urad za policijo in cenzuro* je vse predmarčno obdobje vodil grof Josef Sedlnitzky, ki “je bil prototip rigidnega birokrata; sleherni samoiniciativnost državljanov mu je bila neznansko sumljiva.”⁵

Že v dobi Zoisa (1747–1819), Linharta (1756–1795) in Vodnika (1758–1819) je bil na Slovenskem znan izraz “razsvetljen”, moške pa so se po evropskem zgledu šteli za razsvetljence. Če o evropskem razsvetljenstvu govorimo nekje od začetka 18. stoletja dalje, potem smo Slovenci vstopili v to obdobje z zakasnitvijo. Leta 1768 je Marko Pohlin izdal slovnico *Kraynska grammatika*, dogodek, ki stoji na začetku slovenskega razsvetljenstva, obdobja, ki ga na neki način zaokrožuje leto 1819 s smrtjo Zoisa in Vodnika. Misleci tega časa, živeči na naših tleh, so se imeli za razsvetljence v evropskem smislu besede. Bili so ljudje, ki so znali s svobodnim razumom razmišljati o človeku, o njegovih potrebah in

¹ *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*, ki je dvanajst let v prvi polovici 19. stoletja izhajal kot priloga časnika *Laibacher Zeitung*, bomo v nadaljevanju krajše imenovali samo *Laibacher Wochenblatt*, vendar pa ga ne smemo zamenjati s tednikom nemške ustavne stranke, ki nosi isto ime in je v Ljubljani izhajal 80-ih letih 19. stoletja (1880–1893).

² F. Xav. Richter, *Ansichten und Vorschläge zu einer zweckmäßigeren Einrichtung des Laibacher Wochenblattes*. V: *Laibacher Wochenblatt*, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano.

³ I. Grdina, *Od revolucije do kongresa*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja (1800–1860)*, Ljubljana 2001, str. 17–28, tu str. 17.

⁴ Sklepi iz Karlovih Varov (“Karlsbader Beschlüsse”) iz leta 1819 so odsev prohibitivne Metternichove literarne politike, ki je razumela cenzuro kot osrednji instrument za zagotavljanje obstoječega državnega reda na področju tiska.

⁵ J. Cvirn, *Odlok o cenzuri*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja (1800–1860)*, Ljubljana 2001, str. 74–75, tu str. 75.

koristih, o sreči in načinih, kako srečo doseči. Zavračali so praznoverje, verski fanatizem, predsodke in zablode, zastarele državne, družbene in verske oblike, samovoljno sodstvo, plemstvo, vojne itd.

Pod vplivom dogodkov, ki so zaznamovali to obdobje v Evropi, ter pod vplivom vsestranskega svobodnejšega kulturnega razvoja se je počasi pojavljala zavest o narodni samobitnosti ter potreba po preporodu tudi na različnih stopnjah literarnega udejstvovanja. Z Ilirskimi provincami je dobival slovenski preporod vedno več pristašev obenem pa tudi oporo v različnih inštitucijah. Posebej zaslužen za to je bil Žiga Zois, mecen, vzgojitelj in svetovalec. Bil je opora A. T. Linhartu, Valentinu Vodniku, Jerneju Kopitarju in drugim. Med zagovorniki razsvetljskih in preporoditeljskih idej srečamo poleg že naštetih še: na Koroškem Urbana Jarnika, na Dunaju že omenjenega Kopitarja in v Celju Janeza Antona Zupančiča.

Enako gibanje pa se je pojavilo pri drugih Slovanih, ki so stkali vezi tudi s Slovenci (npr. Kopitar in Dobrovský). Slovenci smo dobili prvo moderno slovnico, pripravljala se je reforma pravopisa, raslo je zanimanje za ljudsko pesem – leta 1806 je bila prvič objavljena pesem o Pegamu in Lambergarju, sicer pa se je zanimanje za ljudsko blago pojavilo že konec 18. stoletja. Leta 1790 sta dan zagledali Linhartovi komediji *Županova Micka* in *Matiček se ženi*, leta 1806 pa je Vodnik izdal *Pesmi za pokušino*, s katerimi je bila slovenska poezija prvič dostojno predstavljena.

V drugi polovici 18. stoletja na Slovenskem že lahko govorimo o slovenskem preporodu, ki se pojavi kot posledica najrazličnejših faktorjev: vpliv evropskega razsvetljenstva, revolucija v Franciji, pojav Dobrovskega in slavistike, Herderjeve ideje v Nemčiji itd. Kljub vsemu ne smemo pozabiti, da gre zgolj za literarno in kulturno gibanje, ki se ni širilo z veliko naglico. Vzroke počasnega napredovanja lahko poiščemo v pripadnosti k nemškemu državnemu okviru, zakoreninjenosti tradicije in v neizoblikovanosti lastnega političnega in socialnega programa v tem času.

Veliko večino imen, ki so oblikovala duh slovenskega preporoda, srečamo med sodelavci *Laibacher Wochenblatta zum Nutzen und Vergnügen*: Vodnik (1758–1819), Breckerfeld (1740–1806), Zupančič (1785–1833), Richter (1783–1856) in drugi. Ne glede na poučno in razsvetljsko naravo lista pa je Janko Tavzes v svoji disertaciji *Slovenski preporod pod Francozi* leta 1929 opozoril na dejstvo, da je *Laibacher Wochenblatt* prinašal “sicer fragmente iz kranjske literarne prošlosti, pa vendar je pomenil nevarnost za proces našega preporoda, ker je vabil iz mlade inteligence nemške pesniške prispevke.”⁶

---

⁶ J. Tavzes, *Slovenski preporod pod Francozi*, Ljubljana 1929, str. 12.

Časnikarstvo na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja⁷

Prvi časnik na slovenskih tleh, pisan v nemškem jeziku, je prišel med bralce iz Mayrjeve tiskarne⁸ v Ljubljani v začetku 18. stoletja, imenoval se je *Wochentliche Ordinari – Laybacher Zeitungen* ter izhajal v letih 1707–1709. Njegova narava je bila informativna, novice so bile povzete po tujih časnikih in so v Ljubljano prihajale z zamudo.⁹

Po nekaj zamenjavah lastnikov Mayrjeve tiskarne je staro tradicijo od leta 1765 dalje nadaljeval Janez Friderik Eger (ok. 1735–1799). Tu so tiskali tudi *Lublanske novice* (1797–1800), s katerimi se je rodilo slovensko časnikarstvo, poleg tega pa je v Egrovi tiskarni v letih 1775–1776 izpod preše prihajal drugi nemški časopis na Kranjskem: *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain*, ki ga je urejal sam Baltazar Hacquet, v Franciji rojeni naravoslovec. List, ki je prinašal najrazličnejše novice, ekonomska poročila, nasvete za poljedelce, objavljaj sezname umrlih, cene žita, obveščal o licitacijah ter s svojimi članki učil in razsvetljeval bralce, je izhajal samo dve leti, nakar je Hacquet sporočil publiki, da zaradi premajhnega števila naročnikov v naslednjem letu *Kundschaftsblatt* ne bo več med njimi.¹⁰

Konec 18. stoletja v Ljubljani rastejo nove tiskarne, Mayrjevi in Egrovi se pridruži Kleinmayrjeva.¹¹ Že leta 1783 je začel Kleinmayr v Ljubljani izdajati *Wöchentlicher Auszug von Zeitungen*, ki se je že naslednje leto preimenoval v *Laibacher Zeitung* ali *Laibacherico* (*Ljubljančanka*), kot so časopis poimenovali v Ljubljani, in je izhajal vse do leta 1918, ko je brez pojasnila izšla njegova zadnja številka. Od leta 1807 do 1821 so v mestu izhajali tudi časniku konkurenčni listi, ki so jih tiskali Kleinmayrju konkurenčni tiskarji. Očitno so imeli ljubitelji “črne umetnosti” premalo domišljije, zato so svoje liste imenovali preprosto po kraju izhajanja *Laibacher Zeitung*, pred naslov pa dodali svoje ime. Tako srečamo od leta 1788 do

⁷ Več o nemških časopisih in časnikih, izhajajočih pri nas, glej T. Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, Ljubljana 2001.

⁸ Pri nastajanju časopisa se je Janez Jurij Mayr (Salzburg, ok. 1675 – Ljubljana, 1733), prvi tiskar po Mandelcu v Ljubljani, lahko oprl tudi na izkušnje svojih predhodnikov, saj je Janez Krstnik Mayr že v drugi polovici 17. stoletja (1668) v Salzburgu tiskal *Wochentliche Ordinari Post-Zeitungen*, kasneje naslovljene *Saltzburgische Ordinari-Zeitungen*. Rodbina Mayr je prišla v Ljubljano leta 1678 na željo kranjskih deželnih stanov po priporočilu J. L. Schönlebna (glej J. V. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 2. nespremenjena izdaja, Novo mesto 1877–1879, 11. knjiga, str. 725) ter tako zapolnila več kot stoletno tiskarsko in založniško vrzel na Kranjskem, ki jo je za seboj pustila protireformacija.

⁹ Tako na primer ljubljanski časnik z dne 22. februarja 1708 prinaša vesti z Dunaja z dne 11. februarja ter celo novico iz Haaga, datirano z dnem 31. januar 1708. Časnik je menjal naslove tudi glede na to, iz katerega kraja so prihajale novice: 21. septembra 1707 izide *Wochentliche Ordinari-Laybacher Zeitungen*, 16. januarja 1708 *Wochentliche Extra-Ordinari Zeitungen*, 30. januarja 1708 *Ordinari und Extra-Ordinari Zeitungen von Wien und unterschiedlichen Orthen*, 18. aprila 1708 *Wochentliche Ordinari Zeitungen, Extract-Schreiben von unterschiedlichen Orthen aus ganz Italien*, medtem ko je naslov časnika 9. januarja 1709 *Wochentliche Laybacherische Ordinari Zeitungen*. Več o tem glej F. Vatovec, *Slovenski časnik 1557–1843*, Ljubljana 1961, str. 53–54; T. Žigon, nav. delo, str. 13–15.

¹⁰ *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain*, št. 52, 1776 str. 824. Glej tudi T. Žigon, nav. delo, str. 16–20.

¹¹ Rodbina Kleinmayr ima zasluge za ustanovitev prve tiskarne v Celovcu konec 17. stoletja. Tiskarna je bila ves čas svojega delovanja v družinskih rokah, zlato dobo pa je dosegla pod Ignacem Alojzjem (Celovec, 1745 – Žužemberk, 1802), ki se je v Ljubljano najverjetneje preselil leta 1778 ter kaj kmalu pridobil dovoljenje z Dunaja za ustanovitev tiskarne v mestu. Delo v njej je steklo že spomladi leta 1782. Poleg redkih slovenskih knjig, med katerimi ne gre spregledati Linhartovega *Matička*, je Kleinmayr tiskal predvsem v nemščini. Več o rodbini Kleinmayr glej K. E. Newole, *Die Offizin Kleinmayr in Klagenfurt bis zur Gründung der Zeitschrift “Carinthia”*. V: *Carinthia I*, let. 144, Celovec 1954, str. 417–539; K. E. Newole, *Die Offizin Kleinmayr in Klagenfurt seit der Gründung der Zeitschrift “Carinthia”*. V: *Carinthia I*, let. 146, Celovec 1956, str. 295–403; B. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1968, str. 72–76.

1797 v Ljubljani *Merkische Laibacher Zeitung*, od 1799 do 1800 *Degotardische Laibacher Zeitung*, od 1807 do 1813 pa *Vereinigte Edel von Kleinmayr'sche und Leopold Eger'sche Laibacher Zeitung*. Konec leta 1810 so Francozi zaradi nezadovoljivega števila naročnikov na njihov uradni list *Télégraph* ukinili izdajanje nemškega časnika *Laibacher Zeitung*.¹² Prvotni načrt je bil, da bi uradni list izhajal v francoskem, italijanskem, nemškem in ilirskem jeziku, dejansko pa so ga tiskali v le treh izdajah, saj primerka ilirskega tiska do danes še niso našli. Po odhodu Francozov je leta 1814 spet začela izhajati *Laibacherica*, tokrat pod imenom *Vereinigte Laibacher Zeitung*, ki je leta 1821 dokončno postal *Laibacher Zeitung*, tiskan v Kleinmayrjevih delavnicah. Časnik, neke vrste uradni list, je prinašal najpomembnejše politične, dnevne in lokalne novice, feljtone, beletristične sestavke, pesmi, biografije, gledališke novice, poročila o literaturi itd. Priloga *Intelligenzblatt* pa je bila namenjena uradnim in privatnim sporočilom in oglasom. Med prilogami časnika velja omeniti še: *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* (1804–1810 in 1814–1818), *Illyrisches Blatt* (1819–1849), *Politisches Blatt* (1848) in *Blätter aus Krain* (1857–1865).

Leto 1800 je prelomnica na slovenskem časnikarskem področju. Naslednjih 43 let je Fran Vatovec označil kot "mednoviško obdobje"¹³. Vodnikove *Lublanske novice*, prvi slovenski časnik, ki je med bralce prišel leta 1797, je ob prelomu stoletja prenehal izhajati.¹⁴ Šele leta 1843 so kot strokovni list v slovenščini začele izhajati Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice*.¹⁵ Leopold Kordeš (1808–1879), v letih 1838 do 1840 ter leta 1844 urednik *Carniolie*,¹⁶ domovinskega časopisa in razvedrilnega lista za umetnost, gledališče in družabno življenje (*Carniolia. Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Literatur, Theater und geselliges Leben*),¹⁷ je načrtoval izdajanje političnega periodičnega glasila *Kranjske* ali *Slovenske novice* v slovenskem jeziku, ki bi ga spremljala literarna priloga *Zora*. Guverner Schmidburg (1799–1846),¹⁸ ki je pred tem brez vednosti

¹² Več o *Télégraphu* glej J. Tavzes, *Slovenski preporod pod Francozi*, Ljubljana 1929, tu str. 12.

¹³ Mednoviška doba je obdobje od zatona Vodnikovih *Lublanskih novic* leta 1800 do rojstva Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novic*. "[...] to je ono medobdobje, ko je na slovenskih, že zoranih časniških brazdah zavladal popolen molk, ko se je slov. beseda zatekla pod tujo časniško streho in so tuji listi odpirali našim možem svoje predale." Glej F. Vatovec, *140 let slovenske žurnalistike*, Maribor 1937, str. 9.

¹⁴ *Lublanske novice* so prinašale predvsem zunanje-politične novice o najnovejših dogajanjih: o napoleonskih vojnah s pozivom urednika k obrambi domovine, sicer pa je Vodnik, razsvetljenec svojega časa, pisal tudi zabavne in poučne prispevke o kulturi, objavljaj gospodarska poročila ter s tem pokrival najpomembnejša področja takratnega javnega življenja. Več o tem glej M. Miladinović Zalaznik, *Das Revolutionsjahr 1848 in den Laibacher Blättern Laibacher Zeitung, Illyrisches Blatt und Kmetijske in rokodelske novice*. V: Amann, Klaus; Lengauer, Hubert; Wagner, Karl (ured.), *Literarisches Leben in Österreich 1848–1890*, Wien–Köln–Weimar 2000; Böhlau Verlag, str. 601–623, tu str. 602.

¹⁵ O tej problematiki glej M. Miladinović Zalaznik, *Das Revolutionsjahr 1848 ...*, str. 604–606.

¹⁶ Od 1. maja 1840 do 28. aprila 1843 je bil urednik *Carniolie* Franz Hermann von Hermannsthal (1799–1875). Več o njem glej M. Miladinović Zalaznik, *Franz Hermann von Hermannsthal. V: Slovenska kronika XIX. stoletja (1800–1860)*, Ljubljana 2001, str. 238–239.

¹⁷ Več o *Carniolii* glej M. Miladinović Zalaznik, *Literarna in kritiška ustvarjalnost v nemški reviji Carniolia (Ljubljana, 1838–1844) s posebnim ozirom na domovinskost*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1994.

¹⁸ Baron Jožef Kamilo Schmidburg je bil junija 1822 imenovan za deželnega guvernerja v Ljubljani. Delo je opravljal do leta 1840, ko je bil zaradi boleznih upokojen. Med številnimi zaslugami ne moremo spregledati njegovih simpatij za slovenski narodni preporod. Schmidburg je bil široko razgledan in izobražen mož, ki se je kljub obilici upravnega dela zanimal za kulturno življenje. Celu guvernerjeva hiša je bila prizorišče gledaliških predstav. Peter Radics poroča o igri, ki jo je Franz Jacomini napisal leta 1826 posebej za Schmidburga in njegovo družino ter so jo očetu zaigrali kar otroci, pet hčera in sin. Glej P. Radics, *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach. Kulturbilder anlässlich der Eröffnung des Kaiser Franz Joseph-Jubiläumstheaters*, Ljubljana 1912, str. 99–100.

šefa cenzurnega in policijskega urada na Dunaju dovolil izdajanje *Carniolie*, tokrat ni mogel odločiti sam. Prošnja je romala na Dunaj, Sedlnitzky pa je tako posredno izvedel za *Carniolio*. Zahteval je pojasnila. Medtem ko se je Schmidburg pohvalno izrazil o *Carniolii* in njenem uredniku, pa sta bila gubernijski svetnik Wagner in policijski direktor Sicardi proti zamisli o izdajanju časnika v slovenskem jeziku, med drugim tudi zato, ker naj bi bil Kordeš po Metelkovem in Prešernovem mnenju premalo večšč slovenščine.¹⁹ Kordeš je kasneje skupaj s tiskarjem Blaznikom prosil samo za dovoljenje za izdajanje literarnega glasila, vendar pa se Sedlnitzky te teme ni dotaknil nikoli; za nazaj je dovolil le izdajanje *Carniolie*, verdar le, če se bo držala cenzurnih navodil. Prizadevanja Kordeša je nato nadaljeval tiskar Jožef Blaznik (1800–1872). Ker sta bila deželni gubernij in Sedlnitzky gluha za njegove prošnje, se je obrnil na Notranjeavstrijsko industrijsko in obrtno društvo. S podporo kranjske delegacije v njem je 10. februarja 1843 Sedlnitzky izdal dovoljenje za izdajanje tehničnega lista v slovenskem jeziku, katerega urednik je postal dr. Janez Bleiweis.

Skupina treh duhovnikov, Janez Cigler (1792–1867), Ksaver Andrioli in Ignac Holzappel (1799–1868), si je sicer že pred tem prizadevala za ustanovitev ilirskega tedenskega lista z naslovom *Slavinja*, ki bi izhajal vsak petek kot priloga časnika *Laibacher Zeitung*, vendar so bila njihova prizadevanja neuspešna.²⁰ Namesto *Slavinje* je smela šele leta 1830 iziti *Kranjska čbelica*,²¹ ki je redno izšla v prvih treh letih, četrti zvezek pa je prišel na svetlo leta 1834. Peti zvezek je bil izdan šele leta 1848, po petnajstletnem odmoru, h čemur je veliko pripomogel tudi dunajski cenzor in nasprotnik *Čbelice* Kopitar; to pa je bil obenem tudi zadnji zvezek *Čbelice*.

V tej t. i. mednoviški dobi so morali avtorji iskati možnosti, kjer so lahko objavljali, to pa so ponujali nemški listi. V Ljubljani *Laibacher Zeitung* s svojimi prilogami, med katerimi ne gre spregledati *Laibacher Wochenblatta zum Nutzen und Vergnügen* in njegovega naslednika *Illyrisches Blatta*, pomembna pa je tudi že omenjena *Carniolia*, na Koroškem in Štajerskem pa so bili tovrstni časopisi *Carinthia* (Celovec, od 1811 dalje), *Kärtnerische Zeitschrift* (Celovec, 1818–1835) ter graški *Der Aufmerksame* (1812–1842). Ker v prvi polovici 19. stoletja še ne moremo govoriti o nacionalni diferenciaciji, je toliko bolj razumljivo, da so v nemških časopisih, ki so se ukvarjali s kulturnimi, gospodarskimi, etnografskimi, domoznanskimi in drugimi temami, objavljali tako slovenski kot nemški pisci.²²

V začetku 19. stoletja sta torej v Ljubljani izhajala dva nemška lista z istim naslovom *Laibacher Zeitung*. Prvega je izdajala Egrova, drugega pa Kleinmayrjeva tiskarna. Oba časnika sta se 2. julija 1807 združila v *Vereinigte Edel von Kleinmayer'sche und Leopold Eger'sche Laibacher Zeitung*. List je prinašal predvsem avstrijske pokrajinske "politične"

¹⁹ *SBL*, Ljubljana 1925–1932, 1. zvez., str. 515.

²⁰ V imenu "družbe nekaterih svetnih duhovnikov" so zaprosili za dovolitev časopisa *Slavinja*, pisanega v slovanskem jeziku, v kranjskem narečju. Na zahtevo Dunaja so idejni očetje časopisa pripravili podrobno predstavitev *Slavinje*, v kateri so 15. oktobra 1824 zapisali: "Das herauszugeben beabsichtigte krainische Wochenblatt soll bloss ein literarisches Blatt seyn, daher keine politischen Neuigkeiten in selbes aufgenommen werden [...]" *Slavinja* naj bi bil domovinski list, ki pa v svojih prispevkih ne bi obravnaval le Kranjske, temveč bi bil zajel vse Slovane. Glej J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva II*, Maribor 1969, str. 93–96.

²¹ Miha Kastelic (1799–1868) je 8. januarja 1830 zaprosil ljubljanski gubernijski kolegij, naj mu dovoli izdajati zvezke "domorodnih poezij". Samo po posredovanju naklonjenega guvernerja Schmidburga je Kastelic že 11. februarja iz urada Sedlnitzkega dobil dovoljenje za izdajanje.

²² Vošnjak je v svojih *Spominih* zapisal: "V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848. in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj in drugimi." Glej J. Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 16.

novice ter pusta in skopa poročila o sočasnih dogodkih po Evropi. Že dve leti po združitvi obeh listov, je časnik postal *Vereinigte Laibacher Zeitung* in ga je tiskal Kleinmayr.

Leta 1804 je dobil Kleinmayrjev ljubljanski časnik tudi svoj dodatek, časopis za “zabavo in korist”, *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*.²³ Do leta 1807 je imel tovrstno literarno prilogo tudi Egerjev časnik, imenovala pa se je *Anhang der Laibacher Zeitung*²⁴ in je kazala na podobnost z *Laibacher Wochenblattem*.

Stadelmannov časopis “za korist in zabavo”

Ignaz Alois Kleinmayr (1745–1802), lastnik Kleinmayrjeve tiskarne, utemeljitelj tretje tiskarske delavnice v Ljubljani, je leta 1794 vodenje tiskarne prepustil svoji ženi Tekli, rojeni Lieber,²⁵ sam pa se je preselil na posestvo v Žužemberku, kjer je imel papirmico. Že marca 1795 je Tekla Kleinmayr tiskarno za letno plačilo 800 goldinarjev in 50 odstotkov rabata od prodane zaloge v knjigarni oddala v najem Andreju Gasslerju,²⁶ ki pa je leta 1804 prekinil najemno pogodbo z njo. Tekla se je za vodenje tiskarne in knjigarne v naslednjih letih pogodila z Jurijem Stadelmannom (ok. 1780–1807), po njegovi smrti leta 1807 pa je posle za kratek čas spet vzela v svoje roke.

Na vsesplošno odprtost, razgledanost in inteligenco moža, ki je pred tem služboval v graški licejski knjižnici, kaže dejstvo, da je ne le nadaljeval z izdajanjem Kleinmayrjevega *Laibacher Zeitunga*, temveč je začel izdajati tudi literarno-znanstveno tedensko prilogo za pouk in zabavo *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*, ki jo je tudi urejeval. S tem tednikom je Ljubljana dobila novo zvrst lista, ki ga po definiciji Ivana Prijatelja lahko imenujemo časopis.²⁷ Nova priloga Kleinmayrjevega časnika ni vsebovala političnih vesti, pač pa je prinašala domoznanske, zemljepisne, zgodovinske in topografske članke, biografije, objave pesmi, kratke prispevke o gledališču, modi, zdravju in zdravljenju, anekdote, kratka poročila o književnih novostih itd. Pri poročanju o knjižnih novostih v časopisu pogrešamo smotern izbor, saj je Stadelmann o tovrstnih novostih razpravljal brez repa in glave.

²³ V Ljubljani so ohranjeni vsi letniki časopisa. Vse letnike hrani knjižnica Narodnega muzeja, ki ji je leta 1929 in 1931, kot je zapisano na kataložnem kartončku, manjkajoče letnike poklonil Otomar Bamberg (1848–1934), zadnji zasebni lastnik nekdanje Kleinmayrjeve tiskarne v Ljubljani. Narodna in univerzitetna knjižnica, časopisna čitalnica, hrani letnike 1804, 1805, 1814 (nepopolno), 1815 (nepopolno), 1816 (nepopolno) in 1817 ter 1818.

²⁴ Nekatero številko hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani, priloženo letniku 1807 *Laibacher Wochenblatta*.

²⁵ Glej B. Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1968, str. 74. Arko pa poroča, da je Kleinmayr že 23. marca 1789 tiskarno izročil svoji ženi, katere oče se je imenoval Lieber. Glej A. Arko, *Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani*, Ljubljana 1875, ponatis izdaje iz leta 1875 je leta 2000 izdal Trubarjev antikvariat, str. 21.

²⁶ Podatki o rojstvu in smrti niso znani.

²⁷ V slovenščini je razlika med izrazoma časnik in časopis malenkostna, predvsem je vezana na bolj ali manj arhaično rabo. Raba besede *časnik* peša, sicer pa beseda pomeni tako kot *časopis* “dnevno ali tedensko glasilo za obveščanje javnosti”. Ivan Prijatelj je med prvimi opozoril na terminološki problem. Pravi, da je časnik namenjen v prvi vrsti politiki in šele nato ostalim vprašanjem kulturnega življenja ter izhaja iz dneva v dan. Časopisi se po njegovi oceni glede na namen, kateremu služijo, delijo na leposlovne ali književne in umetniške, družinske ali zabavne, publicistične ali revije ter v strokovne časopise. Časopisi so tako “stalen in trden dokument kulture naroda.” Glej I. Prijatelj, *Naši časopisi*. V: *Ljubljanski zvon*, letnik XXXVIII, Ljubljana 1918, str. 201–216, tu str. 201.

Jurij ali nemško Georg Stadelmann je bil rojen okoli leta 1780 v Bregenzu ob Bodenskem jezeru, umrl pa je po večmesečnem bolehanju v Ljubljani leta 1807. Bil je tiskar, založnik in časnikar ter, kot pravi Wurzbach, tudi pisatelj.²⁸ Svoje prve korake v svet znanja je Stadelmann naredil v Constanzi in v Innsbrucku, svoj študij pa je dokončal v Gradcu. Aprila 1802 je prevzel mesto praktikanta v licejski knjižnici v Gradcu:

*“Diese Stelle gewährte ihm reichliche Gelegenheit, seinen Wissensdrang zu befriedigen; er hatte sie eben auch aus dieser Absicht gesucht. Die Literatur des Mittelalters, worin die Bibliothek ziemlich gut bestellt war, und in dieser Richtung manches seltene Werk besaß, zog ihn zumeist an.”*²⁹

Leta 1804 je prišel Stadelmann v Ljubljano, kjer je za Andrejem Gasslerjem prevzel v najem Kleinmayrjevo tiskarno in knjigarno, obenem pa je v njegove roke prešlo tudi uredništvo *Laibacher Zeitung*. O Stadelmannovem tiskarskem delovanju skoraj ni poročil, ravno tako nimamo posebej evidentiranih njegovih morebitnih slovenskih tiskov. Sklepano lahko, da je bila njegova dejavnost v prvi vrsti posvečena izdajanju in urejanju časopisa ter knjigotrštvu, medtem ko je tiskarstvo zaostajalo.³⁰ Že prvega marca 1804³¹ je začel Stadelmann v Ljubljani izdajati prilogo *Laibacher Zeitung* imenovano *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* (“als Zugabe zur Edel von Kleinmayerischen *Laibacher Zeitung*”). Wurzbach hvali Stadelmannovo poetični talent in navaja, da je v tisku izšlo Stadelmannovo delo *Empfindungen eines österreichischen Patrioten bei der gänzlichen Befreiung Italiens*.³²

Stadelmann je bil izobraženec z literarnim in znanstvenim čutom. Zanimiv konjiček, s katerim se je ukvarjal, je bilo zbiranje inkunabul,³³ lesorezov ter sestavljanje seznama starih tiskov.³⁴ Njegove izkušnje s časnikarskega področja, ki jih je nabral že v Gradcu pri urejanju literarne priloge splošnega časnika za Notranjo Avstrijo,³⁵ so bile zagotovo dobra dota na pot novoustanovljenemu *Laibacher Wochenblattu*. Kmalu po prihodu v Ljubljano se je Stadelmann spoprijateljil z J. A. Zupančičem (pod nemškimi teksti se je podpisoval Johann Anton Suppantschitsch), zagotovo pa je imel stike tudi s Zoisovim krogom, o čemer priča korespondenca med Kopitarjem in Zoisom.³⁶ Prav stiki s Zoisom in njegovimi somišljeniki so pripomogli k temu, da je Stadelmann vzljubil cel kup preporodnih gesel, njegov list pa je, čeprav pisan v nemščini, na neki način postal opora preporodu na Kranjskem.

Veliko prijateljstvo, ki je vzknilo med Zupančičem in Stadelmannom, sicer sodelavcema pri ljubljanskem tedenskem listu, se kaže v tem, da je Zupančič prijatelju, umrlemu pri komaj 27-ih letih, posvetil pesem *Elegie am Kirchhofe. Ein Todtenopfer für Stadelmann*, objavljeno leta 1807.³⁷ Poleg tega pa je Zupančič v četrti številki *Laibacher Wochenblatta*, 24. januarja 1807, objavil tudi ganljiv nekrolog prezgodaj preminulemu Stadelmannu:

²⁸ Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreichs*, Wien 1856–1891, 36. zvez., str. 321.

²⁹ Ravno tam.

³⁰ B. Berčič, nav. delo, str. 81.

³¹ Na predstrani izvoda, shranjenega v časopisni čitalnici v NUK-u, lahko preberemo sporočilo, zapisano v rokopisu, ki pravi, da izvodu ni priložen list, ki je naznanjal, da bo izšel *Laibacher Wochenblatt*: “Der Verleger der Edel von Kleinmayr’schen *Laibacher Zeitung* an das Publikum” List naj bi bil datiran: Laibach, den 28. Februar 1804, Georg Stadelmann, Verleger. Glej izvod v časopisni čitalnici, signatura 39739.

³² Wurzbach, nav. delo, 36. zvez., str. 322.

³³ Glej F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*, Slovenska Matica, Ljubljana 1929–1938, str. 385.

³⁴ *SBL*, Ljubljana 1960–1971, 3. zvez., str. 434.

³⁵ Wurzbach, nav. delo, 36. zvez., str. 321.

³⁶ Korespondenca je ohranjena v prepisih Ivana Prijatelja. Več o tem glej F. Kidrič, nav. delo, str. 385.

³⁷ *SBL*, 3. zvez., str. 434.

“Am 15. d. M. früh Morgens gegen 7 Uhr starb allhier Herr Georg Stadelmann, Pachtinhaber der Edel v. Kleinmayerischen Buchhandlung und Buchdruckerey in der Blüthe seiner Jahre, nach einem dreimonatlichen Krankenlager [...] Erschöpfende Kenntnisse in der Bibliographie, in der Geschichte der Literatur des Mittelalters, mit vorzüglicher Hinsicht auf die lateinischen Dichter derselben Zeit, Geschmack, Scharfsinn, und kritische Gründlichkeit machten ihn zum achtungswerthen Literator. Allein theurer war er seinen Freunden noch als Mensch; denn das Lebenswürdige und Gefällige in seinem Umgange, das Interesse seiner Gespräche, seine Bescheidenheit und sein stets reger Sinn für jeden Genuß des Lebens machten ihn bald Jedermann zum Freunde [...] Theuer war er dem ganzen Publikum; denn die kritische Auswahl von Daten, und die pragmatische Zusammenstellung derselben, die sein Zeitungsblatt zu einem der besten im Inlande erhoben, zeigen in ihm klar den denkenden Forscher der Zeitgeschichte, und erschweren seinen Verlust allgemein.”³⁸

Stadelmannova uredniška politika

V *Laibacher Wochenblattu* je Stadelmann videl neke vrste “moralični tednik”. List se je od vseh ostalih tedanjih ljubljanskih časopisov bistveno razlikoval predvsem po tem, da ni prinašal novic o političnih dogodkih. Bil je literarno-znanstvena priloga uradne *Laibacherice*, ki so jo še najbolj od vsega zanimala domoznanske teme, obenem pa je bila temeljna naloga tednika, da bralcem posreduje znanje, jih podučí in jim približa nekatere pomembne dogodke iz domače zgodovine, predstavi pomembne osebnosti, živeče na Kranjskem, jih seznaní z naravnimi znamenitostmi, obenem pa jih zabava s krajšimi zbadljivimi epigrami,³⁹ mislimi in anekdotami, članki o modi in izumih. Sem in tja srečamo v *Laibacher Wochenblattu* tudi poročila o gledališču in novih knjižnih izdajah, vendar pa pri tovrstnem poročanju posebne sistematike ni opaziti.

Stadelmann v svojem listu ni skrival, da je nemške krvi, še več: bil je tudi pod močnim vplivom vedno bolj prisotne nemške narodne zavesti, o čemer pričajo nekateri članki. Stadelmann tako že v prvi številki *Laibacher Wochenblatta* iz leta 1804 ostro protestira proti članku, ki ga je objavil *Prager Zeitung*, v katerem neznani avtor predlaga, da bi se Nemci in Francozi najlažje pobratili in spoznali z izmenjavo svojih otrok, ki bi se tako priučili tudi jezika: francoski otroci nemškega in obratno. Stadelmann je opozoril na dejstvo, da nemškemu očetu pač ne more biti vseeno ali mu vrnejo francoskega ali nemškega otroka. V prispevku z naslovom *Bemerkungen über ein Sprachbildungsmittel der Grenznachbarn verschiedener Nationen*, podpisan z G. St., pa piše:

“Die Prager Zeitung, und mit einigen Zusätzen auch ein ausländisches Journal empfehlen als ein sehr taugliches Sprachbildungsmittel den Gränznachbarn verschiedener Nationen ihre Kinder wechselseitig zur Erziehung auszutauschen [...] Diesen Vorschlag jenen deutschen Provinzen zu machen, kann der Geist Herrmanns keinem Deutschen eingeben. Ich glaube, jede Nation soll das reine Gepräge ihrer Herstammung erhalten, und zwey verschiedene Nationen fraternisieren, heisse so viel, als beyde zusammen in ein characterloses Zwittergeschöpf umbilden [...] Krain gränzt an Italien, und Croatien, ich frage den Verfasser der Notiz, mit welcher Nation rath er die Jugend von Krain auszutauschen?”⁴⁰

³⁸ *Laibacher Wochenblatt*, št. 4, 24. 1. 1807, nepaginirano.

³⁹ Na primer: “Frau Liebereich pflegt stets zu sagen: / Ein wahrer Engel ist mein Mann, / Doch Niemand glaubt daran, / Weil Engel keine Hörner tragen.” *Laibacher Wochenblatt*, št. 18, 1805, nepaginirano.

⁴⁰ *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 1804, nepaginirano.

Svoja stališča je Stadelmann razkril še nekajkrat. V 15. številki iz leta 1804 je tako ponovno ogorčeno reagiral na pisanje tokrat francoskega lista *Journal de Paris*, ki je poročal, da se francoski jezik v Nemčiji vedno bolj dviga na raven univerzalnega jezika.⁴¹ Leta 1806 je v 33. in 34. skupni številki v prispevku z naslovom *Ein Wort über die Deutschen* branil Nemce pred očitkom, da propadajo.⁴² Ravno tako je Stadelmann večkrat spregovoril o svoji antipatiji do francoske revolucije, vendar pa je o Napoleonu vseeno vedno pisal spodobno in brez neumestnih žaljivk.⁴³

O izredni širini, odprtosti in izobraženosti moža, ki je urejal *Laibacher Wochenblatt* govori tudi to, da njegov nemški nacionalizem nikoli ni postal napadalen. Že v članku o zamenjavi otrok⁴⁴ je spregovoril o narodni vzgoji ne le za Nemce, temveč za prav vsak narod, ki naj dobi čisti značaj svojega porekla. V drugi številki svojega tednika⁴⁵ je najavil, da je naloga *Laibacher Wochenblata*, da objavlja drobce iz pokrajinske zgodovine⁴⁶ ter najrazličnejše življenjepise zaslužnih Kranjcev.⁴⁷ Veliko jih je prišlo izpod Zupančičevega peresa.⁴⁸

Svoje napovedi iz druge številke se je Stadelmann držal, poleg tega pa so se prispevki, ki jih je objavljal, dotikali tudi najrazličnejših tem o Slovanih na splošno,⁴⁹ o zanimanju tujcev za Kranjsko ali pa so govorili o kranjski literarni preteklosti in sedanjosti. Leta 1806 v 25. in 26. številki, ki sta izšli v eni skupni številki, naletimo na naslov *Vaterländische Literatur. Vorläufige Nachricht von dem krainerischen Wörterbuche des Herrn Professors Valentin Vodnik zu Laibach*.⁵⁰ Vodnik se je precej časa posvečal slovarju, s katerim se je začel resneje ukvarjati v 90-ih letih 18. stoletja. Odločil se je – za razliko od Kumerdeja – le

⁴¹ Ravno tam, št. 15, 1804, nepaginirano. "Neulich theilte das Journal de Paris die große Neuigkeit mit, da sich die französ. Sprache in Deutschland immer mehr zur Universalsprache erhebe, daß man in den Gesellschaftszirkeln überein gekommen sey, nur Französisch zu sprechen u. s. w."

⁴² Ravno tam, št. 33–34, 1806, nepaginirano.

⁴³ Člankov o Francozih je veliko. Stadelmann objavlja tudi biografije velikih francoskih mož, na primer: *Miszellen zur Charakteristik der Zeitgeschichte. Biographische Notizen vom Prinzen Bernadotte*. Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 33–34, 1806, nepaginirano.

⁴⁴ *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 1804, nepaginirano.

⁴⁵ *Laibacher Wochenblatt*, št. 2, 1804, nepaginirano.

⁴⁶ Nekateri naslovi: *Etwas über die Buchdruckerkunst in Krain* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 3, 1804, nepaginirano); *Beytrag zur Länderkunde. Das Herzogthum Gottschee* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 6, 1804, nepaginirano); *Völkerbeschreibung der österreichischen Monarchie* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 10 in naslednje številke, 1804, nepaginirano); *Beytrag zur Länderkunde. Istrien* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 20–26, 1804, nepaginirano).

⁴⁷ Nekateri naslovi: *Fragmente aus der Geschichte von Krain. Fragment einer Biographie Herberts Freyherrn v. Auersperg* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 2, 1804, nepaginirano); *Biographische Fragmente zur Geschichte von Krain. Georg Slatkoina* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 31, 1805, nepaginirano); *Beiträge zur Landeskunde und Geschichte von Krain. Thomas Chrön, Bischof zu Laibach* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 39, 1805, nepaginirano).

⁴⁸ Herbert Auersperg (*Laibacher Wochenblatt*, št. 2, 1804, nepaginirano); Tomaž Hren (*Laibacher Wochenblatt*, št. 39, 1805, nepaginirano); Johann Ludwig Schönleben (*Laibacher Wochenblatt*, št. 4, 1804, nepaginirano).

⁴⁹ Konec novembra 1806 je *Laibacher Wochenblatt* objavil v svoji 53. in 54. številki sporočilo *Nachricht an die Freunde der Slavischen Literatur*, v katerem je J. Kopitar opozoril na potrebo dopisovanja in sodelovanja z zunanjimi slavisti ter pozval rojake, naj začno sodelovati z Dobrovskim in z njegovim časopisom *Slavin*. "Er [Dobrovský] giebt eine Zeitschrift heraus, unter dem Titel: Slavin, Bothschaft an alle Slavischen Völker, oder Beyträge zur Kenntniß der Slavischen Literatur nach allen Mundarten [...] Der Bothe aus Böhmen wünscht sich, seinem Meister auch aus Krain welche Rückbothschaft mitzubringen, und wir laden daher unsre verehrten Landsleute ein, ihr Scherflein zu dieser wichtigen und folgereichen Anstalt beyzutragen." Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 53–54, 1806, nepaginirano.

⁵⁰ *Laibacher Wochenblatt*, št. 25–26, 1806, nepaginirano.

za nemško-slovenski slovar, vendar pa je delo ostalo v rokopisu. Poleg *Laibacher Wochenblatta* leta 1806 so o Vodnikovem slovarskem delu poročali tudi drugi časopisi: leta 1802 *Patriotisches Tagblatt* iz Brna, leta 1807 dunajski *Intelligenzblatt der Annalen der deutschen Literatur des deutschösterreichischen Kaiserthums*, o slovarju pa je leta 1806 poročal tudi Vodnik sam v pismu Čehu Dobrovskemu.⁵¹

Istega leta številki 33 in 34 prineseta še eno zanimivo objavo: *Historische Fragmente über die krainerische Poesie*. Avtor prispevka je podpisan z inicialkami A. S., vendar pa zlahka prepoznamo pisanje J. A. Zupančiča. Med drugim avtor omenja slovensko ljudsko slovstvo, spregovori o Pohlinu in Linhartu ter navaja slovenske naslove. Poroča pa tudi o gledališču v Ljubljani, in sicer o Kotzebujevem *Hahnenschlagu*, ki ga je leta 1803 za slovenski oder priredil Jernej Kopitar, sklepane verze je prevedel Valentin Vodnik, uprizorili pa so ga otroci na ljubljanskem stanovskem odru:

“Im Sommer 1803 wurde auf dem Theater zu Laibach von einer Kindergesellschaft eine Umarbeitung von Kotzebues Hahnenschlag, unter dem Titel Tinzhek Petelinzhek mit Gesang aufgeführt. Hierin herrscht schon eine reinere und gebildetere Sprache, und sehr viel Naves aus unserer Kinderwelt. Es ist in der That Schade, daß dieses artige Stück noch Manuscript ist.”⁵²

Zupančič nadaljuje z literarnimi prispevki, ki jih ne ceni preveč, saj njihova poetična vrednost ni vredna omembe,⁵³ v nadaljevanju pa oriše nastanek in izid Vodnikovih *Pesmi za pokušino*:

“Seit einigen Jahren erschienen in den krainerischen Kalendern und Zeitungen auch einige einzelne Gedichte, die ihr Verfasser nun sammelte und in diesem Jahre herausgab. Sie heißen: *Péſme sa pokúſhino*. Richtige Darstellung der Laune und des Charakters der Nation, und ein rein slavischer, der Natur getreuer Ausdruck bestimmen den Werth dieser lesenswürdigen Gedichte, wie es sich auch von ihrem für die Ausbildung unseres Dialektes so thätigen Verfasser nicht anders erwarten ließ.”⁵⁴

Med posebej zanimive prispevke iz časa Stadelmannovega urednikovanja sodi Zupančičev članek o slovenskem ljudskem slovstvu in prevod pesmi o *Pegamu in Lambergarju*, objavljen leta 1806 v 37. številki tednika (*Übersetzung des krainerischen Volksliedes von dem Turniere zwischen dem Ritter Lamberg und Pegam*). V uvodu, ki govori o ljudskem blagu na splošno ter spregovori o prevodu slovenske ljudske pesmi v nemščino, je avtor zapisal:

“Volkslieder bezeichnen jedesmal mehr oder weniger treffend den eigenthümlichen Geist und Character der Nation, von der sie gefunden werden; und sind daher kein unwichtiger Beytrag zur Kenntniß der Sitten, und des Fortschreitens der Cultur, und des Geschmacks in einem Lande [...] Das Lied von Pegam wird in Oberkrain, besonders in Katzenstein, wo Christoph Lamberg hauste, noch vielfältig gesungen [...] Die gegenwärtige Übersetzung ist bey nahe wörtlich getreu, und macht auf alles Verdienst eigenartiger Behandlung Verzi-

⁵¹ Glej *SBL*, Ljubljana 1980–1991, 4. zvez., str. 514.

⁵² *Laibacher Wochenblatt*, št. 33–34, 1806, nepaginirano. August Kotzebue (1761–1819) je bil v svojem času zelo popularen avtor zabavnih odrskih del. Napeta zgodba in muzikalna zasnova brez idejne in miselne globine so značilne tudi za *Tinčka Petelinčka*, igro, postavljeno v meščansko okolje.

⁵³ Navaja na primer *Stiri pare kratkozahajnih novih pesmi*: Od Paula Knobelna skovane, Inu Krajnzam sa ſpomín dane. Einige dieser Lieder kann Niemand lesen, ohne zu erröthen, und ihr poetischer Werth ist unter aller Beurtheilung. Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 33–34, 1806, nepaginirano.

⁵⁴ Ravno tam.

cht. *Die schmucklose Einfalt, welche den Charakter des Volksliedes ausmacht, ist sorgfältig beybehalten [...]*⁵⁵

Poročila o gledališču v Ljubljani se v Stadelmannovem času v *Laibacher Wochenblattu* pojavijo velikokrat,⁵⁶ urednik pa je dobro skrbel tudi za geografska in etnografska poročila. K prvim tako spadajo prispevki o domačih⁵⁷ in mestoma tudi o tujih deželah,⁵⁸ k drugim pa najrazličnejše etnografske zanimivosti, na primer značilnosti ljudi, živečih v habsburški monarhiji (*Völkerbeschreibung der österreichischen Monarchie*),⁵⁹ v enajsti številki pa med drugim spregovori tudi o oblačenju Kranjcev (*Characteristik der Winden und Krainer in körperlicher Hinsicht. – Kleidungsart*).⁶⁰

Poleg naštetega najdemo v Stadelmannovem *Wochenblattu* še pesmi, ki prihajajo izpod peres J. A. Zupančiča in J. G. Fellingnerja (1781–1816), naletimo pa tudi na pesmi nemških avtorjev, na primer Goetheja in Wielanda, prispevke s področja ekonomije, zabavne in razvedrilne prispevke (npr. o ženskih karakternih potezah, ki se v nadaljevanjih iz številke v številko pojavljajo v letniku 1805), anekdote, zabavne spise itd. Stadelmann sicer ni objavljal pesmi in prispevkov v slovenskem jeziku, v vsem času njegovega uredništva ne najdemo v njegovem listu niti ene same slovenske rime,⁶¹ vendar pa mu kljub temu ne moremo očitati, da ni podpiral slovenskega preporeda.

Stadelmannovi sodelavci

Podobo *Laibacher Wochenblatta* v prvih letih njegovega izhajanja je sooblikovalo nekaj zaslužnih mož. Med njimi ne gre spregledati že večkrat omenjenega profesorja na celjski gimnaziji J. A. Zupančiča, ob njem moramo izpostaviti še Franca Antona Breckerfelda, posredno pa sta na nastajanje, vsebino in obliko lista vplivala tudi baron Žiga Zois in Valentin Vodnik, nekatere članke – veliko smo jih že nanizali – ki so imeli informativno funkcijo in so vplivali ter bili pomembni tudi za slovenski preporek, pa je prispeval Stadelmann sam.

Zupančič (1785–1833)⁶² je bil leposlovec, zgodovinar in potopisec. Sprva se je preživljal kot domači učitelj pri graščaku Fr. K. baronu Hallerju-Hallersteinu na Raki, zatem je decem-

⁵⁵ *Laibacher Wochenblatt*, št. 37, 1806, nepaginirano. Več o Pegamu in Lambergarju glej A. Janko, *Johann Anton Suppatschitsch / Janez Anton Zupančič (1785–1833) – Bedeutung und Grenzen seines literarischen Werkes*. V: Mádl, Antal; Motzan, Peter (ured.): *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen*, München 1999, str. 59–68.

⁵⁶ *Laibacher Wochenblatt*, št. 10, 1804, nepaginirano. "Da dieses Blatt inskünftige von Zeit zu Zeit kurze kritische Theateranzeigen enthalten wird, so mag es nicht überflüssig seyn, eine Übersicht der Mitglieder unserer Schaubühne voraus zu schicken."

⁵⁷ Zupančičev prispevek *Fragmente aus der alten Geographie. Über das alte Nauportum (Laibacher Wochenblatt*, št. 7, 1805, nepaginirano); Breckerfeldov prispevek *Topographischer Beytrag zur Länderkunde von Krain. Möttling (Laibacher Wochenblatt*, št. 43, 1805, nepaginirano) itd.

⁵⁸ Na primer: *Länder- und Völkerkunde. Etwas über die deutschen Kolonien bey St. Petersburg (Laibacher Wochenblatt*, št. 8, 1806, nepaginirano); *Länderkunde. St. Domingo (Laibacher Wochenblatt*, št. 14, 1805, nepaginirano).

⁵⁹ *Laibacher Wochenblatt*, št. 10, 1804, nepaginirano.

⁶⁰ Ravno tam, št. 11, 1804, nepaginirano.

⁶¹ Kot zanimivost navajam, da je na primer celo ljubljanski tiskar Merk, ki je od leta 1788 do najkasneje 1797 izdajal Kleinmayrju konkurenčni *Merkische Laibacher Zeitung*, 21. novembra 1789 v 93. številki svojega lista objavil uvodni slovenski verz posvečen slavnemu junaku Loudonu [Laudon je napačen zapis imena], osvoboditelju Beograda pred Turki: Shivite jenu pite / Lubleni Lublanski Ludie / Vukajte, vekajte / Thu Laudonov ve|elje. Glej *Merkische Laibacher Zeitung*, št. 93, 1789, nepaginirano.

⁶² Več o njem glej A. Janko, nav. delo (glej op. 55).

bra 1807 nastopil službo kot provincionalni suplent za zgodovino in zemljepis, se leta 1808 prijavil za brambovca, nakar ga je pot vodila na Dunaj, kjer je živel, ⁶³ in ga končno pripeljala v Celje, kjer je na gimnaziji poučeval zgodovino, zemljepis, matematiko, prirodoslovje, fiziko in grščino. Javno se je začel Zupančič udeleževati najprej v leposlovju. Njegovi zgodnji prispevki veliko obetajo, kažejo pa vpliv Nemcev: Klopstocka, Matthisona, Höltija in Schillerja. V Stadelmannovem listu je dobil priložnost za objavo svojih pesmi in drugih prispevkov. Poleg smisla za poezijo in dramatiko je kazal tudi navdušenje za zgodovinopisje. V 32. številki *Laibacher Wochenblatta* iz leta 1807 je pozval oblastva, graščake in duhovščino ter druge prijatelje domoznanstva, naj mu posredujejo (njemu osebno ali uredništvu) morebitne podatke o zgodovinskem in narodopisnem gradivu, da le-to ne bi utonilo v pozabo. ⁶⁴

Pod vplivom Herderja je Zupančič opozoril na ljudsko blago, ki ga je treba ohraniti prihodnjim rodovom kot dragoceno izročilo, ki pripoveduje zgodbo o narodni zgodovini in značaju. Vodnik mu je izročil svoj iz več inačic sestavljen ep o Pegamu in Lambergarju, ki ga je Zupančič prevedel v nemščino, ga objavil s krajšim uvodom leta 1806 najprej v *Laibacher Wochenblattu*, nato pa leta 1807 še v samostojni brošurici z naslovom *Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam*. Sodelavec ljubljanskega tednika je Zupančič ostal tudi v letih od 1814 do 1818, kasneje pa je objavljajl v *Illyrisches Blatt*.

Franz Anton Breckerfeld ⁶⁵ je bil rojen leta 1740 v Starem gradu blizu Novega mesta, izhajal je iz plemenite družine in je bil, vse dokler njegove življenjske poti leta 1807 ni pretrgala smrt, veliki ljubitelj in zbiratelj narodnega blaga. Kot praktičen poljedelec se je ukvarjal z gospodarskimi vprašanji, marljivo je zbiral leksikalno gradivo (slovenska imena rastlin, ptičev in rib), slovenske pregovore ter izraze za najrazličnejša dela (tkanje, oranje itd.). Skupaj z Zupančičem sta začela v *Laibacher Wochenblattu* že v prvem letniku (1804) objavljati najrazličnejše domoznanske in zgodovinske članke, ki so se v nadaljevanjih pojavljali v listu pod naslovom *Fragmente aus der Geschichte von Krain*. Zupančič je tu objavljajl predvsem življenjepise znanih in zaslužnih mož, Breckerfelda pa so bolj zanimala topografske in zgodovinske teme, zanimiv je npr. njegov prispevek o zgodovini Istre, ⁶⁶ ki je v nadaljevanjih izhajal v več številkah. ⁶⁷

Maksimilijan Wurzbach prevzame uredništvo

Urednik *Laibacher Wochenblatta* Stadelmann je 15. januarja 1807 za vedno zaprl oči. Uredništvo je po njegovi smrti prevzel Maksimilijan Wurzbach (1781–1854), ⁶⁸ oče avtorja biografskega leksikona Konstantina Wurzbacha. Maksimilijan je bil sin avstrijskega stotnika Samuela Wurzbacha. Prve korake v svet znanja je naredil v Ljubljani, kjer je bil v gimnaziji sošolec Jerneja Kopitarja, ⁶⁹ zatem pa je študiral na Dunaju in je bil 2. junija 1806 promoviran za doktorja prava. Leta 1809 je odprl odvetniško pisarno v Ljubljani.

⁶³ Iz denarne zadrege mu je često pomagal Kopitar.

⁶⁴ *Laibacher Wochenblatt*, št. 32, 8. 8. 1807, nepaginirano.

⁶⁵ Zanimivo, vendar ne presenetljivo je, da Wurzbach Breckerfelda v svojem biografskem leksikonu ne navaja. Ob dejstvu, da veliki leksikograf tudi Leopoldu Kordešu v svojem delu ni namenil niti besedice, nas ne sme presenetiti, da neomenjen ostane Breckerfeld.

⁶⁶ "Das Land ist gebirgig; hat viele, gute, edle Weine; vortreffliches Öhl; einen nicht undankbaren Boden, schmackhaftes Obst, und für das Vieh, besonders für Schafe, gar wohl geeignete Weiden [...]" Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 20, 1804, nepaginirano.

⁶⁷ *Laibacher Wochenblatt*, št. 20–26, 1804.

⁶⁸ Več o Maksimilijanu Wurzbachu glej Wurzbach, nav. delo, 59. zvez., str. 25–26.

⁶⁹ *SBL*, Ljubljana 1980–1991, 4. zvez., str. 726.

V družabnosti naklonjeno hišo Wurzbachovih je med drugimi zahajal tudi Prešeren, ki je nedvomno poznal oba Maksimilijanova sinova, Karla in Konstantina, ki sta pripadala krogu svobodomiselnih mladine.⁷⁰ Maksimilijan je pisal nemške pesmi, leta 1807 prevzel uredništvo *Laibacher Wochenblatta*, pozneje pa vanj pošiljal svoje pesnitve.

Sprva je Wurzbachu še nekako uspevalo, da je list obdržal na prejšnji kvalitetni ravni. Med pesniškimi stvaritvami so v ospredje stopali prispevki štajerskega častnika Johanna (Gustava) Geoga Fellingnerja (1781–1816). Fellingner je študiral pravo v Gradcu, bil vzgojitelj na gradu Blagovni pri Celju, stopil v vojake in nato prišel kot nadporočnik in konskripcijski revizor v Postojno. V Celovcu je v letih med 1810 do 1814 občeval z Urbanom Jarnikom (1784–1844) in prevedel več njegovih pesmi. V rokopisu je Fellingner zapustil opis Postojnske jame.

Fellingnerjevo življenje je bilo kratko. Leta 1809 so ga v bitki na Piavi zajeli Francozi, še pred tem pa si je na bojnem polju poškodoval desno oko. Težave z vidom in s tem povezana nezmožnost udejstvovanja na bojnem polju pa tudi zavrnitev njegove prošnje za civilno službo so botrovale temu, da je zapadel v melanholijo, ki mu je naposled, v starosti komaj 35 let, uničila življenje.

Fellingner ni pisal le pesmi – njegova pesniška zbirka *Gedichte*⁷¹ je izšla v Celovcu 1819 in 1821 s spremno besedo dr. J. G. Kumpfa,⁷² pisal je tudi drame, igre, tragedije, v tisku pa je leta 1808 v Gradcu izšlo njegovo pisanje *Abgerissene Scenen aus der Geschichte der Menschheit. Ein Gesuch*.⁷³

V *Laibacher Wochenblattu* je objavljala pesmi vse od leta 1806 dalje, njegovi zanimivi prispevki pa so: *Freundschaft und Frohsinn*,⁷⁴ *Perioden der Jugendschwärmerey*,⁷⁵ *Gedanken eines frohen Schwärmers*,⁷⁶ *Menschenkraft und Menschengestalt*; *Ode*,⁷⁷ *Sehnsucht*.⁷⁸

Poleg Fellingnerja je bil zaslužen za podobo lista tudi Zupančič, ki je še naprej skrbel za objave topografskih in zgodovinskih člankov, sam pa je često prispeval biografske drobtinice. Med zanimivejšimi prispevki je še Zoisov članek o človeški ribici, objavljen v 29. številki leta 1807.⁷⁹ Tako je Stadelmannov list tudi pod Wurzbachom nekaj časa še zaslužil ime po glavnem mestu slovenske pokrajine. Toda vseeno so se časopisni stolpčiči vedno bolj polnili s prispevki o tujih deželah, domoznanstvo se je umikalo v ozadje.

⁷⁰ Ravno tam.

⁷¹ V 35. številki *Laibacher Wochenblatta*, 21. avgusta 1818, naletimo na oglas, ki vabi bralce, da Fellingnerjeve *Pesmi* naročijo v prednaročilu v Kornovi knjigarni v Ljubljani, v 41. številki istega leta pa neznani avtor, podpisan kot –mm– v prispevku *Fellingners Werke* hvali Fellingnerjev pesniški opus: “[...] die lyrischen Gedichte sind die eigentliche Sphäre seines Genius, Gedankenfülle, Reichtum der Bilder, ein tiefes zartes Gefühl, das mit holder Gemütlichkeit sich den Gegenständen hingiebt und liebend auf ihnen verweilt, charakterisieren seine Geistesprodukte [...]”

⁷² Dr. Kumpf je ob Fellingnerjevi prezgodnji smrti prijatelju posvetil nekrolog in ga objavil 30. decembra v 51. številki *Laibacher Wochenblatta*. Johann Gottfried Kumpf (1781–1862) je bil zdravnik in pisatelj, rojen in umrl v Celovcu. Leta 1818 je ustanovil *Kärtnerische Zeitschrift*. Pred tem se je bolj posvečal zdravniški praksi, sicer pa je Kumpf izdajatelj Fellingnerjevih pesmi (1819, 1821) v dveh zvezkih. Glej Wurzbach, nav. delo, 13. zvez., str. 372.

⁷³ Wurzbach, nav. delo, 4. zvez., str. 170.

⁷⁴ *Laibacher Wochenblatt*, št. 40, 3. 10. 1807, nepaginirano.

⁷⁵ “Tausend ferne Welten schwimmen / Durch den blauen Ozean, / Kleine Flockenwölkchen glimmen, / Lieblich schwebt der Mond heran, / Weißer Nebel deckt die Hayne, / Und im fahlen Dämmerlichte / Ruht der große Schöpfungsplan [...]” Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 41, 10. 10. 1807, nepaginirano.

⁷⁶ Ravno tam, št. 51, 19. 12. 1807, nepaginirano.

⁷⁷ Ravno tam, št. 4, 23. 1. 1808, nepaginirano.

⁷⁸ Ravno tam, št. 20, 4. 5. 1808, nepaginirano.

⁷⁹ Zois se je zavzelo zanimal za človeško ribico in je imel ponavadi vsaj dva živa primerka Proteusa anguinusa v svojem kabinetu. V korespondenci je Zois ribice imenoval sirene. Glej *SBL*, Ljubljana 1980–1991, 4. zvez., str. 838.

Kopitar piše Zoisu: “Nič več kranjskega ni v tem listu.”

Že peti letnik (1808) ljubljanskega tednika je bil tak, da v njem skorajda ni bilo več prepoznati Stadelmannovega domoznanskega koncepta. Tik pred božičem, 23. decembra 1808, je tako Kopitar pisal Zoisu: “*Primerek Laibacher Wochenblatta je tudi med /Vašimi/ slovanskimi knjigami, in sicer do 1808, ko ni dobil Wurzbach nič več kranjskega, ampak je ponatiskoval le severnonemške zabavne liste.*”⁸⁰ Menda sam Zois letnika 1808 sploh ni več prejemal. Wurzbach se je z izdajanjem trudil do sredine maja 1809 (zadnja ohranjena številka v knjižnici Narodnega muzeja nosi datum 13. maj 1809),⁸¹ nato pa za pol leta prekinil izdajanje, sedmi letnik pa je zopet normalno izšel leta 1810, zadnja številka tega letnika je izšla 30. novembra.

Nekateri naslovi iz leta 1808 pričajo o slabi uredniški politiki in dobesednem kopiranju tujih zabavnih tiskov: *Über Humanität und humane Kriterien; Wirkung der Musik auf die Thiere*,⁸² *Die Thiere wissen die Erdbeben vorher*,⁸³ *Parodien über die Liebe, Ehe und Freundschaft*,⁸⁴ *Die Macht der Liebe*,⁸⁵ *Bruchstücke einer Reise durch Spanien im Jahr 1802*,⁸⁶ *Ueber die indianischen Völkerschaften an der östlichen Grenze von Peru*,⁸⁷ *Ueber das Hutabnehmen bey dem Grüßen*,⁸⁸ *Sprache des Herzens*⁸⁹ itd.

Še bolj nas preseneti šesti letnik *Laibacher Wochenblatta*. Vsako soboto prinese časopis med bralce že prej omenjene suhoparne teme, obenem pa občasno objavlja tudi pesmi s področja brambovske lirike ter prispevke prežete z nemškim nacionalizmom. Slovenska prepovedna miselnost postane na straneh lista prava redkost.

V peti številki leta 1809, izšli 4. februarja, objavi *Laibacher Wochenblatt* pesem *Germania*, ki bi jo utegnili zagovorniki slovenske prepovedne miselnosti razumeti kot pravo izzivanje.⁹⁰

Germania

“*Verzweifle nie,*” ruft in der Deutschen Brust
 Der Wahrheit, und des Rechtes Götter-Stimme
 [...]

In Grüften schläft der Auferstehung Keim,
Der sich am Sonnenlicht, zur kräft’gen Frucht entfaltet;
In Deutscher Brust ruht so die neue Welt,
Und Deutsche Kraft wird herrlich sie gestalten,
Den nimmer weicht von dem Volk die Kraft,
Das seinem Fürsten treu, in sich nur Rettung sucht.”

⁸⁰ F. Kidrič, nav. delo (glej op. 33), str. 387.

⁸¹ Kidrič kot zadnjo ohranjeno številko navaja številko z dne 15. aprila 1809. Knjižnica Narodnega muzeja hrani številke do sredine maja 1809, poleg tega pa je *Laibacher Wochenblatt* izhajal tudi še leta 1810.

⁸² *Laibacher Wochenblatt*, št. 2, 9. 1. 1808, nepaginirano.

⁸³ Ravno tam, št. 3, 16. 1. 1808, nepaginirano.

⁸⁴ Ravno tam, št. 4, 23. 1. 1808, nepaginirano.

⁸⁵ Ravno tam.

⁸⁶ Ravno tam, št. 19–20, 7. 5. 1808, nepaginirano.

⁸⁷ Ravno tam, št. 36, 3. 9. 1808, nepaginirano.

⁸⁸ Ravno tam, št. 37, 10. 9. 1808, nepaginirano.

⁸⁹ Ravno tam, št. 51, 17. 12. 1808, nepaginirano.

⁹⁰ Prim. F. Kidrič, nav. delo, str. 387.

V trinajsti številki (15. april 1809) sta se zvrstili še dve podobni pesmi: *Aufruf an Karnioliens Heldensöhne* in pesem *An Se. König. Hoheit den Erzherzog Ferdinand*, ki so jo brambovci peli na glasbeni akademiji v Krakovu 16. marca 1809 in govori o avstrijskih narodih, ki so kljub različnim jezikom in obleki ena složna nacija, še posebej, če jih ogrozi sovražnik:

“Und wo die Feinde stolz und hoch
Nur trennen, schmähen, drohn,
Sind Oesterreichs Völker stolzer noch,
Nur eine Nation,
Sie ruft geschlungen Hand in Hand:
Hoch lebe Oesterreichs Ferdinand!”⁹¹

Francozi ukinejo “Laibacherico” in z njo prilogo za “zabavo in korist”

Vse bolj je bilo v *Laibacher Wochenblattu* čutiti tudi prisotnost Napoleona v Evropi. Tednik je tako že 4. marca 1809 v svoji deveti številki posvetil članek Napoleonovi ideji univerzalne monarhije *Sind Universal-Monarchien auf die Dauer möglich?*, v katerem je razpravljal o Napoleonovi ideji in jo pobijal z zgodovinskimi dejstvi. Veliki imperatorji – Aleksander Veliki, Karel Veliki – so namreč že želeli ustvariti svoje univerzalne monarhije, pa jim ni uspelo.⁹²

Leto 1810 je prineslo še več sprememb. Začele so se pojavljati pesmi v francoskem jeziku,⁹³ ode Napoleonu v francoščini,⁹⁴ prispevki o zgodovini Ilirije od rimske province dalje,⁹⁵ poročila o življenju v Parizu⁹⁶ itd. V listu samem pa tudi pri Kidriču, ki ne navaja, da je *Laibacher Wochenblatt* izhajal tudi leta 1810, ne najdemo podatka o uredniku časopisa v tem letu, vendar pa lahko sklepamo, da je bil to Franc Peesenegger,⁹⁷ ki so mu Francozi po ukinitvi *Laibacherice* zaupali urejanje *Télégrapha*.

Toda kaj kmalu so bili dnevi *Laibacher Wochenblatta zum Nutzen und Vergnügen* skupaj z *Laibacher Zeitungom* šteti; z novim letom 1811 prenehata izhajati oba,⁹⁸ uradni

⁹¹ *Laibacher Wochenblatt*, št. 13, 15. 4. 1809, nepaginirano.

⁹² Ravno tam, št. 9, 4. 3. 1809, nepaginirano. “Alexander von Macedonien, Roms Weltherrschaft, und das Reich Karls des Großen. Diese drey Beherrschungen nennt Machiavelli die Universal-Monarchien; er fragt, wo sie jetzt sind, und will vielleicht dadurch anzeigen, daß sie keine lange Dauer aushalten können.”

⁹³ Ravno tam, št. 2, 12. 1. 1810, nepaginirano. *Les Souhais du jour de l'An*.

⁹⁴ Ravno tam, št. 32, 24. 8. 1810, nepaginirano. *Ode. A l'occasion du jour de Fête de Naissance De sa Majesté l'Empereur et Roi. Célébré à Laybach le 15 Août 1810*.

⁹⁵ Ravno tam, št. 9, 2. 3. 1810, nepaginirano.

⁹⁶ Ravno tam, št. 17–18, 27. 4. 1810 in 4. 5. 1810, nepaginirano. *Schilderung der Vermählungs-Feyerlichkeiten zu Paris*.

⁹⁷ Franc Peeseneger (ok. 1762–1841), frankofil, ljudski šolnik, filolog in urednik, Bavarec po rodu, je bil leta 1792 s cesarskim odlokom imenovan za gimnazijskega profesorja retorike v Ljubljani. Bil je poznavalec grške in latinske klasike, ljubitelj francoskega jezika in literature, dober nemški stilist, zaradi česar je tudi urejal Kleinmayrjev *Laibacher Zeitung* in od leta 1811 dalje *Télégraph*. Glej *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 2. zvez., str. 278–281.

⁹⁸ 2. januarja 1811 se je *Laibacher Zeitung* združil s *Télégraphom*. Prvotni načrt je bil, da bi novi uradni list izhajal v francoskem, italijanskem, nemškem in ilirskem jeziku, dejansko pa so ga tiskali v le treh izdajah, saj primerka ilirskega tiska do danes še niso našli. V francoskem jeziku je list izhajal od oktobra 1810 do septembra 1813, italijanska izdaja se je obdržala zgolj kratek čas: od oktobra do konca leta 1810, saj je bila italijanščina v provincah jezik manjšine prebivalstva, nemško izdajo pa so tiskali od začetka leta 1811 do konca avgusta 1813. Za slovensko izdajo, ki se včasih omenja, zaenkrat ni dokazov.

časnik in njegova priloga za zabavo in korist. Nova oblast v Ilirskih provincah je 11. decembra 1810 v 75. številki Kleinmayrjevega in Egerjevega časopisa *Vereinigte Laibacher Zeitung* naznanila sledeče:

“Den Herrn Abnehmern dient hiermit zur Nachricht, daß mit dem ersten Jänner die *Laibacher Zeitung* mit dem *Telegraph* vereinigt wird, der forthin in der französischen, illyrischen und deutschen Sprache besonders erscheinen wird. Der *Telegraph* wird die Nachrichten aus Frankreich nach den Pariser Journalen liefern [...] Die deutschen Artikel werden aus der Wiener, Osner, Presburger, Hamburger, Frankfurter, Augsburger und Ulmer Zeitung genommen werden. Der bisherige Redakteur der *Laibacher Zeitung*, Herr Peesenegger, der nun einer der Mitarbeiter des *Telegraphen* ist, wird sich mit der Ausbeute aus gedachten Zeitungen beschäftigen, und ausschließlich die Redaktion der deutschen Nachrichten für den *Telegraph* besorgen. Da die deutschen Angelegenheiten für die Bewohner der Illyrischen Provinzen ein so großes Interesse sowohl in Hinsicht der Handlung als in Bezug ihrer Gewohnheiten darbieten, so wird Herr Peesenegger nichts vernachlässigen, um sie in diesem Punkte gänzlich zu befriedigen.”⁹⁹

Télégraph je bolj spominjal na prejšnji *Laibacher Zeitung* kot pa na njegovo prilogo za korist in zabavo. Objavljal je vladne uredbe in oblikoval javno mnenje, pisano na kožo Napoleonu. Literarnih prispevkov v listu je do leta 1813, ko uredništvo prevzame nadarjeni literat Charles Nordier (1780–1844), ki uvede celo feljton, malo. Kljub vsemu je bila francoska izdaja *Télégrapha* korak pred dotodanjimi nemškimi časopisi. Ne le da je list prinašal slovenistične članke v francoskem jeziku – te je konec koncev objavljala tudi Stadelmann v *Laibacher Wochenblattu*, *Télégraph* je prostor namenjal tudi objavam slovenskih pesniških izdelkov, za kar je imel *Laibacher Wochenblatt* manj posluha.¹⁰⁰

Ponovno med bralci

Takoj po odhodu Francozov so v Ljubljani ponovno začeli izdajati uradni *Laibacher Zeitung*. V Trstu je 26. septembra 1813 izšla zadnja številka *Télégrapha*, in sicer s francoskimi, nemškimi in italijanskimi teksti. Kleinmayrjeva tiskarna, ki je tiskala *Laibacher Zeitung*, se je že takoj leta 1814 odločila, da bo kot prilogo uradnemu časniku ponovno obudila tudi list za zabavo in korist, poučno literarno prilogo *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*.

Že leta 1809 je Tekla Kleinmayr, vdova po Ignazu Aloisu Kleinmayrju, ki je po Stadelmannovi smrti leta 1807 dobri dve leti sama vodila tiskarsko delavnico, zopet poiskala najemnika. Januarja 1809 je za šest let sklenila najemno pogodbo in predala vse tiskarske in založniške pravice tiskarju Jožefu Sassenbergu (1773–1849). Ta je pod svojim imenom vodil Kleinmayrjevo podjetje ves čas francoske okupacije.¹⁰¹ Kleinmayrjeve delavnice pa so preživljale težke čase. Francozi so v Ljubljani odprli še četrto tiskarno (L’Imprimerie Impérial du Gouvernement des Provinces Illyriennes), ki je tiskala *Télégraph Officiel*. Berčič piše, da je samo papirnica, ki so jo imeli Kleinmayrjevi v Žužemberku, v teh letih rešila podjetje gotovega propada.¹⁰²

⁹⁹ *Vereinigte Laibacher Zeitung*, št. 75, 11. 12. 1810, nepaginirano.

¹⁰⁰ Prvi slovenski tekst objavljen v nemškem listu srečamo 21. novembra 1789 v Merkovem *Laibacher Zeitungu* (glej op. 61), *Laibacher Wochenblatt* je šele v 45. številki, 29. novembra 1814 objavil pesem v slovenskem jeziku *Ob slavnemu Godu Franzeta I. Esfraihar/kiga Ze/farja*, nato pa 5. junija 1818 sonet Jovana Vesela Koseskega *Der Trost* v nemškem jeziku z vzporednim slovenskim prevodom (*Potažba*).

¹⁰¹ B. Berčič, nav. delo, str. 75.

¹⁰² Ravno tam.

Sassenberg je torej začel ponovno tiskati najprej *Vereinigte Laibacher Zeitung*,¹⁰³ (oktobra 1813), januarja naslednjega leta pa je spet oživil tudi prilogo *Laibacher Wochenblatt*. Žal je imel Sassenberg nesrečno roko pri izbiri urednika; delo je prevzel Kleinmayrjev črkostavec Pavel Deinzer (1786–1835).¹⁰⁴

Morda ne bi bilo pošteno vse krivde, da se list sprva ni mogel uveljaviti, naprtiti Deinzerju, čeprav ne moremo mimo dejstva, da je bil slab urednik. Zagotovo so bile delno krive tudi takratne politične razmere, ki so narekovale vsebino *Laibacher Wochenblatta*. Tako so v list zašle anekdote, ki so smešile Napoleona in netile navdušenje za cesarjeve zaveznike, za Ruse in njihovega carja, obenem pa so vneto sledile prizadevanjem svete alianse. Namesto verzov, ki smo jih bili navajeni iz prvih letnikov časopisa (1804–1808), je Deinzer v časopisu nizal neslane šale, neduhovite uganke, zgodbe, vse, čemur bi le s težavo lahko pripisali kakršno koli literarno vrednost. Obenem se zdi, da je Deinzer namerno ali nenamerno pozabljal na naslov lista, ki je še vedno ostajal *Laibacher Wochenblatt*, poročal pa o vsem drugem, le o Kranjski, o Kranjcih in o Ljubljani ne. V prvih dveh letnikih po odhodu Francozev v *Laibacher Wochenblattu* srečujemo celo tako eksotične naslove kot so: *Völkerkunde: Die Tatarischen Völker; Schilderung von Tunis, Beschreibung von Washington* itd.

Ker je Deinzerju očitno manjkalo tudi sodelavcev – ali pa jih ni znal pritegniti – mu ni preostalo drugega, kot da je v listu začel nizati imena znanih nemških literatov, zlasti avstrijskih. Pod pesnitvami so bili podpisani: Johann Nepomuk Edler von Kalchberg (1765–1827), Adolf Bäuerle (1786–1859), Ignaz Franz Castelli (1781–1862) in drugi. Med znanimi imeni pa srečamo Fellingnerja,¹⁰⁵ že v letniku 1814 pa tudi ime na Dunaju živečega Ljubljanačana Karla Meisla (1775–1853).¹⁰⁶ Vsaj od leta 1816 dalje sta svoje prispevke Deinzerju izročala tudi Zupančič¹⁰⁷ in Franz Xaver Johann Richter (1783–1856),¹⁰⁸ nemške verze pa je objavljal tudi urednik sam. Omeniti moramo tudi prvo objavo Jovana Vesela Koseskega (1798–1884), ki se je v listu podpisal kot Johann Vessel Koseski. Mladi pesnik se je 17. januarja 1817 prvič predstavil javnosti s hvalnico J. Strassoldu¹⁰⁹ *Ode auf die Ankunft Se. Excellenz des Herrn Landes-Gouverneurs*.¹¹⁰ Samo teden dni kasneje, v četrti številki

¹⁰³ Leta 1807 sta Eger in Kleinmayr začela sodelovati in izdajati skupen *Vereinigte Edel von Kleinmayer'sche und Leopold Eger'sche Laibacher Zeitung*, ki se je leta 1810 preimenoval v *Vereinigte Laibacher Zeitung*, zatem prenehal izhajati ter ponovno prišel med bralce leta 1814. Leta 1820 se v Ljubljani konča obdobje konkurenčnih listov, *Vereinigte Laibacher Zeitung* postane *Laibacher Zeitung*.

¹⁰⁴ O Deinzerju žal nimamo podatkov, ne omenjajo ga Wurzbach ali drugi leksikoni. Kidrič navaja, da je bil Deinzer protestant, o čemer priča mrliška matrika pri Sv. Jakobu v Ljubljani, da je bil tujec in da je umrl leta 1835, star 49 let. Glej F. Kidrič, nav. delo, str. 632.

¹⁰⁵ *Empfindungen der Krainer bey der Ankunft ihres allgeliebten Monarchen Franz I. Kaisers von Oesterreich*. Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 20, 17. 5. 1816, nepaginirano.

¹⁰⁶ Karl Meisl je bil dramatični ljudski pesnik, med leti 1802 in 1844 je napisal kakih 200 ljudskih iger, s katerimi je ustvaril prehod od starejše trivialne dobe na klasično dobo dunajske ljudske igre. Od Meisla je dobil prve pobude F. Raimund. Meisl je bil prvi, ki je prirejal predstave v dobrodelne namene. Glej Wurzbach, nav. delo, 17. zvez., str. 284; *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 2. zvez., str. 88.

¹⁰⁷ *Ein Bruchstück aus des Professors J. A. Supantschitsch Wanderungen durch den Cillierkreis*. Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 4–5, 2. 2. 1816, nepaginirano. Supantschitsch je za *Laibacher Wochenblatt* pisal že prej, tako je objavljal pesmi že v letniku 1814; npr. *Frühlingsgruß* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 22, 31. 5. 1814, nepaginirano).

¹⁰⁸ *Was sich 1716 oder vor hundert Jahren in Laibach zugetragen*. Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 49, 6. 12. 1816, nepaginirano.

¹⁰⁹ Strassoldo Julij Jožef (1771–1830) je, ko je bilo leta 1816 ustanovljeno kraljestvo Ilirija z deželnim gubernijem za Kranjsko in Koroško v Ljubljani, postal guverner in na tem mestu ostal vse do svojega odhoda iz Ljubljane leta 1818. Glej *SBL*, Ljubljana 1960–1971, 3. zvez., str. 497.

¹¹⁰ *Laibacher Wochenblatt*, št. 3, 17. 1. 1817, nepaginirano.

24. januarja 1817, pa se je s svojo nemško pesmijo oglasil tudi mladi Goričan, Čopov prijatelj, Franz Leopold Savio (1801–1847), podpisan kot F. L. S – o.¹¹¹ Kar nekaj avtorjev, ki so v *Laibacher Wochenblatu* podpisani z inicialkami, ni možno pravilno uvrstiti: J. Selan, B...t, B-r, Wn, F. K...r, Benkiser idr.¹¹²

V tem času je tednik objavil celo eno slovensko pesem. V 45. številki, 29. novembra 1814, namreč najdemo pesem: *Ob flavnimu Godu Franzeta I. Efraiharškiga Zefarja*, poleg piše: *Gott erhalte Franz den Kaiser; na godbo sloshene po Josephu Haydn: péta v Metliki 4 dan meŕza Liŕopada 1814.*

Deinzer ni imel posluha za povesti, novele, da o romanu niti ne govorimo, še največ teže dajejo tedniku Richterjevi zgodovinski prispevki, ki so pisani v znanstvenem jeziku. Poročila o gledališču in književnih novostih se uredniku ne zdijo tako pomembna, da bi zasedala prostor v njegovem listu, preštejemo jih lahko na prste ene roke,¹¹³ omeniti pa je treba nekrolog Fellingerju,¹¹⁴ ki ga lahko uvrstimo k literarni tematiki, izpod peresa dr. Kumpfa, izdajatelja Fellingerjevih pesmi v Celovcu.

Edini prispevek, ki se dotika slovenistike se v Deinzerjevem listu pojavi 24. januarja 1817, v četrti številki, in nosi naslov *Ein Wort an Freunde der Sprachkunde*. Avtor je podpisan kot "neki kranjski filolog" (*ingesandt von einem krainerischen Philologen*),¹¹⁵ Kidrič pa navaja,¹¹⁶ da bi to utegnil biti Martin Kuralt.¹¹⁷

V prvi polovici leta 1817 so postali z listom nezadovoljni tudi v Ljubljani. Deinzer se kot urednik nikoli ni podpisoval, zato niti ni bilo jasno, komu očitati slabo podobo lista. Med ljudmi so krožila celo ugibanja, da je urednik Franz Xav. Richter, šolnik in profesor zgodovine, vendar pa je Richter te govorce v dvajseti številki, 16. maja 1817, odločno zanikal.¹¹⁸

Nato je minilo pet mesecev. Že oktobra 1817 pa je ljubljanski tednik objavil predloge in nazore o smotrnejši ureditvi lista (*Ansichten und Vorschläge zu einer zweckmäßigeren Einrichtung des Laibacher Wochenblattes*).¹¹⁹ Podpisani R. pa je zagotovo že bil Richter.¹²⁰ Njegovi nazori in predlogi o smotrnejši ureditvi lista so bili hud udarec uredniški politiki in tedanjemu uredniku Deinzerju.

¹¹¹ Sonet, objavljen v 4. številki, je Savio posvetil Fellingerju (*Sonett an der Todtenurne Fellingens*). Zanimivo je, da Savia Wurzbach v svojem leksikonu ne omenja.

¹¹² Glej F. Kidrič, nav. delo, str. 633.

¹¹³ V trinajsti številki, 28. marca 1817, Deinzer objavi članek *Ueber die Trauerspiele: die Schuld von Müllner und die Anfrau von Grillparzer (votum separatum)*. Kot avtor je podpisan neki Berghoffer.

¹¹⁴ *Laibacher Wochenblatt*, št. 51, 20. 12. 1816, nepaginirano.

¹¹⁵ Ravno tam, št. 4, 24. 1. 1817, nepaginirano. "Jedermann wünscht, daß man seine Sprache ja nur in der Mundart seines Landesbezirkes in Büchern schreiben möchte. Die Erfüllung dieses Wunsches ist unmöglich, da es Legionen verschiedener Mundarten in einer jeden lebenden Sprache gibt; daher laßt uns einen billigen Vergleich treffen, und annehmbare Capitulations-Puncte vorschlagen [...] Jetzt nur noch eines: Dieser Aufsatz ist dem ächten deutschen Ohr ein unleidlicher Slowenismus, jedoch gibt es mehrere meiner Landesleute, welche meinen werden, er sey der Himmel weiß, wie schön deutsch aufgesetzt."

¹¹⁶ F. Kidrič, nav. delo, str. 633.

¹¹⁷ Kuralt Martin (1757–1845) je bil preporoditelj in pesnik. Glej *SBL*, Ljubljana 1925–1932, 1. zvez., 591–593.

¹¹⁸ *Laibacher Wochenblatt*, št. 20, 16. 5. 1817, nepaginirano. "Erklärung. Zur Widerlegung eines höchst ungegründeten Verdachtes erklärt der Unterzeichnete: 1. Daß er nie Redacteur dieses Blattes gewesen, 2. daß er bey dem, aus dem Wanderer eingerückten Aufsätze über den Handelstand nicht einmal einen consultativen Antheil genommen, 3. daß es mit seinem Charakter gänzlich unvereinbar sey, über irgend einen Stand, am allerwenigsten über den Handelstand zu radotiren. Franz Xav. Richter, ord. öffentl. Professor der Universalgeschichte."

¹¹⁹ Ravno tam, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano.

¹²⁰ F. Kidrič, nav. delo, str. 634.

Richter v svojem pisanju primerja v letih od 1814 do 1817 izhajajoči *Laibacher Wochenblatt* z njegovim predhodnikom, ki je pod Stadelmannovo in kasneje Wurzbachovo taktirko izhajal od leta 1804 do začasne ukinitve *Laibacher Zeitung* pod Francozi. Njegov največji žal pa resničen očitek je, da je *Laibacher Wochenblatt* v primerjavi s prvimi letniki tednika močno nazadoval. V njem ni najti domoznanskih prispevkov, čeprav deželi ne manjka niti dogodkov niti učenih mož, ki bi o njih pisali.¹²¹

Celo tednik nemške ustavne stranke, ki je svoje ime prevzel po listu iz prve polovice 19. stoletja, je leta 1880 v feljtonu *Ein Laibacher Wochenblatt aus früherer Zeit* zapisal, da je *Laibacher Wochenblatt* leta 1817, ko je uredništvo prevzel Franz Xaver Richter, doživel pravi razcvet.¹²²

Kdo je bil Franz Xaver Richter?

Richter¹²³ se je rodil leta 1783 v Osoblahi (Hotzenplotz), njegov rojstni okoliš pa je takrat pripadal moravski enklavi v avstrijski Šleziji. Dočakal je dokaj visoko starost; v 73. letu je umrl na Dunaju. Richter je bil vsestranska osebnost: zgodovinar, topograf, književnik, urednik in šolnik. Bil je prvorojeni med sedmimi otroci. Gimnazijo je končal v tedanji pruski Šleziji, v Oplotah, kamor ga je oče poslal na prigovarjanje vaškega duhovnika, v Olomucu pa je obiskoval licej in bogoslovje. Richter je dosegal izvrstne uspehe že na gimnaziji ter se je poleg klasičnih študij posvečal tudi italijanskemu in francoskemu jeziku. Posebej francoščina mu je bila zelo ljuba in je jezik skrbno negoval. V Olomucu je sprva študiral filozofijo, vendar pa se je po prezgodnji smrti očeta premoženjsko stanje družine tako poslabšalo, da si je moral Richter sam služiti kruh. Poučeval je klavir in učil kot domači učitelj, obenem pa mu ni preostalo drugega, kot da se je namesto študiju medicine posvetil teologiji. Po letu 1806 je najprej služboval kot duhovnik v Olomucu in Tešinu, okrog leta 1810 se je zaman potegoval za mesto profesorja filozofije v Linzu, dobil pa je mesto profesorja zgodovine, zemljepisa in vzgojeslovja v Brnu. V Ljubljani so nekaj let zatem, 28. aprila 1815,¹²⁴ razpisali mesto profesorja na liceju. Richter je tu že jeseni istega leta zasedel stolico za splošno zgodovino ter svoj predmet predaval filozofom obeh letnikov do leta 1823/24.¹²⁵ Oktobra 1824 je Richter ponovno zapustil Ljubljano, saj je po posredovanju barona Schmidburga napredoval za bibliotekarja univerzitetne knjižnice v Olomucu.

Richter pa ni deloval zgolj na strogem znanstvenem področju, v spekter njegovega zanimanja sta spadali tudi beletristika in delno politika.

¹²¹ "Dennoch fehlt es dieser Provinz eben so wenig an geschichtlichem und Tagsinteresse, als an Männern von Talent und Geschmack, welche dem Laibacher Wochenblatte seinen alten, nur unwillkürlich unterbrochenen Ruhm wiederzugeben und durch ernste Theilnahme für die Dauer zu sichern vermöchten." Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano.

¹²² "Erst seit dem Jahre 1817 nimmt das Wochenblatt einen bedeutenderen Aufschwung, es hatte damals die Redaction der Professor der Weltgeschichte am hiesigen Lyceum, Franz Xav. Richter, übernommen. [...] ein hochgebildeter, von dem Verkehre mit der Welt sich nicht abschließender Gelehrter." Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 21. 8. 1880, nepaginirano.

¹²³ Podatki so povzeti po Wurzbachu, 26. zvez., str. 46–48 in *SBL*, 3. zvez., str. 97–101.

¹²⁴ *Vereinigte Laibacher Zeitung*, št. 36, 28. 4. 1815, nepaginirano.

¹²⁵ "Im Herbste 1815 erhielt er die Professur der Weltgeschichte am Lyceum zu Laibach. Im Besitze eines umfassenden Wissens, voll reger Thatkraft und Liebe für seine neue Heimat, arbeitete er nun für die Aufhellung der Geschichte Innerösterreichs in einer Weise, welche ihm einen ehrenden Platz unter den Historikern Krains sichert. Mit großem Eifer durchsuchte er Archive (insbesondere hat er sich bei der Ordnung des reichen ständischen Archives zu Laibach Verdienste erworben), sammelte mit Bienenfleiß und bearbeitete manche bunte Partie in der Geschichte." Glej Wurzbach, 26. zvez., str. 46.

Richterjevi nazori in predlogi o smotrnejši ureditvi *Laibacher Wochenblatta*¹²⁶

V traktatu o *Laibacher Wochenblattu* je Richter nanizal nekaj točk, ki so se mu zdele pomembne in na katere je želel opozoriti. Pri tem sta mu bila za vzgled dva že obstoječa lista, ki sta se posvečala domoznanskim vprašanjem: *Der Aufmerksame* (Graz, 1812–1842) in *Carinthia* (Celovec, od 1811).

Richter je izpostavil sledeče:

1. Naslov lista naj bi se glasil *Krainische* ali *Illyrische Blätter*, saj bi bil časopis po svoji vsebini in po svojem namenu “*von Krainern verfaßt, und für Krainer berechnet*”.¹²⁷
2. Vsebina bi morala biti kolikor je le mogoče domovinska, domovinoznanstvo pa bi moralo biti v listu na prvem mestu, šele nato bi sledil izbor koristnega in najboljšega iz tujih časopisov.
3. Pod pojem “domovina” spada vse, kar zvišuje in plemeniti ljubezen in privrženost vladarju in domovini in skrbi za napredek vsestranske izobrazbe (izvzemši bogoslovje in politiko). Tu Richter našteje, o čem naj bi pisal *Laibacher Wochenblatt*.¹²⁸
  - a) o zgodovini dežele po vseh panogah, zlasti z ozirom na rimske in slovanske starozitnosti, spomenike srednjega veka, biografije, karakteristike in zanimive poteze slavnih rojakov starejše in novejšje dobe;
  - b) o domovinski geo- in topografiji tako starega kot tudi srednjega veka, dalje o statistiki, in sicer v strogo znanstveni obliki, v obliki potovalnih opisov ali priložnostnih potovalnih beležk, zato tudi opisi naravnih znamenitosti, ki jih ima naša dežela tako veliko, javnih in privatnih zavodov za blagostanje prebivalstva;
  - c) o domovinski botaniki, flori, mineralogiji, slatinah, meteoroloških opazovanjih, o fužinah ter iznajdbah in popravkih, ki spadajo sem;
  - d) o javni in privatni vzgoji, klimatskih in krajevnih boleznih, o dietiki, prinašal naj bi svarila in nasvete;
  - e) o vsem, kar se tiče Slovencev, torej o njihovem jeziku, nravi, običajih, narodnih pripovedkah, narodnih pesmih in pregovorih;
  - f) izpod peres Kranjcev bi prihajala poezija in prozaični sestavki, šaljive in resne vsebine, življenjski nazori, krepke misli, v kolikor so v skladu z dostojanstvom lista;
  - g) list bi prinašal dnevna poročila, oznanila priporočenih spisov za ljudstvo in korespondence.

Richter je svoje pisanje zaključil s peto točko, v kateri je pozval in povabil vse kranjske literate k sodelovanju pri listu in jih prosil, naj svoje prispevke izročijo redakciji brezplačno. Šele če bi pričelo primanjkovati domovinske snovi, bi lahko sem in tja objavili kakšen članek tujca o Kranjski ter najzanimivejše vesti iz ostalih avstrijskih provinc ali drugod iz tujine. Tednik bi tako postal domovinski list, ki bi bil iskan v domovini in tujini in bi zaslužil ime pokrajinski list.¹²⁹

¹²⁶ *Laibacher Wochenblatt*, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano. *Ansichten und Vorschläge zu einer zweckmäßigeren Einrichtung des Laibacher Wochenblattes*.

¹²⁷ “delo Kranjcev in za Kranjce določen”

¹²⁸ *Laibacher Wochenblatt*, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano. Prevod povzet po F. Kidrič, nav. delo, str. 634–635.

¹²⁹ *Laibacher Wochenblatt*, št. 44, 31. 10. 1817, nepaginirano.

An die Freunde der Krainischen Literatur

Že v naslednji številki je založnik ljubljanskega tednika Kleinmayr odgovoril na Richterjevo pisanje iz prejšnje številke. Izjava, naslovljena na prijatelje kranjske literature (*An die Freunde der Krainischen Literatur*)¹³⁰ sicer ni podpisana, vendar pa lahko glede na stil pisanja skoraj z gotovostjo trdimo, da je pri nastanku članka sodeloval tudi profesor Richter. Založnik se je najverjetneje strinjal z Richterjevimi predlogi, predvsem je bil zadovoljen s prošnjo za brezplačno sodelovanje avtorjev, saj bi v določenem času, ko bi bili pokriti stroški, list mogel izhajati tudi večkrat na teden, podprl pa je tudi idejo, da so topografski, domoznanski in gospodarski članki potrebni,¹³¹ saj “*Vaterlandskunde erhöht und stärkt die Vaterlandsliebe.*”¹³² V nadaljevanju so izpostavljena področja, katerih naj bi se dotikali članki v *Laibacher Wochenblattu* v prihodnje. Kot zelo dobrodošle prispevke navaja opise posameznih okrožij, krajev z njihovimi znamenitostmi, starožitnostmi, populacijo, prehrano itd.; poročila o starosti cerkva in gradov in njihova krajša zgodovina; predloge za izboljšanje poljedelstva, vrtnarstva, za osuševanje močvirij, gojenje gozdov itd. V članku pa *Laibacher Wochenblatt* sporoča bralcem tudi, da bo nova podoba lista zaupana novemu uredniku.¹³³

Povabilo prijateljem kranjske literature k sodelovanju je kmalu obrodilo sadove, o čemer je v feljtonu v *Laibacher Wochenblattu* iz leta 1880 pisal tudi neznani avtor, ki je hvalil ponovni razcvet lista in našteval Richterjeve sodelavce ter njihove zasluge za višjo in kvalitetnejšo raven lista obenem pa pohvalno zapisal tudi, da so topografsko-statistični opisi posameznih okrožij in krajev na Kranjskem izpod peresa profesorja Richterja in njegovih učencev,¹³⁴ raznovrstne notice in zgodovinske razprave še vedno, tudi konec 19. stoletja (in še danes, op. T. Ž.) zanimivo branje.¹³⁵

Kmalu po začetku Richterjevega dela so bile vidne prve spremembe. Od konca leta 1818 do prenehanja izhajanja *Laibacher Wochenblatta* so v list vse poredkeje zahajali izposojeni nemški verzi. Med podpisanimi avtorji naletimo na imena Kalchberg, Appel, Pfeiffer itd.; nekateri avtorji, ki so se podpisovali z začetnicami, pa so uganka in ne moremo dognati, kdo se skriva za inicialkami:¹³⁶ F. K., J. H. Wessenberg, Georg Edler, Kö–r, Ferdinand Tichy in drugi. Za razliko od Deinzerja je Richter stmel k temu, da k sodelovanju pri oblikovanju lista pritegne čimveč domačih piscev, Kranjcev ali priseljencev, ki bi pisali o Kranjski. Če je še na začetku svojega urednikovanja objavljal svoje pesmi, se je lahko že leta 1818 pohvalil

¹³⁰ Ravno tam, št. 45, 7. 11. 1817, nepaginirano.

¹³¹ “Jeder Beitrag aus den im Plane ausgesprochenen Fächern soll, wenn er kostenfrei einlangt, mit Danke angenommen, und falls er sich anders mit der Würde dieses Blattes verträgt, nach Befehl mit oder ohne Nennung des Verfassers aufgenommen und dieses Blatt demnach ein Archiv vaterländischer Gegenstände werden, daß, sobald die Kosten gedeckt sind, später vielleicht öfter als einmal in der Woche wird erscheinen können.” Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 45, 7. 11. 1817, nepaginirano.

¹³² “domoznanstvo zvišuje in krepi ljubezen do domovine”

¹³³ Mišljen je Franc Xaver Richter, čeprav njegovega imena ne izda niti založnik, niti se ime ne pojavi v kateri koli številki lista, vendar pa stil in način pisanja, nov in svež veter, ki je vel iz vsake nove številke, ter poznavanje osebnosti F. Xav. Richterja nedvoumno pričajo o njegovem uredništvu. Poleg tega je bil Richter od leta 1817 dalje tudi urednik uradnega časnika *Laibacher Zeitung*, katerega priloga je bil *Laibacher Wochenblatt*.

¹³⁴ Med Richterjevimi učenci so bili: Matija Čop, Blaž Crobath, Peter Petruzzi, Fr. L. Savio, Miha Kastelic, France Prešeren, A. M. Slomšek, Jovan Vesel Koseski idr. Glej *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 3. zvez., str. 101.

¹³⁵ *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 21. 8. 1880, nepaginirano.

¹³⁶ Glej F. Kidrič, nav. delo, str. 635.

z drugimi imeni. Svoje prispevke so mu začeli izročati Zupančič, profesor Heinrich (1797–1844),¹³⁷ dr. Maksimilijan Wurzbach, oče Konstantina Wurzbacha, domopisec Heinrich Costa (1799–1871),¹³⁸ kasneje – že v času *Illyrisches Blatta* – pa tudi preporoditelj Martin Kuralt (1757–1845).

Med vidnejšimi imeni takratne mlajše generacije moramo omeniti Franca Leopolda Savia (1801–1847), Jovana Vesela Koseskega (1798–1884) in Petra Petruzzija (1799–1875).

Koseski se je v listu prvič pojavil že 24. januarja 1817. Odi posvečeni deželnemu guvernerju Strassoldu so sledile še druge objave pesmi: balada po Valvasorju *Franz Plaßman von Oedengratz*,¹³⁹ romanca o Erazmu Predjamskemu *Erasmus Lueger*,¹⁴⁰ in sonet *Der Trost*, objavljen v nemškem jeziku in v slovenskem prevodu.¹⁴¹ Slovenski naslov je *Potažba*, prva kitica pa se v slovenščini glasi:

*Naj sgine svet, gorijo naj pushave,
Vihar valove morja naj dervi,
Na sraku zhernimo naj grom buzhi,
Naj burijó*) sneshnikov golizhave.*¹⁴²

Menda se je Koseski, ki se je pod nemški tekst podpisal Johann Vessel, pod slovenskega pa Janes Vesél, glede naslova posvetoval z Vodnikom, Čop pa se je veselil sonetne oblike.¹⁴³ Jeseni leta 1818 se je Koseski odpravil na Dunaj in obmolknil. Pesnil ni več niti nemško niti slovensko vse do leta 1844. Vsekakor ni več objavljajal v *Laibacher Wochenblattu*. Iz njegovega pisma Bleiweisu leta 1845 je razvidno, da je močno dvomil v svoj talent in v svoje pesniške zmožnosti.¹⁴⁴ Poudariti pa je potrebno, da je v vsem času Richterjevega urejevanja *Laibacher Wochenblatta* edino Koseski (izjema je le še Kuralt)¹⁴⁵ čutil potrebo, da objavi pesem v nemškem in v slovenskem jeziku, vsi ostali so pisali samo nemško.

Goričan Franz Leopold Savio je svojo prvo pesem v listu objavil teden ni za Koseskim. Podpisal se je kot F. L. S – o., predstavil pa se je s sonetom posvečenim prezgodaj umrlemu Fellingerju *Sonett an der Todtenurne Fellingens*.¹⁴⁶ Z *Laibacher Wochenblattom* je Savio, ki je bil med drugim tudi dober Čopov prijatelj, sodeloval v letih 1817 do 1818, ko je živel v Ljubljani.¹⁴⁷ V glavnem je v tedniku objavljajal sonete. Navduševal se je za Klopstocka in

¹³⁷ Franz Xaver Heinrich, šolnik in urednik, rojen v Olomucu v zlatarjevi rodbini. *Laibacher Zeitung* in *Illyrisches Blatt* je urejeval od 1827 do 1838. Glej *SBL*, Ljubljana 1925–1932, 1. zvez., str. 300.

¹³⁸ Eden zanimivejših Costovih prispevkov je vsekakor v 14. številki lista, 3. aprila 1818, objavljen domoznanski prispevek *Vaterländische Erinnerungen. Die Aepfel-Canonade an der Türkenschanze am Ostermontage*.

¹³⁹ *Laibacher Wochenblatt*, št. 25, 27. 6. 1817, nepaginirano.

¹⁴⁰ Ravno tam, št. 18–20, 24. 4.; 1. 5. in 8. 5. 1818, nepaginirano.

¹⁴¹ Ravno tam, št. 24, 5. 6. 1818, nepaginirano.

¹⁴² Koseski ni našel besede, ki bi v slovenščini označevala pihanje burje, zato je novo skovanko v sonetu označil in pomen razložil v nemščini v opombi pod pesmijo: "Burijó, Zeitwort von Burja, der Nordwind, bedeutet das Heulen des Nordwindes."

¹⁴³ Glej *SBL*, Ljubljana 1960–1971, 3. zvez., str. 423.

¹⁴⁴ Ravno tam.

¹⁴⁵ Poleg njega je 17. septembra 1817 tekst v slovenskem in nemškem jeziku (napis za čebelji panj Karla Smolle) v *Laibacher Wochenblattu* objavil le še Martin Kuralt.

¹⁴⁶ *Laibacher Wochenblatt*, št. 4, 24. 1. 1817, nepaginirano.

¹⁴⁷ Savio se je do leta 1816 šolal v Gorici, nato je odšel v Ljubljano ter se leta 1818 vpisal na filozofijo, se vrnil v Gorico ter tam opravil izpite za drugi semester. Želel je študirati bogoslovje, vendar pa mu je oče nasprotoval. Savio je hudo trpel, na koncu pa se je uklonil očetovi volji ter leta 1822 nadaljeval študij prava, ki ga je začel na Dunaju, na univerzi v Padovi.

nemško ljudsko pesem, nanj pa sta vplivala tudi Petrarca in Fr. Schlegel. Imel je izrazit čut za gladek, tekoč verz in tenek čut za jezik.¹⁴⁸

Peter Petruzzi, filolog in zgodovinar, je v *Laibacher Wochenblattu* leta 1818 objavil nekaj pesmi.¹⁴⁹ Po poreklu in jezikovno-kulturni pripadnosti je bil Petruzzi Italijan, v smislu svojih literarnih objav – predvsem v letih 1814 do 1818 – je bil Nmec, obenem pa je bil odprt tudi do slovenskih preporodnih prizadevanj v predmarčni dobi.¹⁵⁰ Poleg naštetih se v listu večkrat pojavljata tudi Franz Xaver Mully in Franz Pichs,¹⁵¹ ki sta vsaj po prispevkih in verzih sodeč tako kot Petruzzi pripadala nemškemu kulturnemu krogu.

Richter ni imel pretiranega smisla za gledališče, saj člankov, ki bi se dotikali te teme ni zaslediti. Še najbolj zastopana zvrst objav je t. i. informativni članek. Sprva je take prispevke pisal Richter sam, kasneje pa so se mu pridružili še profesor Frank s področja meteorologije,¹⁵² apotekar Jožef Wagner,¹⁵³ Vodnik pa je v nadaljevanjih prispeval razpravo o rimskih spomenikih v Iliriji.¹⁵⁴

Slovenističnih prispevkov Richterjev list ni prinašal, še najbliže preporodnemu razmišljanju so bile objave biografij znamenitih Kranjcev, ki jih je ponavadi pisal Richter sam.

Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen postane *Illyrisches Blatt*

Z novim letom 1819 se je *Laibacher Wochenblatt* preimenoval v *Illyrisches Blatt*.¹⁵⁵ Sprememba imena je povezana s tem, da list ni bil več namenjen le Ljubljani, temveč vsej pokrajini z Ljubljano kot prestolnico. Ilirsko kraljestvo je bilo ustanovljeno avgusta 1816 kot formalna državno-pravna enota v habsburški monarhiji, nastala po teritorialnih spremembah po napoleonskih vojnah. Ilirija je obsegala severni del Ilirskih provinc, saj je Dalmacija postala samostojna enota. Vojvodina Kranjska z Ljubljano se je tako znašla v sredini novo ustanovljene državopravne enote.¹⁵⁶

Tednik z novim imenom so zaradi tega, da bi pridobili več prostora, tiskali z manjšimi črkami, sicer pa ni spremenil svoje uredniške politike, ostal je zvest ciljem, ki jih je urednik Richter podal v oktobru in novembru leta 1817. V 52. številki *Laibacher Wochenblatta* leta 1818 je uredništvo bralcem najavilo odhod starega lista in prihod novega naslova na njegovo mesto.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Glej *SBL*, Ljubljana 1960–1971, 3. zvez., str. 208.

¹⁴⁹ *Ode auf die höchsterfreuliche Ankunft Seiner Majestät Franz I.* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 18, 24. 4. 1818, nepaginirano); sonet *Scopoli* (*Laibacher Wochenblatt*, št. 32, 31. 7. 1818, nepaginirano), ep *Emona's Erbauung* (nadaljevanje v večih številkah, prvo v *Laibacher Wochenblatt*, št. 35, 21. 8. 1818, nepaginirano).

¹⁵⁰ Glej *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 2. zvez., str. 327–329.

¹⁵¹ Wurzbach ju ne omenja.

¹⁵² V *Laibacher Wochenblattu* je objavljajl *Meteorologisches Tagebuch*.

¹⁵³ Objavil je malo prispevkov, zanimiv je njegov članek v 9. številki z dne 27. 2. 1818 *An die Herren Aerzte, Mundärzte, Apotheker und Seelsorger*.

¹⁵⁴ Richter je Vodniku posvetil nekrolog v 4. številki *Illyrisches Blatta*, 22. januarja 1819.

¹⁵⁵ Več o *Illyrisches Blatt*u, nasledniku *Laibacher Wochenblatta* glej M. Birk, "...vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung...". *Illyrisches Blatt (Ljubljana 1819–1848)*, literarni časopis v nemškem jeziku v slovenski provinci predmarčne Avstrije, Maribor 2000.

¹⁵⁶ "Mit Ende 1818 hörte das Wochenblatt auf und trat an dessen Stelle unter der nämlichen Redaction das 'Illyrische Blatt'. Diese Namensänderung geschah aus dem Grunde, um auch Beiträgen, die sich auf ganz Illyrien bezogen, die Spalten zu öffnen und einen erweiterten Kreis von Mitarbeitern zu gewinnen." Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 21. 8. 1880, nepaginirano.

¹⁵⁷ *Laibacher Wochenblatt*, št. 52, 18. 12. 1818, nepaginirano. *An die Freunde der Laibacher politischen Zeitung und des damit verbundenen Wochenblattes*.

Laibacher Wochenblatt je odigral pomembno vlogo med kranjskimi razumniki svojega časa. Richter, katerega delo je leta 1880 hvalil tudi nemški *Laibacher Wochenblatt*,¹⁵⁸ je dal listu poseben pečat, pritegnil k sodelovanju veliko ljudi, ki so v soustvarjali tedanje javno kulturno življenje, ter vplival na oblikovanje miselnosti mlade generacije. Zanimivo je, da sta bila oba urednika, Stadelmann in Richter – ki sta *Laibacher Wochenblatt* dvignila na višjo strokovno in umetniško raven – to seveda še posebej velja za Richterja – tujca, vendar pa je njun posluš za Kranjsko, njene znamenitosti, ljudi, kulturo in običaje presegal meje nacionalnega. Stadelmann, ki sicer nikoli ni zanikal svojega nemškega porekla, je kazal veliko razumevanje za kranjsko literaturo in dvignil *Laibacher Wochenblatt* na raven, ki je tednik vse od njegove smrti do nastopa Richterja ni več dosegel. Richter je dal listu domačo vsebino, pritegnil k sooblikovanju njegove podobe mlade ljudi, utrl pot romantiki in načeloma ni oviral slovenskega preporoda. Svoje poslanstvo je videl v tem, da razsvetljuje in uči, širi nemško pokrajinsko literaturo in publicistiko, obenem pa je bil kljub vsemu na trenutke enostranski. Njegov odnos do gledališča je bil odklonilen, zato mu na straneh *Laibacher Wochenblatta* ni namenjal prostora, mladim slovenskim literatom je sicer omogočil, da so bili brani, vendar pa jih je spodbujal k pisanju v nemškem jeziku. Vseeno moramo Richterjevo uredništvo oceniti zelo pozitivno, navsezadnje je v njegovem času v ljubljanski tednik zašla tudi slovenska beseda, Veselova in Kuraltova. Čeprav je že Vodnik s svojimi *Novicami* dokazal, da je slovenščina “goden” jezik za pisanje in izražanje tudi v literarnem smislu, pa se postavlja vprašanje, če so slovenski preporoditelji s Zoisom in Vodnikom na čelu sploh razmišljali o možnosti nemško-slovenskega, če že ne slovenskega lista, ali pa za podobne pobude niso imeli pravega navdušenja.

Pomen *Laibacher Wochenblatta*, lista za “korist in zabavo”, prvega ljubljanskega literarnega tednika, smemo iskati v njegovi razsvetljenski in poučni funkciji, v tem, da je ob sebi združil mlade in starejše kranjske literate, pesnike, zgodovinarje in druge ustvarjalce ter jim ponudil primerno zbirališče ter s tem možnost objavljanja svojih prispevkov.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen (1804–1810 in 1814–1818)

Tanja Žigon

In der vorliegenden Studie über das *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* wird der Versuch unternommen, die 12 Jahrgänge des Blattes zu bewerten, das in Ljubljana in den Jahren 1804 bis 1818 erschien, ausgenommen in der Zeit der französischen Illyrischen Provinzen (1809–1813).

Das *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* war die wöchentliche Beilage der amtlichen *Laibacher Zeitung* (1784–1918), deren Verleger der bekannte Laibacher Drucker Kleinmayr war. Die *Laibacher Zeitung* blieb bis 1918 eine Art offizielles Amtsblatt. In den letzten Jahrzehnten des 18. und im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts erschienen bei anderen Druckereien in Ljubljana konkurrierende Ausgaben zur *Laibacher Zeitung* (*Merkische Laibacher Zeitung* 1788–1797; *Degotardische Laibacher Zeitung* 1799–1800; *Leopold Egerische Laibacher Zeitung* 1800–1807). Im Jahre 1804 kam Georg

¹⁵⁸ “Ueberblickt man die Reihe der vom Professor Richter redigierten Jahrgänge [...] so muß auch die strenge Kritik jenem für unser Vaterland in so erfolgreicher Weise thätigen deutschen Gelehrten das glänzende Zeugniß geben, daß er es verstanden hat, die heimischen Kräfte zu einem gemeinnützigen Unternehmen herbeizuziehen, und wie er es in seinem Programme versprochen hat [...]” Glej *Laibacher Wochenblatt*, št. 1, 21. 8. 1880, nepaginirano.

Stadelmann (1780–1807) nach Ljubljana und wurde der Pächter der Kleinmayrschen Buchhandlung und Buchdruckerei. Vor seiner Zeit in Ljubljana war Stadelmann an der k. u. k. Lycealbibliothek in Graz als beedeter Praktikant eingestellt. Während er bei der Bibliothek arbeitete, besorgte er auch die Redaktion der wöchentlichen Beilage des allgemeinen Zeitungsblattes für Innerösterreich, die unter seiner Leitung sichtlichen Aufschwung erlebte. Seine Erfahrungen konnte er in Ljubljana gut verwerten. Am 1. März 1804 erschien die erste Nummer des *Laibacher Wochenblattes zum Nutzen und Vergnügen*, einer Zeitung, die von allen anderen in Ljubljana erscheinenden Zeitungen zu unterscheiden war: Sie enthielt keine politischen Nachrichten, sondern beschäftigte sich mit den historisch-topographischen Themen, die mit Krains Vergangenheit zusammenhingen, sowie mit Volkskunde. Sie veröffentlichte kurze biographische Skizzen der berühmten Krainer, brachte gelegentlich aber auch Theaterkritiken, Buchrezensionen und verschiedene Artikel über Wirtschaft, Medizin, Erfindungen, Mode usw. Um den hochgebildeten Stadelmann scharte sich eine Anzahl tüchtiger Mitarbeiter Johann Anton Suppantšitsch (1785–1833), dessen Lieblingswissenschaften die Geschichte und Altertumskunde waren, Franz Anton Breckerfeld (1740–1807), der sich so wie Suppantšitsch gern der Geschichte und der Heimatkunde widmete u. a.

Stadelmann starb im Alter von erst 27 Jahren. Die Redaktion des Blattes übernahm der Rechtsgelehrte Maximilian von Wurzbach (1781–1854), Vater des berühmten Lexikographen Constant von Wurzbach, der das 60 Bände umfassende Biographische Lexikon des Kaisertums Österreich herausgab. Maximilian Wurzbach gelang es nicht, das Blatt auf dem früheren literarischen Niveau zu halten. Die vaterländischen Beiträge wurden im *Laibacher Wochenblatt* eine Rarität, Landwehrlyrik bahnte sich den Weg in die Zeitung, „Krainerisches“ war nicht mehr im Blatt zu finden. Am 13. Mai 1809 erscheint die letzte Nummer unter Wurzbachs Redaktion.

Erst im Januar 1810 kommt das *Laibacher Wochenblatt* wieder unter seine Leser. Obwohl der Redakteur im Blatt nie genannt wird, lässt sich vermuten, dass die Redaktion Franz Peesenegger (um 1762–1841), der zugleich auch die *Laibacher Zeitung* redigierte, übernahm. Ende 1810 wurde die Herausgabe des *Laibacher Wochenblattes* auf Betreiben der Franzosen eingestellt. Bis Ende des Jahres 1813 gaben sie ihre Zeitung *Der Télégraph*, die auch in deutscher Sprache erschien, heraus.

Das *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* wurde erst mit dem neuen Jahr 1814 wieder ins Leben gerufen. Doch unter der redaktionellen Leitung des Schriftsetzers bei Kleinmayr, Paul Deinzer (1786–1835), konnte die Zeitung keine guten Erfolge bei ihren Lesern erzielen. Deinzer übersah bei seiner Arbeit einen wichtigen Punkt: er vergaß, dass das *Laibacher Wochenblatt* für Krainer geschrieben sein sollte – also hätte das Blatt auch vaterländische Themen behandeln müssen. Stattdessen veröffentlichte er Werke der deutschen Literaten. Von den deutschschreibenden slowenischen Autoren ist in Deinzers Blatt nur Suppantšitsch zu finden.

Im Oktober 1817 schlug ein nur mit dem Buchstaben R. unterschreibender Autor in seinem Beitrag unter dem Titel *Ansichten und Vorschläge zu einer zweckmäßigeren Einrichtung des Laibacher Wochenblattes* eine Reform des *Laibacher Wochenblattes* vor. Hinter der Initiale ist unschwer der damalige Professor der Universalgeschichte am Lyzeum in Ljubljana, Franz Xaver Richter (1783–1856), zu erkennen. Die vaterländischen Beiträge wurden wieder ins Blatt aufgenommen, die Zeitung wurde, wie Richter sich selbst ausdrückte, „von Krainern verfaßt, und für Krainer berechnet“. Er hob das fachliche und künstlerische Niveau des Blattes, veröffentlichte selbst darin zahlreiche Abhandlungen aus verschiedenen Fachgebieten und gewann neue Mitarbeiter: die Dichter Valentin Vodnik, Franz Leopold Savio, Johann Vesel Koseski, den Philologen und Historiker Peter Petrucci, den Astronomen Professor Frank, den Historiker und Publizisten Heinrich Costa. Hinzu kamen noch die früheren Mitarbeiter des Blattes J. A. Suppantšitsch, M. Wurzbach u.a. Ende des Jahres 1818 wurde die Herausgabe des Wochenblattes eingestellt. An dessen Stelle trat unter der gleichen Redaktion das *Illyrische Blatt*.

Prevod Tanja Žigon

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Tako razvijajoč se in z že izgrajenimi osnovnimi oblastnimi temelji (SNOO, prvi zapisani odloki in kvalitetno se razvijajoča revolucionarna borbenost slovenskih ljudskih množic) prehaja Oslobojilna fronta spomladi 1942 v svoje novo, kvalitativno višje razdobje, v dobo prvega osvobojenega ozemlja. (*Metod Mikuž, Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji (Doneski k problematiki narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, ZČ, 5, 1951, str. 89)*)

... pred štirimi desetletji?

V teh dneh je začel mariborskim Nemcem pogum zopet močno rasti. V nekih mejah jih je držala le skupna nevarnost pred nediscipliniranostjo in nasilnostjo s front hitečega vojaštva, strah pred Srbi in grozeče, ponavljajoče se prevažanje topov po mariborskih ulicah. Na dvorišču artilerijske vojašnice je Jožko Slobodnik, kakor nam v svojih spominih pripoveduje, nameril top na Mestno hišo. Župan Schmiderer je za to zvedel ter je pri Maistru protestiral. (*Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje l. 1918/19, ZČ, 15, 1961, str. 101*)

... pred tremi desetletji?

Ob trdem delu so izgnanci v taboriščih dobivali slabo in nezadostno prehrano in le malo zaslužka. Velik del zaslužka so morali odrajtati za hrano in nastanitev: zaposleni družinski člani tretjino, zaposleni družinski poglavarji polovico in zaposleni samski celo dve tretjini čistega zaslužka: kolikor ga je še ostalo po odbitku stroškov za prehrano in nastanišča, so jim ga nalagali na hranilne knjižice. »Privarčevani« denar naj bi dvignili iz hranilne knjižice šele po odhodu iz taborišča in tako večina izgnancev dejansko ni mogla razpolagati niti z vsem zaslužkom niti s prihrankom. (*Tone Ferenc, Izgnanci kot cenena delovna sila nemškega rajha, ZČ, 25, 1971, št. 1-2, str. 54*)

... pred dvema desetletjema?

O valuti so na kratko govorili že na ustanovni seji Narodnega sveta v Ljubljani. Na prvi seji Gospodarskega sveta 7. septembra je Brezigar kot prvi referent govoril o glavnih potezah takratnega svetovnega gospodarstva s posebnim ozirom na avstrijske in s tem tudi na slovenske gospodarske razmere. Poudaril je, da bo nova država Slovencev, Hrvatov in Srbov morala paziti na to, da bo obvarovala svojo valuto; zato bo morala poskrbeti najprej za prevrednotenje avstro-ogrske valute tako, da bo utrpela nova država čim manjšo škodo. (*Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, ZČ 35, 1981, št. 1-2, str. 72*)

... pred desetletjem?

Redke najdbe iz 3. stoletja kažejo na močan upad prebivalstva in usihanje življenja v antičnem Novem mestu. Kaj je bilo temu vzrok, ni jasno. Ali je bila to posledica roparskih napadov Markomanov, epidemije kužnih bolezni, ki so morda zdesetkale prebivalstvo, ali odhod prebivalcev v kraje z večjo gospodarsko prosperiteto? Naselbina v antiki ni ležala neposredno ob veliki tranzitni cesti Emona—Neviodonum—Siscia, ki je dajala življenjski utrip in zaslužek. (*Tone Knez, Novo mesto v arheoloških obdobjih. Ob stoletnici raziskovanj, ZČ 45, 1991, št. 1, str. 22*)

Milica Kacin Wohinz

Knezoadškof Francišek Borgia Sedej in primorski Slovenci po prvi svetovni vojni

Za Goriško škofijo je goriški zgodovinar Luigi Tavano zapisal, da je bila med dvema vojnama v okviru italijanske Cerkve “izjemna škofija”, saj je bila ena od “najbolj kritičnih in najbolj mučnih cerkvenih pojavov v Evropi med dvema vojnama”.¹ Razlogi izhajajo iz dejstva, da je Julijska krajina, z njo Primorska in Goriška, po prvi vojni pripadla Italiji. Samo dejstvo priključitve novih ozemelj za Cerkev ne bi bilo sporno, glede na to, da so bili italijanski duhovniki in verniki patrioti, slovenski pa lojalni, tako kot Avstriji, za ceno ohranitve jezika, kulture in tradicij. Toda Italija na nove province, naseljene s prebivalstvom neitalijanske narodnosti, ni bila pripravljena. Bila je liberalna in antiklerikalna država, kar se je pokazalo že med prvo svetovno vojno, ko je na zasedenem ozemlju Goriške internirala 40 furlanskih duhovnikov. Lokalni italijanski liberalizem se je že pod Avstrijo tolkel zoper močnejši krščanskosocialni tabor, po vojni se je ta boj spojil z bojem proti slovanski stvarnosti. Italijanska centralizirana država je bila brez izkušenj z narodnimi manjšinami ter njihovimi predvojnimi avtonomijami. Nove pokrajine – Nuove provincie – so torej prešle iz enega kulturnega in upravnega sistema v popolnoma različnega: italijanskega. V habsburški monarhiji je imela Cerkev avtonomijo, škofo je imenoval cesar, duhovniki so sodelovali v gospodarskem, socialnem in kulturnem civilnem življenju. Italija, ki je bila popolnoma centralizirana država, pa je bila s Svetim sedežem v sporu, torej izrazito laična država. Za italijansko liberalno vladavino so bile manjšine zgolj politično-upravni problem ne pa tudi kulturni. Soočeni sta bili torej dve socialni in zgodovinski stvarnosti, spopadla sta se dva svetova ali dve etnični skupnosti. Italijanizacijo slovenskega in hrvaškega prebivalstva, ki so ga imeli za amorfno, nacionalno neartikulirano maso in so ga zato poimenovali kar “slavi” ali “allogeni”, je narekovalo mišljenje, da gre za zaščito italijanskih interesov na vzhodni meji, na meji, ki je predstavljala odskočno desko za prodor na Balkan. Vsak protislovanski ukrep naj bi bil torej upravičen, saj jim je šlo za nacionalno bonifikacijo in neodtujljivo pravico Italije do novo pridobljenega ozemlja. Spopad se je, seveda, zaostрил s fašizmom, ki se je prav zato, da bi na liniji protislovanstva in protiboljševizma branil vzhodna vrata Italije proglasil za “fascismo di frontiera”. Fašistični režim je asimilacijsko raznarodovalno politiko uzakonil in jo izvajal nasilno. Slovenci in Hrvati so bili za italijanske oblasti v začetku “tujci”, pozneje, ko so se upirali pa “sovražniki”. Oznake austrijakantstvo, slavofilstvo, slavocomunismo so namreč italijanskim oblastem pomenile ogrožanje državnih interesov in celo izdajstvo.

---

¹ Luigi Tavano, *Gorizia: una diocesi anomala nella storia della Chiesa in Italia (1918–1947)*, Ricerca storica e chiesa locale in Italia – Risultati e prospettive, Roma 1994, str. 502.

V Gorici je bil sedež škofije, pa tudi nadškofije; obema je od 1906. leta načeloval Cerkljan, monsignor Frančišek Borgia Sedej.² Nadškofija je poleg goriške škofije obsegala še tržaško-koprsko, poreško-puljsko, krško in ljubljansko škofijo. Italijanska vojska je leta 1918, v skladu z določili premirja in londonske pogodbe, zasedla štiri škofije, le večji del ljubljanske je prešel v Kraljevino SHS. Po priključitvi Julijske krajine h Kraljevini Italiji leta 1921 pa je rapalska meja tudi krško škofijo prepustila Jugoslaviji, toda od ljubljanske škofije je Italiji pripadal idrijski, vipavski, postojnski in trnovsko-ilirskobistriški dekanat, od celovške škofije pa trbiški. Ves ta obmejni pas je prevzela v cerkveno upravo goriška škofija. Šele leta 1932 je Sveti sedež tudi uradno priključil te dekanije h goriški škofiji. Po rimski pogodbi leta 1924 med Italijo in Jugoslavijo, ki je tudi Reko prepustila Italiji, je bila ustanovljena še reška škofija, ki je bila neposredno podrejena Svetemu sedežu. K tej je pripadal tudi slovenski trnovsko-ilirskobistriški dekanat.

Po statistiki, ki so jo slovanski duhovniki poslali v spomenici papežu leta 1920, je pred prvo vojno v treh škofijah, ki so pripadle Italiji prebivalo 507 116 Jugoslovanov (v teh dokumentih so večkrat zapisani kot Jugoslovani namesto Slavi, kot so jih označevale oblasti) in 307 470 Italijanov (to število očitno ne upošteva tudi Furlanov), izmed 423 župnij jih je bilo 308 jugoslovanskih, 55 mešanih in 60 italijanskih. Od tega je bilo v goriški škofiji 125 slovenskih, 9 mešanih in 57 italijanskih.³ Dejansko je po ljudskem štetju leta 1910 pripadlo Italiji 327.230 prebivalcev s slovenskim pogovornim jezikom (v Beneški Sloveniji je bilo 1921 naštetih 34.000) in 152.500 s hrvaškim. Leta 1931 je bilo, po podatkih nadškofa Sedeja, v goriški škofiji 327 000 vernikov, od tega 183 000 Slovencev in 144 000 Italijanov; duhovnikov je bilo 295, od tega 48 redovnikov, 18 slušateljev teološkega semenišča in 132 dijakov malega semenišča v Gorici.⁴

Cerkvena organizacija je ostala pod Italijo enaka, kakršna je bila v Avstro-ogrski. To dejstvo je že samo po sebi motilo italijanski lokalni nacionalizem, saj je predstavljalo veliko oviro za poenotenje uprave novih pokrajin z državnimi institucijami. Že vojaška zasedbena uprava je v letih 1918 do 1920 posegla v cerkvene razmere in v skladu z laično državno ureditvijo spremenila pouk verske vzgoje v šoli v fakultativni predmet. Posebej je italijansko oblast motilo dejstvo, da so bili škofje v treh, od štirih, zasedenih škofijah slovenskega rodu. V tržaško-koprski škofiji Andrej Karlin, na začasno zasedenem Krku Anton Mahnič, v goriški škofiji Sedej, ki je bil povrh še nadškof. Le poreško-puljski škof Trifone

² O nadškofu Sedeju in goriški škofiji obstaja bogata literatura. Najbolj celovito je bil Sedej obravnavana simpoziju Slovenske teološke akademije v Rimu, septembra 1986. Dvaindvajset referatov je objavljenih v zborniku Sedejev simpozij v Rimu, Celje 1988. Na slovenski strani je nadškofov življenjepis objavil nečak dr. Josip Sedej, pravnik v Zagrebu, 1971. leta, v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu pa Franc Kralj (12.–13. snopič). Posebne razprave mu je posvetil goriški zgodovinar duhovnik Luigi Tavano, poleg omenjene še: *La Chiesa goriziana fra autonomia e inserimento (1929–34)* v: *I Cattolici isontini nel XX secolo*, II, Gorizia 1982. V širšem okviru primorske cerkvene zgodovine ga obravnava Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom, GMD, Gorica 1979* in *Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967*. Članke je objavil dr. Ivo Juvančič v *Goriškem letniku 1974* in *Znamenjih 1976*. O preganjanju Sedeja sem objavila nekaj dokumentov v *Idrijskih razgledih* leta 1970 (št. 3), nato razpravo na Sedejevem simpoziju in v *Primorskih srečanjih 1986* (št.64–66) v širšem kontekstu primorske politične zgodovine mu je posvečeno poglavje v knjigi *Prvi antifašizem v Evropi, Koper 1990*. Za čas italijanske okupacije obravnava slovensko Cerkev in Sedeja Angelo Visintin, *L'Italia a Trieste, L'operato del Governo italiano nella Venezia Giulia 1918–19*, LEG 2000, njegova pisma sv. Sedežu v tej dobi pa je objavil A. Scottà 1994. Tristano Matta je objavil: *Come si sostituisce un vescovo. Aspetti dell'italianizzazione nella Arcidiocesi di Gorizia* v *Qualestoria*, 1983, št.3.

³ *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa sede 1918–1922*, a cura di Antonio Scottà, edizioni LINT, Trieste, 1994, str. 160.

⁴ L. Tavano, Gorizia, n.d., str. 500.

Pederzoli je bil italijanskega rodu in se je brez težav sprijaznil z asimilacijskimi nameni nove italijanske oblasti. Da so bile cerkvene razmere v novih pokrajinah Italije silno težavne pričajo prav odstopi ali odpoklici škofov, tudi italijanskih. Mahničič so okupacijske oblasti internirale že 1919. leta; Karlina je moral Sveti sedež odpoklicati leta 1920, potem ko so lokalni nacionalisti dvakrat razdejali njegov sedež. Odstopil je že leta 1923 tudi Karlinov naslednik italijanski škof Angelo Bartolomasi, ker so ga napadali fašisti zaradi pritožbe papežu in vladi nad fašističnim nasiljem ob volitvah leta 1921; leta 1934 je bil odpoklican tudi Bartolomasijev naslednik, nekdanji Sedejev tajnik, monsignor Luigi Fogar, ker se je zavzemal za jezikovne pravice vernikov v liturgiji. Le proti goriškemu nadškofu Sedeju so bile državne oblasti dokaj nemočne, saj je gibanje za njegovo odstranitev trajalo celih 12 let, skoraj do njegove smrti konec leta 1931.

Slovenska historiografija je enotnega mnenja, da je slovenska in hrvaška Cerkev v Italiji odigrala odločilno vlogo pri vzdrževanju narodne zavesti in kulture, kar je pomenilo odpor italijanski – fašistični raznarodovalni politiki. To vlogo je imel Zbor svečnikov sv. Pavla, obnovljen leta 1920 z istoimenskim glasilom, ki je vključeval okrog 300 slovenskih in hrvaških duhovnikov. Poleg duhovnega pastirstva je Zbor vzdrževal tudi civilno vlogo duhovnika na vseh področjih življenja. Slovenski duhovniki so bili torej organski pastirji, kot jim pravi Tavano, tako kakor v prejšnji avstrijski državi. Toda prav Tavano, ki je podrobno raziskal zgodovino goriške škofije, očita slovenskim ali jugoslovanskim zgodovinarjem, da omejujemo duhovniško aktivnost na področju ohranjanja narodne individualnosti z nacionalnimi motivi, medtem ko so bili, po njegovem, ti motivi globalni, predvsem verske narave, ker je bilo pač treba ohraniti zvestobo Evangeliju. S tem ko so branili nacionalne pravice vernikov v liturgiji in verouku so branili tudi vero, saj je zaradi fašističnega pritiska na slovensko Cerkev, na izganjanje slovenske molitve, pridige in pesmi iz cerkva, grozil razkol. Izguba vernikov pa je odpirala pot vplivu komunistične propagande, ki je bila med primorskimi Slovenci ob koncu vojne in v naslednjih letih vedno učinkovita. S takimi argumenti je zlasti tržaško-koprski škof Fogar dolga leta obvladoval pritiske istrske fašistične hierarhije. Dejstvo pa je, da je italijanska oblast prav zato preganjala slovenske in hrvaške duhovnike, ker je v njih videla zadnji okop pred italijansko penetracijo. Že okupacijska uprava jih je imela pod posebnim nadzorom, tako kot učitelje, ker so predstavljali jedro in kontinuiteto predvojnih političnih sil in sicer duhovniki krščansosocialne, učitelji pa narodnoliberalne stranke. Zato jih je v letih 1918 in 1919 več sto internirala na Sardinijo, med njimi, kot rečeno, tudi krškega škofa Mahničič. Fašistični režim je pritisk na ti dve kategoriji ljudi skrajno zaostрил, toda glede duhovnikov, ki jih je vendarle štela cerkvena avtonomija, ni nikoli dosegel cilja. Drugače je bilo s samostanskimi redovi, ki so spadali pod jurisdikcijo njihovih poglavarjev v Italiji. Sorazmerno naglo so bili slovenski redovniki, frančiškani in kapucinci, zamenjani z italijanskimi, tako v Kostanjevici pri Gorici, na Sveti Gori, pri Svetem križu, v Mirnu, v Koprju.

Prvo ofenzivo proti slovenski Cerkvi je sprožil fašistični komisar videmske pokrajine Piero Pisenti. K videmski pokrajini je namreč v letih 1923–1926 pripadal večji del nekdanje goriške dežele, tako da je bilo slovensko prebivalstvo v manjšini in lahek plen asimilacije. V knjigi: *Problemi di confine – Il clero slavo*, je Pisenti 1925. leta ugotavljal, da dobre posledice šolske reforme izničuje slovanski kler, ker štiti čustva drugorodcev pred vplivom italijanske miselnosti, ko povezuje pastirska opravila z vsakdanjo “nacionalistično misijo”. Rešitev tega problema je videl v zamenjavi vodilnih slovanskih duhovnikov z italijanskimi. V italijanskih arhivih najdemo za vsa leta do vojne nešteto tožb, obtožb in predlogov italijanskih lokalnih oblasti glede slovenskih in hrvaških duhovnikov. V znani spomenici fašističnih sekretarjev obmejnih provinc, sprejeti 11. junija 1927, je posebno

poglavje posvečeno Cerkvi z zahtevo po odstranitvi slovanskih duhovnikov. Naj navedem samo nekaj odlomkov iz dokumentov za ilustracijo tendenc in besedišča tožiteljev. Puljski prefekt Enrico Cavalieri je škofu Fogarju 25. januarja 1927 prijavil 11 duhovnikov, da jih odstrani, ker ovirajo penetracijo italijanstva in to ne samo prek verskih opravil marveč tudi prek raznih organizacij. "Slovanski duhovnik je najprej Slovan," je zapisal, "nato duhovnik ... Poskušajo preprečiti vsak stik z Italijani, vzdrževati v italijanski državi vrsto majhnih slovanskih mestec in celo prižigati plamen iredentizma tam kjer ... ni bil nikoli prižgan, ali pa je že ugasnil."⁵ Fašistični sekretar (federale) goriške pokrajine Pino Godina je 6. oktobra 1929, tedaj ko so bila že vsa slovanska društva in organizacije ukinjena, na skupščini stranke poročal: "Dejavnost slovanskega klera smatramo danes za najbolj resno in hudo oviro naši penetracijski dejavnosti ..., ki jo v nekaterih conah paralizirajo in izničjujejo slovanski duhovniki, zvesti služabniki iredentističnega mita ... jezni paladini neke problematične slovanske kulture, jezika in tradicij." Z učenjem krščanskega nauka v slovanskem jeziku, ki je hkrati učenje tega jezika, "vcepljajo v malčke sovražna čustva do fašističnih inštitucij in čustva zvestobe slovenski, srbski, hrvaški domovini". Glavno orodje so jim katoliška društva, nadaljuje Godina, sicer pa drugače ne more biti, ko pa duhovnike vodi slovenski nadškof Sedej. Nato se Godina sprašuje: "Čemu bo služila eliminacija sedanjih duhovnikov, če v Gorici deluje pravo ognjišče apostolov slavizma?" Dokler torej iz Gorice ne bo odstranjen Sedej in ne bo energično ustavljena iredentistična dejavnost duhovnikov, "asimilacijska dejavnost prek šol, Balille, Dopolavora, ženskih fašijev, ne bo mogla pokazati rezultatov".⁶ In še leta 1935, ko nadškofa Sedeja ni bilo več, beremo v spremnem dopisu policijskega seznama "nevarnih" duhovnikov z Goriške: "Vse antitalijansko in antifašistično gibanje ..., vsa sovražnost drugorodnega prebivalstva, ki je vsak dan bolj ostra in občutljiva, ves slavizem, ki prevladuje na Goriškem in iz dneva v dan narašča, je delo duhovnikov."⁷ Zato je fašistični sekretar predlagal Mussoliniju, naj zahteva od Svetega sedeža, da revidira odlok o pravici do uporabe materinega jezika v cerkvi in naj zamenja najbolj nevarne duhovnike z italijanskimi.

In kakšno je bilo v teh razmerah mišljenje in ravnanje nadškofa Sedeja? Raziskovalci so si edini, da je bil legalist in lojalen do oblasti, habsburška monarhija je bila zanj domovina, rešitev slovenskega vprašanja je videl v okviru Avstroogrške. Zato je odklanjal uporabo cerkvenoslovanskega jezika – glagoljaštva, ki je veljalo ponekod v Istri. Med vojno, ko je bil s semeniščem vred v begunstvu v Stični, je v pismih prijatelju dr. Primožiču tožil nad posledicami soške fronte in odnosom italijanskih zasedbenih oblasti do slovenskega prebivalstva. Po zasedbi celotne Julijske krajine je 24. decembra 1919 pisal: "Pri teh razmerah ne kaže drugega, kot vdati se v božjo voljo ... Tirolci so ravno tako in še bolj nezadovoljni kakor Slovenci. Tirolci imajo že sedaj več pravic kakor Slovenci na Goriškem, ker so bolj trdi in energični. Tu nam primanjkuje narodnih zastopnikov, ki so nas večinoma zapustili, sploh inteligence. Zato smo ovce brez pastirjev ... Socializem narašča povsod." Leto dni pozneje, oktobra 1920 je zapisal: "Gorica se je to leto še precej popravila, ali čisto drugačna je, Italijani so ji dali drugo lice, tako da je zdaj res 'laška'. Več kot 10.000 regnicolov se je tu naselilo ter so prevzeli mnogo trgovin ter podjetij, posebno zidarskih ... Ker ni na Goriškem

⁵ Dokument je hranjen v: Historijski Arhiv Pazin, kutja 115/1931, XV-B-3. Prim. M. Kacin Wohinz, Prvi antifazišem v Evropi, Primorska 1925–1935, Koper 1990, str. 160.

⁶ Archivio Centrale dello Stato (ACS), Partito nazionale Fascista (PNF) Gorizia fasc. 2.

⁷ Prim. M. Kacin Wohinz, Razmere na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo, v: Slovenski upor 1941, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani, SAZU, Ljubljana 1991, str. 30.

nobene prave gimnazije, ona v Idriji ima samo dva razreda – ni slovenskih bogoslovcev in torej tudi slovenskih duhovnikov ne bo ... Koliko časa bom še tu? Deus scit.”⁸

Dve dejanji ob koncu prve svetovne vojne pa pričata o njegovi nadnacionalni usmeritvi in o njegovem katoliškem univerzalizmu. Zavrnil je namreč dve spomenici, ki sta usodno posegali v reševanje slovenskega narodnega vprašanja. Prva je bila Majniška deklaracija, ki so jo jugoslovanski poslanci 1917. leta predložili dunajskemu parlamentu in je zahtevala samostojno jugoslovansko državo v okviru habsburške monarhije. Slovenci so jo plebiscitarno podpisovali, med prvimi podpisniki je bil ljubljanski škof Bonaventura Jeglič, toda ko je povabil tudi Sedeja, da jo podpiše, je Sedej odgovoril tako, da je prepovedal svojim sufraganom (torej tudi Jegliču) podpis.

Drug dokument je bila spomenica Zbora svečnikov sv. Pavla Svetemu sedežu s predlogom, da ustanovi za Slovence in Hrvate v Italiji posebno, samostojno nadškofijo. V obsežni spomenici so razložili zgodovinske, kulturne, narodnostne in bogoslužne razloge za ustanovitev te “narodne” nadškofije za prebivalstvo, ki je v deželi Julijske krajine večinsko. Predlagali so, da bi bila ta nova cerkvena provinca podrejena neposredno Svetemu sedežu in vedno bi ji moral načelovati nadškof jugoslovanske narodnosti, katerega bi izbrala nadškofijska kurija ali celo vsi slovanski duhovniki. Bogoslužje naj bi bilo v cerkvenoslovanskem jeziku. Spomenico – Memorandum cleri Jugoslavi territori ab Italis occupati – je odnesla papežu 1920. leta, torej še v času okupacije, delegacija treh duhovnikov, iz vsake škofije eden, ki jo je vodil ljubljanski škof Jeglič. Očitno ni bilo odgovora, ker je julija 1921. spomenico ponovno izročil vatikanskemu sekretarju kardinalu Gasparriju njen tvorec Virgilij Šček, tedaj ko je že bil poslanec italijanskega parlamenta v Rimu. Sedej ni samo odklonil izročitev spomenice papežu, marveč je celo takole pisal kardinalu Gasparriju: “Čutim dolžnost, da obvestim Vašo Eminenco in Sveto kongregacijo o mnogo bolj nevarnem dejanju, ki ga je ubrala slovanska duhovščina cele Julijske krajine. Brez moje vednosti je bratovščina slovanskih svečnikov ... sestavila spomenico s katero zahteva, da se slovensko in hrvaško ozemlje z goriškim nadškofom cerkveno loči od italijanskega, s čimer bi dobre Furlane onstran Soče odcepili od moje nadškofije in jih priključili videmski škofiji. Po njihovem bi se morala jurisdikcija nadškofa raztegniti na vse Slovence bivajoče v Italiji.... Ves bogati inventar in ves zaklad goriške metropolitije bi moral pripadati novi slovanski nadškofiji. Zahtevajo, dalje, uporabo slovanskega jezika v bogoslužju tudi za Slovence v mešanih župnijah. V propagandne namene nameravajo ustanoviti slovanski časopis pod uredništvom dveh duhovnikov.... Končno nameravajo ustanoviti odbore z nalogo, da bodo nadzorovali cerkveno in civilno oblast v zvezi s pravicami duhovnikov in slovanskega naroda. Kot škof in metropolit odločno nasprotujem tem novostim, ki so škodljive za vero in za sam slovanski narod. Odveč je, da dokazujem zmedo in proteste s strani Italijanov in vlade, ki bi sledili tem radikalnim spremembam moje nadškofije in to samo zato, da se reši slovansko narodnost podvrženo italijanski vladi. Odločil sem se, da prepovem svojim duhovnikom udeležbo pri vodenju in propagandi napovedanega časopisa ter ukvarjanje z vprašanji zadevajočih škofijsko oblast in radikalne spremembe škofije.” Nato je Sedej prosil Sveto cistercialno kongregacijo, da mu v zvezi s temi “pomembnimi in nevarnimi vprašanji” da navodila in eventuelno posebna pooblastila, vendar naj počaka, da ji bo dekan njegove škofije prinesel spomenico. Zaključil je: “Sicer pa, da bi se izognili takim pretresom v goriški škofiji, bi bilo v vsakem primeru dobro zagotoviti slovenskim duhovnikom, da bo

⁸ J. Sedej, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Knez nadškof goriški in metropolit ilirski, Življenjepis, Zagreb 1971, str. 53–54.

Rim z vso silo ščitil narodnostne pravice v cerkvi anektiranega ozemlja.”⁹ Generalni civilni komisar Julijske krajine Antonio Mosconi je Sedejevo držo ocenil pozitivno in ga je zato tudi branil v prvi fazi napadov. Spomenico pa je italijanska historiografija takole ocenila: Iz nje veje pričanje, da mora Cerkev ohraniti popolno avtonomijo iz strahu pred denacionalizacijo in pred ločitvijo vernikov od duhovnikov, ki hočejo biti aktivno udeleženi v cerkvenem življenju prav prek ohranjanja jezika in tradicij; iz spomenice so precej razvidne nacionalistične rivendikacije; Zbor svečenikov sv. Pavla je pokazal na krivico, ki se je zgodila jugoslovanskemu ljudstvu, toda “če so številni razlogi za obtožbo rapalske pogodbe še tako razumljivi, je v protestu slovanskega klera ... zaznati težnjo po izrabljanju cerkve v politične namene. Sicer pa je to v habsburškem cesarstvu že postalo sistem.”¹⁰

Sedejeva prošnja Svetemu sedežu, naj zagotovi slovenskim duhovnikom zaščito, je postala še isto leto aktualna. Ob volitvah v italijanski parlament, maja 1921, so namreč fašisti z nasiljem preprečevali izvolitev slovensko-hrvaških in komunističnih poslancev. Fašistične skvadre so se znesle nad prebivalstvom posebej pa nad duhovniki, zlasti v Istri. Znan je upor vaščanov Marezig, ki so s kamenjem pregnali iz vasi teroriste in pri tem štiri koprške fašiste ubili. Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi je protestiral v pastirskem pismu ter pri papežu in pri predsedniku vlade Giolittiju. Manj znano pa je dejstvo, da je tudi nadškof Sedej, na prošnjo njegovih podrejenih poslal papežu 24. julija obsežen seznam podrobno opisanih nasilnih dejanj. Za tržaško-koprsko škofijo je navedel 28 nasilnih dejanj proti cerkvi in duhovnikom, za goriško 3, istrsko 14, za ljubljansko – Šentvid pri Vipavi – enega. “Za ta dejanja je slovansko ljudstvo besno”, je zapisal in dodal, da niso bili napadeni samo duhovniki pač pa tudi drugi ljudje, požgane in razdejane so bile hiše, vse to pa da se je dogajalo že leta 1920 in ne šele po aneksiji. “Fašistična dejanja so preseгла tista, ki so jih v teh krajih izvršili Vandali, Huni in Turki, tako slovansko kot italijansko ljudstvo je ogorčeno, izgubilo je vsakršno zaupanje v oblast, ki to dopušča in ki ne zagotavlja varnosti svojim državljanom.” V spremnem pismu je izrazil bojazen, da bo slovansko ljudstvo ostalo brez svojih pastirjev, čemur utegne slediti brezbriznost ali kar je še huje, da dobe nad ljudmi vpliv agitatorji shizme. Zato je prosil papeža, da pošlje apostolskega vizitatorja, ki bo na kraju samem proučil situacijo in predlagal ukrepe.¹¹ Papež Benedikt XV. je odgovoril Sedeju z istim pismom kot Bartolomasiju, v katerem je ostro obsodil “hujskače” in “zločinske ljudi”, ki da mučijo in trpinčijo duhovnike samo zato ker so iste narodnosti kot njihovi verniki; obsodil je tudi oblasti, ker jih ne kaznujejo s čimer se “dela očitna škoda tudi onim ciljem, v katerih imenu se izvršuje nasilje.”¹²

Ponovni protest zoper fašistično nasilje nad slovanskim prebivalstvom so poslali vsi trije škofi Julijske krajine, Sedej, Bartolomasi in Pederzoli, avgusta 1922, tedaj ko je fašizem na lokalni ravni že začel prevzemati oblast. Zaradi papeškega pisma so fašisti v Trstu napadali Bartolomasija, da je moral odstopiti, proti zadnjemu slovenskmu škofu v Gorici pa so se že prej začeli napadi češ da je “avstrijakant” in “slavofil”. Znana je fotografija pročelja goriške škofije, ki so jo fašisti za volitve 1921. leta popisali s sramotilnimi gesli in: “a morte Sedej”.

⁹ I territori, n.d., str. 124–125. Objavljeno pismo je brez datuma in podpisa, uvrščeno je pod leto 1920.

¹⁰ Prav tam, str. 115.

¹¹ Prav tam, str. 128–140. V komentarju k tem dokumentom je rečeno, da poročilo pripisujejo Bartolomasiju, ki je že 24. maja obsodil nasilneže v pastirskem pismu in naslednji dan poslal pismo papežu. Glede podrobnega seznama pa se je očitno zdelo slovenskim duhovnikom potrebno, da ga pošlje Svetemu sedežu nadškof.

¹² Goriška straža, 15. 6. 1921.

Prva zahteva Goričanov je zadevala nastavitve italijanskih prelatov v goriško kurijo, namesto dveh Furlanov, Luigija Faiduttija in Giuseppeja Bugata, ki jima je oblast prepovedala povratek iz Avstrije. Zahtevali so nastavitve Giovannija Tarlaa, da "bo ob boku slovenskega nadškofa, znano nasprotnega Italiji, stala zaupna oseba italijanske vlade ... Osrednja vlada ne more še naprej ignorirati anormalnega položaja goriške škofije", so zapisali v spomenici vladi. Tedaj so se civilne oblasti, generalni civilni komisar Antonio Mosconi in njegov naslednik prefekt Julijske krajine Crispo Moncada, še zavzemale za Sedeja, oziroma zavračale vprašanje, češ da ni prioriteto. Ugotavljala sta, da je Sedej v pastirskem pismu leta 1917, ob avstrijskem prodoru pri Kobaridu, res proglasil italijansko vojsko za "sovražno" toda po premirju je naložil svojim duhovnikom, da spoštujejo oblast in zakone. Najbolj pa je Mosconi cenil njegovo nasprotovanje ustanovitvi slovanske nadškofije. Moncada je v nekem pismu Rimu opozoril, da Sedeja napada tako italijanski tisk, češ da favorizira Slovence, kakor tudi slovanski tisk, češ da je premalo narodnjaški. Očital pa mu je, da ni preprečil slovanskega bogoslužja, ki naj bi ga mimo škofa uvedli slovanski duhovniki in končno je vseeno predlagal njegovo zamenjavo samo zato, da bi preprečili nezaželjene incidente.¹³ Tak incident se je namreč zgodil v Ogleju 29. januarja 1921 na proslavi aneksije Julijske krajine. Navzoči fašisti so glasno zahtevali Sedejevo odstranitev, preprečil jo je videmski nadškof Rossi, ko se je javno postavil v njegovo zaščito s stališča, da brani Cerkev. Odtlej se je Sedej izogibal uradne udeležbe patriotičnih prireditev in ni slučaj, da je ob obisku italijanskega kraljevega para Viktorja Emanuela III. in Jelene povprašal Sveti sedež 27. septembra 1921, kako naj se ob tej priložnosti obnaša, ali naj ga z delegacijo duhovnikov pozdravi in ali naj mašuje, če bi kralj to želel. Kardinal Gasparri mu je odgovoril, da naj Sedej prosi kralja z avdienco, nato naj ga osebno "iz prijaznosti" pozdravi, glede maše pa naj ravna tako, kakor bodo od njega zahtevali.¹⁴

Hudi časi za nadškofa so se začeli leta 1923 in so trajali do njegovega odstopa. To je bilo prvo leto fašistične ere, čemur je sledil tudi prvi fašistični ukrep proti Slovincem. Pretežno s Slovenci naseljeno goriško pokrajino so namreč razdelili med videmsko in tržaško, tako, da v nobeni provinci Slovenci niso bili v večini. To se je obneslo zlasti za volitve leta 1924, ko sta bila izvoljena le še dva slovenska poslanca, namesto prejšnjih pet. Furlanskim oblastem in fašistom je bila naložena asimilacija goriških "drugorodcev". O akciji prefekta, fašističnega komisarja Pisentija smo že govorili, takoj je začel s članki proti slovenski cerkvi v dnevnem tisku, nakar jih je leta 1925 objavil v samostojni knjigi. Zaradi netaktnosti je bil kot prefekt odstavljen že po enem letu, konec 1923., sledil mu je Giulio Nencetti.

Protisedejevo histerijo je sprožil 5. decembra 1923 direktorij fašistične stranke v Gorici z resolucijo, ki je pomenila združitev italijanskih nacionalnih sil, saj so se ji pridružile razne organizacije bojnikov, vojnih veteranov in arditov, športni in čitalniški krožki. V resoluciji fašijo zahteva od Mussolinija, da reši Gorico sramote, ki jo povzroča Sedej "avstrijakant in slavitelj cesarskih slav Kobarida, obrekovalec naših herojev, zasramovalec naših mučenicov". V resoluciji je rečeno, da ne bodo odnehali, dokler "avstrijakantski dušni pastir, ki še danes seje sovražstvo do Italije in s svojim ravnanjem ščuva drugorodno ljudstvo proti nam, ne bo zapustil Gorice". Notranje ministrstvo v Rimu je na Mussolinijevo zahtevo

¹³ Archivio Centrale dello Stato (ACS), Ministero degli Interni, Direzione Generale Affari Culto (DGAC), busta 88b, "Gorizia 1921-1941". Če ni drugače označeno so v tem tekstu citirani viri vzeti iz tega arhivskega fonda. Podrobneje je ta dokumentacija obdelana v M. Kacin Wohinz, Sedej v dokumentih italijanskih oblasti, v: Sedejev simpozij v Rimu, Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Goriška Mohorjeva družba, Celje 1988.

¹⁴ I territori, n.d., str. 140-141.

poslalo resolucijo ministru za pravosodje s pripombo: "pospešiti zadevo škofa". Sklicevanje na nevarnost za javni red in mir je bilo gotovo eden izmed močnejših argumentov krajevnih oblasti za pritisk na vlado, te pa za pritisk na Vatikan. "Fašiste smo doslej komaj zadržali", je pisal videmski prefekt januarja 1924, "v okolici škofije smo morali določiti stalno nadzorno službo, tudi nočno, kar pa ne zagotavlja, da bo prej ali slej prišlo do incidentov s hudimi političnimi posledicami." Če Sveti sedež ne namerava ukrepati naj vlada uporabi osmi člen avstrijskega zakona iz leta 1874, ki ji daje pravico odstraniti duhovnika, nevarnega javnemu redu.¹⁵

Italijanska vlada je prvič posegla v zadevo, ko je naročila diplomatu Carlu Montiju naj doseže pri Svetem sedežu zamenjavo Sedeja. Toda Sveti sedež je dal vedeti, da zamenjava ni upravičena, ker se Sedej od okupacije dalje uslužno in spoštljivo obnaša do italijanskih oblasti in avtoritet.

Fašističnemu napadu je sledila 29. februarja 1924 spomenica kapitulja, verskih organizacij, ustanov in vernikov Mussoliniju. V imenu 300 000 vernikov goriške škofije so podpisniki zahtevali, da Sedej ostane na svojem mestu, kajti "vedno je vzgajal v ljubezni do skupne domovine Italije in v spoštovanju ter vdanosti državnim oblastem". Prefekt je v komentarju zapisal, da je spomenico v imenu 115 000 vernikov italijanske narodnosti podpisalo le 54 italijanskih duhovnikov, 142 laikov in 128 mladincev, slovenska duhovščina pa da je izvedla pravi plebiscit.

Konec leta 1924 se je kampanija ponovila, sprožili so jo trije italijanski duhovniki: Tarlao, Castelliz in Del Fabro, ki so si prizadevali zasesti položaje v nadškofijski kuriji. Poslali so spomenico direktoriju fašistične stranke v Rim z dolgim seznamom Sedejevih grehov. "Stanje v goriški nadškofiji je alarmantno", je zapisano v spomenici, kriv je Sedej, ker mu forma mentis ne dopušča razumeti nove stvarnosti. Dopušča, če že ne favorizira in spodbuja dejstvo, da ima "najbolj intransigentna iredentistična jugoslovanska politika svoj center prav v nadškofijski kuriji in da se najbolj fanatični propagandisti slovanskega nacionalizma ... rekrutirajo prav med duhovniki ... Sedej je torej bolj politikant kot duhovnik."¹⁶ Prefektu Nencettiju je Sedej odgovarjal, da ne more ignorirati dejstva, da je njegova škofija v dveh tretjinah slovenska, iz česar je prefekt sklepal, da res ni vsega kriv, saj sodi, da je storil že maksimalni napor nad samim seboj ... ko se je lojalno podredil oblasti in novim zakonom. Ni mogoče torej zahtevati, da bi raznarodoval Slovence, toda tudi ni mogoče brezbrizno gledati, kako se mu zdi potrebno zagrizeno ščititi ljudi pred asimilacijo. Čutiti bi moral, nadaljuje Nencetti, da vlada italijanski škofiji, v kateri se morajo drugorodci zlit z večinskim prebivalstvom kraljevine in spodbujati bi moral ta proces.

Obtožbe proti Sedeju so se stopnjevale, intervencije vlade pri Svetem sedežu so bile brez učinka in Mussolini je ugotavljal, da ne kaže vztrajati, saj bi bila odstranitev Sedeja lahko politično nevarna, kajti ljubi ga skoraj vse prebivalstvo, ki je "v treh četrtinah slovansko". Vendar je že decembra 1925 predsedstvo ministrskega sveta v Rimu sprejelo obsežen dokument s štirimi možnostmi za odstranitev Sedeja. Pred končnimi ukrepi je 3. januarja 1926 minister za pravosodje in kulte Alfredo Rocco pismeno priporočil Sedeju, naj vendar upošteva nenormalni položaj in se takoj odpove nadškofijskemu sedežu. "Zahtevamo takojšnjo potrditev odstopa, da se preprečijo ukrepi, ki jih bo sicer vlada morala sprejeti proti Vam." V primeru da Sveti sedež ne bi ukrepal je namreč vlada predvidela preklic imenovanja nadškofa,

¹⁵ ACS, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, Affari Generali e Riservati (AGR), 1924, b.9 in Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), 1924, fasc. 2/6. Pismi prefekta Giulia Nencettija pravosodnemu ministru in Predsedstvu ministrskega sveta, 19. januarja 1924.

¹⁶ ACS, DGAC, busta 88b. Promemoria concernente le condizioni attuali dell'arcidiocesi di Gorizia.

ki ga je postavil avstrijski vladar, ker je ta pravica prešla na državo naslednico. Sedej je ministru izrazil presenečenje, ker je njegova zahteva zasnovana le na temelju splošnih obtožb, njemu pa da ni bila dana možnost zagovora. Nato je z dejstvi dokazoval svojo lojalnost in pokornost oblastem. Naj jih navedem: nasprotoval je ustanovitvi jugoslovanske države in ustanovitvi avtonomne slovanske nadškofije v Italiji; ukazal je duhovnikom in vernikom naj se podrede državi in zakonom, ker je vsaka oblast od Boga; v pastirskem pismu leta 1920 je pohvalil Mussolinijeve ukrepe proti subverzivnim elementom in socialističnim stavkam; ob obisku kralja leta 1922 v Gorici ga je osebno pozdravil; kot škof je vedno ravnal pravično z vsemi duhovniki obojne narodnosti, tako na področju cerkvenega kot kazenskega prava. Navedel je vrsto primerov, ki potrjujejo, da ni nikoli nobenega kaznoval iz osebnih ali narodnostnih razlogov temveč je le izpolnjeval ukaze civilnih oblasti glede premestitev ali suspenzij. Priznal pa je, da je opozoril videmskega prefekta, da "je treba razlikovati med političnim iredentizmom in ljubeznijo do materinega jezika in da je mogoče biti dober italijanski državljani in hkrati slovenski domoljub, kajti spoštovati očeta in mater in iz tega izvirajoč materin jezik je naravna in božja zapoved". Zanimal je, da bi dovoljeval slovenskim duhovnikom sodelovanje v časopisu Goriška straža, dasi je časopis branil, ko je ugotovil, da se drži katoliških načel. Končno je opozoril, da brez soglasja Svetega sedeža ne more odstopiti, izsiljen odstop pa bi imel usodne posledice za škofijo in za vlado, zato naj ga pustijo v nadškofijski misiji, dokler ga bo Bog ohranil v dobrem zdravju. "Vaša ekscelenca," je zaključil "ne prosim nikakršne milosti, temveč samo pravičnost."¹⁷

Sveti sedež je na pritiske odgovoril tako, da je poslal v Gorico apostolskega vizitatorja. Ta je 1. marca 1926 oddal poročilo, ki ga je Vatikan 18. marca poslal vladi in sicer direktorji za verske zadeve. Vizitator je na osnovi mnogih razgovorov ugotovil, da so obtožbe o favoriziranju slovanskih duhovnikov, dopuščanju cerkvenoslovanske liturgije, avstrofilstva ter sovražnega odnosa do Italije neupravičene. Vse slovensko prebivalstvo mu je naklonjeno in vdano, je zapisal, le nekateri slovenski duhovniki so z nadškofom nezadovoljni in ga obotožujejo "da ne podpira dovolj slovenske narodnosti in da preveč popušča vladi, saj odstrani kakšnega duhovnika zgolj zaradi pritiska italijanske oblasti". Dodal je, da slovenski kler res "pretirava v vsem kar zadeva ohranitev lastne narodnosti, lastnega jezika, lastne kulture". Glede italijanskega prebivalstva pa je ugotovil, da Sedej spoštuje, podeželje ga celo časti in ga ima za svojega. Nasprotuje mu le neka "zelo omejena stranka ... ker je škof, ker je slovenske narodnosti in ker predstavlja ostanek Avstrije". Izmed stotih italijanskih duhovnikov mu odkrito nasprotuje le 12, zlasti trije avtorji spomenice, ki ga iz osebnih vzrokov sovražijo. Tako je vizitator sklenil, da odstranitev Sedeja ni potrebna, bila bi tudi neprimerna, saj bi vzbudila sum, da je posledica političnega pritiska. Vendar bi bil, po njegovem, nadškof italijanske narodnosti, s svežimi močmi, manj kompromitiran s preteklostjo in bolj usmerjen k sedanjim potrebam, bolj primeren za vodenje nadškofije.¹⁸

Italijanski posrednik v Vatikanu je nato zagotovil, da bo Sveti sedež naglo imenoval novega škofa v Gorici, kar je napotilo pravosodnega ministra, da je naročil prefektom v Trstu in Vidmu, naj predlagajo kandidate za nadškofa. Ta akcija pa je bila ustavljena, najbrž zaradi pogajanj, ki so prav tedaj začela med Svetim sedežem in italijansko državo za "rešitev rimskega vprašanja", ki je bilo rešeno z lateranskim sporazumom februarja 1929. Ni se pa ustavila protisedejevska kampanija lokalnih oblasti, fašistične stranke in že omenjenih treh duhovnikov, čeprav jih je papež suspendiral. V dveh anonimnih spomenicah in anketi iz

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam. Zadnje poglavje obsežnega poročila sem objavila skupaj z drugimi dokumenti v: Idrijski razgledi, XV/1970, št.3, str. 142 in sl.

začetka leta 1926 so predlagali koadjutorja s pravico nasledstva, ki bi uredil vsa vprašanja v kuriji in obeh semeniščih, nakar bi Sedej morda sam odstopil. V drugi spomenici so opisali slovenske prosvetne in gospodarske organizacije na Goriškem, ki so po mnenju piscev v rokah slovenske duhovščine in torej nadškofa Sedeja. Proti duhovnikom so predlagali "rimsko metodo" ukrepanja, ker policijski ukrepi ustvarjajo samo mučence. Glede Sedeja pa: "Če se hoče udariti v center generalnega štaba slavizma je treba zahtevati in doseči takojšnjo odstranitev nadškofa Sedeja" in imenovati naslednika, ki bo reformiral nadškofijske organe in inštitucije. Kakšni naj bi bili ukrepi "po rimski metodi", lahko razberemo iz okrožnice pravosodnega ministra Rocca 20. junija 1927 prefektom v Julijski krajini. Ker so opomini brez učinka je naročal naj izženejo tiste duhovnike, ki nimajo italijanskega državljanstva, odstranijo tiste, ki so sicer državljani a se politično slabo držijo, za tiste, ki so nevedni vsakršnega obzira pa naj poskrbe v skladu z zakonom o javni varnosti.¹⁹ Tedaj so torej prefekti začeli tudi duhovnike obsojati na konfinacije, kakršne je fašistični totalitarni režim uvedel leta 1926 za redčenje protifašistov. Po nekaterih podatkih je bilo do leta 1942 obsojenih na konfinacijo 17 slovenskih duhovnikov.

Sicer pa so bili ti ukrepi že posledica znane spomenice fašističnih pokrajinskih sekretarjev sprejete v Trstu 11. junija 1927 v kateri so ugotavljali, da so ostanki institucij, ki pričajo o obstoju neke neitalijanske narodnosti na italijanskem ozemlju anahronizem, zato jih je treba odstraniti. To so bila prosvetna in druga društva, politični društvi Edinost v Trstu in Gorici, periodični tisk, preostali učitelji in seveda slovanski duhovniki, katerim je posvečeno celo poglavje v spomenici. Sedej je že tri mesece pozneje, 19. septembra 1927, poročal o tem dr. Primožiču: "Vlada nadaljuje s preganjanjem Slovencev, katoliška in druga društva se razpuščajo, Goriška straža se sekvestrira, v šolah hočejo celo krščanski nauk v italijanskem jeziku, naši uradniki, učitelji, železničarji se predstavljajo v notranjščino, nastavljajo pa se samo Italijani, nevešči in nezmožni itd. Vendar vsaka sila do vremena! Zaupamo v Boga vsemogočnega in usmiljenega, zaščitnika ubogih in trpinov."²⁰ Do januarja 1929, ko so bili ukinjeni še zadnji časopisi, sta torej slovenska in hrvaška narodnostna skupnost kot politični subjekt prenehala obstajati. Ostale so samo še knjige v slovenskem jeziku, čeprav cenzurirane in preganjane, ter materni jezik v cerkvi. Samo v cerkvi, kajti leta 1932 je Sedejev naslednik msgr. Giovanni Sirotti tudi v obredih zunaj cerkve prepovedal slovensko besedo in pesem. Odtlej so se ljudje na svojstven način upirali z znamenitimi "nemimi procesijami".

V teh novih zaostrenih razmerah je nadškof Sedej sprejel usodne odločitve za ohranitev jezikovnih pravic vernikov v verskem življenju. Storil je vse tisto, kar so mu dotlej največkrat neupravičeno očitali. Ko je bila v šolskem letu 1927/28 dokončno uresničena Gentilejeva šolska reforma, saj je bil tudi v zadnji razred osnovne šole uveden italijanski poučni jezik, je šolski skrbnik zahteval italijanščino tudi za verouk v šoli. Sedej je 18. oktobra 1928 pisal: "Naša vlada nas hoče kar v par letih asimilirati. Vse njene odredbe merijo na to. Zdaj so nekaterim duhovnikom, posebno slovenskim, kar prepovedali hoditi v elementarne ljudske šole in podučevati v njih krščanski nauk. Vendar upam, da bodo to preklicali."²¹ Pa niso preklicali. Slovenski duhovniki so se uprli, Zbor svečenikov sv. Pavla je avgusta 1928 sprejel sklep, da "ne bodo nikoli slovenskih otrok potujčevali s krščanskim naukom v tujem

¹⁹ Archivio storico diplomatico del Ministero degli esteri (ASDME), Affari politici, Jugoslavia, 1927, busta 1337.

²⁰ J. Sedej, n.d., str. 55. Prim. M. Rybár, Pisma nadškofa Sedeja sošolcu dr. A. Primoržiču, Sedejev simpozij, n.d., str. 207–226.

²¹ Prav tam, str. 55.

jeziku". Že 16. januarja 1928 je Sedej s sufraganom Luigijem Fogarjem in Trifonijem Pederzollijem reagiral s spomenico Mussoliniju. V njej so zahtevali spoštovanje in popolno svobodo pri posredovanju verske vzgoje v cerkvah v skladu s kanonskimi predpisi. Sklicujoč se na avtonomne pravice, ki jih je imela Katoliška akcija so zahtevali od Mussolinija naj poskrbi, "da bodo katoliške organizacije med drugorodci deležne posebne zakonske zaščite in svobode", vključno s pravico širjenja verskega tiska v jeziku vernikov.²² Sedej je nameraval rešiti društveno dejavnost slovenskega prebivalstva tako, da bi jo prenesel v verske organizacije. Že februarja 1927 je v pastirskem pismu naročal župnikom naj ustanove Katoliško akcijo, ki bi nadomestila ukinjena prosvetna društva. Toda Vrhovni svet slovenskih in hrvaških katoliških organizaciji je ugotovil, da bi to pomenilo vdor italijanizacije v Cerkev, saj bi bila Katoliška akcija podrejena italijanski, ustanovili bi jo samo v primeru, da bi bila samostojna – slovenska. Sedej je zaman poskušal doseči pri Svetem sedežu in pri prefekturi, da odobre posebno slovensko Katoliško akcijo neposredno podrejeno Svetemu sedežu. Nato je pisal duhovnikom: "Ker se zaradi notranjih in zunanjih zaprek ni mogla ustanoviti med Slovenci naše nadškofije KA, ki jo je sv. oče toplo priporočal v tem prežalostnem položaju naj se povsod ustanovijo Marijine kongregacije za mladino, apostolstvo molitve, apostolstvo mož, župnijski sveti za misijone, bratovščine in podobne zveze, kar bo režim moral molče priznati."²³ Katoliške akcije v slovenski Cerkvi nikoli niso ustanovili, zaman so jo forsirali Sedejevi nasledniki, zlasti nadškof Margotti. Nadomeščale so jo društva, ki jih je bilo v tridesetih letih v goriški škofiji, brez idrijskega in vipavskega dekanata, 146, od tega 118 Marijinih družb z 10 000 člani poleg 100 Marijinih vrtcev s 6000 člani. Te organizacije so tako kot verski tisk in farne šole zdržale vso dobo fašizma in so predstavljale edini legalni ljudski odpor italijanizaciji.

Glede slovenskega verouka je Sedej sankcioniral odločitev duhovnikov, ki so ga iz šolskih klopi, kjer so ga poučevali italijanski učitelji, prenesli pod cerkveno streho, v zakristije. Sedej je opozoril starše slovenskih otrok, da morajo pošiljati otroke k temu verouku, sicer ne bodo dobili odveze. V pastirskem pismu 18. januarja 1929 pa je zapisal, da "državna oblast nima nikakršne pravice poniževati verski pouk v sredstvo za potujčevanje in italijanizacijo". Tako so nastale "farne" ali "Sedejeve" šole, v katerih kaplani niso učili le verouka temveč tudi slovenski jezik, prirejali dramske predstave, koncerte itd.

Po konkordatu med italijansko državo in Svetim sedežem podpisanem 11. februarja 1929, ki je sicer zagotavljal avtonomijo verskim organizacijam, je lokalna oblast dobila proste roke za ukrepanje proti slovenskim duhovnikom. Sedej je v pismu prijatelju zapisal: "V začetku smo konkordat ... veselo pozdravljali, zdaj pa se je to veselje precej ohladilo, odkar smo spoznali vladne namene. V glavnih stvareh bo Cerkev odvisna kakor doslej od vlade, ki si je zagotovila nadzorstvo pri upravi cerkvenega premoženja, krščanskega nauka, vzgoje mladine, imenovanja škofov in župnikov," kar pomeni, da je za duhovnike v Julijski krajini položaj slabši kot prej.²⁴ Zbor svečnikov sv. Pavla je poslal papežu Piju XI. obsežno spomenico z opisom gorja, ki se je zrušilo na slovensko in hrvaško manjšino v Italiji in izrazil upanje, da se bo "Cerkev na vso moč upirala političnemu imperializmu in zaščitila duhovno svobodo manjšine", Cerkev naj "ne nudi niti videza, da kakorkoli sodeluje s civilno oblastjo pri zatiranju manjšinskih jezikov", beremo v zaključku spomenice. Drugo

²² Spomenica je objavljena v: Danilo Klen, Neki dokumenti o svečenstvu u Istri, Zagreb 1955, str.72–74. Sicer pa je to razdobje obdelano v: M. Kacin Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925–1935, Lipa, Koper 1990.

²³ R. Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom, GMD, Gorica, 1979, str.61.

²⁴ M. Rybár, Pisma, n.d., str. 221.

še bolj ostro spomenico je Zbor poslal decembra 1930, potem ko so začeli slovenske duhovnike preganjati po civilnem kazenskem pravu. V njej je opozorilo, ki so ga očitno spodbudile posledice prvega tržaškega procesa proti tajni tigrovski organizaciji in sicer, da mladina beži v tujino ali pa se odloča za uporabo oboroženega nasilja in političnih zločinov.²⁵

Sveti sedež je nato poslal v goriško nadškofijo apostolskega vizitatorja Luko Pasetta, ki je svojo misijo zaključil z odstopom nadškofa Sedeja oktobra 1931. Še prej pa je Sedej na škofovski konferenci v Gorici 14. julija 1931 določil navodila dušnim pastirjem, ki so bila po oceni raziskovalca primorske cerkvene zgodovine Rudolfa Klinca pravcati zakonik manjšinskega prava v verskem življenju. Navodila – Normae – so določala, da smejo o jeziku v verski vzgoji odločati le starši in cerkvene oblasti, da mora biti jezik materin, da ga otrok razume, da naj pri verouku uporabljajo knjige, ki jih je potrdila cerkvena oblast in jih civilna oblast nima pravice prepovedati. Gled jezika v bogoslužju je določil, da se nič ne spreminja, duhovnik da je dolžan govoriti vernikom v njim razumljivem jeziku, le če je pri obredu 30 oseb drugega jezika smejo duhovniki na posebno prošnjo pridigati v njihovem jeziku. S tem je bilo poskrbljeno za liturgijo vseh treh narodnosti v Julijski krajini. V slovenskih in hrvaških župnijah je bilo priseljenim uradnikom, učiteljem, vojakom in drugim omogočeno poslušati pridigo v italijanskem jeziku. Toda fašistične organizacije so pogoj o navzočnosti tridesetih drugače govorečih vernikov pri maši izrabljale tako, da so privedle v cerkve otroke in mladince s predvojaške vzgoje oblečene v uniforme Balille in zahtevale italijanski jezik. O tem se je Sedeju pritožil župnik s Črnega vrha, nadškof pa mu je odgovoril, da so italijanske pridige samo za Italijane, ne pa tudi za slovenske otroke, naj zato župni upravitelj ustavi italijansko pridigo, vendar "postopajte mirno in previdno, da nasprotnika v ničemer ne užalite".

Po konkordatu, v letih 1929–1931 je gonja proti nadškofu oživela, tokrat z upravičeno obtožbo, da se bori proti italijanski asimilacijski politiki, saj je Sedej, morda tudi zaradi iztekajočega se življenja opustil previdnost, ki se mu je dotlej zdela primerna za preprečitev še večjega zla. Pritožbe so romale iz Gorice v Rim, za vsak posamezen Sedejev "greh" in ni jih bilo malo. Goriški prefekti so osebno pri njem intervenirali za vsak primer posebej. Sedej je odgovarjal: "Ne soglašam s to politiko iztrebljanja Slovencev. Po drugi strani pa se čutim starega za te spremenjene čase in, če že hočete, bom odstopil." Prefekt Cassini je zato poročal v Rim, da je nadškof sicer moralno neoporečen, politično pa daje vtis preživelega, saj po desetih letih še vedno opravlja poslanstvo tako, kakor pod Avstroogrsko; ko se zave, da je položaj absurden, se klanja in izraža vdanost kraljevi hiši in vladi, za kar ga fanatični Slovenci obsojajo. Ministrstvo za pravosodje in kulte je taka sporočila pošiljalo zunanjemu ministrstvu ta pa prek diplomatskega predstavništva Svetemu sedežu. Tedaj je bil poslanik De Vecchi di Val Cismon. V pismu zunanjemu ministru Dinu Grandiju je pravosodni minister Rocco zapisal, da Sedej po konkordatu ne razume nove dobe in novih odnosov med državo in Cerkvijo, ko se izogiba sodelovanju z oblastmi, sodelovanju, ki je nujno potrebno za razvoj vladnega političnega reda na tistem skrajnem robu Julijske krajine. Opozarjal je, da je za civilno oblast vprašanje dveh narodnosti na Goriškem skrajno delikatno in težavno, zato je potreben prelat italijanske narodnosti in čustev, široke miselnosti in odprtosti, tako da se bo naglo usmeril k izvajanju režimske politične akcije. Da je položaj v goriški nadškofiji abnormalen priča, po Roccovi trditvi, Sedejeva izjava prefektu, da Slovenci niso nikakršni drugorodci, temveč avtohtono prebivalstvo tega ozemlja, katerega slovenska narava je dokazana v stoletni zgodovini. Toda De Vecchi di Val Cismon je po intervencijah sporočal

²⁵ R. Klinec, n.d., str. 62–69. M. Kacin Wohinz, Prvi antifašizem, n.d., str. 167 in sl.

vladi, da Sveti sedež ne bo ukrepal proti nadškofu razen v primeru, da bi mu italijanska vlada naredila protiuslugo. Ta protiusluga je zadevala avtonomijo verskih mladinskih organizacij – Katoliške akcije, ki jo je fašistični režim na vseh koncih razpuščal, da bi mladino v celoti podredil fašistični balilski organizaciji. Iz tega je nastal konflikt s Svetim sedežem, ki ga je reševal sam Mussolini.

Sedej je res odstopil, po nasvetu apostolskega vizitatorja Pasetta, 23. oktobra 1931, le mesec dni pred smrtjo (28. nov. 1931). Jugoslovanska stran je za Sedejev odstop in smrt krivila Mussolinija, češ, da je popustil Svetemu sedežu pri avtonomiji Katoliške akcije, da je rešil “goriški problem”. Beograjska Politika je zapisala: “Vatikan je očitno popustil fašističnemu in italijanskemu režimu iz določenih koristi, toda ostala bo zgodovinska resnica, da so bile te koristi dobljene na škodo majhnega, šibkega in preganjanega ljudstva ...”²⁶ Dokumentov iz vatikanskih arhivov, ki bi potrdili ali ovrgli to obtožbo nimamo na voljo. Zanimivo pa je s tem v zvezi pismo italijanskega veleposlanika v Beogradu Carla Gallija, aprila 1932. V njem sporoča italijanski vladi, da je apostolski nuncij v Beogradu osebno povprašal sv. očeta, koliko je resnice v govorici, da je za upokojitev Sedeja kriva Mussolinijeva intervencija. Papež naj bi odgovoril: “Mussolini ni nikoli in ob nobeni priložnosti zahteval glave msgr. Sedeja, ne koga drugega ... Papež nikoli ne bi žrtvoval osebe, s katero je bil zadovoljen”, dovolj je dokazov, da on ne popušča z lahkoto tujim pritiskom. Sedej je po papeževi izjavi kriv sam, kajti ko ga je Sveti sedež prosil naj si izbere koadjutorja s pravico nasledstva je to vedno odklanjal z argumenti, da če bi bil koadjutor njegovega mišljenja, ga ne rabi, če pa bi bil drugačnega mišljenja, ga ne želi, saj bi se moral z njim sporekati. Po papeževi izjavi nunciju je bil torej Sedej sam odgovoren, če ga bo nasledil škof, ki ne bo po godu kakšni skupini katolikov na Goriškem. Nuncij je o vsem tem obvestil beograjsko vlado in jo prepričal, da sta “Italija in Mussolini popolnoma izvzeta iz vprašanja upokojitve nadškofa Sedeja”.²⁷ Ne moremo preveriti resničnosti tega sporočila, gotovo pa je, da je Cerkev čutila potrebo da se opraviči Beogradu. Kajti katoliška duhovščina v tedanji Jugoslaviji je s posebno akcijo 19. marca 1931 postavila problem verske svobode v Italiji na mednarodno raven, česar ji ne Italija ne Vatikan nista odpustila. Zagrebški nadškof Anton Bauer je namreč v pastirskem pismu naročal, naj tega dne v vseh jugoslovanskih katoliških cerkvah molijo za preganjane katolike v Julijski krajini, ki jih je doletela enaka usoda kot katolike v Rusiji in v Mehiki. O akciji, ki je bila v Jugoslaviji množična in glasna je poročal veleposlanik Galli v Rim: “Rezultat je bila velika antiitalijanska kampanija, kakršne še nikoli ni bilo, in jugoslovanska vlada ne more biti do nje indiferentna če ji je do dobrih odnosov z Italijo.”²⁸

Sveti sedež je v bistvu branil Sedeja. Zavlačeval je z ukrepi, da bi avtonomno odločal. Toda obzir je veljal le Sedejevi osebnosti in njegovi nadškofijski funkciji ne pa tudi potrebam slovenskega in hrvaškega prebivalstva. Obnašanje Vatikana je bilo diplomatsko, pogojevala ga je potreba, da ne bi škodilo odnosom z italijansko državo. V notranji politiki je imel veliko razumevanje za posebnosti lokalne goriške situacije, zato je zavlačeval z ukrepi, režimu, s katerim je bil po 1929. letu v zavezništvu pa je nenehoma obetal in popuščal. Končno je Sveti sedež poravnal svojo trmo tako, da je v Julijsko krajino imenoval režimu naklonjene škofe.

Sedej je bil popoln Slovenec, toda daleč od nacionalizma ali iredentizma, tembolj ker je v Jugoslaviji prevladovalo pravoslavlje, predvsem pa zato, ker je bil škof slovenskim, ita-

²⁶ J. Sedej, n.d., str.58.

²⁷ ASDME, Affari politici, Santa Sede, 1932, busta 8.

²⁸ Prav tam, 1931.

lijanskim in furlanskim vernikom. Praosnova mu je bila ljudstvo in ne narod, domovina mu je pomenila okolje v katerem je vladal. Zato se je tudi branil z argumentom, da izhaja iz ljudstva in da je bil Slovenec prej kot je postal škof. V politiko se neposredno ni vtikal, tudi v Mohorjevo družbo, ki jo je sam ustanovil, ne. Je pa dajal cerkveno kritje slovenskemu društvenemu in kulturnemu življenju. Njegov cilj je bil obdržati vernike obojne narodnosti in ščititi cerkveno avtoriteto. Ob odstopu je postavljajl pogoj, da mora biti njegov naslednik pravičen, z znanjem slovenščine, zato ga je imenovanje Sirottija za apostolskega administratorja goriške škofije močno prizadelo. Do konkordata, ki je uniformiral italijansko Cerkev in ni določil pravic manjšine v verskih opravilih, je bila škofijska cerkev kompaktno odporna. Po Sedeju pa so škofje, Giovanni Sirotti, Carlo Margotti in Antonio Santin z romanizacijo Cerkev, ki naj bi kljubovala političnim totalitarizmom, dejansko sodelovali pri italijanizaciji slovenske in hrvaške manjšine. Denacionalizacija pa je pomenila dekristianizacijo prebivalstva, je zapisal tržaški pisatelj Alojz Rebula, ki naj bi bila izpričana že pred drugo vojno v opredelitvi Primorcev za Cerkvi nasprotne ideologije, kot ugotavlja zgodovinar Tomaž Simčič.²⁹

Zusammenfassung

Fürstbischof Francisek Borgia Sedej und die Slowenen im Küstenland nach dem Ersten Weltkrieg

Milica Kacin Wohinz

Das Bistum Görz, das in der Zwischenkriegszeit zu Italien gehörte, stellte infolge der Entnationalisierungspolitik des italienischen Staates gegenüber der slowenischen und kroatischen Minderheit in Julisch Venetien eines der heikelsten kirchlichen Phänomene in Europa dar. Der Görzer Erzbischof Sedej bedeutete ein großes Hindernis für diese Politik, weil er Slowene war und für das Recht der Gläubigen der slawischen Nationalitäten auf Gottesdienst in ihren Muttersprachen eintrat, auch um zu erwirken, daß diese dem Evangelium treu blieben. Vor allem nach der faschistischen Machtübernahme forderten die italienischen Behörden den Heiligen Stuhl auf, Sedej seines Amtes zu entheben (als „Slawophile“ und „Austriakant“, d.h. Österreichfreundlicher, stelle er eine Schande für Görz dar) und slowenische Geistliche durch italienische zu ersetzen, sonst würden die Bemühungen Italiens um eine Italianisierung der neuen Provinzen ohne Wirkung bleiben. An der gegen Sedej gestarteten Kampagne beteiligten sich außer den faschistischen Lokalorganisationen auch einige italienische Geistliche, während sich die Gläubigen in der Petition vom Februar 1924 und die Priestervereinigung St. Paul mit verschiedenen Denkschriften dafür einsetzten, daß er im Amt bleiben sollte, weil er immer die Liebe zur gemeinsamen Heimat Italien und Loyalität gegenüber den staatlichen Behörden predigte. Die Regierung forderte im Jahre 1926 eindeutig seinen Rücktritt. Zu seiner Verteidigung führte Sedej seine Loyalität und seinen Gehorsam an und gab zu bedenken, daß es notwendig sei zu unterscheiden zwischen politischem Irredentismus und Liebe zu seiner Muttersprache und daß es durchaus möglich sei, gleichzeitig ein guter italienischer Staatsbürger und slowenischer Patriot zu sein. Der Heilige Stuhl schob die Maßnahme auf und verteidigte die kirchliche Autonomie, nach Abschluß des Konkordats von 1929 fügte er sich dem italienischen Staat, und am 23. Oktober 1931, knapp einen Monat vor seinem Tod, trat Sedej zurück. Sedej war ein echter Slowene, doch Nationalismus und Irredentismus, die man ihm vorwarf, blieben ihm zeitlebens vollkommen fremd. Seine Wurzeln sah er im Volk und nicht in der Nation, die Heimat bedeutete für ihn das Umfeld, in dem er sein

²⁹ T. Simčič, Jakob Ukmar, (1878–1971), Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu, GMD, Gorica 1986, str. 124–127 in A. Rebula, I Cattolici sloveni fra le due guerre, v cit. Cattolici isontini, II, str. 227.

Amt ausübte, aus diesem Grunde verteidigte er sich mit dem Argument, er entstamme dem Volk und sei demzufolge schon Slowene gewesen, bevor er Bischof wurde. In die Politik mischte er sich nicht ein, gegenüber den Behörden und dem Staat blieb er immer loyal, dem slowenischen Vereins- und Kulturleben bot er jedoch einen festen

Rückhalt im Rahmen der zivilen pastoralen Tätigkeit der Kirche. Nach Aufhebung der slowenischen Einrichtungen übertug er letztere auf die konfessionellen Vereinigungen und verhinderte somit die Eingriffe der italienischen Katholischen Aktion in die slowenische Kirche. Er nahm die Entscheidung des Priestervereinigung St. Paul über den Religionsunterricht in der Muttersprache an, der von den italienischen Schulen auf die „Pfarrschulen“ übertragen wurde. Im Juli 1931 gab er zusammen mit den Suffraganen L. Fogar und T. Pederzoli die Norme ad instructionem Cleri curati heraus, die den Eltern und den kirchlichen Behörden das Entscheidungsrecht über die Sprache im Religionsunterricht und Gottesdienst zusprachen. Bis zum Konkordat von 1929, das die italienische Kirche uniformierte, war das Bistum widerstandsfähig. Sedejs Nachfolger nahmen dagegen durch die „Romanisierung“ der Kirche an der Entnationalisierung teil, die sich zugleich als Entchristianisierung der slowenischen und kroatischen Bevölkerung auswirkte.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996. - Ljubljana 1997. - 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. - Ljubljana 1997. - 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. - Ljubljana 1999. - 1.000 SIT

Mikužev zbornik. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. - Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. - Ljubljana 1995. - 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. - Ljubljana 1996. - 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. - Ljubljana, Kranj 1996. - 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. - Ljubljana 1996. - 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. - 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. - Ljubljana 2001. - 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

ZAPISI

Danijela Trškan

Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Veliki Britaniji

Uvod

V Veliki Britaniji je zgodovina obvezen predmet od 5. do 14. leta, potem pa je od 14. do 16. leta izbirni. Zgodovina spada od 11. do 16. leta med predmete nacionalnega učnega načrta. Nacionalni učni načrt tako ne velja za izobraževanje od 16. do 18. leta.¹ Neobvezno srednje šolanje je tako od 16. do 18. leta, kjer je zgodovina tudi izbirni predmet.²

Ker v času srednje šole angleški učenci opravljajo dva izpita, prvi je pri 16. letih kot zaključek obveznega šolanja (General Certificate of Secondary Education ali kratko GCSE), drugi pa pri 18. letih kot pogoj za vpis na univerze (General Certificate of Education ali kratko GCE), sta v nadaljevanju predstavljena oba učna načrta. Oba učna načrta lahko imenujemo izpitna učna načrta, saj pripravljata učence na srednješolski izpit.

V Angliji, Walesu in Severni Irski je šest izpitnih centrov za izpit GCSE, ki pripravljajo izpitne učne načrte: The Midland Examining Group (MEG); The Northern Examinations and Assessment Board (NEAB); Northern Ireland Council for the Curriculum Examinations and Assessment (NICCEA); The Southern Examining Group (SEG); Welsh Joint Education Committee (WJEC); EDEXCEL Foundation London (ULEAC).³ Za izpit GCE pa je osem izpitnih centrov: Associated Examining Board (AEB); University of Cambridge Local Examinations Syndicate (UCLES); Northern Examinations and Assessment Board (NEAB); Edexcel Foundation London (ULEAC); Northern Ireland Council for Curriculum, Examinations and Assessment (NICCEA); Oxford and Cambridge Examinations Assessment Council (OCEAC); Scottish Examination Board (SEB); Welsh Joint Education Committee (WJEC).⁴

---

¹ Glavne reforme na področju vzgoje in izobraževanja so bile leta 1988, ko je bil uveden nacionalni učni načrt, manjše spremembe pa tudi leta 1993 in 1996 za posamezne izpite. Zakon iz leta 1988 je določil pripravo natančnih ciljev (Attainment Target), učnih programov (Programmes of Study) ter načinov ocenjevanja dosežkov učencev glede na cilje. Za pripravo ciljev, programov in načina ocenjevanja so bili oblikovani izpitni centri. O tem več: Mihevc, B. (1990). Reforma srednjega izobraževanja v Veliki Britaniji. V: Primerjalne raziskave srednjega izobraževanja v nekaterih evropskih državah. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 192.

² Srednje šole so: skupne (comprehensive), splošne (grammar), moderne (modern) in tehniške (technical), te so od 11. do 16. leta; od 16. do 18. leta pa so sekundarne, neuniverzitetne šole (npr. Sixth form college, Further education college). V Angliji imajo zgodovino po 1 uro na teden od 5. do 7. leta, 2 uri na teden od 7. do 14. leta. Euroclio. (1995). Bulletin 3. European Standing Conference of History Teachers Associations, str. 14–15. Od 14. do 16. leta imajo zgodovino tri ure tedensko, od 16. do 18. leta starosti pa 5 ur. Število ur je lahko tudi različno, saj je število ur za posamezne predmete odvisno od šol in njihovih predmetnikov oz. izpitnih učnih načrtov. Ura je dolga od 50 do 55 minut.

³ Rayner, E., Stapley, R. (1997). GCSE World History, Longman Study Guides. Harlow: Addison Wesley Longman, str. 10–15.

⁴ Townley, E. (1998). A-level and AS-level Modern History, Longman Study Guides (Updated edition). Harlow: Addison Wesley Longman, str. 0.

Ker je v Veliki Britaniji veliko izpitnih centrov, ki pripravljajo različne učne načrte in tudi izvajajo eksterne izpite, je bil za analizo izbran Londonski izpitni center ULEAC, ki pokriva predvsem jugovzhodni del Anglije.⁵

Učni načrt za izpit GCSE

Vsak učni načrt za izpit GCSE mora slediti navodilom za oblikovanje izpitnega učnega načrta, ki ga predpiše šolski organ The Qualifications and Curriculum Authority. Ta navodila zahtevajo, da mora izpitni učni načrt za zgodovino vsebovati dolgoročne splošne učne cilje (kot so učenje glavnih vprašanj, dogodkov, osebnosti in razvoja v obdobjih ali v različnih temah), glavne pojave in značilnosti obdobj, družb in situacij (in tudi družbeno, kulturno, versko in etično raznolikost družb in izkušenj mož in žena v teh družbah), poglobljene ali splošne teme, zgodovino iz različnih vidikov (in tudi tehnološko, znanstveno, versko in estetsko zgodovino), različne vire informacij primernih za obdobje (kot so pisni ali vizualni viri, ročni izdelki, glasba, ustna poročila, stavbe itd.).⁶

V nadaljevanju je predstavljen izpitni učni načrt Londonskega izpitnega centra iz leta 1998, ki vsebuje štiri programe. Program A vsebuje evropsko in svetovno zgodovino 20. stoletja; program C vsebuje britansko družbeno in gospodarsko zgodovino (od druge polovice 18. stoletja do okrog leta 1950); program D vsebuje šolske zgodovinske projekte (npr. o britanski ali ameriški zgodovini 19. stoletja, o medicini, kriminalu ...), program E pa vsebuje teme iz britanske in svetovne zgodovine 20. stoletja (npr. Veliko Britanijo, ZDA, Sovjetsko zvezo, Kitajsko, Nemčijo ...). Učni program vključuje zgodovinske teme od konca 19. stoletja do današnjih dni.⁷

Glavni namen zgodovine po tem učnem načrtu je pomagati učencem "razumeti sedanost v kontekstu preteklosti, povečati zanimanje za preteklost, dati učencem občutek identitete (skozi zgodovino se učenci naučijo o svojih izvorih in zgodbah o svojih družinah ter o drugih skupinah, ki jim pripadajo), pomagati učencem razumeti lastno kulturo in dediščino, prispevati k učenčevemu znanju in razumevanju drugih držav in kultur v sodobnem svetu (tolerantnost in spoštovanje kulturne različnosti), vzgajati in izobraziti s sredstvi predmetnega študija (saj zgodovina sloni na znanstvenem raziskovanju, sistematični analizi in vrednotenju, argumentih, iskanju resnice), uvajati učence v metodologijo zgodovine; pripraviti učence na nadaljnje življenje."⁸

Učni program A vsebuje splošne teme in poglobljene teme. Splošne teme predstavljajo daljši pregled zgodovinskih dogodkov in so bile za leto 1998: Pojav moderne Britanije

⁵ V Veliki Britaniji ocenjujejo zunanje izpite zunanji ocenjevalci po vnaprej določenih kriterijih, ki jih pripravijo izpitni centri. V spričevalu, ki ga izda izpitni center, so navedene ocene posameznih predmetov.

⁶ Povzeto po: GCSE Regulations and Criteria. (1995). London: SCAA, str. 47.

Pri načrtovanju učnih ur morajo učitelji upoštevati vsebino oz. široko temo; izpitni cilj, ki se bo preverjal; izbor virov, učbenikov, učnih listov in drugih učil; vprašanja oz. tipe nalog; oblike dela (skupinsko, individualno, šolsko, domače); ocenjevanje dela: izpitne cilje in ocenjevalne kriterije; vrednotenje dela učencev; vrednotenje nalog (skupni pregled) in ocenjevalne kriterije za naloge (prilagoditev). White, Carol. (1992). Strategies for the assessment and teaching of History. A handbook for secondary teachers. Longman, str. 13.

⁷ Povzeto po: History. 1998 Syllabuses A, C, D and E. (1998). London: London examinations, str. 6.

⁸ Povzeto in prevedeno po: Teaching History. (1995). London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 27–28.

V Severni Irski in Welsu je dodana tudi lokalna zgodovina. Sylvester, David. (1995). Change and continuity in history teaching 1900–1993. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 21.

(1868–1914); Pot do vojne: Evropa (1870–1914); Nacionalizem in neodvisnost v Indiji (1900–49); Vpliv vojne na Britanijo (1900–50); Pojav moderne Kitajske (1911–70); Vzpon in padec komunistične države: Sovjetske zveze (1928–91); ZDA (1941–80); Britansko spreminjanje vloge v svetu (1945–90); Odnosi med velesilama (1945–90); Konflikt in iskanje miru na Bližnjem vzhodu (1948–92).⁹ Vsaka splošna tema ima tri splošne didaktične poudarke in 5–6 specifičnih vsebinskih poudarkov; skupaj je 10 splošnih tem, 30 splošnih didaktičnih poudarkov in 54 specifičnih didaktičnih poudarkov. Tematizacija učne vsebine je zelo jedrnata in enostavno sistematično prikazana.

Npr. pri splošni temi Odnosi med velesilama 1945–90 bi morali kandidati spoznati vpliv konca zavezniške koalicije, boj za svetovno nadvlado in popuščanje ter novo ureditev. Glavni didaktični poudarki oz. problemi so konkretni in jasno izraženi: Izvor Hladne vojne in razdelitev Nemčije; Trumanova doktrina, Marshallov načrt in sovjetski odgovor; NATO in Varšavski pakt, oboroževalna tekma; Narava hladne vojne: Berlin, Madžarska, Kuba in razlike med komunističnimi in nekomunističnimi družbami; Popuščanje napetosti: vloga Reagana in Gorbačova.¹⁰ Zasnova te splošne teme je zelo enostavna in vsebuje samo najpomembnejše dogodke in procese, ki so vplivali na odnose velesil po letu 1945.

Poglobljene teme pa so bile za leto 1998 izbrane iz različnih geografskih področij: Ruska revolucija (1910–24); 1. svetovna vojna in konec vojne (1914–1919); Gospodarska kriza in New Deal: ZDA (1929–41); Nacistična Nemčija (1930–39); 2. svetovna vojna (1939–45); Konec apartheida v Južni Afriki (1982–94); Konflikt v Vietnamu (1963–75).¹¹ Vsaka poglobljena tema vsebuje uvodno predstavitev oz. tri splošne didaktične poudarke in šest specifičnih vsebinskih poudarkov; skupaj je sedem poglobljenih tem, 21 splošnih didaktičnih poudarkov in 42 specifičnih vsebinskih poudarkov. Tudi pri poglobljenih temah je tematizacija učne vsebine jedrnata in enostavno sistematično prikazana.

Npr. pri poglobljeni temi Nacistična Nemčija 1930–39 so glavni splošni didaktični problemi, zakaj je nacistična stranka dobila oblast leta 1933, razvoj nacistične države, vpliv nacistične vlade na ljudi v Nemčiji. Glavni specifični vsebinski poudarki pa so: Hitler, nacizem in nacistično mišljenje; Vzpon nacizma: vloga Hitlerja; Oblikovanje totalitarne države in odstranitev opozicije; Nacistična država: propaganda, šolstvo, mladinska gibanja, umetnost, šport in zabava; Rasizem, državljanstvo in ravnanje z manjšinami, preganjanje Židov, opozicija proti nacistični vladi; Družbeni-socialni vpliv nacizma na družbene razrede, vloga in status ženske, zaposlitvene možnosti v gospodarstvu.¹² Didaktični poudarki so konkretni in bolj podrobni kot npr. v slovenskem učnem načrtu ter vključujejo tudi kulturni razvoj in vsakdanje življenje ljudi.

Učni načrt A iz leta 1998 vsebuje sodobno evropsko in svetovno zgodovino, kjer je 10 splošnih tem, ki obsegajo daljše obdobje (ok. 50 let) in 7 poglobljenih tem, ki obsegajo krajše obdobje (10–15 let). Pri splošnih temah prevladuje vojaška in politična vsebina, poglobljene teme pa poleg vojaške in politične vsebine, vključujejo tudi družbene in kulturne vsebine. Učni načrt bi lahko v Sloveniji uporabili kot primer za sestavo tem pri izpitnem katalogu. Nekatero teme bi bile lahko splošne oz. obsežnejše, druge pa bolj ozke in poglobljene. Preverjanje poglobljenih tem pa bi bilo lahko tudi s pomočjo nalog, ki bi se nanašale na pisne in vizualne vire ali z esejskimi nalogami.

⁹ History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. (1998). London: London examinations, str. 7.

¹⁰ Ibid., str. 12.

¹¹ Ibid., str. 7.

¹² Ibid., str. 14.

Ker pa je učni načrt izpitni načrt, vsebuje natančna navodila, ki zahtevajo, da se morajo v izpitnih polah preverjati kratkoročni (specifični) cilji in izbrani del vsebine iz učnega načrta. Vprašanja morajo biti sestavljena nedvoumno in oblikovana v skladu z nivoom znanja učencev. Vprašanja morajo biti enake težavnosti zaradi možnosti izbire in morajo vsebovati podatke, kako se ocenjujejo.¹³ Vse izpitne pole morajo biti sestavljene tako, da lahko učenci različnih sposobnosti pokažejo svoje znanje, sposobnosti in dosežke, kar pomeni, da lahko pokažejo, kaj znajo, razumejo in kaj lahko naredijo.¹⁴

Navodila nacionalnega organa (the Qualifications and Curriculum Authority) pa še posebej zahtevajo, da so vsi izpitni cilji v skladu z nacionalnimi kriteriji zgodovine, ki zahtevajo od učencev, da znajo "obnoviti, vrednotiti, izbrati znanje in ga uporabiti v razumljivi in povezani obliki; uporabiti in razumeti koncepte vzrokov in posledic, kontinuitet in sprememb, podobnosti in razlik; gledati na dogodke in bistvene probleme oz. vprašanja s stališči ljudi v preteklosti; pokazati sposobnosti, ki so potrebne za proučevanje različnih zgodovinskih virov."¹⁵ Vsi ti cilji se preverjajo tudi pri dveh izpitnih polah za program A. Prvi cilj je, da morajo kandidati obnoviti, izbrati, organizirati in pokazati znanje iz vsebine učnega programa. Drugi cilj je, da morajo kandidati opisati, analizirati in razložiti glavne pojave in dogodke, spremembe in značilnosti obdobj, družb in dogodkov. Tretji cilj je, da morajo kandidati analizirati zgodovinske vire in interpretacije; razumeti, analizirati in ovrednotiti opise in interpretacije dogodkov v zgodovinskem kontekstu.¹⁶ Prvi in drugi cilj sta vredna 60%, tretji cilj pa 40%. Obe poli imata 75% vrednost (1. pola 40% in 2. pola 35%). Obvezno je tudi šolsko interno celoletno delo, ki je pri učencih vredno 25% celotne ocene. 1. pola vključuje 1. in 2. cilj ter vsebuje krajša vprašanja prostih odgovorov in krajše esejske naloge, 2. pola pa 1. in 3. cilj in vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na pisne ali slikovne vire.¹⁷

Učni načrt predlaga, da učenci izberejo in preštudirajo dve temi iz splošnih tem in dve temi iz poglobljenih tem ter dve temi za šolsko interno delo. Ponavadi so šole oz. učitelji, ki izberejo teme. Ker se kandidati pripravljajo samo iz dveh splošnih tem in iz dveh poglobljenih tem, poznajo zelo podrobno samo te teme, splošnega znanja o zgodovinskem dogajanju v 20. stoletju pa nimajo, kot ga imajo npr. dijaki v Sloveniji.

Program šolskega internega dela mora biti v skladu z vsebino učnega programa A pri vsaj dveh temah. Gre lahko za splošen ali poglobljeni študij. Šole morajo program šolskega internega dela za dve temi predložiti izpitnemu centru, ki potem izdela kriterije za odobritev programa in izdela tudi naloge. Za šolsko delo naj bi učenci in učitelj porabili četrtno učnega časa. Kandidati morajo oddati dve nalogi, eno nalogo za eno temo. Nalogi preverjata dva od treh zahtevanih ciljev (prvega cilja, ki je obnovev znanja, ne preverjata). Ena naloga mora preverjati drugi cilj, kjer morajo učenci opisati, razložiti in analizirati glavne pojme in dogodke; druga naloga pa tretji cilj, kjer morajo učenci analizirati vire in različne interpretacije. Vsaka naloga ima 50 točk. Kandidatov odgovor mora imeti najmanj 1250 besed, ne več kot 2000 za vsako temo.¹⁸ Naloge se lahko rešujejo v šoli in deloma tudi

¹³ Pravila in kriteriji za oblikovanje učnega načrta zgodovine so podana v publikaciji GCSE Regulations and Criteria. (1995). London: SCAA.

¹⁴ McAleavy, T. (1995). Meeting pupils' learning needs. Differentiation and progression in the teaching History. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 157.

¹⁵ Medley, R, White, C. (1995). Assessing the national curriculum. Lessons from assessing history. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 221.

¹⁶ History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. GCSE. (1998). London: London examinations, str. 5.

¹⁷ History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. GCSE. (1998). London: London examinations, str. 4. Cilji so isti kot pri GCSE Regulations and Criteria. (1995). London: SCAA, str. 47.

¹⁸ History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. (1998). London: London examinations, str. 17.

doma. Izpitni centri tudi sestavijo za 2. in 3. cilj opisne kriterije, ki jih morajo učitelji upoštevati pri ocenjevanju teh nalog.¹⁹

Npr. za izpit leta 1998 je Londonski izpitni center pripravil naloge za štiri teme: München leta 1938, Prohibicija, Rusija 1914–17 in Hitlerjev puč leta 1923. Vsaka tema vsebuje najmanj enajst različnih pisnih ali vizualnih virov, potem štiri esejska vprašanja in štiri vprašanja, ki se nanašajo na vire. Esejska vprašanja preverjajo obnovitev znanja, zgodovinske koncepte (vzroke in posledice, spremembe). Vprašanja na vire pa preverjajo razumevanje podatkov v virih, uporabo podatkov iz virov, analizo in vrednotenje virov glede uporabnosti ter vrednotenje trditev oz. interpretacij.

Glavni namen šolskega dela je, da učenci poglobijo in razširijo znanje, da uporabljajo veliko virov in da se navajajo na ocenjevanje. Ocene, ki jih učitelji dajejo učencem, morajo poslati izpitnemu centru za moderacijo. Izpitni center določi moderatorja za vsak šolski center. Za moderacijo mora učitelj predložiti ocenjevalni list, list o spremljanju učenčevega napredka in primere učenčevih rešenih nalog. Šolsko delo pri učencih razvija sposobnost zgodovinske analize in interpretacije različnih virov ter jih tako navaja na poenostavljeno znanstveno raziskovanje. Ker v Sloveniji pri pouku zgodovine še ni tako vključeno poenostavljeno zgodovinsko raziskovanje, bi lahko ta primer šolskega dela predstavljal enega od modelov, kako naučiti učence uporabljati, analizirati in vrednotiti različne vire. Seveda pa bi morali v Sloveniji takšne naloge na poglobljene teme dobro pripraviti.

Če primerjamo predstavljeni angleški izpitni učni načrt s slovenskim srednješolskim učnim načrtom za gimnazije, lahko ugotovimo, da je tematizacija vsebine pri angleškem izpitnem načrtu povsem drugačna, saj prevladujejo eksemplarični primeri zgodovinskih dogodkov oz. monografska razporeditev učne vsebine s progresivno časovno razvojno projekcijo, pri slovenskem pa je kronološko progresivna razporeditev vsebine.

Posebnost je tudi, da imajo angleški učitelji oz. učenci možnost izbire tem, ki pokrivajo glavne dogodke in procese različnih geografskih področij oz. svetovne zgodovine, pri slovenskih učnih načrtih pa je vsebina usmerjena v evropski prostor, učenci oz. učitelji pa nimajo možnosti izbire tem. Angleški učni načrti natančno določajo obvezno število tem, ki jih morajo obdelati za pripravo na izpit.

Posebnost je tudi, da imajo slovenski učni načrti več metodičnih napotkov kot angleški učni načrti, saj pri angleških učnih načrtih že splošni cilji (še posebej pa specifični izpitni

---

¹⁹ Ibid., str. 66–68: kriteriji za drugi in tretji cilj. Drugi cilj: "Nivo 1: pokaže znanje ustrezno izbrani tematiki na razumljiv način; enostavno poroča z opisi zaporednih dogodkov in podrobnosti (1–15 točk). Nivo 2: pokaže enostavne razlage na jasn in strukturiran način; razlage kažejo na razumevanje ustreznih pojmov; pokazano znanje je zadostno (16–30 točk). Nivo 3: pokaže logične in razumljive razlage in analize, ki kažejo na pravilno razumevanje ustreznih pojmov; pokazano znanje je ustrezno izbrano (31–45 točk). Nivo 4: pokaže logične, razumljive in izdelane argumente, ki so podprti z natančno izbranim znanjem; razlaga in analiza kažeta obvladanje ustreznih pojmov (46–50 točk)." Tretji cilj: "Nivo 1: razume, da so podatki iz virov lahko uporabljeni za odgovore v določenih zgodovinskih nalogah; razume omejen obseg dokazov in izbira podatke iz njih; kaže razumevanje, da je preteklost lahko predstavljena na različne načine (1–15 točk). Nivo 2: lahko poda jasne in enostavne ocene o vrednosti virov; lahko interpretira in izbira dokaze ter sestavi enostavne sinteze; lahko ugotovi različne načine, kako je preteklost predstavljena in ponuja nekatere razlage, zakaj te razlike obstajajo (16–30 točk). Nivo 3: lahko poda logične in podkrepljene ocene o vrednosti virov v danem zgodovinskem kontekstu; uporablja dokaze z zavedanjem pristranskosti in doseže veljavne zaključke; lahko ugotovi in razloži različne predstavitve in interpretacije preteklosti; lahko dokaže z uporabo ustreznega izbranega znanja, zakaj te razlike obstajajo in poskuša kritično vrednotiti opise in interpretacije (31–45 točk). Nivo 4: lahko poda logične in podkrepljene ocene o vrednosti virov v danem zgodovinskem kontekstu; uporablja dokaze samozavestno in z razlikovanjem in pride do pravilnih zaključkov; lahko kritično vrednoti različne interpretacije zgodovinskega razvoja in dogodkov, kritično in zanesljivo vrednoti opise in interpretacije (46–50 točk)."

cilji) nakazujejo metodične oblike pouka. O učnih sredstvih, oblikah in metodah odločajo učitelji, saj morajo izdelati individualni letni učni načrt v skladu z nacionalnim učnim načrtom za zgodovino in v skladu z izpitnim centrom, kjer morajo upoštevati izpitne cilje in izbrane vsebine izpitnega centra. Zato posamezni izpitni učni načrti ne vsebujejo metodičnih navodil. Vendar pa lahko na podlagi strukture izpita predvidevamo, kakšne oblike in metode dela prevladujejo v razredu. Najpogostejše oblike dela so skupinsko delo, diskusije v skupinah, potem domače naloge učencev, kjer morajo napisati različne vrste pisnih izdelkov (npr. eseje), odgovarjati na vprašanja, ki se nanašajo na vire ipd. Delo učencev je povezano z branjem, iskanjem podatkov v knjižnicah, muzejih, arhivih, internetu itd.

Učni načrt za izpit GCE

Glavni namen izpitnih učnih načrtov za GCE je spodbuditi zanimanje za zgodovino, razviti čut za preteklost in razviti kritičen pristop k predmetu. Učenci naj bi spoznali, kaj je zgodovina, kako je napisana in kako so jo preučevali ter se usposobili za uporabo različnih virov.²⁰ Splošnih ciljev je malo, vendar pa nakazujejo pomen učenja zgodovine za razvijanje kritičnega mišljenja ob uporabi različnih zgodovinskih virov.

Vsak učni načrt mora vsebovati splošne in specifične cilje, graditi na znanju, razumevanju in spretnostih, prilagoditi se potrebam učencev, poskrbeti ustrezno osnovo za študij predmeta ali sorodnih študijev; spodbujati učence, da kritično razmišljajo ter ustvariti možnosti za razvoj spretnosti v komunikaciji, aplikaciji števil in tehnoloških informacij.²¹

Izpitni učni načrti za GCE zahtevajo od učencev, da pokažejo znanje in razumevanje zgodovinske snovi, tem in obdobjem, ki so jih preštudirali; da znajo oceniti pomembnost dogodkov v zgodovinskem kontekstu; analizirati zgodovinske interpretacije o dogodkih; interpretirati, evalvirati in uporabljati zgodovinske vire v kontekstu ter pokazati razumevanje glavnih pojmov in konceptov.²² Učni načrti zahtevajo od učencev, da pokažejo širino zgodovinskega znanja in razumevanja, tako da povezujejo ali primerjajo različne vidike obdobja, družbe, vsebine ali preštudirane teme. Ravno tako pa tudi zahtevajo od učencev, da raziščejo določeno zgodovinsko vprašanje ali problem; uporabljajo vire, poročila, argumente in interpretacije za razlago, analizo, sintezo in zaključke.²³

V nadaljevanju je predstavljen izpitni učni načrt Londonskega izpitnega centra iz leta 1998, ki vsebuje štiri različne učne programe oz. učne načrte: A, B, D in E, ki vključujejo britansko, evropsko in svetovno zgodovino. Učni načrt A vsebuje poglobljen študij britanske zgodovine in evropske zgodovine od leta 800 do leta 1975; izpitni učni načrt B vsebuje poglobljen študij nebritanske zgodovine (Odkritja, Reformacija, Francija v času Ludvika XIV.,

---

²⁰ Lewin, J. (1995). A and AS level, The present state of play. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 216. Vsebinska prenova izpitnih učnih načrtov je predvidena za izpit v letu 2002.

²¹ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 2–3.

²² Ibid., str. 5.

²³ Ibid., str. 5. "Ko se bere in odgovarja na pisno gradivo, mora učenec izbrati in prebrati ustrezno gradivo, izbrati in primerjati potrebne informacije iz besedila; razumljivo povzeti dobljene informacije iz različnih virov. Ko izdeluje pisni izdelek, mora učenec vključiti natančne in ustrezne podatke v ustrezni obliki; jasno urediti gradivo in uporabiti ustrezen stil pisanja; preveriti, da je besedilo berljivo in zagotoviti, da je pomen jasn; uporabiti standardne dogovore črkovanja, ločil in slovnice ter predstaviti argument na jasn in logičen način." Prav tam, str. 5–6.

Francoska revolucija, Razlogi za 1. svetovno vojno, Rusija 1894–1924, ZDA 1917–53, Totalitarni režimi v Evropi 1919–39) in angleške zgodovine (1399–1974); učni načrt D vsebuje svetovno zgodovino od leta 1931 naprej; učni načrt E pa vsebuje poglobljen študij različnih tem evropske zgodovine od 17. do 20. stoletja, šolsko interno delo in individualne naloge.

Splošni učni cilji A, B, D in E izpitnih programov vsebujejo predvsem metodični in vzgojni vidik. Glavni namen teh programov je spodbuditi interes in povečati študij zgodovine preko pridobivanja razumevanja in znanja izbranih obdobij, pri katerih se morajo upoštevati narava zgodovinskih virov in metod, ki jih zgodovinarji uporabljajo; povečati poznavanje različnih pristopov k vidikom in obdobjem zgodovine in poznavanje različnih interpretacij določenega zgodovinskega problema ter tudi zavedanje sprememb in kontinuitet v preteklosti.²⁴

Zato specifični izpitni cilji zahtevajo preverjanje kandidatovih sposobnosti kot so sposobnost učinkovite uporabe ustreznega faktografskega znanja za prikaz razumevanja zgodovinskih obdobij v splošnem ali poglobljenem načinu; sposobnost vrednotenja in interpretacije virov kot zgodovinskih dokazov in sposobnost uporabe le-teh; sposobnost razlikovanja in ocenjevanja različnih interpretacij in mnenj; sposobnost zavedanja zgodovinskih konceptov ter sposobnost jasnega in ustreznega argumentiranja.²⁵ Ti izpitni cilji so klasificirani v tri vrste. Prvi cilj je, da učenci znajo priklicati v spomin, izbrati in prikazati natančno zgodovinsko znanje in razumevanje. Drugi cilj je, da znajo učenci predstaviti zgodovinske razlage z razumevanjem ustreznih konceptov in z vključevanjem ocen. Tretji cilj pa je, da znajo učenci interpretirati, evalvirati in uporabiti vrsto zgodovinskih virov v povezavi z zgodovinskim kontekstom in razložiti, evalvirati interpretacije zgodovinskih dogodkov iz preštudiranih tem.²⁶ Prvi cilj predstavlja 40–45%, drugi cilj 25–30% in tretji cilj 25–30% vrednosti pri dveh izpitnih polah.²⁷

Izpitni učni načrt D: Svetovna zgodovina od leta 1931

V nadaljevanju je predstavljen izpitni učni program oz. načrt D, ki vsebuje teme iz 20. stoletja. Učni načrt predstavlja vsebino, ki je vključena v dve izpitni poli. Prva izpitna pola preverja razumevanje svetovnega razvoja po letu 1931. Druga izpitna pola pa zahteva od kandidata ali poglobljen študij iz vsaj dveh geografskih področij po letu 1945 ali pa poglobljen študij ene regije skupaj s študijem vprašanj mednarodnih razsežnosti. Kandidati morajo pokazati pri obeh polah razumevanje družbenega in ekonomskega ozadja političnih dogodkov.²⁸

Izpitni učni načrt je sestavljen tako, da podaja podrobnosti in vsebinsko zasnovo izpitnih pol. Prva izpitna pola: Mednarodni problemi po letu 1931 je razdeljena v dva dela. Prvi del vsebuje štiri vprašanja, ki se nanašajo na vire, kandidat pa mora odgovoriti na dve vprašanji. Vprašanja na vire so postavljena na pet tem. Prva tema Mednarodni odnosi in zunanja politika glavnih velesil (1931–41) vsebuje 3 didaktične poudarke: Skupna var-

²⁴ GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations, str. 1.

²⁵ Ibid., str. 1.

²⁶ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 6. Podobno tudi v: GCE A/AS subject core for History. (1994). London: SCAA, str. 4.

²⁷ GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA, str. 6.

²⁸ Ibid., str. 27.

nost; Društvo narodov; Pomiritev in vzroki za drugo svetovno vojno. Druga tema Vojna in diplomacija 1941–45 ne vsebuje didaktičnih poudarkov. Tretja tema Mednarodni odnosi in zunanja politika glavnih velesil od 1945 do današnjih dni vsebuje štiri didaktične poudarke: Nastanek hladne vojne; Razvoj in konec hladne vojne; Napadi in popuščanje; Zunanji odnosi Kitajske. Četrta tema Krize mednarodnih razsežnosti od 1945 do 1990 vsebuje primere kot npr. Korejska vojna, Sueška kriza, Arabsko-izraelski konflikti, Vietnamska vojna. Peta tema Vloga OZN ne vsebuje didaktičnih poudarkov. V drugem delu je deset esejskih vprašanj, kandidati pa morajo odgovoriti na dve. Vprašanja so postavljena na zgoraj navedene teme in na še eno dodatno temo Evropa in široki svet, ki vsebuje pet didaktičnih poudarkov: Konec evropskih kolonialnih sil; Razvoj britanske zveze držav; Nastajajoči narodi; Problemi uvrščenosti in neuvrščenosti; Razvoj sveta.

Izpitna pola vsebuje teme, ki zavzemajo krajše obdobje (10 let, npr. Mednarodni odnosi 1931–41) in teme, ki zavzemajo daljše obdobje (ok. 50 let, npr. Mednarodni odnosi od 1945 do 1990) ter tako vsebuje progresivno časovno projekcijo dogodkov in procesov. Teme v prvi izpitni poli so splošne in ne vsebujejo veliko didaktičnih poudarkov. Teme vključujejo predvsem vojaško in politično zgodovino. Učenci, ki se pripravljajo na izpit, spoznajo podrobno mednarodne odnose po letu 1931, ki vključujejo pomembne vojaške in politične dogodke, vendar pa imajo na izpitu možnost pokazati znanje samo za določene dogodke zaradi izbirnosti nalog.

Druga izpitna pola vsebuje zgodovino sveta po letu 1945 in je razdeljena na pet širokih tem po geografskih področjih, ki vsebujejo po osem esejskih vprašanj. Kandidat pa mora odgovoriti na štiri vprašanja iz dveh tem, kar pomeni, da se lahko podrobno pripravlja samo iz dveh tem. Če pa se pripravlja iz več tem, potem ima možnost izbire vprašanj. Število tem pa je odvisno tudi od učiteljevega načrtovanja in izdelave letnega individualnega učnega načrta ter od števila ur, ki jih določijo šole.

Prva tema Evropa in bivša SZ vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Notranja zgodovina SZ (politični sistem, ekonomija in politika); 2. Sovjetski odnosi z drugimi vzhodnoevropskimi državami; Notranja zgodovina vzhodnoevropskih držav; 3. Koraki k Evropski uniji na Zahodu, notranja zgodovina zahodnoevropskih držav, npr. Francije, Nemčije, Italije, Grčije (vendar ne Velike Britanije). Druga tema Afrika, Bližnji vzhod, Indija in Pakistan vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Izkušnje bivših evropskih kolonij v Afriki po samostojnosti; Rasni spori v Južni Afriki; 2. Notranja zgodovina držav na Bližnjem Vzhodu: Egipt, Izrael, Iran, Irak, Libanon; 3. Tekmovanja med državami, še posebej med arabskimi državami in Izraelom, med Iranom in Irakom; 4. Zgodovina Indije, Pakistana in Šri Lanke po neodvisnosti; Odcepitev Bangladeša, Odnosi med narodi na indijski podcelini. Tretja tema Kitajska, Japonska, Jugovzhodna Azija in Avstralija vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Ustanovitev in notranja zgodovina Ljudske republike Kitajske do današnjih dni; 2. Japonska po letu 1945 (ameriška okupacija in kasnejša politična in ekonomsko-gospodarska zgodovina); 3. Zgodovina drugih glavnih azijskih držav: Severna in Južna Koreja, Indonezija, Filipini, Severni in Južni Vietnam, Odnosi med temi državami; 4. Gospodarstvo Azije, vključujoč Hong Kong, Singapur in Tajvan; 5. Notranja in zunanja politika Avstralije in Nove Zelandije. Četrta tema Amerika in Karibi vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Glavne teme iz notranje politike ZDA: rasni odnosi, državljske pravice, revščina in bogastvo, glavne politične osebnosti in gibanja, volitve, odnosi ZDA s sosedskimi državami; Notranja politika Kanade; 3. Notranja gospodarska, družbena in politična zgodovina narodov Srednje Amerike; notranja zgodovina Kube, bivših britanskih kolonij na Karibih; 4. Politična zgodovina glavnih južnoameriških držav, npr. Argentine, Brazilije in Čila, gospodarski razvoj in družbeni problemi na podcelini in njene posamezne države. Peta tema

Mednarodni problemi vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Glavni sodobni problemi po letu 1945: rast prebivalstva, lakote, migracije, asimilacija prebivalstva, droge in mednarodno trgovanje; 2. Gospodarski, ideološki in družbeno-socialni problemi: razvoj in program pomoči, okolje in nezadostni materialni viri, grožnje in razpadi mednarodnih gospodarskih dogovorov, svoboda in javni red; mnogoštevilne družbe, narodne manjšine, rasni odnosi, vojaški režimi; 3. Mednarodna politična gibanja: nesporazumi in popuščanja (neuvrščенost, islamski fundamentalizem in pomembnost mednarodnih političnih gibanj).²⁹

Značilnost tem pri drugi izpitni poli je, da prve štiri teme vsebujejo notranjo politiko držav oz. določenih geografskih področij, peta tema pa svetovne mednarodne gospodarske in družbene probleme. Če bi učenci osvojili znanje vseh teh petih tem, bi imeli zelo podrobno in poglobljeno znanje o zgodovinskem dogajanju po letu 1945. Če pa učitelji oz. šole izberejo za pripravo na izpit samo dve ali tri teme, potem pa učenci določenih pomembnih zgodovinskih dogodkov po letu 1945 ne poznajo. Učitelji pa imajo seveda glavno nalogo, da pripravijo učence na izpitne teme ter jih seznanijo z reševanjem izpitnih nalog.³⁰

Tematizacija vsebine v izpitnih polah je enostavna. Prva izpitna pola vsebuje eno široko temo: Mednarodni odnosi po letu 1931, ki je razčlenjena na šest tem s 16 didaktičnimi poudarki. Druga izpitna pola vsebuje široko temo Svet po letu 1945 in je razčlenjena na pet tem, ki vsebujejo 19 didaktičnih poudarkov (3–6 na posamezno temo). Če pogledamo razmerje med širokimi temami, temami in problemi, ugotovimo, da je širokih tem in tem zelo malo, didaktični poudarki pa so tudi maloštevilni in zapisani v jedrnatih oblikah. Učna vsebina omogoča širino in globino ter ustreza splošnim in specifičnim ciljem. Tudi na podlagi analize učnega načrta oz. objektivnih dejavnikov, lahko predvidevamo učne oblike in metode, ki se uporabljajo pri pouku in pri pripravi za ta izpit. Ta izpit zahteva od učencev veliko branja in sposobnosti izbiranja, analiziranja in vrednotenja podatkov, ki jih dobijo iz različnega gradiva. Priprava na izpit tako zahteva veliko samostojnega dela učencev in predvsem metode dela z zgodovinskimi viri.³¹

Izpitni učni načrt E: Evropska zgodovina

Izpitni učni načrt E iz leta 1998 je sodobno zasnovan, saj zahteva poglobljeni študij različnih tem evropske zgodovine od 17. do 20. stoletja, šolsko interno delo in individualne naloge. Vsi ti trije načini dela predstavljajo sodobno varianta študija in preverjanja znanja pri predmetu zgodovina, zato je tudi predstavljen kot primer drugačnega preverjanja in ocenjevanja znanja učencev pri predmetu zgodovina.³²

²⁹ GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations, str. 27–29. "Kandidati se morajo zavedati, da se ta izpitna pola začne leta 1945 in da razen dela E, obravnava notranjo in regionalno zgodovino. Lahko pa npr. pri drugem delu, vključuje vprašanja o notranji zgodovini Indije in Pakistana, lahko pa tudi vprašanja od odnosih med tema dvema državama. Vprašanja pri vseh načrtih lahko obravnavajo celotno obdobje po letu 1945 ali pa samo del, narodno, regionalno ali mednarodno zgodovino." Prav tam, str. 28.

³⁰ Šole, ki imajo na izbiro več izpitnih učnih načrtov in s tem več tem, nudijo učencem tudi možnost izbire. Nekateri učenci se odločijo za šole tudi na podlagi ponudbe izpitnih tem.

³¹ Metode, ki jih učitelji uporabljajo, so pogosto razlaga učitelja s pomočjo video programov, učiteljevo vodenje dela učencev, branje in raziskovanje učencev, reševanje nalog, pisanje esejskih nalog, skupinsko delo za diskusije in debate, pisanje miselnih vzorcev, vaje z zgodovinskimi viri itd. <http://www.holycross.ac.uk/Subjects/History.htm> (A-Level History, Holy Cross Sixth form College, Internet: avgust 1999).

³² Poglobljeni študij se preverja z dvema izpitnima polama, interno delo z eno izpitno polo, individualne naloge pa so ocenjene interno.

Glavni namen poglobljenega študija zgodovinskih tem, šolskega internega dela in individualnih nalog je omogočiti učencem možnost osebnega raziskovanja. Izpitni cilji (metodični vidik) tega programa predvidevajo preverjanje različnih sposobnosti kandidatov, ki so razdeljene v pet skupin: "1. sposobnost obnove izbora in prikaza zgodovinskega znanja in terminologije za prikaz razumevanja zgodovinskih tem in obdobji pri določeni tematiki; 2. sposobnost vrednotenja in interpretacije virov (primarnih in sekundarnih) z razumevanjem in izbiranjem informacij; z razlikovanjem podatkov, mnenj in ocen; z ugotavljanjem pristranskosti, vrzeli, neskladnosti v virih, s postavljanjem le-teh v zgodovinski kontekst, s primerjavo in oblikovanjem zaključkov, ki temeljijo na virih; 3. sposobnost razumevanja narave zgodovinskih procesov, vključujoč sposobnost razlikovanja med njimi in ocenjevanja različnih mnenj in interpretacij ter pristopov k študiju preteklosti in razumevanje problemov, ki nastajajo pri pisanju zgodovine; 4. sposobnost razumevanja vzrokov in posledic, sprememb in kontinuitet (stalnosti), podobnosti in razlik ter pomena posameznikov, idej, institucij, gibanj in dogodkov v zgodovinskem kontekstu; 5. sposobnost izdelave individualne raziskave."³³

Poglobljeni študij se preverja z dvema izpitnima polama in vsebuje teme, ki jih določi izpitni center. Prva izpitna pola predstavlja 30% vrednost. Kandidat izbere eno od štirih tem: 1. tema Angleška revolucija 1640–60; 2. tema Francoska revolucija do leta 1802; 3. tema Angleški socialni pogoji 1832–1914 in 4. tema Diktature v Evropi 1919–39. Vsaka tema je v posebni izpitni poli in je razdeljena v tri dele. Del A preverja 1. in 2. izpitni cilj; del B preverja 1., 2. in 4. cilj; del C pa preverja 1., 3., in 4. cilj. Del A (10%) vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na pisne vire; del B (10%) vsebuje dve strukturirani vprašanji, kjer mora kandidat odgovoriti na eno vprašanje, vprašanje pa ima pisno ali vizualno sporočilo, ki je le osnova za pisanje in za podvprašanja; del C vsebuje (10%) pet esejskih vprašanj, kjer kandidat odgovori le na eno vprašanje. Kandidati pišejo dve uri in 30 minut.³⁴ Druga izpitna pola predstavlja 20% vrednosti in preverja 2. in 3. cilj. Kandidat izbere eno od tem, ki so razpisane vsako leto (sestavljene so iz štirih tem prve pole) in so v posebni poli: za prvo polo Nevtralnost in udeleženci v prvi državljanski vojni; za drugo polo Teror 1793–94; za tretjo polo Emancipacija žensk 1870–1914 in za četrto polo Stalinova notranja politika v tridesetih letih. Za vsako temo učni načrt navaja primerne učbenike in drugo literaturo. Izpitno polo kandidati rešujejo 2 uri in 30 minut, 15 minut pa imajo na voljo za uvodno branje virov.³⁵

Vprašanja, ki so v tej poli, preverjajo, če je kandidat sposoben izbrati podatke, analizirati vire; razlikovati in razložiti interpretacije in podatke iz virov; razložiti vrsto virov; oceniti kolikšna je razlika med interpretacijami; pokazati razumevanje koristnosti in omejitve različnih načinov zgodovinskega pisanja; uporabljati svoje znanje in vključevati vire za dokazovanje razumevanja problemov v izpitnih polah itd.³⁶

Prva in druga izpitna pola zahtevata pripravo na izpit iz vsaj ene teme, kar omogoča zelo poglobljen in podroben študij določene tematike. Če bi npr. kandidati izbrali temo Diktature v Evropi 1919–39, bi prva pola vsebovala naslednje teme, ki bi se preverjale z esejskimi nalogami in nalogami na vire: Italija (vzpon Mussolinija in fašistov, fašistična vlada in politika do leta 1939, zunanja politika 1919–39); Nemčija (problemi Weimarske Nemčije, vzpon Hitlerja in nacistov, nacistična vlada in politika do leta 1939, zunanja politika

³³ GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations, str. 30.

³⁴ Ibid., str. 32.

³⁵ Za vsake štiri leta so izbrane druge teme za drugo polo. Tako so teme od leta 1999 do 2002: Propad Weimarske Nemčije in vzpon Hitlerja 1923–33; Čartisti; Žirondisti in Jakobinci 1792–98.

³⁶ GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations, str. 53.

1919–39); Sovjetska zveza (Lenin 1919–24, boj za oblast, Stalin, Trocki, Stalinova vlada in politika do leta 1939, zunanja politika 1919–39). Dodatne teme za eseje bi bile še: Posledice za Evropo po koncu 1. svetovne vojne; Problemi v demokratičnih državah med obema vojnama; Španija 1919–39; Avtoritarne vlade v manjših državah in njihova politika do leta 1939; Mednarodni odnosi in vzroki za drugo svetovno vojno. Druga pola pa bi preverjala temo Stalinova notranja politika v 30. letih. Kandidati bi morali prebrati različno literaturo, ki jo predlaga učni načrt kot pripravo na reševanje te pole.³⁷

Šolsko interno celoletno delo se preverja z eno polo, ki prinaša 30% vrednosti celotne ocene. Šola izbere temo za preverjanje, izpitni centri jo morajo odobriti in pripraviti naloge. Kandidat mora oddati štiri naloge. Prvi dve nalogi obsegata največ 2500 besed, vsaka naloga pa ima 10% vrednosti. Drugi dve nalogi pa obsegata največ 1500 besed, vsaka pa ima 5% vrednosti. Ocenjevanje nalog je po kriterijih, ki preverjajo 3. in 4. cilj (sposobnost razumevanja zgodovinskih konceptov in interpretacij). Tema, ki jo izberejo učitelji in ne izpitni centri, se ne sme ujemati s temami iz poglobljenega študija, obdobje pa mora zajeti najmanj 100 let. Za to interno šolsko delo naj bi učitelji in učenci porabili okrog eno tretjino ali eno četrtino celotnega učnega časa.³⁸

Temo za individualno nalogo izbere kandidat in prinese 20% vrednosti k celotni oceni. Pri nalogi se preverjajo vsi izpitni cilji. Naloga mora imeti največ 6000 besed (brez literature, opomb in prilog). Vsebovati mora poročilo o raziskovanju (10%) in raziskovalno nalogo (10%). Nalogo oceni učitelj in zunanji moderator.³⁹ Tema naloge, ki jo kandidat izbere, ne sme biti povezana z izpitnimi temami druge izpitne pole, lahko pa se navezuje na teme iz prve izpitne pole ali na temo šolskega internega dela. Naloga je lahko v pisni obliki ali v nepisni obliki (npr. računalniški program ali video predstavitev ipd.). Pri poročilu o raziskovanju se preverja peti cilj. Poročilo mora vsebovati načrt za raziskavo, raziskovalno vprašanje ali problem, obseg, izbor virov; evalvacijo uporabljenih virov, razpravo o vplivu na raziskavo; revizijo načrta raziskave in razloge za to revizijo; zaplete glede ureditve najdenih in izbranih podatkov. Pri raziskovalni nalogi pa se preverjajo 1., 2., 3. in 4. cilj. Raziskava mora vsebovati naslov, poglavja, predstavitev zaključkov, razpravo o omejitvah virov v odnosu do izbrane teme, potrebo po nadaljnjem raziskovanju, uporabljeno literaturo, seznam tistih, ki so pomagali in podatke o drugih virih, npr. zemljevidih, neobjavljenih delih itd.⁴⁰ Glavni cilj individualnega dela učencev je, da se preverja sposobnost izdelave samostojnega raziskovalnega izdelka z lastnimi zaključki ob uporabi ustreznih virov informacij. Individualna naloga je razširjeni esej in je podobna slovenski raziskovalni nalogi, le da je angleška naloga sestavljena iz raziskovalne naloge in iz poročila o raziskovanju, ki vsebuje metodologijo raziskave (namen, vprašanja, zasnovo, zbiranje podatkov, težave ipd.).

Predstavljeni izpitni učni načrt (E) za izpit GCE predstavlja sodobni način preverjanja in ocenjevanja znanja učencev. Poglobljeni študij zgodovinske teme predstavlja več možnosti za metodično in didaktično pester pouk, individualne naloge učence navajajo na samostojno delo, šolsko interno delo pa omogoča dodatno izbiro in poglobitev učne vsebine. Vsi trije načini predstavljajo veliko odprtost pri izbiri učne vsebine in tudi pri načinu pridobi-

³⁷ Ibid., str. 36, 41.

³⁸ Ibid., str. 31, 42–45.

³⁹ Učitelji si pomagajo s posebnimi priročniki, ki jim svetujejo načrtovanje in organiziranje tega dela. Npr. Parsons, M. (1989). *History. Coursework Companion*. Charles Letts (Scotland) Ltd. in Rayner, E., Stapley, R. (1989). *GCSE World History Coursework. Longman Coursework Guides*. Harlow: Longman Group UK Limited.

⁴⁰ GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations, str. 31, 46–51.

vanja znanja ter omogočajo razvijanje številnih sposobnosti, ki so značilne že za zgodovinske raziskovalce. Ker je v Sloveniji že veliko zbirk zgodovinskih virov, bi se te oblike dela oz. oblike preverjanja ali ocenjevanja znanja lahko uporabljale tudi pri srednješolskem pouku zgodovine v Sloveniji. Individualna naloga pa bi bila lahko tudi sestavni del mature in bi bila interno ocenjena ter bi predstavljala od 20 do 30% celotne ocene.

Zaključek

Pozitivna stran angleških izpitnih učnih načrtov je, da vsebujejo gospodarske, družbeno-socialne, kulturne, pa tudi znanstvene, tehnološke in verske teme. Negativna stran pa je, da izbrani učni načrti oz. njihove široke in poglobljene teme, ki vsebujejo samo politično, vojaško ali diplomatsko zgodovino, ne vsebujejo tudi družbene, kulturne in gospodarske ter obratno.⁴¹

Izbor širokih tem pa tudi pomeni, da učenci spoznajo samo določene zgodovinske dogodke in procese. V Veliki Britaniji že v starosti od 14. do 16. let poznajo to izbirnost, kar pomeni, da se učenci štiri leta učijo samo izbrane teme. Če so npr. izbrane samo teme, ki poudarjajo britansko zgodovino, potem učenci ne poznajo tako svetovne zgodovine.

Na podlagi analize angleških učnih načrtov (GCSE in GCE) lahko predlagamo, da bi tudi slovenski učni načrt lahko nakazal teme, ki bi se obravnavale poglobljeno oz. teme, ki bi bile na izbiro. Seveda pa bi morali takšne učne načrte upoštevati tudi sestavljavci izpitnih katalogov. Ravno tako pa bi lahko tudi slovenski izpitni katalog za zgodovino vseboval splošne in poglobljene teme kot je to npr. pri angleškem izpitnem učnem načrtu (D) za izpit GCE ali izpitnem učnem načrtu (A) za izpit GCSE.

Literatura

Assessment and examination in the secondary school. (1990). A practical guide for teachers and trainers. London and New York: Routledge.

GCE Advance and advanced subsidiary examinations subject cores for History. (1997). London: SCAA.

GCE History, Advanced level Syllabus. (1998). London: London examinations.

GCSE Regulations and Criteria. (1995). London: SCAA.

GSCE History A (incl. Short Course). (1998). Mark Schemes with Examiners' Comments, June 1998. London Examinations GCE: Educational Excellent Foundation.

History in the National Curriculum. (1995). London: HMSO.

History, 1998 Syllabuses A, C, D and E. (1998). London: London examinations.

<http://www.holycross.ac.uk/Subjects/History.htm> (A-Level History, Holy Cross Sixth form College, Internet: avgust 1999).

<http://www.crownbc.com/qca/qlalev1.htm> (Qualifications at A level, Internet: avgust 1998).

<http://www.sky.co.uk/history/classroom/teachers/ulega97.htm> (GCSE History 1997 – Syllabus A 1325 Modern World History, Internet: avgust 1998).

Lewin, J. (1995). A and AS level, The present state of play. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 209–217.

Marsh, C. J. (1993). Key concepts for understanding curriculum. London: The Falmer Press.

McAleavy, T. (1995). Meeting pupils' learning needs. Differentiation and progression in the teaching History. V: Teaching History. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 153–168.

---

⁴¹ The European Content of the School History Curriculum. (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation, str. 32–34. Izpitanne učne načrte izdajajo izpitni centri za vsako šolsko leto posebej.

Medley, R., White, C. (1995). Assessing the national curriculum. Lessons from assessing history. V: *Teaching History*. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 218–229.

Mihevc, B. (1990). Reforma srednjega izobraževanja v Veliki Britaniji. V: *Primerjalne raziskave srednjega izobraževanja v nekaterih evropskih državah*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 183–209.

Parsons, M. (1989). *History. Coursework Companion*. Charles Letts (Scotland) Ltd.

Rayner, E., Stapley, R. (1989). *GCSE World History Coursework*. Longman Coursework Guides. Harlow: Longman Group UK Limited.

Rayner, E., Stapley, R. (1997). *GCSE World History, Longman Study Guides*. Harlow: Addison Wesley Longman.

Sylvester, D. (1995). Change and continuity in history teaching 1900–1993. V: *Teaching History*. London, New York: Routledge, The Open University Press, str. 9–23.

Teaching History. (1995). London, New York: Routledge, The Open University Press.

The European Content of the School History Curriculum. (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.

Townley, E. (1998). *A-level and AS-level Modern History, Longman Study Guides (Updated edition)*. Harlow: Addison Wesley Longman.

White, C. (1992). *Strategies for the assessment and teaching of History. A handbook for secondary teachers*. Longman.

Danijela Trškan

Učni načrti za srednješolsko zgodovino v Franciji

Uvod

Obvezno šolanje v Franciji traja od 6. do 16. leta.¹ Zgodovina ne obstaja kot posebni predmet v Franciji, ampak je vedno v povezavi z geografijo. Tako je predmet zgodovina-geografija obvezen predmet v kolidžu oz. nižji srednji šoli, to je od 10. do 14. leta starosti (razredi se imenujejo 6., 5., 4. in 3. razred). Učbeniki za te stopnje so skupni za zgodovino in geografijo.²

Zgodovina-geografija pa je predmet tudi v srednjih šolah oz. na višji stopnji srednje šole (liceji), ki so od 15. do 17. leta starosti (razredi se imenujejo 2., 1. in zaključni letnik).

¹ "Država določa smernice izobraževanja in učne programe, nadzira usmerjanje v učiteljski poklic in usposabljanje učiteljev, upravne zadeve v zvezi s šolskim osebjem, določa položaj in pravila delovanja izobraževalnih ustanov ter skrbi za učna in druga delovna mesta v šolah." Lipužič, B. (1997). *Evropska šola med državo in civilno družbo. Upravljanje šolskih sistemov*. Nova Gorica: Educa, str. 66. "Kljub podrobnemu, od ministrstva predpisanemu predmetniku, kriterijem za vsako obdobje napredovanja učiteljev glede na nadzor (inšpekcijo), izdajanjem učbenikov in pedagoških priročnikov, pa so /.../ francoski učitelji bolj avtonomni kakor angleški. Vsa zapletena procedura v praksi namreč odpoveduje. Učitelj ima strokovna pooblastila, ne čuti se odgovornega ne institucionalnim ne lokalnim avtoritetam, razlike v hierarhiji so majhne. Birokratske strukture in ideologija centralne kontrole, dejansko bolj kot ne neučinkovite, varujejo pred bolj realnim pritiskom lokalnega, institucionalnega izvora oz. pred t.i. pritiski 'od spodaj'." Rutar Ilc, Z., Rutar, D. (1997). *Kaj poučujemo in preverjamo v šolah*. Radovljica: Didakta, str. 200.

² Na koncu kolidža morajo učenci opravljati izpit iz treh predmetov (francoščine, matematike in zgodovine-geografije). Rezultat izpita so ocene, ki so jih učenci pridobili pri teh treh predmetih ter rezultati 4. in 3. razreda.

Srednje šole so splošne, tehnološke in poklicne.³ Splošna in tehnološka srednja šola trajata tri leta in imata tri razrede: drugi, prvi in zaključni. Leta 1992 sta bila uvedena dva cikla: francoski drugi razred je postal določevalni cikel, kjer še ni diferenciacije v predmetih, vendar pa se učenci že odločajo o specializaciji. Prvi in zaključni razred pa spadata v zaključni – specifični cikel. Učenci so razdeljeni v različne razrede glede na predmete, ki so jih izbrali. Splošna srednja šola ima od leta 1993 tri smeri: literarno, družbeno-ekonomsko in naravoslovno.⁴ Zgodovina je pri vseh treh smereh, vendar pa vedno v kombinaciji z geografijo. Učbeniki so za ta tri leta napisani posebej za geografijo in za zgodovino. Spremembe, ki so jih uvedli leta 1993, so prinesle predvsem diferenciacijo oz. upoštevanje različnosti učencev in s tem tudi različne učne aktivnosti, prilagojene posebnostim učencev. Učna ura traja v gimnazijah 55 minut. Zgodovina je v drugem razredu splošne srednje šole skupaj z geografijo 3 ure na teden. Dodatne 3 ure na teden po 45 minut pa so namenjene zgodovini in geografiji, matematiki, francoščini ali drugemu tujemu jeziku. V prvem in zaključnem razredu pa imata literarna in družbeno-ekonomska smer 4 ure na teden, naravoslovna smer pa tri ure na teden.

Raziskava se omejuje le na zgodovino v splošni srednji šoli. Tudi gimnazijska zgodovina v Franciji pomeni delno ponovitev in poglobitev nekaterih učnih vsebin iz nižje srednje šole (višjih razredov osnovne šole). Ker je zgodovina v višjih razredih osnovne šole štiri leta, učna vsebina obsega obdobje od starega veka (najstarejših civilizacij) do konca 20. stoletja, medtem ko srednješolska učna vsebina obsega obdobje od 5. stoletja do konca 20. stoletja.

Francoski uradni dokument B.O. oz. Le Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale predstavlja učne programe oz. načrte za zgodovino in geografijo skupaj ter tudi glavne spremembe in dopolnila, ki se nanašajo na maturo.⁵ Francoska matura je na koncu srednješolskega izobraževanja in je prva stopnja univerzitetnega študija. Obstajajo tri vrste mature: splošna, tehnološka in poklicna. Višji nivo predstavljata splošna in tehnološka. Francoska matura iz zgodovine se nanaša na učni načrt v zaključnem razredu srednje šole.⁶ Zunanji srednješolski

³ Podatki o francoski srednji šoli so v: Rancurel, M. (1995). L'enseignement secondaire en France. Strasbourg: Conseil de l'Europe; <http://www.eurydice.org/Eurydice/files/FREN/tc5FREN.htm> (Le système éducatif français 1997, Internet: avgust 1998); Lipužič, B. (1993). Izobraževalni trendi v Zahodni Evropi. Pregled strukturnih sprememb v šolskih sistemih. Nova Gorica: Educa, str. 48; Kurikularna prenova gimnazijskega izobraževanja (Splošna gimnazija brez klasične gimnazije). (1996). Gradivo za obravnavo na Nacionalnem kurikularnem svetu in Strokovnem svetu za splošno izobraževanje. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 17–22: Francija.

⁴ Štiri smeri pri tehnološki srednji šoli so: terciarne znanosti in tehnologije, industrijske znanosti in tehnologije, laboratorijske znanosti in tehnologije, medicinsko-socialne znanosti.

⁵ Le Pellec, J., Marcos-Alvarez, V. (1991). Enseigner l'histoire: un métier qui s'apprend. Paris: Hachette, str. 22–23. V šolskem letu 1992/93 so uvedli novo število ur. Tako je 1. letniku srednjih šol zgodovina 3 ure tedensko ali 3/4 ure tedensko po modulu. Zaradi povečanja števila ur naj bi bil poudarek na pisanju zapiskov in individualnih izdelkov ter učenju pisanja esejskih nalog. Histoire-Géographie, B.O. n°23 – 4 juin 1992, str. 1582. Za šolsko leto 1993/94 so uvedli novo število ur za drugi letnik srednjih šol: literarna smer 4 ure tedensko, družbeno-ekonomska 4 ure tedensko in naravoslovna smer 3 ure tedensko. Glavni cilj je bil poglobitev nekaterih tem. Učenci bi lahko samostojno ugotovili dogajanje na podlagi analize virov. Pri literarni smeri naj bil večji poudarek na kulturni zgodovini (npr. ideje, umetnost, literatura), pri družbeno-ekonomski pa je poudarek na političnih, gospodarskih in družbenih pojavih. Histoire-Géographie, B.O. n°22 – 24 juin 1993, str. 1905–1907. Isto število ur je bilo uvedeno tudi v tretjem oz. zadnjem letniku v šolskem letu 1994/95.

⁶ Matura se opravlja enkrat v mesecu juniju, za popravljavce pa enkrat v mesecu septembru. Kurikularna prenova gimnazijskega izobraževanja (Splošna gimnazija brez klasične gimnazije). (1996). Gradivo za obravnavo na Nacionalnem kurikularnem svetu in Strokovnem svetu za splošno izobraževanje, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 18.

izpit oz. maturo v Franciji opravljajo kandidati pri 17./18. letih iz najmanj 8 predmetov. Tisti, ki izberejo zgodovino, morajo opravljati maturo iz predmeta zgodovine in geografije skupaj. Matura je v pisni obliki, za neuspešne kandidate, ki dobijo oceno 8 ali 9 (10–20 so pozitivne ocene) pa je tudi ustni izpit. Matura pomeni potrditev srednješolskega izobraževanja in pogoj za vpis na univerze.

Izpitno polo za zgodovino in geografijo sestavijo izpitni centri (akademije), ki pokrivajo vse francoske departmaje v skladu z učnim načrtom in dopolnili, ki so objavljeni v uradnem dokumentu. V Franciji ocenjujejo pisne izdelke zunanji ocenjevalci na osnovi navodil in točkovnika, ki ga pripravijo izpitni centri. Spričevalo izda akademija, pri kateri je kandidat opravljal maturo. Opravljena matura pa omogoča vpis na vse državne univerze v Franciji.⁷ Ustna matura je pri predmetu zgodovina le za tiste kandidate, ki niso uspeli pisati pozitivno pisni del mature. Pri ustnem delu traja priprava 20 minut, 20 minut pa je ustno preverjanje. Ocenjevalec pripravi dve temi za zgodovino in dve temi za geografijo. Kandidat ima možnost izbire ene teme iz zgodovine in ene teme iz geografije.⁸ Francoska matura iz predmeta zgodovine je zanimiva predvsem iz metodičnega vidika, saj prevladujeta pri maturi dva tipa nalog, esejska naloga in naloge, ki se nanašajo na različne zgodovinske vire.

Ker zahteva pisni izpit za maturo iz predmeta zgodovina samo vsebino zadnjega oz. zaključnega letnika, je v nadaljevanju predstavljen samo ta učni načrt.⁹ Predstavljena sta dva učna načrta. Prvi učni načrt je bil uveden že leta 1988, a so ga dopolnjevali vse do leta 1995, drugi učni načrt pa je iz leta 1995, ki je prinesel vsebinske spremembe. Matura je bila po tem učnem načrtu prvič leta 1999.¹⁰

Učni načrt za zadnji letnik srednje šole iz leta 1988¹¹

Glavni cilj v učnem načrtu zahteva, da znajo učenci razložiti strukturo sodobnega sveta in razumeti njegovo delovanje. Tako načrt predstavlja le splošni kognitivni učni cilj, ne pa drugih didaktičnih in metodičnih ciljev. V načrtu je pomembnejša vsebinska oz. didaktična struktura. Učni program za zaključni razred obsega obdobje od leta 1945 do današnjih dni. Učna vsebina je razdeljena v tri poglavja, vsako poglavje vključuje dve ali tri teme, vsaka

⁷ Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center, str. 92–93.

⁸ Informacije o ustni maturi: Triaud, C. (1998). Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalaureat L-ES-S. Paris: Vauibert, str. 103–109.

⁹ Učna vsebina je bila do leta 1995 v 1. letniku srednje šole naslednja: Prvo poglavje je Francija od 9. stoletja do Francoske revolucije, drugo poglavje je Francoska revolucija in imperij, tretje poglavje pa je Francija, Evropa in svet v 19. stoletju do leta 1880. Histoire 2re. (1993). Collection J. Marseille. Nathan. Učna vsebina v 2. letniku je naslednja: Prvo poglavje je od leta 1880 do 1919: Rojstvo 20. stoletja (Druga industrijska revolucija; Politična karta sveta leta 1914; Vojna 1914–18); drugo poglavje je obdobje med obema vojnama (Dvajseta leta; Trideseta leta); tretje poglavje pa vsebuje drugo svetovno vojno (Faze in bojišča; Pogoji konfliktov; Francija v drugi svetovni vojni). Histoire-Géographie, Supplément au B.O. n°22 – 9 juin 1988, str. 158–160. B.O. n°22 je 24. junija 1993 uvedel nekatere spremembe pri temah (npr. Francija od 1880 do 1914; Kultura in družba med obema vojnama).

¹⁰ Učna vsebina za maturo je bila do leta 1998 po učnem načrtu iz leta 1988 z različnimi dopolnili. Nova matura se je začela v letu 1999 po učnem načrtu iz leta 1995.

¹¹ Učni program je vzet iz B.O.: Le Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale, št. 22, 9. junij 1988 in Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal, str. 5.

tema pa dva ali tri didaktične poudarke in je tako bolj tematsko razporejena kot je npr. vsebina v slovenskem učnem načrtu.

Prvo poglavje se nanaša na odnose velikih geopolitičnih področij in na razvoj svetovnega gospodarstva v kronološkem pregledu. Prvo poglavje ima naslov Izgradnja sedanjega sveta in vsebuje tri teme. Pred temi temami sta dva didaktična poudarka: Rezultat druge svetovne vojne; Preglednica sveta (1945–47). Prva tema Novi svet (1947–konec 50. let) vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Na vzhodu kontinentalna sila; Sovjetska zveza – ljudske demokracije – komunistična Kitajska; 2. Na zahodu ameriška moč organizira 'svoboden svet', zveze in izmenjave (denarni mednarodni sistem, GATT); Marshallov načrt; Rekonstrukcija in izgradnja Evrope na zahodu; 3. Nacionalizmi in neodvisnost Azije in Afrike; Zaključek: bipolarni svet. Druga tema Svetovna rast in ravnotežje velesil (konec 50. let do začetka 70. let) vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Rast: tretja industrijska revolucija; Znanstveni in tehnični napredek; Sprememba dela; 2. Odnosi Vzhod–Zahod. Jedrsko ravnotežje; 3. Pojav tretjega sveta; Od Bandunga do dialoga Sever–Jug. Tretja tema Geopolitika (od začetka 70. let) pa vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Nova kriza; 2. Neravnotežje in nepravilnosti sistema; 3. Odgovori na krizo; Zemljevid sodobnega sveta. Teme so pri prvi temi predvsem politične, v drugi temi pa gospodarske ter vsebujejo progresivno časovno projekcijo dogodkov in procesov, tretja tema vključuje politične in gospodarske teme. Vse teme vsebujejo tudi didaktične poudarke, ki vsebujejo tudi strukturalno sistemsko projekcijo (npr. Marshallov načrt).

Drugo poglavje vsebuje velika geopolitična in kulturna področja: zahodni svet (ki ga označuje liberalna demokracija), socialistični svet in države tretjega sveta. Naslov drugega poglavja je Sodobni svet in vsebuje dve temi. Prva tema Različnost sveta vsebuje naslednje didaktične poudarke oz. probleme: 1. Liberalne družbe zahoda: Geopolitični vidiki zahoda: atlantski svet (ZDA in Evropa), pacifiški svet (ZDA, Japonska, Avstralija ...); Politične oblike: razvoj in delovanje liberalnih demokracij (institucije, politične stranke, javno mnenje); Družbe in kulture; 2. Socialistični svet: Geopolitični vidiki socialističnega sveta: Sovjetska zveza in ljudske demokracije; Kitajska; Socialistične države Tretjega sveta; Politične strukture, razvoj in sodobne oblike oblasti; Družbe in kulture; 3. Tretji svet: Geopolitični vidiki Tretjega sveta: regionalna področja; Kulturni vidiki; Napetosti in konflikti; Nacionalne identitete, politični sistemi; Družbe in kulture med tradicijo in modernizacijo. Druga tema Solidarnost in komunikacija pa ima naslednje vsebinske poudarke: Znanost: razvoj znanstvenega mišljenja, znanstvena politika, etnični problemi sodobne znanosti; Religija: razvoj verskih pojavov: Cerkev in versko stanje v sodobnem svetu; Komunikacija in jeziki: revolucija komunikacije, kroženje idej, zvokov in slik; Šport, svetovni pojav; Mednarodne organizacije in sodelovanje: vloga in delovanje Združenih narodov; Pravice človeka; Pomoč Tretjemu svetu. Drugo poglavje prikazuje sodobni svet in je v povezavi z geografijo. Teme so politične, gospodarske, družbene in kulturne ter vsebujejo predvsem strukturalno sistemsko projekcijo procesov, saj so vključene politične oblike in gospodarske strukture. Teme so povezane z glavnim ciljem, ki poudarja, da se morajo učenci naučiti razložiti strukturo sodobnega sveta. Zanimivi in aktualni didaktični poudarki so predvsem v drugi temi, ki vsebuje znanstveni razvoj, religije, mednarodne organizacije, šport in komunikacijsko tehnologijo.

Tretje poglavje pa vsebuje samo zgodovino Francije od leta 1945 naprej ter njeno vlogo v svetu. Poglavje ima naslov Francija po letu 1945 in vsebuje tri teme. Prva tema Politični razvoj vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Francija leta 1945; Teža zgodovine; IV. republika: sestava in začetek razvijanja; Francija pred problemi onstran morja; V. republika: institucije; Vlada generala de Gaulla (Vojna v Alžiriji; Višek krize; Kriza maja 1968); 2. V. republika po letu 1970; Politično življenje (menjavanje): kriza. Druga tema Družba in kul-

tura vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Od tradicionalne družbe k družbeni spremembi; 2. Ustvarjanje in kulturno izvajanje. Tretja tema Francija v svetu pa vsebuje naslednje didaktične poudarke: 1. Narodna identiteta; 2. Nacionalne ambicije; Od imperija k Evropi; Industrijska nujnost; Neodvisnost in varnost; 3. Svetovna vloga evropske sile; Kulturna prisotnost Francije v svetu; Frankofonija.¹²

Razporeditev tem je v prvem in tretjem poglavju kronološka, v drugem poglavju pa tematska. Izbor učne vsebine je v skladu z glavnim učnim ciljem, saj vsebuje vse vidike (politični, gospodarski, kulturni, znanstveni, družbeni), tako da je izbor ustrezen in uporaben, saj učenci natančno spoznajo strukturo sodobnega sveta. V prvem poglavju je poudarek na političnem razvoju, podobno kot v slovenskem učnem načrtu, v drugem poglavju pa gre za razlago različnosti sodobnega sveta, kjer so poudarjene politične in gospodarske strukture ter kulturni razvoj. Učna vsebina omogoča globino in širino ter je predvsem strukturalno zasnovana. Vsa tri poglavja vsebujejo teme, ki se povezujejo s sedanjo ureditvijo po svetu, v Evropi in Franciji ter se povezujejo z geografijo in sociologijo. Zgodovina Francije je predstavljena posebej in ne tako kot v slovenskem učnem načrtu, kjer je slovenska zgodovina 20. stoletja vključena v dogajanje Evrope in sveta.

Tematizacija vsebine je zelo sistematična in pregledna. Vsebina je razdeljena na tri poglavja. Prvo poglavje ima tri teme z devetimi didaktičnimi problemi, drugo poglavje ima dve temi s sedmimi didaktičnimi poudarki, tretje poglavje pa ima tri teme z osmimi didaktičnimi poglavji. Skupaj torej osem tem in 24 didaktičnih problemov (od leta 1993 pa zaradi sprememb, tri poglavja, 10 tem in 25 didaktičnih poudarkov). Tematizacija vsebine pa je skoraj ista tudi za 1. in 2. letnik srednje šole, kjer so ravno tako tri poglavja razdeljena v osem tem z didaktičnimi poudarki. Didaktični poudarki so jasni in jedrnat.

Učni načrt za zadnji letnik iz leta 1988 ni vseboval nobenih posebnih metodičnih navodil za učitelje. Poudarjal je le, da je potrebno učence spodbujati k samostojnemu delu.

Leta 1993 je bilo izdano dopolnilo k učnemu načrtu iz leta 1988, ki je prinesel spremembe pri razporeditvi vsebine pri drugem poglavju *Sodobni svet*, predvsem zaradi boljše povezave z geografijo. Tako je bilo poglavje razdeljeno v štiri teme s štirimi didaktičnimi poudarki: 1. tema *Politični režimi v sodobnem svetu (ZDA, Zahodna Evropa ...)*; 2. tema *Religija (vere, cerkev in versko stanje v današnjem svetu)*; 3. tema *Komunikacija in jeziki (revolucija v tehnologiji in komunikacijah, kroženje idej, zvokov in slik)*; 4. tema *Mednarodne organizacije in sodelovanje (vloga in delovanje Združenih narodov, pravice človeka)*.¹³ Tudi te teme vsebujejo strukturalno sistemsko projekcijo, nekatere pa tudi sistemsko regresivno projekcijo dogodkov in pojavov ter predstavljajo politični, verski, komunikacijski in mednarodni razvoj.

Dodatki oz. dopolnila k učnemu načrtu (1993), ki so izšli kasneje, pa so predvsem povezani z vsebinami, ki se ne preverjajo na maturi ali pa z navodili za pripravo na maturo.

¹² Poglavja, teme in didaktični poudarki so iz: *Histoire-Géographie, Supplément au B.O. n°22 – 9 juin 1988*, str. 183–185.

¹³ *Histoire-Géographie, B.O. n°33 – 7 octobre 1993*, str. 3009–3010. Dodani so nekateri vsebinski napotki kot npr., da ni potrebno poznavanje dogodkov nekaterih političnih konfliktov (npr. Vietnamske vojne), ampak morajo učenci znati razložiti vzroke in vlogo velesil pri teh konfliktih. Za esejsko nalogo ne more biti tema ZDA v času Nixona ali tema SZ v času Hruščova. Zgodovinsko poglavje o deželah tretjega sveta mora biti v povezavi z geografskim poglavjem o deželah v razvoju. Skupna predstavitev in politični problemi so lahko za temo pri zgodovinski maturi, proučevanje družb in kultur povezanih s problemi razvoja pa so lahko pri geografski maturi. Temi o znanstvenem razvoju in francoski narodni identiteti ravno tako ne moreta biti za maturo. Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). *Histoire. Terminales. Les cahiers du bac*. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal, str. 6.

Dopolnila vsebujejo informacije o pisnem izpitu (vrste nalog, izbor nalog, ocenjevanje nalog in vsebino iz učnega načrta, ki je predvidena za maturo).¹⁴

Učna snov, ki je bila za maturo do leta 1998, je bila učna snov zadnjega letnika v srednji šoli, torej obdobje od leta 1945 do konca 80. let.¹⁵ Glavni cilj pri maturi je bil preverjanje sposobnosti učencev pri predmetu zgodovina in tudi pri predmetu geografija. Specifični izpitni cilji so bili, da matura preverja sposobnost razumevanja, sposobnost organiziranja in razvrščanja idej, sposobnost logičnega sklepanja in sposobnost kronološke predstavitve.¹⁶ Matura je bila v pisni obliki. Pisni izpit je trajal štiri ure, dve uri so učenci pisali zgodovino in dve uri geografijo. Izpitna pola je bila samo ena, vendar je bila razdeljena v dva dela. Prvi del je vseboval tri naloge za zgodovino, drugi del pa tri naloge za geografijo. Učenec je izbral eno vprašanje iz prvega in eno iz drugega dela. Oba dela sta vsebovala dve esejski nalogi in en komentar pisnih virov.¹⁷

Učni načrt za zadnji letnik srednje šole iz leta 1995¹⁸

Novi učni načrt iz leta 1995 vsebuje tudi kratko predstavitev predmeta zgodovine in geografije v srednji šoli, učne cilje, pristope in metode dela ter vsebino po letnikih. Splošnih učnih ciljev je več kot v učnem načrtu iz leta 1988 in so namenjeni pouku zgodovine in geografije v srednji šoli. Učni cilji poudarjajo posredovanje in poznavanje zgodovinskih in geografskih znanj, še posebej nove znanstvene izsledke in najnovejša univerzitetna raz-

¹⁴ B.O.: Le Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale, št. 6, 9. februar 1989; B.O.: Le Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale, št. 41, 21. november 1991. Tudi v: Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal, str. 6–7. Vprašanja, ki jih ni pri maturi iz predmeta zgodovine, se nanašajo na sedanji svet (npr. socialistični svet; dežele tretjega sveta, nacionalne identitete, politične sisteme, družbe in kulture med tradicijo in modernostjo; pomoč tretjemu svetu; mednarodne organizacije in sodelovanja) in na nacionalno identiteto Francozov. Vprašanja, ki jih ni pri komentarju na zgodovinske vire, pa se nanašajo na sodobni svet (geopolitične vidike tretjega sveta: regije, kulturna področja, napetosti in konflikte). Vprašanja, ki ne morejo biti za določene teme, lahko pa se nanašajo na druge teme v programu, so za sodobni svet (liberalne družbe zahoda, družbe in kulture; znanost, religije, komunikacije in jeziki) in pri Franciji po letu 1945 (kulturno ustvarjanje in znanje; iz poglavja o Franciji v svetu pa odlomki 'Nacionalne težnje, od Imperija do Evrope, Industrijska nujnost, Samostojnost in varnost, Svetovna vloga evropske sile, Kulturna vloga Francije v svetu, Frankofonija). Tako pri prvem kot pri tretjem poglavju, se vprašanja ne smejo omejiti na zadnjih deset let, razen pri časovnem pregledu Francije in sveta. Pri Sovjetski zvezi se upoštevajo dogodki do leta 1991.

¹⁵ Dodatki k učnemu načrtu iz leta 1988 so v uradnem dokumentu (le Bulletin Officiel) od leta 1989–93 in prinašajo navodila za pripravo na pisno maturo ter informacije o poteku pisnega dela mature. Do leta 1993 je potekala matura pri štirih smereh v splošni srednji šoli: A, B, C in D. Pisni izpit je trajal štiri ure, 10 točk je bilo za zgodovinski del in 10 točk za geografski del. Učenci so pri zgodovini lahko izbirali med tremi nalogami: dve esejski nalogi in ena naloga kot komentar na vire. Histoire-Géographie, B.O. n°33 – 7 octobre 1993, str. 3008–3009 in B.O. n°41, 21 novembre 1991. Leta 1994 je potekala matura pri treh smereh v splošni srednji šoli: literarni, družbeno-ekonomski in naravoslovni. Vrste nalog so ostale iste.

¹⁶ <http://www.ac-toulouse.fr/histgeo/bac.htm> (Histoire-Géographie, L'épreuve du Bac...avec quelques elements de correction ..., Internet: avgust 1998); Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal, str. 8; Histoire-Géographie L-ES-S. (1997). Les Sujets Nathan. 98 Bac corrigé. Paris: Nathan, str. 8.

¹⁷ Ko učenci izbirajo temo oz. nalogo, si morajo postaviti naslednja vprašanja: "O čem je tema? Kaj zahteva?; Katera je tema, ki jo najbolj poznam? Katera je tista tema, kjer lahko dosežem dober rezultat?" Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal, str. 9.

¹⁸ Vsebina za prvi in drugi letnik se je z učnim načrtom leta 1995 povsem spremenila: Prvi letnik vsebuje učno vsebino od 5. stol. do srede 19. stol.: 1. Mestna država in državljani v Atenah v 5. stol. pr. Kr., Državlanske pravice v rimski državi v 2. stol.; 2. Rojstvo in širjenje krščanstva; 3. Prikaz Sredozemlja v

iskovanja; razumevanje sodobnega sveta, raznovrstnost kultur, civilizacij in družbenih dogajanj (didaktični vidik); pripravljanje učencev za življenje v družbi in državi, kjer naj bi vladalo spoštovanje in tolerantnost (vzgojni vidik); pridobivanje sposobnosti analize dogodkov, kar je pomembno za razvoj miselnih sposobnosti (metodični vidik).¹⁹

Učni načrt pa ima bistveno več metodičnih napotkov, saj podaja način učnega dela. Vsebina naj omogoča, da se učenci naučijo pisno izražati ter brati, uporabljati in analizirati pisno in slikovno gradivo. Srednješolska zgodovina zahteva bolj sintetični kot analitični pristop, zato učni načrt predlaga problemski pristop, kjer učenci iščejo bistvene podatke, jih klasificirajo in urejajo ter se tako navajajo na kritično mišljenje. Zgodovinske vire učenci uporabljajo, vendar ne kot pravi znanstveniki. Pomembno je, da viri predstavljajo sredstvo za individualno delo učencev in vajo za razvijanje kritičnega mišljenja. Pri tem učenci proučujejo izvor, naravo, bistvo in vrednost virov ter primerjajo informacije, ki jih dobijo v virih. Učni načrt pa tako kot slovenski učni načrt učiteljem dopušča svobodno izbiro oblik in metod dela. Učitelji morajo upoštevati le učne cilje in vsebino učnega načrta. Učni načrt predlaga tudi uporabo sodobne tehnologije za proučevanje slikovnega in pisnega gradiva pri pouku.²⁰ Na podlagi teh objektivnih dejavnikov lahko sklepamo, kako poteka pouk oz. priprava na maturo v Franciji.

Problemski pristop k vsebini in izbor pomembnejših dogodkov v drugi polovici 20. stoletja so bili razlogi za izbor vsebine zadnjega letnika. Vsebina je razdeljena v tri poglavja in obsega čas od leta 1939 do 1995. Prvo poglavje Druga svetovna vojna (7 do 9 ur) ima samo tri teme. Pri prvi temi Glavne faze naj bi učenci ponovili vzroke, ki so jih obdelali že v prejšnjem letniku; s pomočjo zemljevida bi analizirali glavne faze vojne, vendar pa naj bi se omejili le na najvažnejše ter bi razložili razsežnost in naravo konflikta. Pri drugi temi Evropa in Francija v vojni naj bi učenci ob zemljevidu Evrope leta 1942 ugotovili razsežnost okupacije, oblike kolaboracije in odpora, se seznanili z načrtnim uničevanjem Židov in

12. stol., Križišče treh civilizacij; 4. Humanizem in renesansa; 5. Obdobje revolucij: Odpor proti absolutni monarhiji, Politične izkušnje v Franciji od 1789 do 1815, Zaradi revolucionarnih vrenj je Evropa spremenjena; 6. Evropa med restavracijo in revolucijo (od 1815 do srede 19. stol.): Liberalizem in nacionalizem, Romantika, Francoska monarhija v času nepopolne volilne pravice (1815 do 1848). Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 51–52 in <http://www.orbital2.orbital.fr/cdletouze/proglhis.htm> (Histoire au lycée, Internet: avgust 1998). Drugi letnik pa vsebuje učno snov od srede 19. stol. do 1939: 1. Industrijska doba in njena civilizacija (od srede 19. stol. do 1939): Spremembe na gospodarskem in socialnem področju, ideologije v industrijski dobi v Evropi in Severni Ameriki; Evropa in svet; Religija, kultura, umetnost; 2. Narodi in države (od srede 19. stol. do 1914): Narodi in nacionalizmi v Evropi pred letom 1914; Industrijske države med konzervativno tradicijo in napredovanjem liberalizma in demokracije; Francija 1848–1914; 3. Od prve svetovne vojne do druge svetovne vojne (1914 do 1939): Prva svetovna vojna, revolucija v Rusiji in prevrati v Evropi; Kriza liberalnih demokracij; Francija 1919–1939; Totalitarni režimi: fašizem, nacizem, stalinizem. Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 53–54 in <http://www.orbital2.orbital.fr/cdletouze/proglhis.htm> (Histoire au lycée, Internet: avgust 1998). V obeh letnikih je zgodovina Francije vključena v evropski prostor, teme vsebujejo kronološko progresivno projekcijo in vsebujejo politični, vojaški, gospodarski in družbeni vidik. Francoski srednješolski učni načrt vsebuje učno vsebino za tri leta, medtem ko vsebuje slovenski učni načrt učno vsebino za štiri leta v srednji šoli. Oba učna načrta vsebujeta učno vsebino, ki je kronološko progresivno razporejena, vendar pa francoski učni načrt začenja vsebino šele s petim stoletjem, slovenski učni načrt pa s prazgodovino.

¹⁹ Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli: Letnik V. Št. 3, str. 50 in B.O. n° 12, 29 juin 1995: <http://www.ac-poitiers.fr/pedago/coll-lyc-geo/infos/textbo/program/BOly.htm> (Présentation des programmes d'histoire et de géographie au lycée, Internet: avgust 1998).

²⁰ Ibid., str. 50–51.

Romov, spoznali dogodke v Franciji (vojno, Vichyjevsko vlado, različne oblike kolaboracije, vlogo odporniških gibanj, osvoboditev). Pri tretji temi Posledice vojne naj bi učenci analizirali materialno in moralno škodo, ki jo je konflikt povzročil ter se seznanili z novo sliko sveta ter z ustanovitvijo OZN. Drugo poglavje vsebuje le najpomembnejše faze druge svetovne vojne, vendar pa ne vsebuje predlogov, katere primere evropskih držav bi se lahko obravnavalo pri drugi temi glede odporniških gibanj, razen seveda Francije. Poglavje vsebuje vojaški in politični vidik z jasno oblikovanimi didaktičnimi poudarki. Drugo poglavje Svet od 1945 do danes (21 do 23 ur) vsebuje 4 teme (npr. slovenski učni načrt ima devet tem). Pri prvi temi Gospodarske in socialne spremembe po letu 1945 naj bi učenci začrtali okvir socialnega in gospodarskega razvoja druge polovice 20. stoletja; spoznali, da po letu 1945 razvoj ni potekal v vseh deželah enako. Druga tema ima naslov Veliki ideološki modeli v svetu (organi oblasti, družba in kultura) ter njihov razvoj: sovjetski model, ameriški model, kitajski model in model liberalne Evrope. Učenci naj bi se ne spuščali v opisovanje podrobnosti, ampak bi pokazali najpomembnejše značilnosti teh modelov; analizirali bi njihov vpliv in njihove razsežnosti po letu 1945, evropske razmere bi proučevali kot celoto ter se pri tem oprli na znanje, pridobljeno pri geografiji v prejšnjem razredu. Pri tretji temi Nasprotje med velikimi silami in razkroj blokov naj bi učenci poudarili glavne poteze mednarodne politike in se ne bi spuščali v podrobno opisovanje kriz. Pri četrti temi Osvoboditev podložnih narodov in pojav Tretjega sveta naj bi učenci s pomočjo zemljevida na izbranih primerih prikazali različne procese osvobajanja ljudstev po letu 1945 ter analizirali in pojasnili mnoge probleme, ki se občutijo še danes. Vsebina po letu 1945 je razporejena v gospodarsko-družbene in politične teme, vendar pa število primerov oz. držav pri zgornjih temah ni nakazano. Vsebina po letu 1945 je manj povezana z geografijo kot je bila v starejšem učnem načrtu, kjer je bila ta vsebina razdeljena v dve poglavji. Še vedno pa vsebina vsebuje strukturalno sistemsko projekcijo procesov in omogoča, da učenci spoznajo in razumejo strukturo sodobnega sveta. Zanimiva je razdelitev političnega razvoja na različne modele (npr. ameriški, sovjetski, kitajski, evropski) in tudi, da hladna vojna ni v ospredju pri prikazu razvoja sveta po letu 1945. Tretje poglavje Francija po letu 1945 (9 do 11 ur) vsebuje dve temi. Pri prvi temi Politični razvoj naj bi učenci proučili glavne faze političnega razvoja Francije po letu 1945, analizirali delovanje in pomen institucij V. republike ter spoznali trajne smernice in glavne faze zunanje politike. Pri drugi temi Gospodarstvo, družba, kultura naj bi učenci poudarili spremembe gospodarske in socialne strukture Francije ter analizirali razvoj prebivalstva, pokazali njihov način življenja, kulturne navade in verovanja.²¹ Tretje poglavje je edino, ki je ostalo podobno tretjemu poglavju v starejšem učnem načrtu, vendar pa je učni načrt iz leta 1988 bolj poudarjal vlogo Francije v Evropi in pomen nacionalne identitete, novi učni načrt pa se omejuje na politični, gospodarski, družbeni in kulturni razvoj Francije po drugi svetovni vojni.

Tematizacija vsebine je tudi v tem učnem načrtu zelo sistematična in pregledna. Vsebina je razdeljena v tri poglavja, ta pa vsebujejo dve, tri ali štiri teme z didaktičnimi poudarki, ki so izraženi z operativnimi cilji oz. z problemi, ki bi jih morali učenci osvojiti. Operativni cilji se nanašajo predvsem na znanje in razumevanje. Izbor vsebine je takšen, da ne vsebuje samo političnega razvoja po letu 1945, ampak tudi gospodarski, družbeni in kulturni razvoj. Pri prvem poglavju je vsebina kronološko razporejena, pri drugem poglavju eksemplarično s strukturalno sistemsko projekcijo procesov, tretje poglavje pa vsebuje le zgodovino Francije s časovno in strukturalno projekcijo dogodkov. Zanimiva je razporeditev tem v drugem

²¹ Povzeto po: Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 55–57.

poglavju Svet od 1945 do danes, kjer prva tema obravnava družbeni in gospodarski razvoj po letu 1945, druga tema različne politične in gospodarske modele, tretja in četrta tema pa vključujeta pomembnejše svetovne dogodke po letu 1945. Takšna razporeditev bi bila ustrezna tudi za slovenski učni načrt. Tudi slovenska zgodovina bi bila lahko ločena v posebni široki temi v učnem načrtu, kot je to npr. v slovenskih učbenikih za 20. stoletje.

Če primerjamo francoski učni načrt za zadnji letnik iz leta 1995 in slovenski učni načrt za zadnji letnik iz leta 1998, lahko ugotovimo, da vsebina po letu 1945 pri francoskem učnem načrtu poudarja različne modele (npr. kitajski, sovjetski, ameriški model), mednarodno politiko, dekolonizacijo in Tretji svet, posebna tema pa tudi gospodarsko-socialni razvoj ter tako vsebuje strukturalno sistemsko projekcijo; pri slovenskem učnem načrtu pa je vsebina bolj kronološko zasnovana v dogajanje po letu 1945, v petdesetih letih, šestdesetih letih in v sedemdesetih ter osemdesetih letih skupaj ter predstavlja glavne dogodke in procese po letu 1945. Pomembno pa je, da tudi slovenski učni načrt vsebuje več vidikov, vojaško-političnega, družbeno-gospodarskega in kulturnega.

Francoski učni načrt vsebuje 25 didaktičnih poudarkov, ki so razporejeni v devet tem in v tri poglavja. Učni načrt predvideva skupaj 37–43 ur za zgodovino (4 ure na teden skupaj z geografijo, za geografijo ravno tako 37–43 ur) in je eden od redkih učnih načrtov, ki predlagajo tudi število ur za posamezna poglavja. Razmerje med poglavji, temami in didaktični poudarki je solidno.²² Učna vsebina je zanimiva, bogata, ustrezna ter omogoča širino in tudi globino. Tematizacija vsebine je pregledna in jedrnata, saj vsebuje manj poglavij in tem ter tudi didaktičnih poudarkov. Tako je število didaktičnih poudarkov bolj skladno s predlaganim številom ur za zgodovino pri francoskem učnem načrtu kot pa pri slovenskem učnem načrtu, kjer število didaktičnih poudarkov in operativnih ciljev presega letno število ur.

Tudi temu francoskemu učnemu načrtu so sledila uradna dopolnila (1997), ki so se nanašala na maturo²³ in so vključevala splošne in specifične izpitne cilje, vrste nalog (esejska naloga, komentar enega ali več virov), čas reševanja nalog, način izbire nalog in potek ustnega izpita ter navodila za reševanje izpitnih nalog.²⁴ Matura iz predmeta zgodovina od leta 1999 obsega obdobje od leta 1939 do 1995. Splošni cilj mature od leta 1999 naprej je podoben starejši maturi, saj mora matura preverjati sposobnosti pri zgodovini in geografiji, še posebej zgodovinsko in geografsko mišljenje. Dodan pa je nov splošni cilj, to je uporaba različnih virov. Specifični izpitni cilji nove mature so predvsem preverjanje in ocenjevanje sposobnosti, kot so npr. zbiranje informacij, klasificiranje, analiziranje in sintetiziranje infor-

²² Tematizacija vsebine je zelo podobna v vseh treh letnikih pri francoskem učnem načrtu iz leta 1988 (poglavje vsebuje osem tem), pri učnem načrtu iz leta 1995 pa je za vsak letnik drugačna (npr. 1. letnik vsebuje 6 poglavij s šestimi temami, 2. letnik ima 3 poglavja z desetimi temami in 3. letnik ima 3 poglavja z devetimi temami).

²³ <http://www.ac-poitiers.fr/pedago/coll-lyc/hist-geo/infos/textbo/bac.htm> (Définition des épreuves d'histoire-géographie aux baccalauréats général et technologique à compter de la session 1999, Internet: julij 1999).

Informacije o novi maturi se nahajajo: <http://www.ac-clermont.fr/pedago/histgeo/informer/inspecti/laub1197.htm> (Les épreuves du baccalauréat des séries générales pour la session 1999, Internet: avgust 1998); <http://web.fdn.fr/cfjarraud/bac-hg00.htm> (Définition des épreuves d'histoire-géographie aux baccalauréats général et technologique à compter de la session 1999, Internet: avgust 1998); Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. (1999). Corrigés. Paris: Nathan, str. 10–24.

²⁴ Uradna pravila za izvajanje mature v letu 1999 so v B.O. n°12, 20 mars 1997, str. 888–891. <http://web.fdn.fr/cfjarraud/bac-hg00.htm> (Définition des épreuves d'histoire-géographie aux baccalauréats général et technologique à compter de la session 1999, Internet: avgust 1998) in tudi: <http://www.ac-toulouse.fr/histgeo/program/bac99.htm> (Le nouveau baccalauréat est arrivé, Internet: avgust 1998).

macij ter odgovarjanje na problemska vprašanja. Specifični cilji se nanašajo na tipe nalog pri maturi. Pri starejši maturi sta bila dva tipa nalog (esejska naloga in naloge, ki so se nanašale na pisne virov), pri novi maturi pa je ostala esejska naloga (oz. daljši sestavek), podobna naloga, ki se nanaša na en vir (pisni ali vizualni), uvedena pa je bila nova naloga za proučevanje virov oz. komentar več različnih virov.²⁵ Glavni cilji pri pisanju esejev oz. daljših sestavkov so, da morajo učenci na podlagi znanja, ugotoviti problem in nanj odgovoriti v urejenem sestavku ter da znajo uporabiti koncepte in specifično besedišče. Glavni cilji pri proučevanju virov oz. komentarju več različnih virov so, da učenci znajo na podlagi znanja poiskati informacije iz različnih virov, so jih sposobni klasificirati po ključnih besedah (temah) in jih postaviti v odnose ter sestaviti kritično in argumentirano sintezo. Glavni cilji komentarja enega vira (pisnega ali vizualnega) so, da znajo učenci uporabiti znanje za kritično branje in analizo vira ter natančno odgovoriti na vprašanja.²⁶

Ti glavni cilji se tudi ocenjujejo pri teh treh tipih izpitnih nalog. Naloge naj ne bi preverjale le podatkovnega znanja, ampak široko znanje, poznavanje in razumevanje zgodovinskega dogajanja. Izpitna pola je ravno tako razdeljena v dva dela (zgodovinski in geografski del). Čas pisanja je 4 ure, vendar pa izpitno dopolnilo k učnemu načrtu (1997) predlaga dve uri in pol do tri ure za prvi del izpitne pole in ostali čas za drugi del izpitne pole. Novost je, da se z žrebom določi, kateri predmet bo v prvem delu (pomembnejšem delu).²⁷ Če je v prvem delu izbrana zgodovina, potem imajo učenci možnost izbire med dvema esejskima in enim komentarjem, ki se nanaša na več virov. Če je v prvem delu izbrana geografija, imajo učenci možnost izbire med dvema komentarjema, ki se nanašata ne en vir pri zgodovini v drugem delu.²⁸

Zaključek

Glavni poudarek pri francoskih učnih načrtih je, da zgodovina omogoča učencem, da lahko spoznajo sodobni svet, v katerem živijo.²⁹ Sestavni elementi šolskega znanja so dejstva (dogodki, institucije, družbe, gospodarstvo, tehnika, vera, kultura); besedišče oz. terminologija predmeta; pojmi (iz zgodovine in drugih predmetov); sposobnosti pri obeh predmetih (npr. analizirati in sintetizirati slikovno gradivo, pisati eseje ipd.); načini razmišljanja (deduktivno, induktivno, dialektično).³⁰

²⁵ Glavne spremembe so naslednje: Pri pisnem delu je večja sprememba pri komentarju oz. nalogah, ki se nanašajo na virov. Ta tip nalog se nanaša lahko na en vir ali na več virov iz široke teme (prej iz ozke). Naloge so lahko v vprašalni ali trdilni obliki. Učenci morajo predstaviti virov kot pri prejšnji maturi, vendar pa morajo potem namesto odgovarjanja na vprašanja, ki že predstavljajo vrstni red: jedro in zaključek, vse informacije, ki jih dobijo v virih razvrstiti oz. klasificirati v teme (primerjava ali razlikovanje) v obliki preglednic ali v pisni razlagi. Na koncu pa morajo s pomočjo zbranih in klasificiranih informacij odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Komentar naj bi imel približno 300 besed. <http://www.ac-clermont.fr/pedago/histgeo/informer/inspecti/laub1197.htm> (Les épreuves du baccalauréat des séries générales pour la session 1999, Internet: avgust 1998). Esejska naloga je nespremenjena, spremenil se je le njen naziv (prej Dissertation: šolska pisna naloga, sedaj Composition: sestavek ali šolska naloga).

²⁶ Informacije o maturi leta 1999 so tudi v: Triaud, C. (1998). *Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalauréat L-ES-S.* Paris: Vauibert, str. 11–18.

²⁷ B.O. n°12, 20 mars 1997, str. 888–891.

²⁸ Geografski del izpitne pole vsebuje dve nalogi: proučevanje geografskih virov in izdelovanje zemljevida ali skice.

²⁹ Varenne, G. (1989). *Histoire. Point bac. Aide-mémoire.* Paris: Hachette, str. 2.

³⁰ Le Pellec, J., Marcos-Alvarez, V. (1991). *Enseigner l'histoire: un métier qui s'apprend.* Paris: Hachette, str. 48–49.

Učitelji zgodovine v srednjih šolah so v Strasbourgu marca 1998 poudarili, da naj bi splošni cilji izobraževanja v Franciji "upoštevali različnosti učencev, njihove potrebe (izpit, nadaljevanje šolanja, osebna kultura ...); dovolili mladim, da postanejo državljani, ki bi razumeli svet, dejanja, ideje, kompleksnost in različnost ter razvijali moralne in druge vrednote (svoboda, bratstvo, enakost, toleranca, odgovornost, solidarnost)."³¹ Ti elementi so vključeni tudi v novem francoskem učnem načrtu iz leta 1995. Učitelji zgodovine so mnenja, da mora zgodovina pomagati posameznikom preiti od posameznosti k splošnosti, uvrstiti se v svet, izogibati se zaprtosti v času in prostoru. Zato ponujajo učencem gradivo za informiranje, izbiranje, razvrščanje, kritiziranje, sintetiziranje in jih pripravljajo, da postanejo aktivni državljani.³²

Zato tudi izbor vsebine ni le enciklopedično znanje, ampak podrobno znanje, ki ga učenci potrebujejo in ki še vedno vpliva na sedanjost ter pripravlja učence na vlogo evropskega državljana.³³ Tako v novem učnem načrtu iz leta 1995 v prvem letniku srednje šole oz. gimnazije prevladuje kulturna in politična zgodovina, v drugem letniku pa gospodarska zgodovina ter razumevanje sprememb in procesov s poudarkom na francoski zgodovini, v zadnjem letniku pa prevladuje gospodarska, družbena in politična zgodovina (mednarodni odnosi do leta 1990), dodana pa je tudi kulturna zgodovina (umetnost, religija ...).³⁴ Francoski učni načrt vsebuje teme, ki vsebujejo več vidikov (ekonomski, družbeni, kulturni in politični vidik). Vendar pa učenci ne morejo spoznati hkrati nacionalne in evropske zgodovine, saj je zgodovina Francije v zadnjem letniku izolirano in obširno predstavljena v posebnem poglavju in ni vključena v svetovno in evropsko dogajanje.³⁵

Sistematična tematizacija vsebine, jasna in ustrezna razporeditev tem po letu 1945, predlagano število ur za široke teme ter manjše število didaktičnih poudarkov so kvalitete, ki bi jih lahko prevzeli tudi pisci slovenskih učnih načrtov. Na podlagi analize didaktičnih učil, lahko posredno sklepamo, da je v Franciji pouk bolj zaprt, saj obstaja samo en učni načrt, ki predpisuje učno vsebino za zadnji letnik srednje šole, ki je zelo omejena (svetovna, evropska in francoska zgodovina po letu 1939) in odločilno vpliva na didaktično-metodično zasnovu učbenikov in priročnikov, ki jih izdajajo različne založbe. Sklepamo lahko, da je pouk usmerjen k pridobivanju znanja in podatkov za to obdobje na eni strani, na drugi strani pa tudi k samostojnemu pridobivanju znanja (pisanje esejskih nalog) in učenju analize različnih zgodovinskih virov ter tako vključuje tudi višje kognitivne cilje.

Literatura

B.O. n° 22, 9 juin 1988.

B.O. n° 6, 9 février 1989.

B.O. n° 41, 21 novembre 1991.

B.O. n° 12, 29 juin 1995.

B.O. n° 12, 20 mars 1997.

Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). *Histoire. Terminales. Les cahiers du bac.* Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal.

Histoire 2re. (1993). Collection J. Marseille. Nathan.

Histoire-Géographie L-ES-S. (1997). Les Sujets Nathan. 98 Bac corrigé. Paris: Nathan.

Histoire-Géographie, B.O. n° 22 – 24 juin 1993.

³¹ <http://www.cndp.fr/colloquelycee/histgeo.htm> (Journées disciplinaires d'histoire-géographie, Internet: avgust 1998)

³² Ibid.

³³ Evropska dimenzija pri načrtovanju izobraževanja se kaže tudi pri uvajanju učenja jezikov v osnovno šolo. Gre za mednarodno odprtost, bilateralno sodelovanje. Rancurel, M. (1995). *L'enseignement secondaire en France.* Strasbourg: Conseil de l'Europe, str. 52.

³⁴ <http://www.ac-grenoble.fr/histoire/Programmes/Lycees/Classique/general/compterm.htm> (Documents d'accompagnement cycle terminal voie générale, Internet: avgust 1998)

³⁵ *The European Content of the School History Curriculum.* (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation, str. 30–31.

- Histoire-Géographie, B.O. n^o23 – 4 juin 1992.
Histoire-Géographie, B.O. n^o33 – 7 octobre 1993.
<http://web.fdn.fr/cfjarraud/bac-hg00.htm> (Définition des épreuves d'histoire-géographie aux baccalauréats général et technologique à compter de la session 1999, Internet: avgust 1998).
<http://www.ac-clermont.fr/pedago/histgeo/informer/inspecti/laub1197.htm> (Les épreuves du baccalauréat des séries générales pour la session 1999, Internet: avgust 1998).
<http://www.ac-grenoble.fr/histoire/Programmes/lycee/Classique/general/compterm.htm> (Documents d'accompagnement cycle terminal voie générale, Internet: avgust 1998).
<http://www.ac-poitiers.fr/pedago/coll-lyc/hist-geo/infos/textbo/bac.htm> (Définition des épreuves d'histoire-géographie aux baccalauréats général et technologique à compter de la session 1999, Internet: julij 1999).
<http://www.ac-poitiers.fr/pedago/coll-lyc-geo/infos/textbo/program/BOly.htm> (Présentation des programmes d'histoire et de géographie au lycée, Internet: avgust 1998).
<http://www.ac-toulouse.fr/histgeo/bac.htm> (Histoire-Géographie, L'épreuve du Bac ... avec quelques éléments de correction ..., Internet: avgust 1998).
<http://www.ac-toulouse.fr/histgeo/program/bac99.htm> (Le nouveau baccalauréat est arrivé, Internet: avgust 1998).
<http://www.cndp.fr/colloquelycee/histgeo.htm> (Journées disciplinaires d'histoire-géographie, Internet: avgust 1998).
<http://www.education.gouv.fr/actu/bac1b.htm> (La session 1998 en quelques chiffres, Internet: avgust 1998).
<http://www.eurydice.org/Eurydice/files/FREN/tc5FREN.htm> (Le système éducatif français 1997, Internet: avgust 1998).
<http://www.orbital2.orbital.fr/cdletouze/proglhis.htm> (Histoire au lycée, Internet: avgust 1998).
Kurikularna prenova gimnazijskega izobraževanja (Splošna gimnazija brez klasične gimnazije). (1996). Gradivo za obravnavo na Nacionalnem kurikularnem svetu in Strokovnem svetu za splošno izobraževanje. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
Le Pellec, J., Marcos-Alvarez, V. (1991). Enseigner l'histoire: un métier qui s'apprend. Paris: Hachette.
Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. (1999). Corrigés. Paris: Nathan.
Lipuzič, B. (1993). Izobraževalni trendi v Zahodni Evropi. Pregled strukturnih sprememb v šolskih sistemih. Nova Gorica: Educa.
Lipuzič, B. (1997). Evropska šola med državo in civilno družbo. Upravljanje šolskih sistemov. Nova Gorica: Educa.
Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center.
Rancurel, M. (1995). L'enseignement secondaire en France. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
Rutar Ilc, Z., Rutar, D. (1997). Kaj poučujemo in preverjamo v šolah. Radovljica: Didakta.
The European Content of the School History Curriculum. (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.
Triaud, C. (1998). Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalauréat L-ES-S. Paris: Vauibert.
Varenne, G. (1989). Histoire. Point bac. Aide-mémoire. Paris: Hachette.
Wedam, V. (1996). Učni načrt za zgodovino v splošni in tehnološki srednji šoli v Franciji. V: Zgodovina v šoli. Letnik V. Št. 3, str. 50–57.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

“Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem”

Ljubljana, 11. in 12. april 2001

Šestdesetletnice začetka druge svetovne vojne na slovenskih tleh se je kot važne in pomembne obletnice spomnila tudi Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki je ob tej priložnosti pripravila dvodnevni znanstveni posvet *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem* (11. in 12. april 2001). Pokrovitelj posveta je bil predsednik Republike Slovenije, Milan Kučan, soorganizatorji pa Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Arhiv Republike Slovenije, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Narodna in študijska knjižnica iz Trsta in Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca. 11. aprila (natanko šestdeset let potem, ko je v Ljubljano vkorakala italijanska okupatorska vojska in mesto zasedla) se je v dvorani upravne enote Vič-Rudnik v Ljubljani zbralo okrog 200 zgodovinarjev in drugih udeležencev posveta. Zbrane, med njimi tudi predsednika Republike Slovenije, je uvodoma pozdravil predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije Jurij Perovšek in otvoril posvet. Prvi je svoj referat predstavil Dušan Nečak (*Politične razmere v Evropi ob začetku druge svetovne vojne*), ki je orisal čas pred izbruhom druge svetovne vojne ali t.i. “trideseta leta” svetovne zgodovine, zaznamovana z vzponom fašizma in nacizma na eni ter organiziranjem odpora proti obema na drugi strani. Spregovoril je o posledicah gospodarske krize in predstavil vzroke in okoliščine, ki so Hitlerju omogočile, da je z napadom na Poljsko začel krvavo vojno za svetovno prevlado. Janko Prunk (*Duhovno politični položaj liberalnih in katoliških političnih sil pred drugo svetovno vojno*) je spregovoril o krizi liberalizma v Evropi v letih pred drugo svetovno vojno in njegovem razcvetu v Ameriki po zaslugah ameriškega predsednika F. D. Roosevelta in njegovega New Deala, ki je pripomogel k povojni obnovi liberalne demokracije. V evropskem katoliškem političnem taboru je prišlo do razkola. Večji del je ostajal zvest svojim antiliberalnim in antisocialističnim nazorom in ni mogel sodelovati z liberalci v boju proti fašizmu, manjšina demokratično osamosvojenih katoličanov pa je nastopila proti fašizmu in po vojni sodelovala pri obnovi demokracije. Peter Vodopivec (*Moč in nemoč ideje in politike Ljudske fronte*) je ugotavljal, da je imelo slovensko ljudskofrontno gibanje tako kot v ostali Evropi množičen značaj, vendar je doseglo skromne politične in socialne uspehe. Idejo Ljudske fronte je vzbudila komunistična internacionala, ko je na 7. kongresu Kominterne 1934 pristala na skupen nastop komunistov, socialistov in meščanskih strank proti fašizmu in nacizmu, ter preko nje širila politični vpliv komunističnih strank in uveljavljanje sovjetske politike izven meja svoje države. Kakšne rešitve o povojnem državnem okviru Slovenije so ponujale takratne slovenske politične sile? Na to vprašanje je poskušal odgovoriti Bojan Godeša (*Aprilska vojna 1941 in dileme o bodočem državnem okviru Slovenije*). Okupacija in razkosanje jugoslovanske države 1941 sta porodili več možnih rešitev slovenskega narodnega vprašanja in bodočega slovenskega državnega okvira. Jugoslovanski državni okvir so še naprej zagovarjali liberalni politiki in katoliški tabor, ki pa je do jeseni 1941 v primeru razpada Jugoslavije razmišljal še o drugih variantah. KPS je na prvo mesto postavila pravico slovenskega naroda do samoodločbe, dokončno odločitev za Jugoslavijo pa je sprejela po prvem zasedanju AVNOJ-a v Bihaću 1942. Zaradi kasnejše prevlade jugoslovanske usmeritve so bile vse nejugoslovanske rešitve prekrite ali celo zanikane.

V diskusiji, ki je sledila, so svoja mnenja in vprašanja na posamezne referate podali Tamara Griesser Pečar, Dušan Biber, Milica Kacin-Wohinz, Tino Mamić in Janez Globočnik.

Z referatom Toneta Ferenc (Okupacijski sistemi v Evropi in Slovenija 1941) se je začel popoldanski del posveta. Referent je predstavil okupacijske sisteme držav trojnega pakta, ki so se med seboj razlikovali predvsem po namenu okupacije. Slovensko narodno ozemlje so si razdelile tri okupatorske sile z namenom vključiti ga v svoje države. Važnejši politični cilj vseh treh okupatorjev pa je bilo raznarodovanje. Anka Vidovič-Miklavčič (*Idejnopolitični značaj SLS ob začetku vojne 1941*) je poskušala osvetliti nekatere značilnosti, ki so krojile socialni in politični katolicizem v slovenski družbi v tridesetih letih ter položaj Slovenske ljudske stranke, ki si je ob koncu predaprilske Jugoslavije prizadevala za uveljavitev monolitne krščanske družbe. Prvi dan posveta je zaključila Jera Vodušek Starič (*Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941*). Poudarila je, da je z odprtjem novih arhivov pri nas in v tujini potrebno jugoslovansko odporništvu med drugo svetovno vojno deliti v tri faze, od katerih sega prva, ki so jo tudi pri nas zaznamovale vse oblike klasičnega odpora razen oborožene vstaje, od leta 1939 (zasedba Češkoslovaške, napad na Poljsko) do 1941 (padec Jugoslavije, napad na Sovjetsko zvezo). V tem obdobju so odporništvu vodili slovenski liberalci in so 1941 zato želeli nastopiti kot enakovreden partner pri organiziranju upora. Pri tem pa so naleteli na nepopustljivo stališče s strani komunistične stranke.

V času, namenjenemu diskusiji, je kratek koreferat na lastno pobudo predstavil Igor Torkar, ki je sicer pohvalil visok znanstveni nivo posveta, vendar pa poudaril, da ni dovolj govoriti le o dejstvih. Danijel Malenšek je opozoril na pravna dejstva v letu 1941 in izpostavil problem legitimnosti in lojalnosti. V diskusiji in replikah so sodelovali še Janez Zdešar, Tone Ferenc in Janko Prunk.

Drugi dan posveta je prva nastopila Vida Deželak-Barič (*Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda*), ki je Osvobodilno fronto označila kot izraz uporniškega razpoloženja med Slovenci. OF, ki je imela značaj političnega in vojaškega gibanja, je po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo iz t.i. protiimperialistične faze prešla v boj za osvoboditev izpod nacističnih okupatorjev. Njen program, ki so ga izoblikovali do konca leta 1941, je med drugim zahteval pravico slovenskega naroda za samoodločbo, boj za Zedinjeno Slovenijo in boj proti okupatorjem. Postopno se je OF razvila v množično organizacijo z atributi oblasti. Sledil je Zdenko Čepič (*Revolucijsko v letu 1941*). Po njegovem mnenju je bilo revolucijsko v letu 1941 odločitev za odpor proti okupatorju pod taktirko OF in njen vstop v slovenski politični prostor s programom osvoboditve in združitve slovenskega naroda, vprašanje odnosa do jugoslovanske države in njene bodoče ureditve, s priznavanjem načela samoodločbe narodov, ustanovitev oblastvenega organa SNOO (Slovenski narodnoosvobodilni odbor) septembra 1941 kot odraz samoodločbe slovenskega naroda, ter način uveljavljanja in varovanja narodnoosvobodilnega gibanja. Po mnenju Borisa Mlakarja (*Upor ali kolaboracija – resnična dilema?*) je pripravljenost na pravo kolaboracijo obstajala le v določenih krogih na Štajerskem. Velika večina vodilnih krogov pa je vendarle bila naravnana proti okupatorju. Damijan Guštin (*Vprašanje oboroženega odpora 1941*) je spregovoril o oboroženem odporu, ki predstavlja najintenzivnejšo obliko nasprotovanja okupatorjem. Zanj so se v okupirani Sloveniji odločile vse takratne glavne politične sile, enako tudi Komunistična partija Slovenije in OF, ki je julija 1941 postala tudi formalni nosilec oboroženih sil odporništvu. Kot zadnji v dopoldanskem delu je nastopil France M. Dolinar (*Slovenska cerkev in okupacija*). V Kraljevini Jugoslaviji je bilo slovensko ozemlje razdeljeno na mariborsko škofijo, vodil jo je škof I. J. Tomažič, in ljubljansko škofijo, ki jo je upravljal škof G. Rožman. Oba škofa sta še pred vojno opozarjala na njeno grozečo nevarnost, vendar konkretnih načrtov za ta primer nista imela. Ob zasedbi ozemlja sta oba odklanjala komunizem in oborožen odpor proti okupatorju ter priznavala legalnost okupacijske oblasti do konca vojne.

Podani referati so sprožili živahno diskusijo, ki se je zavlekla še v čas kosila. Tamara Griesser Pečar je 16. september 1941 (ustanovitev SNOO) označila kot začetek državljanske vojne v Sloveniji. Na to izjavo so replike, ki so se hkrati navezovale še na diskusijo prejšnjega dne o legitimnosti in lojalnosti, podali Zdenko Čepič, Jera Vodušek Starič, Dušan Biber, Janko Prunk in Tine Stanovnik. Da o zamejskih Slovencih na Primorskem, Koroškem in Porabju ne govori noben referat, so ugotovili Milan Pahor, Avguštin Malle in Nevenka Troha, ki je po dogovoru s predsednikom ZZDS Jurijem Perovškom poudarila, da bo potrebno njihov specifičen položaj obdelati v posebnem referatu, ki bo vključen v zbornik s posveta. Diskusija se je vrtela še okrog vprašanja, ali in če, kakšna je bila revolucija leta 1941, v kateri sta bila glavna diskutanta Janko Prunk in Zdenko Čepič. Replike sta podala še Jera Vodušek Starič in Dušan Biber. Na referat Borisa Mlakarja sta svoji mnenji predstavila Božo Repe in Bruno Hartman.

V popoldanskem delu so udeleženci najprej prisluhnili Marjanu Žnidariču (*Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941*), ki je poudaril, da so okupacija in razkosanje slovenskega ozemlja ter s tem povezane družbene, gospodarske, upravne, politične, kulturne in etnične spremembe usodno vplivale na življenje ljudi. Razmere so bile po različnih pokrajinah različne, enako se je razlikoval tudi odpor proti okupatorju in odnos Slovencev do okupacije. Sledil je Aleš Gabrič (*Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941*). Razložil je, da sta se v Ljubljanski pokrajini, ki je edina še dopuščala javno slovensko besedo, oblikovali "legalna" in "ilegalna" kulturna scena. Na prvi so delovali kulturniki in kulturne revije, ki so objavljali pod taktirko italijanske cenzure. Večji del kulturnih ustvarjalcev je deloval na "ilegalni" sceni, potem ko je konec 1941 pozval h kulturnemu molku (večje število kulturnih revij je tako prenehalo izhajati) in vstopil v vrste OF. Ilegalni tiski in stvaritve so, po besedah Aleša Gabriča, izžarevale odporniški duh. Kulturne ustanove pa so se poskušale izogniti političnim pritiskom in se držati le svojega kulturnega poslanstva. Božo Repe (*Odnos med Slovenci in "staroselskimi" Nemci v dinamiki okupacije leta 1941*) je poudaril, da nemška manjšina in slovenska večina v slovenskem prostoru nista zmogli skupnega življenja. Potem ko je večina ekonomsko močne in politično organizirane nemške manjšine sodelovala z okupatorjem, so povojne jugoslovanske oblasti, prepričane v njeno kolektivno krivdo, večino izgnale ali kako drugače ukrepale. Da je bila usoda slovenskega izseljenstva pred izbruhom druge svetovne vojne dokaj pesimistično obarvana, je v svojem referatu ugotavljal Marjan Drnovšek (*Slovenski izseljenci v Zahodni Evropi in začetki druge svetovne vojne*). V Zahodni Evropi živeči slovenski izseljenci so se z grozotami vojne srečali prej kot Slovenci v Jugoslaviji. Mnogi so se ob izbruhu vojne vrnili domov, ostali so poskušali preživeti v vojni vihri. Kot zadnji referent je za govorniškimi odrom nastopil Darko Friš (*Leto 1941 in slovenski priseljenci v ZDA*). Večina ameriških Slovencev je nasprotovala nacizmu in fašizmu. Vidno prizadeti ob razkosanju "stare domovine" so začeli z organiziranjem pomoči. Z vstopom ZDA v vojno so tudi sami postali njeni aktivni udeleženci.

Dvodnevni posvet se je končal z zaključnim govorom predsednika ZZDS Jurija Perovška. O drugi svetovni vojni in letu 1941 je bilo v slovenskem zgodovinopisju že mnogo napisanega, kar nekaj simpozijev je to temo že obravnavalo. K dosedanjemu vedenju in obravnavam pa so odlični referati dodali nova, v zadnjih letih dognana znanstvena spoznanja, ki se tako ali drugače vežejo na dogodke pred šestdesetimi leti.

Barbara Šatej

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva - Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

OCENE IN POROČILA

Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo : začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche = Anfänge der slowenischen Ethnogenese. Ur. Rajko Bratož. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000. 1130 strani.

Pričujoči zbornik sloni na predavanjih, ki so bila predstavljena na simpoziju v Ljubljani, septembra 1998. Vsega skupaj obsega 37 prispevkov, večinoma v slovenskem ali nemškem jeziku, v posameznih primerih tudi v italijanščini ali angleščini. Slovenskim prispevkom so dodani – pogosto zelo obširni – povzetki v „zahodnih jezikih“, „zahodnojezičnim“ prispevkom pa slovenski povzetki. K nazornosti prikazov pripomorejo številni zemljevidi in slike. Branje in uporabo zbornika znatno olajšujejo dodana kazala oseb, krajev in avtorjev ter celo kazalo virov.

Dvojni zbornik se pričinja z razdelkom „Uvodni zgodovinski referati“. Kakor je v svojem prispevku „Pomen zgodnesrednjeveških etnogenez za nastanek moderne slovenske nacionalne identitete“ (str. 15–21; navedene strani na tem mestu in v nadaljevanju ne vključujejo povzetkov) prikazal Vasilij Melik, ki se ukvarja z zgodovino novega veka, so ljudje v zgodnesrednjeveški zgodovini ponovno prepoznali svojo pripadnost Slovanom, lastno naravnost in staroslovansko svobodo. – Hartmut Wolff v velikem pregledu, ki vključuje „Domneve o koncu antičnih oblik življenja v jugovzhodnem alpskem prostoru“ (str. 27–39) prihaja do izsledka, da so bile sledi kontinuitete v tem prostoru sorazmerno redke ter da so se Slovani znašli pred vnovičnim začetkom na predantični ravni. Vplivi romansko prežetega sveta naj bi tja večinoma prodrli kasneje in od zunaj. – Herwig Wolfram v svojem provokativno naslovljenem članku „Nenemški izvor besede ‚deutsch‘“ (str. 41–54) ugotavlja, da je bila beseda izvorno tuja oznaka za „Nemce“, ki so jo uporabljali v severni Italiji in je šele kasneje postala samostojno ime.

Sledi razdelek s prispevki, ki so posvečeni „Vprašanju kontinuitete: zaton ali preoblikovanje antike“. Andreas Schwarcz (str. 59–70), Jörg Jarnut (str. 73–78) in Lujo Margetić (str. 81–94) predvsem na podlagi pisnih virov preučujejo politično zgodovino obravnavane regije; bizantinska oblast v Istri je imela v 8. stoletju le še formalni značaj. – Hartmut Wolff analizira navedbe geografa iz Ravene (str. 97–105; le za območje Kranjske ima podatke o poselitvi, ki ne temeljijo na virih, ki izvirajo že iz poznega cesarskega obdobja). – Peter Kos je sestavil pregled novčnih najdb na današnjem ozemlju Slovenije (str. 107–117); dokazujejo razvito denarno trgovanje v vzhodnogotskem kraljestvu. Iz karolinškega obdobja izvira le en sam kovanec. – Slavko Ciglencečki (str. 119–134) se z arheološkega vidika ukvarja z višinskimi naselbinami, ki so nastale kot pribežališča, kamor se je zateklo romansko prebivalstvo. – Max Martin meni (str. 141–196), da analiza moških grobov s saksii (bojnimi noži) in pasovi iz 6. stoletja v Kranju zaenkrat ne dovoljuje etničnega umeščanja pokopanih, saj bi le-ti lahko bili tako Romani kakor tudi Germani. – Franz Glaser prikazuje (str. 199–217), da so se cerkvene in politične strukture, ki so se izoblikovale v antiki, dobro ohranile do konca vzhodnogotske vladavine in deloma še do konca 6. stoletja. – Sabine Landstätter (str. 219–238) je v Dravski dolini našla sledi krščanske kontinuitete vse do 8. stoletja. Vendar naj bi že pred slovansko poselitvijo upadla družbena delitev dela; obstoječi vakuum naj bi omogočil hitro slavizacijo. – Robert Müller (str. 241–253) preučuje zaton antike in njeno preživetje v prekodonavski Panoniji, Željko Tomičić (str. 255–296) pa v južni Panoniji, na današnjem Hrvaškem. Slovansko-avarsko koeksistenco tu lahko spremljamo več kot dve stoletji. – Volker Bierbauer (str. 299–327) nam glede Furlanije postreže s temeljnimi potezami poselitvene zgodovine z arheološkega vidika.

Naslednji osrednji razdelek „Etnogenetski procesi od pozne antike do 8. stoletja in njihove organizacijske oblike“ se začinja s prispevkom Helmuta Castritiusa (str. 331–338) o nedokončanih oziroma neuspešnih etnogenezah v pozni antiki. – Walter Pohl (str. 341–353) preučuje odnos med Avari in Slovani. Slednje so kot enoto dojemali od sredine 6. stoletja dalje; Pohl posebej poudarja vpliv antičnih imen na kasnejša lastna

in tuja poimenovanja Slovanov. – Peter Štih (str. 355–386) analizira pričevanja virov o politični in družbeni strukturi slovanskega prebivalstva v zgodnjem srednjem veku; kot zgrešene zavrača interpretacije, v skladu s katerimi naj bi Karantanija segala vse do Save. – Neven Budak (str. 395–400) nasprotuje tezi, ki jo je pred kratkim predstavil Mladen Ančić, po kateri naj bi se območje, ki mu je vladal Ljudevit, razprostiralo še na današnje slovensko ozemlje, hrvaška vladavina pa naj bi že v 9. stoletju segala vse do savske nižine. Budak šele v 10. in 11. stoletju zasledí dokaze za tesne vezi med obalnim območjem in notranjostjo dežele; vendar po mnenju pisca recenzije tudi teh nikakor ne bi smeli precenjevati. – Harald Krahwinkler (str. 403–422) sistematizira oznake, ki jih viri uporabljajo za „Slovane“, v nemškem prostoru večinoma „Wenden“, ki jih v nekaterih primerih povezujejo z „Vandali“. – Da bi mogel določiti pomen pogosto obravnavanega stavka o Modestovem posvečevanju cerkva v delu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, je Andrej Pleterski (str. 425–475) za vse relevantne besede izvedel distributivno analizo v celotnem besedilu in prišel do izsledka, da v nasprotju s sugestijami prejšnjih prevodov ne gre za tri cerkve, temveč le za eno pri Karantancih in eno v Liburniji. – Béla Miklós Szöke (str. 477–500) se ukvarja z arheološko podobo Slovanov na jugozahodnem Madžarskem, Erik Szameit (str. 507–544) pa v Avstriji. – Petra Leben-Seljak (str. 549–556) predstavlja rezultate, ki jih je dala raziskava najdb zgodnjersrednjeveških skeletov; tudi tu je mogoče zaslediti splošno evropsko tendenco k vse širšim lobanjam. – Tone Cevc (str. 559–575) prihaja do sklepa, „da je slovenska ljudska kultura ohranila presenetljivo mnogo kulturnih elementov, katerih vir verjetno lahko iščemo v kulturi romaniziranih staroselcev“. – V prispevku, ki obravnava zgodovino znanosti, Irena Mirnik Prezelj (str. 581–604) prikazuje instrumentalizacijo arheoloških najdb za potrebe aktualnih nacionalnih teženj; etnogenetske raziskave so po njenem mnenju po eni strani vpete v razpravo strokovne znanosti, po drugi strani pa v interese, ki jih narekuje javnost.

Zadnji osrednji razdelek je posvečen različnim raziskavam s področja „Cerkvene, umetnostne in literarne zgodovine, jezikoslovja, onomastike in novoveške zgodovine“. Rajko Bratož (str. 609–649) v nadaljevanju svojih številnih del o poznoantični in zgodnjersrednjeveški cerkveni zgodovini severne Italije in zahodne Južne Evrope prikazuje vlogo gradeškega patriarhata v desetletjih monoteletskega spora (638–681). Poleg teološkega problema je šlo tudi za zavračanje bizantinskih zahtev po prednostnem položaju. V tem času je še mogoče prepoznati določene stike Gradeža z ostalinami cerkvenih struktur v notranjosti dežele. Kasneje propadla škofija Cissa je po Bratoževem mnenju ležala med Pulo in Limskim kanalom, škofijski sedež je bila najverjetneje Betika severno od Pule (str. 642). – Heinz Dopsch (str. 659–690) oriše vlogo Salzburga kot misijonskega in cerkvenega središča; Sergio Tavano (str. 693–708) se posveča zgodnjersrednjeveški umetnosti v Furlaniji in Istri. – Kurt Karpf se ukvarja z gradnjo cerkva kot sredstvom reprezentance v času oblikovanja gospostvenih tvorb in pokristjanjevanja. Pleteninastih okrasov ne zasledimo le na obali, temveč tudi v samih karantanskih cerkvah iz 8. stoletja. – Fritz Lošek (str. 731–747) nam nudi pogled na Salzburg kot središče zgodnjersrednjeveške latinske književnosti. – Stefano Di Brazzano (str. 749–784) nasprotuje identifikaciji kozmografa Etika Histra s salzburškim škofom Virgilom, kakršno je predlagal Heinz Löwe, temveč se pridružuje mnenju Otta Prinza, da naj bi Kozmografija najverjetneje nastala na območju med Bodenskim jezerom in Toursom.

Otto Kronsteiner se v svojem prispevku o slovanskih krajevnih imenih v Avstriji (str. 787–799) zavzema, da pri imenih na območju današnje Slovenije, na Koroškem in na jugozahodnem Madžarskem tudi glede srednjega veka ne bi uporabljali izraza „slovansko“ (ali „alpsko-slovansko“), temveč bi vselej govorili o „slovensščini“. O tem, ali je takšna modernizacija zgodovinske pojmovnosti smiselna, bi lahko razpravljali; vendar je moteč predvsem polemični podton članka in njegovo nagibanje k poenostavljanju. Namesto kritičnega aparata zasledimo le seznam avtorjevih spisov o obravnavani tematiki. Uganka je, kako Kronsteiner prihaja do ugotovitve, da hrvaški knjižni jezik „pravzaprav obstaja šele od 20. stoletja dalje“. Državna meja med Hrvaško in Slovenijo nikakor ne obstaja „še od hrvaške neodvisnosti dalje“ (str. 794); temveč se v veliki meri pokriva z mejo med nemškim cesarstvom in srednjeveškim ozemljem Slavonije oziroma z novoveško Hrvaško v okviru dežel Štefanove krone. Kljub vsem skupnim potezam hrvaški kajkavski dialekt vendarle nikakor ni „pravzaprav identičen slovensščini“. Le kot zanimivost lahko navedemo, da Kronsteiner odklanja pojem etnogeneze za srednji vek. Pojem naj bi bil Stalinova [[?!?!]] iznajdba in naj bi se navezoval na „državno zaukazano nastajanja narodov“ (kot primere navaja Makedonce in Moldavce) v 20. stoletju.

Če se povrnemo h treznejšim prispevkom: kakor prikazuje Christian Hannick v svojih raziskavah najstarejše slovanske cerkvene terminologije (str. 801–807), so prvi prevajalci v krogu Cirila in Metoda

lahko posegali po zametkih že obstoječega krščansko-verskega besedišča v slovanščini, ki ga tudi prevoda Psalterija in Nove zaveze, ki sta delovala kot nekakšna norma, nista povsem zatrla. – Uwe Ludwig (str. 809–827) povzema stanje raziskav Čedajskega evangeliarja in posebej obravnava spominske vpise osebnosti iz slovanskih oblastnih tvorb. V kateri cerkvi natančno se je evangeliar nahajal, ko so se vanj vpisovali v drugi polovici 9. stoletja, ostaja nejasno; vendar jezikovni pokazatelji – „romanska“ pisava slovanskih in germanskih imen – z gotovostjo kažejo na Furlanijo. – Janez Stanonik (str. 829–837) v koncentraciji cerkva, posvečenih francoskima svetnikoma sv. Martinu in sv. Egidiju med Savinjsko dolino in Sotlo ter na območju med Pohorjem in Savinjskimi Alpami vidi indic za to, da bi se mogli tu vse do visokega srednjega veka ohraniti ostanki romanskega prebivalstva. – Prispevek Darje Mihelič o „Etnični podobi Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovino piscev od 15. do 18. stoletja“ (str. 839–948) po obsegu dosega manjšo monografijo. Avtorica razlikuje tri skupine: najstarejša dela se še neposredno navezujejo na srednjeveško izročilo. Druga skupina stremi k eksplicitno germanski, tretja k slovanski identifikaciji. Le delo Marcusa Hansiza ne vsebuje protonacionalne programatike.

Po povzemajočih poročilih predsednikov posameznih sekcij so natisnjeni tudi prispevki sklepne diskusije. Na tem mestu naj omenimo v latinščini predstavljeno stališče Milka Matičetova, ki nasprotuje pristašem venetske teorije, po kateri so Slovenci avtohtoni potomci Venetov (str. 1005–1009). Aktualnost navidez tako oddaljene teme, kateri je bil posvečen simpozij, se pokaže v izvajanjih Hans-Dietricha Kahla (str. 978–993) o novih stolničnih vratih v Ljubljani, na katerih je poleg drugih spominskih krajev slovenske zgodovine upodobljen tudi knežji kamen na Gosposvetem polju na Koroškem in zvoniki cerkve pri Gospe Sveti. Kahlu se to zdi neprimerno prilaščanje zgodovinske dediščine, kajti zgodovino Koroške naj bi jasno razlikovali od zgodovine Slovenije. Karavanško mejo primerja z mejo ob Renu, ki odmejuje Alzacijo. Recenzent ob pogledu na vrata verjetno ne bi bil začuden, kajti izbira spominskih krajev je vselej poljubna. Ena izmed možnih perspektiv slovenske narodne zgodovine je v tem, da izhajajoč iz etnične kontinuitete vključuje v zgodovino, ki je opredeljena kot lastna, tudi sledi nekdanj večjega slovanskega poselitvenega prostora.

Naposled se vsi prispevki umestijo v „konvencionalno“ dojemanje poznoantičnih in zgodnjersrednjeveških etnogenetskih procesov v prostoru med vzhodnimi Alpami, Panonsko nižino in severnim Jadranom ter ga potrjujejo s pomočjo nadaljnje diferenciacije posameznih pojavov. Zbornik prav zato deluje v smeri preprečevanja šablonskih zgodovinskih konceptov, ki jih je mogoče agresivno nacionalno instrumentalizirati. Dolgoročno gledano predstavlja neobhodno izhodišče za vsakogar, ki se ukvarja s starejšo zgodovino Slovenije in njenih sosed.

Ludwig Steindorff
prevod Amalija Mergole

Janez Cvirn, Andrej Studen, **“Ko vihar dirjajo hlaponi”**. K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana : Slovenske železnice ; Železniški muzej, 2001. 70 strani. (Zbirka Tiri in čas ; 12).

Na vlaku pogosto beremo. Največkrat prebiramo najrazličnejše “lahko čtivo”, nekateri, bolj večji koncentracije, pa se morda potopijo tudi v bolj študijsko literaturo. Zdaj lahko eni in drugi sežejo po isti knjigi, ki je po obsegu in pripovedništvu teksta primerna tudi že za razmeroma krajše razdalje. Knjigo “Ko vihar dirjajo hlaponi” je namreč moč prebrati “ko vihar”, lahko pa se “hlapončkom” posvetimo tudi bolj natančno. Zanimivo pa je, da se tokrat naše potovanje skozi besedilo lahko na zelo prikupen način stopi smiselno tudi s sredstvom s katerim potujemo. Nevsakdanji pojav branja kulturne in socialne zgodovine železnice “in situ” nosi poseben čar, ker je to prav posebna knjiga o železnici. Namreč, prebirati resne zgodovinske teze o obojestranskih učinkih med železnico in človekom v XIX. stoletju ter obenem z nasmehom na ustnicah zdrsniti skozi dobro izbrane citate v trenutku, ko po njenih tirih debelo stoletje kasneje letiš kot ptiček iz kraja v kraj, je zelo izvirno in hkrati prijetno opravilo. Prijetno pa gre lahko pogosto tudi s koristnim. Korist iz tega pa bi morda lahko na prikupen način izzval tudi založnik – Slovenske železnice, ki bi lično oblikovan in z lepimi barvnimi reprodukcijami slikovnega materiala obogaten prodajni artikel (le to knjiga založnikom danes vedno bolj predstavlja) ponudil denimo potniku

na paradnem ICS-u in npr. na čedno stojalce natisnil v knjigi objavljeno misel Sebastjana Roša: "Vsaka železnica, kjer koli se je gradila, prinesla je več kulture v tiste kraje, kakor najpametnejše knjiga, katero so kadarkoli napisali." (str. 21) Knjiga o železnici (hkrati tudi cenovno zelo dostopna) na železnici. Zakaj ne? Prihod železnice je v XIX. stoletju hkrati prinesel tudi obogatitev bralne kulture sodobnikom sedečih v kupejih (višjih razredov), svet pa se do danes v samih kupejih še ni tako korenito spremenil, da bi recimo deskanje po internetu postalo dostopno vsakomur. Torej potujmo in berimo.

Ko pa začnemo potovati skozi branje, kmalu ugotovimo, da seveda knjigo ni užitek brati le na vlaku. Za bralca samega postane že kmalu vseeno kje je, saj ga hitro pritegne in posrka vase. Priznana in uveljavljena avtorja Janez Cvirn in Andrej Studen, v zadnjem času v družbi hlepečki predalčkanja vedno pogosteje etabrirana v "mlajšo generacijo slovenskih zgodovinarjev", namreč posvečata veliko pozornost berljivosti njihovih besedil. Obenem pa narativnost besedila prav nič ne manjša znanstvenega poslanstva knjige, ampak dela pogosto suhoparno znanost dostopno. Vseskozi sta zvesta znanstvenemu aparatu in na vsakem mestu kažeta na obvladovanje cele vrste virov slovenske provenience in sekundarne literature (v veliki meri tuje) v tekstu obravnavanih primerov.

Že v začetku knjige je bralec zasut z več tezami in slikovitimi citati o revolucionarnem značaju prihoda železnice. Zvemo o napravi, "ki bo z zidov rezidence pripeljala tudi najbolj oddaljene narode monarhije" (Riepl, str. 5) in o posledicah, ki jih je ta prinesla. "Potovanje z železnico je razveseljivo izboljšanje človekovega življenja. Človek je postal ptica; leti lahko dlje in hitreje kot beli morski vran... Škot, ki se ob rani uri praska v jutranjih meglicah severa, bo jedel ovseno kašo na Piccadillyju še pred sončnim zahodom... Vse je blizu, vse se nemudoma zgodi – čas, razdalja in zamuda so odpravljene." (Smith, str. 4) Toda vsi ti navedki, ki vsekakor držijo, niso obeh avtorjev vodili v zaslepljenost z enim samim pozitivnim učinkom železnice na človeka. Pogled skozi prizmo današnjega časa je namreč vedno obremenjen in nam kaže premočrtno zgodbo o uspehu od ideje naprej. V resnici seveda ni tako in razvoj v svojem toku časa nikoli ni le navzgor usmerjeni vektor, ampak zelo pogosto tudi zaniha. Dober zgodovinar to ve, v zavedanju problematike obravnave posameznih fenomenov pa mora biti pozoren že od samega začetka obravnavanega procesa, ko smo vsakokrat priča "sindromu novotarije". Da so posebej začetni učinki vsake novosti sila različni ali vsaj mešani, se je človek lahko prepričal mnogokrat (nedavno npr. mobilni telefon). Človekova reakcija ni vedno novosti sprejemala z navdušenjem, ampak velikokrat tudi z dvomi in strahom. Nič drugače ni bilo z železnico, saj je njen prihod vidno razburkal mirno življenje, ujeto v toku starih in preizkušenih ustaljenih norm. Marsikoga je navdajala skepsa. Knjiga v kateri se okrog glavne teme – železnice vseskozi suče človek in njegove refleksije na osrednji predmet razprave, mimo tega vsekakor ni smela iti.

Začetne negativne predstave (predvsem kmetov) je pomagalo razbijati predvsem časopisje, takšni in drugačni "višji interesi" pa so spet kmalu spremenili človeka prisiljenega v večno prilagajanje. Železnica je hočeš – nočeš kmalu postala vsakdanjik. To pa je postala še preden so dejansko stekli prvi vagoni po tirih. Prebivalstvo ob trasi je čutilo spremembe že ob njenem nastajanju, ko je gradnja v okolico podeželskih krajev prinesla z tujimi delavci nemir. Domačinom so namreč preglavice povzročali gradbeni delavci – tatinski "gastarbajterji", ki so ob krajih sadja in poljedelskih pridelkov postali kdaj tudi tarča "obstreljevanj" prizadetih domačinov.

Železnica pa je ob preglavicah prinesla kmalu tudi praznik. Avtorja se bistveno posvečata le hrbtnici slovenskih železnic – Južni železnici, katere prihod lahko po posameznih poglavjih natančneje spremljamo. Posebej podoživeti so slavnostni prihodi železnice v Celje (1846), Ljubljano (1849) in v Trst (1857). Živahno odprtje odsekov proge so slavnostno označile drage ceremonije, zastave, venci, godbe, banketi in seveda odlični gosti. Toda presvetli cesar se je udeležil le slavja v Trstu. Zvonov vseh ljubljanskih cerkva in slavnostnih salv s topov ljubljanskega gradu 16. septembra 1849 ni slišal, ker naj bi ga našla bolezen.

Učinek železnice je bil velik. Železnica ni prinesla le tako pogosto poudarjenega napredka pri industrializaciji, ampak je sekundarno z njenim skokovitim razvojem mreže bistveno pripomogla tudi k kulturni in politični integraciji slovenskega prostora. Postala pa je tudi eden najpomembnejših faktorjev razvijajočemu turizmu, saj je pomenila sredstvo, ki je omogočilo hitro in udobno potovanje in bistveno približalo počitniško letovišče ali pa zanimivo deželo. Novi prostor z "vmesno geografsko dimenzijo nič" pa je postal tudi smisel sam sebi s t.i. panoramskimi vožnjami ali pa še bolj z "veseličnimi vlaki", novostjo francoskega upravitelja Južne železnice v šestdesetih letih, ki je bila bolj kot cilju namenjena radoživemu potovanju.

V zvezi z omenjenimi posledicami uveljavitve železnice pa so gotovo najzanimivejša tista poglavja iz

druge polovice knjige, ki se dotikajo z železnico povzročena "uničenja prostora in časa". Dejansko je v teh poglavjih najbolj izpostavljena sprememba struktur starejše družbe. V teh najbolj ambicioznih poskusih iskanja historičnih zakonitosti in globljih resnic družbene zgodovine železnice v XIX. stoletju nam avtorja razkrivata in upravičita bistvo tovrstne sodobne zgodovinske študije – razumeti vzpostavitev novih prostorskih in časovnih dimenzij.

Močan efekt železnice na prostor se kaže od novih planiranj urbanizacije mest do človekovih osebnih doživljanj in vzpostavljanja novih geografsko neodvisnih prostorov na vlakih ter povsem novih predstav o okolju. Skladnosti med pokrajino po kateri so nekoč s kočijami potovali in med geografijo ni več. Potnik je nekje vstopil, določeno število ur prebil (pil, jedel, bral...) v neki novi, njemu finančno ustrezajoči družbeni kasti (potovalnem razredu) in izstopil na drugi postaji v čisto drugi svet. Podobno je železnica vehementno spremenila dojemanje časa. Čas merjen prej s krajevnimi cerkvenimi zvoniki je namreč ob dejstvu, da so ti kraji z izmerjeno medsebojno povezavo morali vzpostaviti natančna medsebojna merila, privedel do natančnega poenotenja medkrajevnih časov. Hitrost je dokončno prinesla točnost. Vzajemna sinhronizacija, ki je med drugim povzročila tudi masovno uporabo žepnih ur, je privedla tudi do mednarodne standardizacije enotnega časovnega štetja. Sinhronizacija vlakovnih kompozicij pa je ob železniških tirih vzpostavila tudi vzporedno mrežo, ki je omogočala delovanje živčevju železnice – telegrafu, takrat izvirno slovensko poimenovanemu "urnokaz". Četudi zaradi cene storitve smrtniku takrat zelo težko dostopna, je informacija prvič dobila možnost bliskovitega potovanja. Skratka, tudi v tej knjigi ne moremo mimo dejstva, da sta se svet in predvsem človek s pomočjo inovacij bistveno spremenila, a dodatna kvaliteta knjige je, da avtorja tudi takšne podatke, ki bi utegnili izpasti kot neizogibno faktografsko zgodovinarjevo naštevanje inovacij, spretno vtaka v zgodbo, ki bralcu odpira nova razmišljanja o nastanku modernega sveta, pravzaprav bolj rečeno sodobnega življenjskega sloga, danes tako močno zaznamovanega z globalizacijo, točnostjo, hitrostjo, redom...

Knjiga je v slovenskem okolju aktualna, ker išče zakonitosti socialne zgodovine železnice za slovenski prostor. Vendar slovenski plot jo prostorsko in metodološko ne determinira. Avtorja se zavedata, da so bile slovenske dežele vedno del širšega zgodovinskega prostora. Kot je razvidno iz sprotnih opomb ob robu teksta, je raziskovalni pristop k sistematičnemu dokazovanju določenih zgodovinskih tez med obravnavo največkrat tak, da avtorja prepogosto ne izhajata iz slovenskega prostora, ampak povzemata teze iz sorodnih nemških študij in kasneje te bogatita z domačimi dokazi, največkrat kar z odličnimi citati. Omenjena metoda obravnave slovenskega prostora v XIX. stoletju dokazuje še enkrat, da za slovenski prostor lahko mirno obvelja večina generalnih tez širšega srednjeevropskega okolja.

"Ko vihar dirjajo hlaponi", dvanajsti zvezek zbirke Tiri in čas, je dobrodošla in prijetna novost predvsem zato, ker je prvič na Slovenskem izrazito namesto kilometrov tirov in predorov v ospredju človek in njegovo doživljanje železnice v določenem času. Veseli pa tudi to, da je z vidika zgodovine železnic (kot zelo specifične teme) družbena zgodovina železnice odlično predstavljena skozi pravoverno zgodovinsko metodo in ni (tako kot opažamo včasih na posameznih podobnih temah) zgodovinski pojav obravnavan skozi strogo tehnično navdahnjeno miselno mrežo avtorjev, ki imajo (družbeno) zgodovino bolj kot nujno zlo stlačeno kdo ve kam.

Borut Batagelj

Iz zgodovine Celja 1918-1941. Celje : Muzej novejšje zgodovine, 2001. 368 strani. (Odsevi preteklosti ; 3)

Preučevanje lokalne zgodovine ima v Celju že bogato tradicijo. V zadnjih letih mu je dal nov zagon Muzej novejšje zgodovine Celje, ki si je vzporedno z delom na novi stalni razstavi Živeti v Celju zastavil zahteven krajevnozgodovinski raziskovalni projekt oziroma izdajo petih zbornikov razprav v zbirki Odsevi preteklosti. V posameznih zbornikih naj bi bili po kronološkem zaporedju objavljeni najnovejši izsledki o Celju in Celjanih od konca 18. stoletja do izteka drugega tisočletja s področja političnega, upravnega, urbanističnega, gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja, posebej pa naj bi bile v prispevkih osvetljene tudi spremembe v načinu življenja oziroma utrip vsakdanjika. Tako vsebinsko široko zasnova-

na zbirka je zanimiva za širok krog bralcev, novi raziskovalni dosežki o posameznih dogodkih in procesih iz celjske preteklosti za obdobje 20. stoletja pa so dragoceno dopolnilo in obogatitev stalne muzejske razstave. To delo je bilo sklenjeno leta 2000, njegovo uspešnost pa je pokazala tudi podelitev Valvasorjevega odličja njenim avtorjem za najvišje muzejske dosežke. Uredniški odbor zbirke pod vodstvom glavne oziroma odgovorne urednice Marije Počivavšek in Andreje Rihter, višjih kustosinj iz Muzeja novejšje zgodovine Celje, pa je pred kratkim z izidom tretjega zbornika uspel opraviti več kot polovico svojega programa. Zbornikoma razprav Iz zgodovine Celja 1780-1848 (1996, 292 str.) in 1848-1918 (1998, 388 str.) se je letos pridružil še obsežen zbornik za čas med vojnama. Ob ugotovitvi, da je v zbirki doslej 16 avtorjev objavilo 35 razprav in krajših člankov naj poudarimo, da je preučevanje različnih vidikov zgodovinskega razvoja Celja glede na širšo pomembno vlogo tega mesta, dragocen prispevek tudi k politični, gospodarski, socialni in kulturni podobi Slovenije v posameznih obdobjih.

To dejstvo kaže že obsežna uvodna razprava tretje knjige, v kateri je dr. Jurij Perovšek prikazal značilnosti političnega življenja v Celju med vojnama. Avtor je opisal vrsto pomembnih dogodkov in procesov, ki potrjujejo njegovo temeljno ugotovitev, "da je bilo Celje pomembno vozlišče političnega dogajanja na Slovenskem v prvi jugoslovanski državi" (33). Stranke, organizacije in gibanja vseh treh idejnopolitičnih taborov, katoliškega, liberalnega ter socialističnega in komunističnega, so v Celju kot tretjem največjem mestu v jugoslovanskem delu Slovenije organizirale številne vseslovensko pomembne kongrese, konference, shode in druge prireditve, na katerih so predstavile in utemeljevale svoje ključne politične programe o narodnem vprašanju in državni ureditvi oziroma o unitarizmu in slovenski narodni individualnosti ter centralizmu in avtonomizmu, o svojih idejnih temeljih ter o svojih stališčih do komunizma in fašizma ter aktualnega dogajanja doma in v svetu. V posebnem podpoglavju je avtor obdelal "tudi lastno le na Celje vezano politično dinamiko, ki so jo vzpodbujali različni politični vzroki..." (33) ter je bila tudi odsev posebnega značaja mesta, posebej tudi obstoja gospodarsko močne nemške manjšine v njem. Celjski politični utrip je osvetlil zlasti s prikazom parlamentarnih in občinskih volitev ter po njihovi analizi ugotovil, da je v njem večino medvojnih obdobjev prevladoval liberalni tabor, ki je izdajal tudi pomembno politično glasilo Nova doba. Ob sklepu razprave je poudaril, da so se v Celju o vseh temeljnih vprašanjih "izražale in opredeljevale vse ključne prvine takratne slovenske politike. Zato pomeni poznati vlogo Celja v slovenskih političnih razmerah v času prve Jugoslavije – poznati pomemben in tudi vsenarodno označujoč vidik politične zgodovine Slovencev..." (42) med vojnama.

Ob bogati in tehtni Perovškovi osvetlitvi medvojnega političnega dogajanja v Celju naj opozorim še na novo gradivo, ki sem ga našel v Arhivu Republike Slovenije in uporabil pri pisanju monografije o delovanju ljubljanske in mariborske oblastne samouprave oziroma o slovenskem parlamentarizmu konec dvajsetih let, in ki pomembno dopolnjuje vlogo Celja med vojnama. K avtorjevemu opisu rezultatov volitev v mariborsko oblastno skupščino na Celjskem januarja 1927 naj dodam, da je imelo v njem sedež Upravno sodišče za Slovenijo s Prekmurjem, ki je imelo tudi pravico sodno overovljati izvolitve oblastnih in parlamentarnih poslancev ter reševati pritožbe za občinske volitve za vse slovensko ozemlje. Posebej zaradi geografskosrediščnega položaja Celja v jugoslovanski Sloveniji, v dvajsetih letih razdeljeni na ljubljansko in mariborsko oblast, je bilo v njem nekaj pomembnih sestankov predstavnikov obeh slovenskih oblastnih samouprav. Tako so se v Celju pred prvima sejama ljubljanske in mariborske oblastne skupščine 23. februarja 1927 sestali na listi Slovenske ljudske stranke izvoljeni oblastni poslanci, ki so imeli v obeh absolutno večino, ter sklenili, da bodo premostili razdeljenost Slovenije z enotnim in usklanim reševanjem vseh temeljnih skupnih zadev, prav tako pa si bodo prizadevali čim bolj okrepiti oblastno samoupravo v smislu udejanjanja avtonomističnega strankinega programa. V Celju so se sestali tudi oblastni poslanci iz vrst poglavitne opozicijske Samostojne demokratske stranke in določili skupna stališča za delovanje v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini. Njuna izvršilna organa – oblastna odbora sta imela 3. aprila 1927 prvo skupno sejo v celjskem hotelu Evropa, kjer sta razpravljala o možnostih za skupno reševanje vseslovenskih gospodarskih, socialno-zdravstvenih in kulturno-prosvetnih zadev. Celje je bilo po dogovorih obeh oblastnih odborov predvideno kot mesto skupnih zasedanj obeh oblastnih skupščin, na katerih naj bi sprejemali enotne uredbe oziroma zakonske akte za obe slovenski oblasti. Tako naj bi se v Celju spomladi 1928 sestala nekaka skupščina Slovenije, ki bi bila tudi manifestacija za enotnost Slovenije, prav tako pa naj bi v tem mestu potekala tudi slavnostna seja obeh slovenskih oblastnih skupščin ob desetletnici prevrata 29. oktobra. Osrednja vlada je takšne manifestacije za zedinjeno Slovenijo zaradi hudo zaostrenih notranjepolitičnih razmer prepovedala in tako Celje ni postalo sporazumno

dogovorjeni občasni sedež neke oblike slovenskega parlamenta oziroma skupnih sej obeh slovenskih oblastnih skupščin. Celje je imelo torej tudi zanimivo vlogo v zgodovini začetkov slovenskega parlamentarizma, kot sedež Upravnega sodišča pa tudi pomemben položaj v sodni veji oblasti v Sloveniji.

Tone Kregar je v svoji razpravi o upravnem razvoju Celja v letih 1918-1941 poglavito pozornost posvetil osvetlitvi pristojnosti, organiziranosti in delovanja po prevratu slovenizirane mestne samo(uprave) ob dejstvu, da je enako kot še tri slovenska mesta opravljala tudi naloge okrajnega glavarstva oziroma sreskega načelstva. Ob komasacijah je prišlo sredi leta 1935 do združitve celjske mestne občine z občino Celje-okolica, s čemer se je "dokončno oblikovala enotna geografska, gospodarska, kulturna in socialno-demografska mestna celota..." (49) kar je avtor poudaril kot prelomnico "pomembno tako za takratno kot za današnje Celje" (351).

Kot je ugotovil mag. Branko Goropevšek, je ločenost in kasnejša združitev mestne in okoliške občine vplivala tudi na prostorski razvoj Celja med vojnoma, ki je potekal brez regulacijskega načrta. Avtor je prikazal, kako so zlasti gospodarske konjunktore in krize vplivale na potek in oblike izgradnje posameznih mestnih predelov, posebej pa je med značilnostmi tedanjega razvoja opozoril na naglo higienizacijo in elektrifikacijo ter porast prometa, kar se je odražalo v ustroju in videzu mesta. V njem je bilo med vojnoma zgrajenih več novih mestnih predelov, pa tudi nekaj reprezentativnih objektov.

Tri obsežne razprave osvetljujejo s številnimi podatki, kako je Celje postalo v neagrarnih panogah eno "najbolj razvitih mest v Sloveniji" (353). Za področje industrije je nagli razvoj prikazal dr. Milko Mikola, velik napredek na področju obrti in trgovine je obdelala Marija Počivavšek, razmah denarnih zavodov pa dr. Žarko Lazarevič. Podroben prikaz razvoja posameznih industrijskih panog in vseh tovarniških podjetij temelji zlasti na preučitvi gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje in Arhivu Republike Slovenije. Iz avtorjevih poudarkov pomembnih značilnosti naj povzamemo ugotovitve, da je bilo med vojnoma ustanovljenih preko 40 novih podjetij in da se je število industrijskega delavstva podvojilo, da je bilo po nacionalnem izvoru v industriji največ nemškega kapitala predvsem iz vrst celjskih Nemcev, ob dejstvu, da je bilo sicer število nemških podjetij v Celju neprimerno manj kot slovenskih, daleč najpomembnejša panoga v mestu je bila kovinska s podjetji, ki so bila s skoraj 1800 zaposlenimi med največjimi v Sloveniji in v Jugoslaviji, kot nova panoga se je na prelomu dvajsetih in tridesetih let uveljavila tekstilna industrija, tretja najuspešnejša je bila kemična industrija, po številu zaposlenih pa so jim sledile gradbena, grafična, lesna in živilska industrija. V razpravi o razvoju obrti in trgovine, obratov obeh panog je bilo v Celju približno enako, vsakih nekaj nad tristo, v davčnem okraju Celje okolica pa je bilo obrtnih obratov celo nad tisoč, je avtorica podrobneje obdelala zlasti problematiko trgovinske dejavnosti, posebno pozornost pa je posvetila spremembam na področju obrtne zakonodaje ter organiziranosti obrtnikov v zadruga in združenja, trgovcev pa v gremij. Celje je imelo pomembno vlogo v razvoju obrtništva na Slovenskem, iz medvojnege časa izvira tudi sejemska tradicija. Temeljna je njena ugotovitev, da so bila za razcvet obrti in trgovine ugodna konjunktorna dvajseta leta do velike gospodarske krize. Dr. Lazarevič je v najobsežnejši razpravi zbornika uvodoma poudaril, da je Celje, ki je postalo že pred letom 1914 "pomemben finančni center svojega vplivnega področja" svojo vlogo med vojnoma "še poglobilo, v nekaterih primerih celo preseгло" in je npr. Celjska posojilnica postala bančni zavod slovenskih razsežnosti. Ugotovil je tudi, da je bila ponudba finančnih storitev v Celju "velika in raznolika" (142) nudili pa so jo številni javni, zasebni in združni denarni zavodi. Odlika njegove razprave so temeljite analize različnih vidikov uspešnosti in kriz njihovega poslovanja po virih, pri čemer je ugotovil, da je kreditno združništvo po hranilnih vlogah in kreditih "daleč preseгло zasebni in javni bančni sektor" (184). Celjski denarni zavodi so bili popolnoma usposobljeni za podporo podjetniškim pobudam v regiji, Celje pa je tedaj na finančnem področju "zlahka tekmovalo" z zunajljubljskimi gospodarskimi središči, tudi z Mariborom.

Značilnosti sprememb v načinu življenja v Celju med vojnoma sta obdelala dr. Janez Cvirn in Andreja Rihter. Cvirnova razprava o meščanstvu v Celju po razpadu habsburške monarhije plastično osvetljuje prelomne spremembe v življenjskem utripu mesta po prevratu leta 1918. Najprej je opisal značilnosti meščanskega življenja na različnih področjih, posebej z vidika skrajno zaostrenih slovensko-nemških odnosov in procesa popolnega ločevanja pripadnikov obeh narodov v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Nato je podal podobo Celja v prvih povojnih letih, ko se je ob slovenizaciji javnega življenja naglo spremenilo iz "največjega nemškega mesta na jugu monarhije" v slovensko mesto, ob dejstvih, da je na nedemokratskem sistemu utemeljena politična moč nemštva propadla in da je delež nemškega prebivalstva "nezadržno padal" (201). Avtor je osvetlil vse pomembne poprekatne politične, gospodarske,

socialne in kulturne spremembe z vidika njihovega vpliva na življenje slovenskega in nemškega meščanstva v Celju ter njihove medsebojne odnose. Ob sklepu je ugotovil, da se je po letu 1923, ko je bilo konec velikih povojnih gospodarskih in socialnih težav, življenje na vseh področjih normaliziralo, tedaj pa je bil tudi začetek postopnega "obnavljanja politične moči nemštva" (210). Podobo družabnega življenja v Celju je še posebej tudi s smotno izbranim fotografskim gradivom dopolnila Andreja Rihter, ki je v svojem prispevku opisala turistična prizadevanja v "biseru ob Savinji".

Podobo celjskega zdravstva in socialnega varstva med vojnama je s svojim prispevkom dopolnila mag. Ivanka Zajc Cizelj. Uvodni pregledni oris, povzet po literaturi, je obogatila z zanimivimi podatki iz fonda Mestne občine Celje in časopisja o prizadevanjih mestnih oblasti za zatiranje epidemij, ki se je spolitiziralo, ter za ureditev problematike ustanov socialnega varstva za odrasle in otroke.

Ista avtorica je napisala tudi dva prispevka s področja šolstva in prosvete, kjer je po prevratu Celje doživelo velike spremembe. V razpravi o razvoju vzgoje in izobraževanja v Celju v obdobju 1919-1941 je dopolnila dosedanja literaturo predvsem z vidika, kako je potekala poprevratna slovenizacija šolstva in kako so med vojnama mestne in šolske oblasti reševale občutljivo problematiko nemškega učnega jezika. Novi izsledki so rezultat preučevanja gradiva v Zgodovinskem arhivu Celje, avtorica pa je to zanimivo tematiko ilustrirala tudi z obsežnejšimi odlomki najpomembnejših dokumentov in ob sklepu poudarila, da je bila leta 1934 z ukinitvijo zadnjega nemškega oddelka zaradi prenizkega števila nemško govorečih učencev, zaključena v celjski šolski zgodovini problematika manjšinske šole. Predvsem po podatkih iz časnika *Nova doba* je prikazala celjsko društveno delovanje z vidika njegovega prispevka na izobraževalnem področju. Poudarila je zlasti pomembno vlogo Ljudskega vseučilišča, ki ga je leta 1921 ustanovilo več celjskih društev, in je nato dve desetletji uspešno organiziralo številna poljudnoznanstvena predavanja pa tudi nekaj tečajev za pridobitev višje izobrazbe, za izobraževanje svojih članov pa so skrbeli tudi različna društva, ki jih je bilo v Celju registriranih nad sto.

Navedeni časnik je bil temeljni vir tudi za razpravo Božene Orožen, ki je uvodoma dodala še nekaj podatkov o celjskih kulturnoprosvetnih društvih in Ljudskem vseučilišču kot prvi taki ustanovi v Sloveniji, nato pa je podrobno navedla prireditve in osebnosti, ki so zaznamovale in sooblikovale celjsko kulturno dogajanje v desetletju po prevratu. Ugotovila je, da je bilo kulturno življenje zelo raznoliko, da se je v njem prepletalo delo domačinov z nastopi gostujočih, da so bile številne zlasti gledališke in glasbene prireditve ter da sta v literarni ustvarjalnosti izstopala zlasti Anton Novačan in Vladimir Levstik, kritično pa je dodala, da je bilo "dovolj... za kulturno delo zagnanih ljudi, ni pa (bilo) vedno dovolj zrelih užiivalcev kulturnih dobrin" (317). Navedla je tudi, da je že v tem obdobju Janko Orožen napisal prvo monografijo o zgodovini Celja, z vidika obravnavane zbirke pa naj poudarimo, da se je s svojim še kasnejšim izjemno bogatim opusom uveljavil kot eden vodilnih slovenskih krajevnih zgodovinarjev in da pomenijo številni prispevki v prvih treh zbornikih v pretežni meri dopolnitev njegovih temeljnih raziskav celjske zgodovine.

Sklepno razpravo v zborniku je prispevala Mateja Malnar, ki je osvetlila nastanek in delovanje Kulturbunda v Celju v okviru širše predstavitev vloge te nemške kulturnopolitične organizacije med vojnama. Za splošni opis je uporabila relevantno literaturo, dragoceni pa so zlasti njeni novi izsledki, ki temeljijo na preučevanju arhivskega gradiva v Muzeju novejšje zgodovine v Celju in fonda Kulturbunda v arhivu Ministrstva za notranje zadeve. Že ob začetku razmaha Kulturbunda v Sloveniji je bila leta 1931 ustanovljena močna krajevna skupina v Celju, ki je kmalu postala "duhovno središče nacionalsocialističnega gibanja v Dravski banovini" (341), financirali pa so jo vodilni nemški celjski podjetniki. Avtorica je posebno pozornost posvetila rekonstrukciji kadrovske sestave vodstvenih organov in procesu nacifikacije članstva ter osvetlitvi širše vloge celjske organizacije Kulturbunda, ob sklepu pa je po ohranjenih zapisnikih zaslišanj in pričevanj o likvidacijah ugotovila, "da je bila usoda celjskih Kulturbundovcev po drugi svetovni vojni dosti bolj kruta od usode ostalih z območja Slovenije" (345).

Med 13 obsežnimi razpravami in krajšimi prispevki v obravnavanem zborniku jih je nekaj pomembnih tako za lokalno kot vseslovensko zgodovino med vojnama, večina avtorjev pa z novimi izsledki dopolnjuje zlasti pomembne vidike razvoja Celja in okolice med prevratom leta 1918 in nemško okupacijo leta 1941. Preučevali so zlasti arhivske in časopisne vire, članki so opremljeni z znanstvenokritičnim aparatom ter povzetki v nemškem in angleškem jeziku, ob pritegnitvi zlasti dokumentacije iz Zgodovinskega arhiva Celje pa naj dodamo, da so za posamezna vprašanja pomembni viri še tudi v Arhivu Republike Slovenije. V vsebinskem pogledu je uredništvo tudi pri oblikovanju tretjega zbornika uspešno udeležilo široko tematsko zasnovano projekta, in tudi za čas med vojnama mu je uspelo pritegniti raziskoval-

ce celjske zgodovine predvsem iz domačih ustanov (celjskega Zgodovinskega arhiva in Osrednje knjižnice), pa tudi iz osrednjih ustanov (Inštituta za novejšo zgodovino in Filozofske fakultete v Ljubljani), pri čemer je posebej dragoceno, da se je prav ob tej zbirki izoblikoval team zlasti mlajših celjskih raziskovalcev, kar je porok za nadaljnje raziskave in bogatenje vedenja o preteklosti Celja, posebej pa tudi za uspešno končanje zastavljenega projekta Muzeja novejše zgodovine Celje. Poudarimo naj, da je zbirka Odsevi preteklosti pomemben prispevek k bogati literaturi o zgodovinskem razvoju Celja, po kateri izstopa v slovenskem krajevnem zgodovinopisju.

Miroslav Stiplovšek

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo "**Kronika**". Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. "Kronika" ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

"Kroniko" lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji "**Knjižnica Kronike**" so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani
Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani
Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani
Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958),
128 strani
Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971),
104 strani

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za **Zgodovinski časopis**

Prispevke za Zgodovinski časopis sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (zgodovinski.casopis@uni-lj.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

- vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovovom (e-mail);
- prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;
- v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;
- opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;
- slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo priložene na posebnem listu in hkrati shranjene na disketi. Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov;

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

<p style="text-align: right;">UDK 929 Sedelj F. B. Celovška 143</p> <p>KACIN - WOHNIZ Milica, dr., znanstveni svetnik, SI 1000 Ljubljana, Celovška 143</p> <p>Knezoškof Francišek Sedelj in primorski Slovenci po prvi svetovni vojni</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (122), str. 93–107, 29 cit.</p> <p>1.01 izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Avtorica na osnovi italijanskih arhivskih virov ugotavlja odnos italijanskih fašističnih oblasti do goriškega nadškofa Sedelja, ki so ga po prključitvi Julijske krajine k Italiji zalele mado-mestiti s škorom italijanske narodnosti. Očitati so mu "avstrijakanstvo" in "antitalijan-svo", ker je, tudi iz verskih motivov, štiti nacionalne pravice vernikov do uporabe mater-nega jezika v cerkvenih opravilih s čimer je, s svojo duhovščino, ovrhal režimsko politiko raznarodovanja slovenske in hrvaške manjšine. Sveti sedež je do konkordata z italijansko državo, 1929, leta vsestransko lojalnega in udanega nadškofa Sedelja branil, tako da je Sedelj odstopil šele mesec dni pred smrtjo, oktobra 1931.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 070(497.4 Ljubljana) "18" Gričarjevec 8</p> <p>ŽIGON Tanja, prof. n. em. in zgod., sam. ustrajajalka na področju kulture, SI1370 Logatec.</p> <p>Labiacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo (1804–1810 in 1814–1818)</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (122), str. 67–91, 158 cit.</p> <p>1.01 izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: <i>Labiacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen</i>, nemško časopiše na Slovenskem, publicistika, uredniška politika</p> <p><i>Labiacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen</i>, ljubljanski tednik za korist in zabavo, je kot priloga uradnega časnika <i>Labiacher Zeitung</i> izhajal dvajset let: od 1804 do 1810 in od 1814 do 1818; v času Hraskih provinc je bil skupaj z <i>Ljubljancem</i>, kot so ljudje poimeno-vali <i>Labiacher Zeitung</i>, ukinjaen. Casopis ni prinašal političnih poročil, temveč je objavljal zgodovinske, domoznanske in etnografske članke, biografije znanih Kranjcev, književne ocene, gledališke kritike ter članke o gospodarstvu, medicini, modi itd. Članek obravnava uredniško politiko, spregovori o sodelavcih in soustvarjalcih lista ter predstavi njegov pomen za slo-venski prostor.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>
<p style="text-align: right;">UDK 908(497.4 Kostel) "15"</p> <p>JUŽNIČ Stanislav, dr., SI 1336 Vas, Fara 2</p> <p>Kostel med poskusi naselitve uskokov sredi 16. Stoletja</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (122), str. 19–54, 195 cit.</p> <p>1.01 izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Članek obravnava razvoj gospostva Kostel v 16. stoletju do ubranja iz leta 1570. Z uporabo doslej neobdelanega arhivskega gradiva opisujemo gmoine in kulturne razmere kostelskih podložnikov in graščakov ter razvoj kostelskih vasi.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 929 Petry W. + 929 Valvasor J. V. Kardeljeva ploščad 17, SI-1000 Ljubljana.</p> <p>SUŠJAN Andrej, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Kardeljeva ploščad 17, SI-1000 Ljubljana.</p> <p>Sir William Petry (1623-1687) in baron Janez Vajkard Valvasor (1641–1693): primerjalni oris</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (122), str. 55–66, 51 cit.</p> <p>1.01 izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Članek primerja življenje in delo prethodnika angleške klasične politične ekonomije W. Pet-ryja in kranjskega polihistorja J. V. Valvasorja. Čeprav sta živelata v različnih okoljih in se udeleževala na različnih področjih, je med njima možno polegati določene vzporednice, tako v formativnih letih (šolanje v jezuitskem kolegiju, izobraževanje na potovanjih v tujini) kot pri delu v kasnejšem obdobju (oris in analiza stanja na Kranjskem oziroma Irskem, zem-ljevidi, ukvarjanje s tehničnim inovatorstvom).</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>

<p>UDC 070(497.4 Ljubljana) "18" ŽIGON Tanja, B.A. in German and History, freelancer in culture, SI-1370 Logatec, Grčarevec 8 The Laibacher Wochenblatt – Ljubljana Weekly for Benefit and Amusement Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (122), pp. 67–91, 158 notes Language Sn. (De., Sn., En.) Key Words: Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen, German newspapers in Slovenia, editorial policy The <i>Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen</i> (Ljubljana Weekly for Benefit and Amusement) was a supplement of the official Laibacher Zeitung newspaper. It had been published for twelve years, 1804–1810, and 1814–1818. It was abolished during the period of the Illyrian Provinces, together with the Laibacher Zeitung, or the <i>Ljubljaničančanka</i>, as it had been popularly nicknamed. Instead of political reports, the newspaper published historic and ethnographic articles, biographies of prominent personalities from the Kranjsko area, book and theatre reviews, and articles on economy, medicine, fashion, etc. The paper looks at editorial policy of the newspaper, its creators, and discusses its impact on the area of Kranjsko.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC Sedej.F.B. KACIN - WOHINZ Milica, PhD., Scientific Councilor, SI 1000 Ljubljana, Celovška 143 Prince Bishop Francišek Borgia Sedej and Slovenes from the Littoral Part of Slovenia after WWI Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (122), pp. 93–107, 29 Language Sn. (De., Sn., En.) On the basis of Italian archival sources the author analyzes the attitude of Italian Fascist authorities toward Gorica Archbishop Sedej, whom they wanted to replace with an Italian bishop after the annexation of Giulia to Italy. Since he protected the national rights of believers and used their mother's tongue in church services, therefore obstructing the regime policy to denationalize the Slovene and the Croatian minorities, he was accused of being a supporter of Austria and against Italy. Since the Holy Seat was defending its utterly loyal and spirited archbishop until the concordat with the Italian state in 1929, that Sedej resigned only a month before his death in October 1931.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p>UDC 929 Petty W. + 929 Valvasor J. V. SUŠJAN Andrej, PhD, Assistant Professor, Ljubljana University, Faculty of Economy, Kardeljeva ploščad 17, SI-1000 Ljubljana Sir William Petty (1623-1687) and Baron Janez Vajkard Valvasor (1641–1693): Comparative Outline Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (122), pp. 55–66, 51 notes Language Sn. (En., Sn., En.) The author compares the life and work of W. Petty, the predecessor of English classical political economy, and J.V. Valvasor, polymath from Kranjsko. Even though they lived in different countries and circumstances, and were active in different fields, it is possible to draw certain parallels between them. During their formative years they both went to a Jesuite college and traveled abroad to gain additional knowledge. Later on, in the course of their work, they pursued similar topics (an outline and analysis of the situation in Kranjsko and in Ireland, maps, and technical innovations).</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 908(497.4 Kostel) "15" JUŽNIČ Stanislav, dr., SI 1336 Vas, Fara 2 Kostel during Settlement Attempts of the Uskoki in the Middle of the 16th Century Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (122), pp. 19–54, 195 notes Language Sn. (En., Sn., En.) We have researched the development of the Kostel manor in the 16th century up to the time of urbar for the year 1570. By using some archive sources for the first time, we describe the economic conditions of Kostel subjects and landlords, and also the development of villages in Kostel.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

